Jak Deleon

ANITSAL İSTANBUL

(GEZGİN REHBERİ)

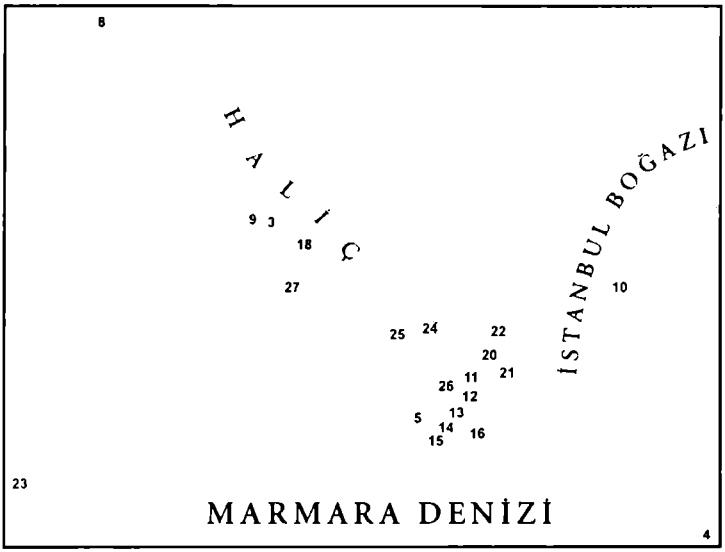
Remzi Kitabevi

6. Basım

Jak Deleon

Anıtsal İstanbul

Anıtsal İstanbul
(Gezgin Rehberi)

HARİTA KOORDİNATLARI

1. Ahrida Sinagogu
2. Anemas Kulesi ve Zindanı
3. Ayios Yeoryios Kilisesi (Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi)
4. Ayios Yeoryios Manastırı (Büyükada)
5. Binbirdirek Sarnıcı
6. Bozdoğan Su Kemeri
7. Çemberlitaş
8. Eyüp Sultan Külliyesi
9. Fener Rum Erkek Lisesi
10. Kız Kulesi
11. Milion
12. Alman Çeşmesi
13. Dikilitaş
14. Burmalı Sütun
15. Örme Sütun
16. Sultan Ahmet Külliyesi
17. Süleymaniye Külliyesi
18. Sveti Stefan Kilisesi
19. Tekfur Sarayı
20. Topkapı Sarayı
21. 3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi
22. Gotlar Sütunu
23. Yedikule Hisarı
24. Yeni Cami Külliyesi
25. Mısır Çarşısı
26. Yerebatan Sarayı
27. Zeyrek Kilise Camii
28. Kıztaşı
29. Arcadius Sütunu
30. Ahırkapı Feneri

JAK DELEON

Anıtsal İstanbul
(Gezgin Rehberi)

ANITSAL İSTANBUL (GEZGİN REHBERİ) / Jak Deleon

Türkçe yayın hakları © Remzi Kitabevi, 2001

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak düzeni: Ömer Erduran
Kapak fotoğrafı: 1840 İstanbul haritası (Jak Deleon Arşivi)
Kartpostallar ve fotoğraflar: Jak Deleon Arşivi
Zeyrek kartpostalları: Jak Deleon Arşivi ve
Uğur Göktaş Koleksiyonu
Büyükada kartpostalları: Jak Deleon Arşivi ve
Rıfat Behar Koleksiyonu
"Kariye Camii'nde minare kandili" kartpostalı:
Hülya Vahide Kaya Koleksiyonu

ISBN 975-14-0902-0

BİRİNCİ BASIM: Eylül, 2001
ALTINCI BASIM: Haziran, 2004

Remzi Kitabevi AŞ., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi AŞ. tesislerinde basılmıştır.

İstanbul gezginlerine:

"Dünya durdukça eserlerimi gören aklıselim sahiplerinin, çabamın ciddiyetini göz önünde bulundurarak, bunlara insaf ile bakacaklarını ve beni hayırlı dualar ile anacaklarını umarım."

Mimar Sinan

Anıtsal İstanbul (Gezgin Rehberi) kitabımın oluşumunda bilgisayar başında "iğneyle kuyu kazan" Arzu Vergili'yle yeni basım sürecinde yine bilgisayarda yoğun zaman ayıran Selçuk Uzun'a (ARN BİLGİSAYAR), kitabı bilimadamı titizliğiyle inceleyerek öneriler getiren Doç. Dr. Şükrü Yarcan'la Lâtince çevirileri gerçekleştiren Dr. Chryssi Sidiropoulou'ya (BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ), Hesed Le Avraam Sinagogu'yla ilgili belgelerini özveriyle paylaşan Naim Güleryüz'e, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarihçisi Panayot Özkurkudis'e, Ayios Yeoryios Manastırı'nın ikonalarıyla fresklerini ayrıntılarıyla anlatan rahiplere ve kitap yazılırken Hazret-i Eyyûb sabrı gösteren Hülya Vahide Kaya'ya yürekten teşekkürler...

İÇİNDEKİLER

İstanbul: Mitologyadan Tarihe 15
Ahrida Sinagogu
Ahrida Sinagogu 19
Balat Sinagogları 22
Anemas Kulesi ve Zindanı
Giritli Anemas 24
Kule ve Zindan 25
Anıt-Taşlar
Çemberlitaş 28
Milion 31
Kıztaşı 32
Arcadius Sütunu 35
Ayios Yeoryios Kilisesi
Patrikhane Tarihi 47
Ayios Yeoryios 48
Ayios Yeoryios Kilisesi 49
Anıt-Eserler 51
İkonalar 52
Patrikhane Binası 54
Ayios Yeoryios Manastırı
İstanbul Adaları 56
Büyükada İskelesi ve Meydan Saati 56
Bir Zamanlar Büyükada 58
Tapınaklar ve Büyükada Definesi 59
Kadınlar Manastırı ve Rahibe Kayası 60
Hamidiye Camii 62
Hesed Le Avraam Sinagogu 63

Panayia Kilisesi 65
Rum Yetimhanesi 66
Anadolu Kulübü 68
Büyükada'nın Doruk Noktası /
Ayios Yeoryios Manastırı 70

Binbirdirek Sarnıcı
Sarnıç 127
Saraylar 128
Aslanhane ve İplikhane 129
"Tayyârzâde" 130
Restorasyon 131

Bozdoğan Su Kemeri
Bizans Dönemi 134
Osmanlı Dönemi 136

Eyüp Sultan Külliyesi
Eyüp Sultan Camii 147
Eyüp Sultan Türbesi 152
Kılıç Alayı 155
Fatih Sultan Mehmet Hamamı 157
Kuşbakışı Eyüp / Pierre Loti Kahvehanesi 157
Arzuhâl Taşı 161

Fener Rum Erkek Lisesi
"Kırmızı Mektep" 174
Fenerliler 176
"Kırmızı Mektep"in Etekleri / Agora Meyhanesi ... 177

Kız Kulesi
Tarih ve Efsane 180
Osmanlı ve Kule 183
Cumhuriyet ve Kule 185

Sultan Ahmet Anıt-Meydanı
Hippodromos (At Meydanı) 190
Nika İsyanı (532) 192

Lysippos'un Atları 193
Alman Çeşmesi 195
Dikilitaş 198
Burmalı Sütun 202
Örme Sütun 204
Tılsımlı Tasvirler 205
Sultan Ahmet Külliyesi
İnşaat Süreci 227
1. Ahmet Türbesi 230
Arasta 230
Sultan Ahmet Camii 231
Mevlid Kandili (1760) 234
Son Yeniçeri İsyanı (1826) 235
"Nurdan Servi" 236
Mahya ve Bayram Şenliği 237
Süleymaniye Külliyesi
İnşaat Süreci 249
Süleymaniye Camii 251
9. Constantinus'un Lâhiti 256
Cevahir Minaresi 257
"Gezdirme Mahya" 258
Süleymaniye Vakfiyesi 258
Tiryaki Çarşısı 259
Kanunî Sultan Süleyman Türbesi 259
Hürrem Sultan Türbesi 260
Mimar Sinan Türbesi 260
Sultan Süleyman Hamamı 261
Dârü'z-Ziyâfe 261
"Bilim ve Akıl" 262
Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi
Eksarhhane'nin Kuruluşu 276
İlk Sveti Stefan Kilisesi 277

Ayia Triada Kilisesi 278
Bugünkü Sveti Stefan Kilisesi 279
İkonalar 280
"Epitaphion" 280
Onarım ve Restorasyon 281
Tekfur Sarayı
Bizans Dönemi 285
Osmanlı Dönemi 287
Mimarî ve Bezeme 288
Tılsım 289
Kaşıkçı Elması 290
Topkapı Sarayı
Saray-ı Cedid-i Âmire 296
Sur-u Sultanî 297
3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi 297
Bab-ı Hümayûn (Saltanat Kapısı) 298
1. Avlu (Alay Meydanı) 298
Cellât Çeşmesi ve İbret Taşı 299
Darbhane-i Âmire 300
Ayia İrini 300
Alay Köşkü 301
Ordu ve Esnaf Alayı 302
Bab-üs Selâm (Orta Kapı) 304
2. Avlu (Divan Meydanı) 305
Bab-üs Saade (Akağalar Kapısı, Arz Kapısı) 305
3. Avlu (Enderûn Meydanı) 305
Arz Odası ve 3. Ahmet Kütüphanesi 305
Fatih Köşkü 306
Hırka-i Saadet Dairesi 306
Hırka-i Saadet Dairesi Çeşmesi 308
Ağalar Camii 308

4. Avlu (Sofa-i Hümayûn) 309
Revan ve Bağdad Köşkleri 309
İftariye 310
Sofa Köşkü 310
Mecidiye Köşkü 310
Harem 311
Kızlar Ağası Dairesi ve Cariyeler Dairesi 312
Dolaplı Kubbe 312
Şimşirlik 312
Hünkâr Mahfili 313
Padişah Odaları 313
1. Ahmet Kütüphanesi 314
Mihrişah Sultan Dairesi 314
3. Osman Köşkü 314
Altın Yol 315
Hasbahçe 316
Sepetçiler Köşkü 316
İncili Köşk 317
Yalı Köşkü 318
Mermer Köşk 318
Topkapısı Sahilsarayı 319
Gotlar Sütunu 319
Has Ahır 320
Ahır Kapısı 321
Ahırkapı Feneri 321
Ahırkapı Feneri Çeşmesi 322
Müze 322
Kütüphane 322
Hazine 322
Çiniler 323
Porselenler 324
Camlar 324

Portreler 324
Saatler 325
Gümüşler 325
Silâhlar 325
Kıyafetler 326
Tıp Gereçleri 326
Mutfak Gereçleri 326
Saltanat Arabaları 326

Yedikule Hisarı
Hisar 341
Altın Kapı 342
Yedikule Hazinesi 344
Yedikule Zindanı 346
Onarım ve Restorasyon 351
Mermer Kule 353

Yeni Cami Külliyesi
İnşaat Süreci 360
Yeni Cami 362
Hünkâr Kasrı (Kasr-ı Hümayún) 364
Hatice Turhan Sultan Türbesi 365
Yeni Cami Vakfiyesi 365
"Âzad Kuşları" 366
Vanî Mehmed Efendi 367
Mısır Çarşısı 367
Kuşbakışı Mısır Çarşısı / Pandeli Lokantası 368

Yerebatan Sarayı
Bizans Dönemi 378
Osmanlı Dönemi 379
Cumhuriyet Dönemi 381
Gizli Geçitler 382
"Dilek Kuyusu" 383

Zeyrek Kilise Camii
Manastır 386
Kilise 387
"Türk'ün Sarığı, Papa'nın Külâhı" 389
Kutlama ve Bezeme 389
Osmanlı Dönemi 390
Pantokrator Sarnıcı 391
Onarım ve Restorasyon 391
"Kültür Mirası" 392

Yedi Tepe 395
Terimler Sözlüğü 445

Başkent İstanbul'un Hükümdarları
ve Saltanat Dönemleri
Bizans İmparatorları 451
Lâtin Kralları 453
Bizans İmparatorları 453
Osmanlı Sultanları
Fetih'den Önce 454
Fetih'den Sonra 454

Konulara Göre Kaynakça 492
Jak Deleon Kitapları 538

İSTANBUL: MİTOLOGYADAN TARİHE

Tarih sürecinde adı Byzantion'dan Constantinopolis'e, oradan da İstanbul'a uzanan bu muhteşem kentin bir bölümü Avrupa kıtasında, diğer bölümü Asya'da bulunur. İki kıtayı İstanbul Boğazı ayırır. Kentin Avrupa yakası, yatağan şeklindeki Haliç tarafından bölünür: Güney kıyısındaki "eski şehir", Bizans surları ve Osmanlı saraylarıyla Marmara Denizi'ne (antik Propontis) tepeden bakar. Haliç'in kuzey kıyılarıysa, eski Ceneviz Limanı olan Galata'yla daha yeni semtlerin mekânıdır. Efsanevî İstanbul Boğazı, semtlerin içinden geçerek Karadeniz'e (antik Pontus Euxinus) ulaşır. Kenti nakışlayan bu suyolları, yedi tepesi anıt-yapılarla taçlandırılan İstanbul'u gerçekten eşsiz kılar...

İstanbul'un kuruluş efsanesinin kökeni klasik mitologyada yatar: Tanrılar Kralı Zeus, Argos Kenti Kralı ve Argos Nehri Tanrısı Inachus'un kızı İo'ya âşık olur. Sevgilisini karısı Hera'nın öfkesinden korumak isteyen Zeus, İo'yu bir buzağıya dönüştürür. Tanrılar Kraliçesi Hera'dan kurtulmayı başaran İo, İstanbul Boğazı'nı geçer ve ona adını verir: "Boos-Foros" (Buzağı Geçidi). Yeniden insana dönüşen İo, Keroessa adlı bir kız doğurur. Daha sonra Keroessa, Poseidon'un oğlunu dünyaya getirir: Uranus'la Gaea'nın torunu, Cronus'un oğlu, Zeus'un ağabeyi ve Hercules'in Sütunları'ndan (Cebel-i Tarık Boğazı) Helles Pontus'a

(Çanakkale Boğazı) kadar olan tüm denizlerin ve suların tanrısıdır Poseidon. Adlarından biri "Yeryüzü Sarsıcısı" olan Poseidon, aynı zamanda Deprem Tanrısı'dır. Keroessa'nın oğlu Byzas, günümüzde Saray Burnu (antik Promentorium Bosphorium) olarak bilinen yarımadanın ucunda bir yerleşim merkezi kurar, Haliç'e (annesinin adından yola çıkarak) Chrysokeras (Altın Boynuz) adını verir.

İ.Ö. 667 yılında Megaralı Byzas tarafından kurulan Byzantion, İ.S. 196'da (Septimus Severus dönemi) Roma İmparatorluğu'na dahil edilir. 1. Constantinus (324-337), 326 yılında imparatorluğun başkentini buraya taşır ve 330'da Byzantion'un adını Nova Roma Constantinopolitana ya da kısaca Constantinopolis olarak değiştirir. 1. Constantinus döneminde çok tanrılı antik çağ diniyle eşit haklara kavuşan Hristiyanlık, 392 yılında imparatorluğun resmî dini olarak kabul edilir; 395'de Constantinopolis (Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla) Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olur. Şehir, 2. Mehmet (Fatih) tarafından fethedildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun pâyitahtı ilan edilir ve İstanbul adını alır (1453).

İstanbul çağlar boyunca Persler, Makedonyalılar, Lombardiyalılar, Slavlar, Avarlar, Bulgarlar, Ruslar, Gotlar, Hunlar, Peçenekler, Haçlılar, Araplar ve Osmanlılar tarafından kuşatılmıştır:

Şehri kuşatan Arap kumandanlar arasında Abdullah Ebu Şerh (655), Zeyd bin Şeceret'ir-Rehâvî ve Halid bin Zeyd Ebu Eyyûb el-Ensarî (668), Mesleme bin Abdülmelik ve Abdullah bin Tayyib (715) sayılabilir. Son Arap kuşatması Harun ür-Raşid'in komutasında gerçekleşir (782).

Osmanlı Sultanı 1. Beyazıt (Yıldırım), İstanbul'u 7 ay boyunca kuşatır (1391). Bizans, Osmanlı'nın koşullarını ve

yılda 10.000 altın ödemeyi kabul eder. Bizans İmparatoru bir süre sonra koşulları karşılamayı reddettiğinde, yine sarılır İstanbul. Aynı anda Haçlılar'ın Balkanlar'da ilerlediğini haber alan Yıldırım Beyazıt, kuşatmayı kaldırarak ordusunu Haçlılar'la karşılaşmaya götürür (1395). Haçlılar'ı yenen Padişah, İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde, Asya kıyısında Anadolu Hisarı'nı yaptırarak Bizans'ı yılda 30.000 altın vergiye bağlar (1397). Bizans İmparatoru'nun Haçlılar'dan yardım istemesi üzerine, İstanbul yeniden kuşatılır, Moğol Kralı Semerkandlı Timur'un ("Timur-i Leng", Aksak Timur) Doğu Anadolu'ya yürümesiyle kuşatma kaldırılır (1400).

Osmanlı tahtının vârisleri Şehzâde Musa ve Şehzâde Mehmet'in çatışması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu güç kaybeder, böylelikle Bizans'ın konumu (geçici olarak) sağlamlaşır. Şehzâde Musa İstanbul'u kuşattığında, Şehzâde Mehmet kardeşinin ordularına hücum eder ve kuşatmanın kaldırılmasına neden olur (1412).

2. Murat tahta geçtiği an sarar İstanbul'u. O arada Anadolu'da Sultan Murat'ın kardeşi Şehzâde Mustafa'nın başlattığı isyan başgösterir. Kardeş kardeşin üstüne yürürken yeniden, kuşatma zorunlu olarak kaldırılır (1422).

İstanbul'un son kuşatması, tarihe Fatih Sultan Mehmet olarak geçen 2. Mehmet'in saltanatında gerçekleşir. Boğaz'ın Avrupa yakasında (ve Anadolu Hisarı'nın karşısında) Rumeli Hisarı'nı yaptırır 2. Mehmet. Kuşatma ve savaş, 6 Nisan-29 Mayıs arasında gerçekleşir; Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, 29 Mayıs günü Türkler'e teslim olur. Fatih Sultan Mehmet 21, İstanbul 2120 yaşındadır (1453)...

Fatih Sultan Mehmet

AHRİDA SİNAGOGU
(Balat)

"Sinagog" sözcüğü (*İstanbul Sinagogları*'nın yazarı Naim Güleryüz'e göre) antik Yunanca "syn" (birlikte) ve "ago" (getirmek) köklerinden oluşur; bu saptamadan yola çıkarak, "sinagog"un "bir araya getirmek" anlamına geldiği öne sürülebilir. Dua dili olan İbranice'de (sinagog yerine) "beth ha-knesset" (toplanma evi) deyimi kullanılır.

Tarihsel kayıtlar, İstanbul'da ilk sinagogun 4. yüzyılda (1. Theodosius dönemi) Chalkoprateia (Bakırcılar) semtinde inşa edildiğine işaret eder. Fatih Sultan Mehmet çağında (15. yüzyıl), Tahtakale (Taht'ûl Kâl'a) yakınlarındaki Bakırcılar Çarşısı'nda (Suk el-Nahassin) Yahudi esnaf tarafından kurulan Bakırcılar Sinagogu'nun, yapıldıktan kısa süre sonra yanan Bizans devri sinagoguyla ilgisi yoktur.

Petrus Gyllius, 16. yüzyılda İstanbul'da yaklaşık 30 sinagog bulunduğunu söyler; Michel Baudier, 17. yüzyılda bu sayının 38 olduğunu yazar. 10 Mayıs 1694 tarihli bir ferman, "Feth-i Hakanî"den önce Balat semtinde Ahrida, Yanbol, Karaferye, Çuhacı (ya da Çakacı) adlı sinagogların varlığını belirtir.

Ahrida Sinagogu:

Prof. Dr. Avram Galante'nin *İstanbul Sinagogları* ("Synagogues d'İstanbul") başlıklı çalışmasına göre de, 15.

yüzyıl binası olan Ahrida Sinagogu, Makedonya'nın Ohri kasabasından İstanbul'un Balat semtine gelen Yahudi göçmenler tarafından kurulmuştur; Makedonyalılar Sinagogu olarak da bilinir. Son restorasyon (1992) sırasında ortaya çıkan bulgular (arka ara kapı), sinagogun sıfırdan inşa edilmediğini, önceden varolan bitişik iki sinagogun arasındaki ortak duvarın yıkılmasıyla oluşturulduğunu kanıtlar. Aynı restorasyon sırasında, tavan kaplamaları altındaki kök boya tezyinat günışığına çıkmıştır.

İstanbul sinagoglarının en büyüğü olan Ahrida, tuğla ve yığma taştır. Dış duvarında (duadan önce el ve yüz yıkamaya yarayan) musluklar görülür. İbadet sahnının (merkez sahın) yüksek tavanından sarkan büyük avize tarafından aydınlatılan "teva" (dua kürsüsü), bir tekne pruvasını andırır. Tekne, Nuh'un gemisini ya da İspanyol Yahudileri'ni (Sefaradları) 1492 yılında Osmanlı'ya getiren kadırgaları simgeler. Kubbeyi altı sütun taşır; tonoz da altı sütun tarafından desteklenmektedir. Tavanlar gül ve çiçek motifli, kapılar sedef kakmalı, "ehal" (parşömen üzerine elle yazılmış Tevrat'ı barındıran ve Kudüs yönüne bakan dolap) mozayikle bezeli, "parohet" ("ehal"in önündeki perde) işlemelidir. "Ehal"e, Hazret-i İbrahim'e görünen üç meleği simgeleyen üç basamakla çıkılır. Mermer çerçeveli ve kemerli cümle kapısının iki yanında barok sütunlar görülür. Giriş katı pencereleri kemerli, üst kattakiler karedir. Don Halperin ("The Old Synagogues of Turkey"), Ahrida Sinagogu'nu (girişteki gölgelik dışında) "klasik" olarak tanımlar.

Depremler, yangınlar ve zaman erozyonu nedeniyle 1694, 1709, 1823, 1881, 1893, 1926, 1955 ve 1992 yıllarında onarım gören Ahrida Sinagogu, önemli siyasal olaylara da sahne olmuştur: Ruslar'a karşı çarpışan Osmanlı ordusunun zaferi için, 18 Mayıs 1877 tarihinde burada

ayin ve tören düzenlenmiştir. Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın da hazır bulunduğu törenin haberiyle çizimi, 9 Haziran 1877 günü The Illustrated London News gazetesinde (sayı 541) ve L'İllustration dergisinde (2 Haziran 1877, sayı 1788) yayımlanmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda bir süvari birliğini barındıran sinagogda yapılan kapsamlı temizlik sonucunda (Kadınlar Galerisi'nin arkasında) kıl deriden ve çemberle çevrili eski bir sandık bulunmuştur. Naim Güleryüz, sandıktan çıktığı söylenen (ve Makedonya ya da Bizans kaynaklı olan) belgelerin zaman içinde yok olduğunu yazar. Yine Güleryüz'ün yazdığına göre, Ahrida Sinagogu'nun altında gizli bir dehliz olduğu ve bu geçidin Haliç'e ulaştığı varsayılır. 1910 yılında bu dehlizi ortaya çıkarmak üzere gerçekleştirilen kazı sırasında demir bir kapıya ve iki parşömen kitaba rastlanmıştır. Sefaradlar tarafından İspanya'dan getirildiği düşünülen bu el yazmaları (sinagogun dar bütçesine katkıda bulunmak amacıyla) Viyana'ya satılmıştır; günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir kütüphanede oldukları söylenir.

Sinagogun bahçesindeki "midraş"da din dersleri verilir, arka duvarı bölüşen Yahudi mektebinde Türkçe, İbranice ve Almanca öğretilirdi. 5. Mehmet (Reşad) döneminde (1909-1918), İbranice dersleri Haham Şimon Asayas tarafından veriliyordu. "Midraş" 1951 yılında öğretmen yokluğundan, mektep sonraları ilgisizlikten kapanmıştır.

İstanbul Yahudi cemaatinin görkemli düğünlerine ve "Bar Mitzvah" (erkek çocuğun 13. yaş dönümü) törenlerine sahne olmuştur Ahrida. Düğünden sonra sinagogun kapısının önüne bir halı serilir ve üzerine bir tepsi dolusu levrek balığı yerleştirilirdi; gelin sinagogdan ("denizdeki balıklar gibi doğurgan olsun" seslenişleri arasında) tepsinin üstünden atlayarak çıkardı.

Sinagogda yeni evli çifte sunulan ve *Ketuba* adı verilen dinî nikâh belgesi için ayrı bir parantez açmak gerek: *Ketuba*'ları özenle süslemek ve resimlemek, İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na taşınmış bir Yahudi geleneğiydi. İstanbul'da ilk görülen *ketuba*'larda Mağribî üslup egemendir; üst bölümlerde kemere benzeyen, çift nal şeklinde bir yay görülür. Önceleri parşömen üstüne çizilen *ketuba*'lar, serbest fırça çekişleriyle sık biçimde çizilmiş, Osmanlı tezyinat sanatına uygun renkleri içeren bitki motifleriyle süslüydü. Alt bölümdeyse yine bitkisel motiflerle sarılı bir yayın içinde metin yer alırdı. Kimi *ketuba*'larda Haliç ve Boğaziçi manzaraları, kubbe damlı köşkler, ağaçlıklı bahçeler, kayıklar, güneş, kuşlar ve İstanbul silueti görülürdü. 19. yüzyılın sonlarında kâğıt üstüne makineyle basılmış *ketuba*'lar işlerlik kazandı, parşömen üstüne elle çizilenler tarihe karıştı.

Ahrida Sinagogu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16 Eylül 1987 tarihli kararıyla koruma altına alınmış, karar 8 Haziran 1989 günü Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Balat Sinagogları:

Bizans devrinden Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar İstanbul Yahudilerinin yoğunlaştığı Balat'da (Ahrida çevresinde) Pul Yaşan, Geruş, Sığrı, Yanbol, Veria, Çana, Kasturya ve İştipol sinagogları bulunmaktadır:

Pul Yaşan Sinagogu'nun diğer adı Poli Yaşan'dır. Anlamı "eski şehir"dir. Bu sinagog ayrıca Konstandina Yaşan adını taşır. Bizans'dan Osmanlı'ya miras kalan bu sinagog 1890 yılında yanmış ve 1902'de yeniden inşa edilmiştir.

Geruş Sinagogu'nun bir başka adı Geruş Sefarad'dır; ya-

ni "İspanya'dan uzaklaştırılma" 30 evli bir mahallede bulunuyordu bu sinagog. 1890 yangınında kül olduğu bilinir.

Sığrı (Sigiri) Sinagogu, Demir Hisar Caddesi'nin Fener çıkışında bulunur. Diğer adı Selânik Sinagogu'dur. Fatih Sultan Mehmet zamanında inşa edildiği sanılmaktadır. 1836 yılında onarım görmüştür. Bugün harabe halindedir.

Günümüzde ibadete kapalı olan Yanbol Sinagogu'nun ahşap tavanlarındaki süslemeler 19. yüzyılın çizgilerini taşır. Bulgaristan'ın Yanbolu kentinden gelen Yahudiler tarafından kurulduğu bilinir. Yanbol'un avlu kapısının üstünde 1895 tarihi vardır. İnşa tarihininse 1877 olduğu söylenir.

Yanbol Sinagogu'nun yakınlarındaki Veria Sinagogu, Bizans devrinde Makedonya'nın Veria şehrinden gelen Yahudiler tarafından inşa edilmiştir. Bu sinagog büyük olasılıkla 19. yüzyılın sonlarındaki bir yangında kül olmuştur.

Çiçekli Bostan Sokağı'ndan Vodina (ya da Tahta Minare) Sokağı'na inerken, 186 numaralı kapıda bulunurdu Çana Sinagogu. Bizans'dan Osmanlı'ya kalan bu sinagogun vitraylarının birer sanat eseri sayıldığı söylenir. Sinagog 1950'lerde kapanmıştır.

1453 yılında açılan Kasturya Sinagogu'nun kapasitesi 150 kişilikti. 1801 yılında onarım görmüş ve 1935'de elektriğe kavuşmuş, ek yapısı 1865 tarihinde açılmıştı.

İştipol (Estipol) Sinagogu günümüzde harabe halindedir. Küçük bir ahşap yapı olan bu sinagog, demir bir kapıyla korunur. Vitrayları görkemli ve ilgi çekicidir. Makedonya'nın İştip kentinden gelen Yahudiler'in kurduğu bu sinagog, 1899 yılında önemli oranda onarılmıştı. Sinagogun hahambaşısı binanın yanındaki yüksek pencereli evde yaşardı. İştipol Sinagogu'nun üst katlarından bakıldığında, Kariye Camii görülürdü...

ANEMAS KULESİ VE ZİNDANI
(Eğrikapı)

16. yüzyıl binası olan İvaz Efendi Camii'nden Haliç'e uzanan alan üzerindeki Anemas Kulesi ve Zindanı (12. yüzyıl), adını Girit'in son Arap kumandanı Emir Abd ül-Aziz al-Kurtubî'nin ahfadından alır. Girit 2. Romanus (959-963) devrinde düşmüştür; tutsak edilerek İstanbul'a getirilen al-Kurtubî'nin adını değiştirip Hristiyanlığı seçtiği ve oğullarını Bizans askerleri olarak yetiştirdiği yazılır.

Giritli Anemas:

Abd ül-Aziz al-Kurtubî'nin soyundan Mikhail Anemas, yüksek rütbeli bir subayken Alexius 1 Comnenus'a (1081 -1118) karşı komplo kurmuştu. Komplocuların arasında (Mikhail'in kardeşi Leo'nun yanı sıra) Antiochus, Exazenus, Ducas, Hyaleas, Curticius, Sclerus, Nicetas Castamonites ve Ghiorgios Basilacius adlı soylu subaylar bulunuyordu. Senatör İoannes Solomon'la Constantinopolis Praefectus'u (İstanbul Valisi) Xeros da suikastçılara katılmıştı. Komplo bir ihbar sonucu ortaya çıkar ve sorguya alınan Senatör Solomon tüm suikastçıların adını verir. Suikastçılar, İmparator tarafından hapis ve sürgün cezalarına çarptırılırlar; önderleri Mikhail Anemas'ın gözlerine mil çekilecektir. Kent sokaklarında bir öküz üzerinde gezdirilen Mikhail, yüksek bir taş kemer üzerine çivili Bronz Eller'in altından

geçmeden (İmparatoriçe Eirene Ducaena ve Prenses Anna Comnena'nın araya girmesiyle) bağışlanır ve cezası kule hapsine çevrilir. Günümüzde varolmayan Bronz Eller, Bizans İmparatoru'nun bağışlama gücünün sınırını simgeliyordu. Yasalara göre, Bronz Eller'in altından geçen tutsağın bağışlanması olanaksızdı. Bronz Eller'in yeri kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklar, bugünün Sultan Ahmet Meydanı'ndan söz eder. Bizans'ın (Mimar Aitherius tarafından, 1. Anastasius iktidarında yapılan ve 1. Justinianus döneminde onarılan) Büyük Saray'ının bronzla döşeli ana giriş koridorunun önündeki Bronz Kapı (Chalke) olduğu düşünülebilir. Bronz Koridor ve Bronz Kapı, 1. Constantinus'un annesi İmparatoriçe Augusta Helena adına yaptırılan ve Augusteion adını taşıyan sütunlu avlunun yanındaydı.

Kule ve Zindan:

Blachernae Sarayı'nın (yapılış süreci: 5. yüzyıl-11. yüzyıl) yanındaki surların bir burcuna kapatılan Anemas, tarihsel süreçte adıyla anılacak olan bu kulenin ve zindanın ilk tutsağıdır. Anemas Kulesi'yle uç veren surlar, Alexius 1 Comnenus'un yaptırdığı "kale-sarayı" çevreliyordu. Anemas Zindanı, kulenin yatay uzantısı olan koridorlu binaydı; binanın cephesi mazgallı ve duvarı payandalıydı. İmparator'un yaşamını *Alexiad* başlıklı yapıtında (1092) kaleme alan Anna Comnena, Trapezus (Trabzon) Dükü Gregorios Taronites'in de sonraları buraya kapatıldığına işaret eder. Dük, Anna Comnena'nın kocası Nicephorus Bryennius'un çabalarıyla serbest bırakılmıştır. Anemas Zindanı'nın konukları arasında Andronicus 1 Comnenus (1183-1185) ve İsaac 2 Angelus (1185-1195) sayılabilir. İsaac 2 Angelus'un oğlu Alexius 4 Angelus, 1204

yılında İstanbul üzerine yürüyen Lâtinler'e (4. Haçlı Seferi) katılarak babasını zindandan kurtarmıştır. Söylentiye göre, 1. Constantinus'un (324-337) annesi Augusta Helena (Azize Helena), 326 yılında Filistin'e yaptığı hac ziyareti sırasında Hazret-i İsa'nın gerildiği gerçek haçı bulmuş ve İstanbul'a getirmiştir. Haçlılar, bu kutsal objeyi ele geçirmek için Doğu Roma'yı kuşatmışlardır. Bir yıl boyunca Bizans'ı birlikte yöneten ve 1204 tarihinde tahttan indirilen İsaac 2 Angelus'la oğlunun yaşamları yine Anemas Zindanı'nda noktalanmıştır.

İoannes 5 Palaeologus (1341-1347, 1354-1376, 1379 -1391), isyancı oğlu Andronicus 4 Palaeologus'u Anemas Zindanı'na kapattırmış, Cenevizliler'in yardımıyla kurtulan genç prens, babasıyla kardeşi Manuel'i aynı zindana kilitletmiştir. İmparator İoannes 5 Palaeologus zindandan (Ducas'a göre Diabolus-Angelus/Şeytan-Melek adıyla bilinen birinin yardımıyla) kaçmayı başararak, Bizans tahtına yeniden oturmuştur.

Tarihçi Ernest Mamboury, Ortodokslar'la Katolikler'in birleşmesine karşı çıkan ve sonradan Patrik olan Veccus'un da Anemas Zindanı'nda çile doldurduğunu yazar. Yine Mamboury, tarihe Aziz İgnatius olarak geçen ve 1. Mikhail'in (811-813) oğlu olan Prens Niketas'ın Yassıada'da yaptırdığı Kırk Azizler Kilisesi'nin (9. yüzyıl) yeraltı hücrelerinin (büyük olasılıkla çilehaneler), 11. yüzyılda zindan olarak kullanıldığına dair not düşer.

Bizans'ın son demlerinde Roma'dan gelen Kardinal İsidor, Xylo Porta (Ayvansaray Kapısı) yakınlarındaki Anemandra Kulesi'ni onartmıştır. Görgü tanığı Zorzo Dolfin'in yazdığı bu gerçeği aktaran Prof. Dr. Semavi Eyice, Anemandra'nın, aslında Anemas olduğunu söyler. Scio'lu Leonardo, aynı kuleyi Avenides olarak adlandırır.

Son Osmanlı kuşatması sırasında (1453), Anemas Kulesi'yle çevresi (Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey'e karşı) Bizanslı Manuel Palaeologus ve Cenevizli (ya da Venedikli) Leonardo de Langasco tarafından savunuluyordu. *Constantiniade* adlı kitabında Anemas Kulesi ve Zindanı'nın ayrıntılı tarihini yazan Patrik Constantius (19. yüzyıl), Bizanslı Başvezir Lucas Notaras'ın ailesinin burada saklandığını öne sürer. Constantius'a göre, Anemas Kulesi ve Zindanı Blachernae Sarayı'nın Kutsal Kuyu'sunun karşısındadır. Bizans düştükten sonra, Osmanlı'nın Anemas Kulesi ve Zindanı'nı ya da yanındaki İsaac 2 Angelus Kulesi'ni (12. yüzyıl) kullandığına dair belge yoktur. Alexander van Millingen, İsaac 2 Angelus Kulesi'nin Türkler tarafından onarıldığını yazar. Anemas Zindanı'ndan Haliç'e açıldığı söylenen dehlizlerin varlığı kanıtlanmamıştır.

Sırtlarında servilerle kaplı asma bahçeleri bulunan Anemas Kulesi ve Zindanı, kunt yapısı, kesme taş gövdesi, mazgalları, iç bağlantıyı sağlayan rampaları, dar pencereleri, uzun koridorları, tuğla kemerli galerileri, tonozla örtülü sarnıcı ve hücreleriyle bir dönem Türk sinemasına da mekân olmuştur: Zülfü Livaneli'nin 1993 tarihli *Şahmeran* filmi (senaryo: Zeynep Avcı ve Zülfü Livaneli) bu mekânda çekilmiş, efsanevî Şahmeran'ı Türkân Şoray canlandırmıştır...

ANIT-TAŞLAR

Çemberlitaş *(Divanyolu):*

1. Constantinus'un (4. yüzyıl) kendi adını taşıyan meydana (Constantinus Forumu) diktirdiği sütun, günümüzde Çemberlitaş olarak bilinir. Petrus Gyllius'a göre erguvan renkli ("purpurea") somakiden yapılan ve aynı renkte defne çelenkli tunç çemberlerle kuşatılan Çemberlitaş, yine Gyllius tarafından Porfir Sütun olarak adlandırılır. İlk çemberler, sütunu oluşturan sekiz ayrı somaki bloku birleştiren bileziklerdir. Sütunun tepesini, İmparator'un (antik çağ tanrılarından Apollon şeklindeki) yontusu süslüyordu; yontunun bir elinde haçla taçlandırılmış bir küre, diğerindeyse mızrak bulunuyordu. Prof. Dr. Semavi Eyice, Apollon (paganizm)-haç (Hristiyanlık) çelişkisini, Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığı koruyan ve yasallaştıran hükümdar olarak tarihe geçen 1. Constantinus'un antik inançlardan tümüyle kopamadığının kanıtı olarak değerlendirir. Gyllius, yontunun İlion Apollonu'nun tasviri olduğunu, başına (İmparator'un buyruğuyla) Hazret-i İsa'nın bedenini çarmıha saplayan çivilerin bir bölümünün yerleştirildiğini yazar. Kimi kaynaklar, çivilerin yedi adet olduğunu ve yontunun başına "güneş ışınları şeklinde" çakıldığını öne sürer. Kedrenos, Apollon yontusunun Atina'da yapıldığını ve heykeltıraş Fidias eseri olduğunu söyler.

1. Constantinus'un Çemberlitaş'ın temel çukuruna Nuh Peygamber'in asasını, Musa Peygamber'e su veren taşı ve İsa Peygamber'in dağıttığı yedi ekmeğin kırıntılarını elleriyle gömdüğü, yaygın bir Bizans inanışıdır.

Gyllius, rüzgârla düşen tunç kuşakların yerini (Bizans döneminde) taş bileziklerin aldığını belirtir. Eyice'ye göre, Apollon yontusunun elindeki mızrak 542 depreminde, haçlı küre 869 yılında koptu. 1079'da yıldırım düşmesi sonucu hasar gören yontu, 1106 yılında (Alexius 1 Comnenus dönemi) İstanbul'u sarsan kasırgada düştü ve parçalandı. Gyllius ve Eyice, bu bilgilere, taşın üst bölümünün de kırıldığını eklerler.

Anıt-taşı restore ettiren Manuel 1 Comnenus (12. yüzyıl), yontunun bir zamanlar bulunduğu yere mermer kaideli tunç bir haç oturtur ve bu gerçeği mermere kazılı bir yazıtla ölümsüzleştirir. İstanbul'un fethine kadar Haçlı Anıt olarak bilinen Çemberlitaş, Osmanlı dönemindeki şiddetli yangınlardan sonra (Evliya Çelebi'ye göre "eski İstanbul demiri"nden) çemberlerle desteklenmiş, ateşten kararan (ve erguvan rengini tümüyle yitiren) gövdesi nedeniyle, Batılı gezginler tarafından Yanık Sütun olarak anılmaya başlanmıştır. 1648 depreminde zarar gören anıtın kaidesinin 1701 yılında (2 Mustafa iktidarı) taş örme bir kılıf içine alındığı söylenir. Semavi Eyice'yse, kılıflama işleminin 1766 depreminin ardından gerçekleştirildiğini söyler; Cosimo Comidas de Carbognano'ya göre, kılıf 1779 yangınından sonra yapılmıştır.

İstanbul'un neredeyse tüm anıtları gibi, Çemberlitaş da efsanelerin odağı olmuştur. Tunç çemberlerin kehânet içerdiğini söyleyen 4. yüzyıl yazarları, bu bileziklerin 1. Constantinus'un kaç yıl yaşayacağını gösterdiğini öne sürerler; her bilezik, 30 yılı simgeler. Aynı yüzyılda yazan ki-

mileri de (çemberlerin defne motiflerinden yola çıkarak) İmparator'un kazanacağı zaferlerin sayısının önceden bildirildiğini düşünür. Buna karşılık, gerçekçi bir değerlendirme yapan Gyllius, yalnızca Apollon'un defneyi sevdiği söylencesine işaret eder. Müzik ve Şiir Tanrısı Apollon'un adına yapılan yarışmalarda, şampiyonun başına defne yapraklarından örülü bir taç yerleştirilirdi; bu nedenle, Apollon'un yontusunu ya da 1. Constantinus'un Apollon şeklindeki tasvirini taşıyan sütunun eklem çemberlerinin defne çelengi şeklinde olması doğaldır.

Evliya Çelebi, (Seyyâh-ı Âlem Mehmed Zıllî İbn-i Derviş) *Seyahatname*'sinde Çemberlitaş'ın "tılsımlı" olduğunu ileri sürer: "Konstantin, Tavukpazarı denilen yerde, göğe baş kaldırmış, somaki mermerden bir uğurlu direk yaptırıp, en üst kısmına beyaz ham mermer üzerine bir kuş heykeli yaptırdı. Her sene o kuş vaktinde ötüp kanatlarını açınca, Allah'ın azameti, yedi iklimde ne kadar kuş varsa, bütün dünya bahçelerini istilâ edip gagalarına birer zeytin ve tırnaklarına ikişer zeytin alarak, her kuş üçer zeytin hediye ile İstanbul'a gelip, adı geçen direğin dibinde olan kiler kubbesinin tepesindeki delikten zeytinleri bırakıp, hizmetlerini yapıp giderlerdi. Çok tuhaf bir tılsım tesiridir."

Prof. Dr. Semavi Eyice, Çemberlitaş'a ilişkin ilginç bir ayrıntıyı nakleder: "Anıtın kaidesinin içinde İsa'nın bazı kutsal kalıntılarının saklanmış olduğu yolundaki bir söylenti üzerine, İstanbul'un 1919-1923 arasındaki işgali sırasında, çevredeki bir kahvehaneden anıtın içine girmek için kaçak bir kazı yapılmıştır. Benzer bir girişim de 1929'da Danimarkalı teosof (dinî hatıralar araştırıcısı) C. Vett tarafından E. Mamboury'nin yardımıyla gerçekleşmiştir. Araştırmacılar kaidenin içine ulaşamamışlar, fakat önceki kaçak kazının izlerine rastlamışlar..." 1929'daki çalışma sı-

rasında kaidenin altında yeraltı geçitleri bulunduğu, bu tünellerin çevre anıtların altındaki dehlizlere ulaştığı söylentisi kanıtlanmamıştır.

Çemberlitaş'ın 1950'lerdeki restorasyonu sırasında taş kaide ve somaki sütun onarılmış, demir çeperler yenilenmiştir...

Milion *(Divanyolu):*

Altın Milion, Mil Taşı ya da Sıfır Noktası olarak da bilinen Milion, Sultan Ahmet Meydanı'yla Yerebatan Sarayı arasındadır. Şehrin merkezinde olduğu varsayılan Milion'un, Bizans İmparatorluğu'nun herhangi bir noktasının Constantinopolis'e uzaklığını kaydetmek için kullanıldığı söylenir. Önemli olan, ölçümlerin taşın bulunduğu noktadan değil, sur kapılarından yapıldığı gerçeğidir. Phinius, ilk Milion'un Roma Forumu'na dikildiğini yazar. Petrus Gyllius, Constantinopolis Milion'unun Roma'dakinin benzeri olduğunu öne sürer; Albrecht Berger, Bizans'ın başkentindeki Milion'un Roma'daki Miliarium Aureum'dan esinlenerek yapıldığını söyler. 4. yüzyıl eseri olan Milion, dört sütun üzerindeki dört kemere oturmuş bir kubbesi bulunan, geniş taş tabanlı bir yapıydı.

Gyllius (Bizans tarihçilerinden alıntıyla) Milion'un yanında, altın kaplama bir erkek yontusuyla bir filin ve bakıcısının heykelinin bulunduğuna dikkat çeker. Tonoz kemeri içindeki heykel grubunda 1. Constantinus'la (4.yüzyıl) annesi Helena'nın yontuları vardı; figürleri bir haç ayırıyordu. İmparatorla annesinin arkasında Traianus'un ve Aelius Hadrianus'un atlı heykelleri bulunuyordu. 2. Theodosius'un (5. yüzyıl) ve İmparatoriçe Sophia'nın (6. yüzyıl) heykellerinin de Milion yakınlarında olduğu ileri sü-

rülür. Yine 1. Constantinus dönemi yapısı olan ve dört atın çektiği bir arabadan oluşan yontu Milion'daydı. Güneş tarafından sürülen arabanın içindeki Tykhe (Talih) heykeli, kentin uğuru sayılıyordu. İmparator 1. Constantinus arabayı Hippodromos'a taşıttı; Tykhe heykeli (Constantinopolis'in kuruluş yıldönümü kutlamalarında) Senato'ya yerleştirilir, aynı gün Byzantion'un kurucusu ve ilk hükümdarı Byzas görkemli bir törenle Milion'da anılırdı.

1. Justinianus (6. yüzyıl) döneminde bir güneş çemberiyle süslenen Milion, Phillipicus Bardanes (8. yüzyıl) tarafından dinsel tasvirlerle bezendi. Aynı yüzyılda 5. Constantius bu tasvirleri Hippodromos'daki (Osmanlı'nın At Meydanı, Sultan Ahmet Meydanı) at yarışlarını anlatan resimlerle değiştirdi.

Bizans'ın Basilica Stoa'sında yükselen ve günümüzde yanından "hızlı tramvay" yolu geçen Milion'dan geriye yalnızca (büyük bölümü çukurda olan) bir sütun parçası kalmıştır...

Kıztaşı *(Fatih):*

Evliya Çelebi, Kıztaşı'nı, "Saraçhanebaşı'nda göklere uzanmış tılsımlı bir sütun" olarak tanımlar. Kıztaşı adında (Bizans dönemine ait) iki ayrı anıt-taşın varlığı bilinmektedir.

İbrahim Hakkı Konyalı, doruk noktasında Aşk ve Güzellik Tanrıçası Aphrodite'in yontusu bulunan Kıztaşı'nın, 16. yüzyılda yerinden sökülerek Süleymaniye Camii'nin inşaatında kullanıldığını söyler; Konyalı, 3. Murat dönemine (16. yüzyıl) ait Abdullah Oğlu İbrahim Bey Vakfiyesi'nden yola çıkar. 1580 yılı İstanbul Vakıf Defterleri (Stefanos Yerasimos'a göre) "Kıztaşı adıyla bilinen" mermer sütunu-

nun Mustafa bin Abdullah'ın (Abdullah oğlu Mustafa) evinden alındığını bildirir. Kıztaşı'nın Süleymaniye Camii'nde kullanıldığı tezi, Petrus Gyllius tarafından da savunulur.

Bugün gözüken (ve aynı semtte bulunan) Kıztaşı'nın diğer anıtla ilgisi yoktur. Üç basamaklı mermer taban üzerindeki blok mermer kaideye oturan gri granit sütunun tepesinde İmparator Marcianus'un (5.yüzyıl) bronz yontusunun bulunduğu yazılır. Günümüzdeyse, Marcianus Sütunu olarak da bilinen anıtın yalnızca bir Korint başlığıyla taçlandırılmış olduğu görülür; başlığın üzerinde, kanatları açık dört mermer kartal kabartması vardır. Marcianus Yontusu'nun, 1204 Lâtin işgali sırasında yerinden sökülüp İstanbul'dan götürüldüğü öne sürülür; aynı dönemde İtalya kıyılarında karaya vuran (ve bugün Barletta kasabasında bulunan) bronz heykelin Marcianus Yontusu olduğu söylenir.

Kaidenin bir yüzünde, anıt-taşın üzerindeki Marcianus Yontusu'nun İstanbul Valisi Tatianus tarafından yaptırıldığını bildiren (ve metni *Türk Ansiklopedisi* tarafından yayımlanan) Lâtince kitabe görülür:

PRINCIPIS HANC STATVAM MARCIANI
CERNE TORVMQVE
PRAEFECTVS VOVIT QVOD TATIANVS
OPUS

Boğaziçi Üniversitesi Lâtince Okutmanı Dr. Chryssi Sidiropoulou'ya göre, kitabe gezginlere (meâlen) "Vali Tatianus tarafından efendisi Marcianus için yaptırılan bu yontudan, bu eserden gözlerinizi ayırmayın," diye seslenmektedir.

Altın yaldızlı bronz harflerin mermere çakılmasıyla ya-

zılan kaide kitabesinden bugüne yalnızca harflerin belirgin yuvaları ve kenet delikleri kalmıştır. Kaidenin üç yüzünde çelenk içinde haç kabartması bulunmaktadır. Dördüncü yüz, karşılıklı duran iki kanatlı kız figürüne ayrılmıştır. Bu figürlerin Zafer Tanrıçası Nike'yi simgelediği öne sürülürse de, ellerindeki haçlı madalyon onların melek olabileceğini düşündürür. Kitabe, bu tasvirlerin üzerinde yer alır.

İki anıta da Kıztaşı adının verilmesi, ayrı nedenlere bağlıdır: Bizans efsanesine göre, günümüzde Süleymaniye Camii'nde bulunan Kıztaşı'nın üzerindeki Aphrodite yontusu, "hafifmeşrep" kadınları (seslenerek ya da eğilerek) işaret ediyordu. Söylence, 2. Justinus'un (6. yüzyıl) Kıztaşı tarafından itham edilen baldızının, Hippodromos'da atlara bağlanarak öldürüldüğünü anlatır. Marcianus Sütunu'nun Kıztaşı olarak anılmasının nedeni, Marcianus'un eşi "Bakire İmparatoriçe" Pulcheria'ya bağlanır. Marcianus Yontusu'nun oturtulduğu sütuna Kıztaşı adı verilmesine ilişkin başka bir söylence, Bizans döneminde "Meghali Ekklesia" (Büyük Kilise), Osmanlı'da "El Cami-ül Kebir'ül Atik" (Eski Büyük Cami) olarak bilinen ve Cumhuriyet döneminde müze olan Ayia Sofya'nın (Kutsal Bilgelik) yapılışıyla bağlantılıdır: Sırtında dev bir sütun taşıyan genç bir kız, bir cin tarafından durdurulur. Cin, sütunu Ayia Sofya'ya götürdüğünü açıklayan kıza, kilisenin tamamlandığını söyler. Genç kız cine inanır ve sütunu aldığı yere geri götürüp diker. Cin yalan söylemiştir, kilise yarılanmamıştır bile. Bunu gören genç kız sütunu yeniden almaya gider ama yerinden oynatamaz. Sütun, o günden sonra (adı bilinmeyen bu genç kıza göndermeyle) Kıztaşı olarak anılır. Efsaneyi ileten Derman Bayladı, söylencenin üç kez yapılan Ayia Sofya'nın hangi dönemine ilişkin olduğunu (Constantius, 4. yüzyıl; 2. Theodosius, 5. yüzyıl;

1. Justinianus, 6. yüzyıl) belirtmez. Türk kaynaklarına göre, Marcianus Sütunu'na Kıztaşı adı, kaidesindeki Nike/melek kabartmaları nedeniyle Osmanlı döneminde verilmiştir.

20. yüzyıl başlarında Sadrazam Kâmil Paşa Konağı'nın avlusunda bulunan Kıztaşı, 1908 Çırçır Yangını'nda hasar görmüş, Nike/melek figürlerinin yüzleri yok olmuş ve bedenleri büyük oranda tahrib olmuştur. Yangından sonra anıt-taşın çevresi açılarak temizlenmiş ve (bir meydan planı gözetilerek) yeniden düzenlenmiştir.

Arcadius Sütunu *(Haseki):*

Babası 1. Thedosius'un (379-395) Gotlar'a karşı kazandığı zaferleri bir anıtla ölümsüzleştirmek isteyen İmparator Arcadius (395-408), İstanbul'un yedinci tepesindeki ("Xerolophos", Kuru Tepe) Arcadius Forumu'na çelenk motifli kaide üzerine dev bir sütun diktirmiş, anıtın tamamlanması oğlu 2. Thedosius (408-450) döneminde gerçekleşmiştir.

2. Thedosius, büyükbabasıyla babasının anılarını yaşatan sütunun doruğuna Arcadius'un yontusunu yerleştirmiş, anıt-taş bu nedenle tarihe Arcadius Sütunu olarak geçmiştir. Kaide ve sütun 404, yontu 421 tarihlidir. Arcadius Yontusu'nun bir eli 543 yılındaki depremde koparak düşmüş, yontu 549'da yıldırım çarpmasından zarar görmüş, 740 depreminde tümüyle düşmüş ve (Semavi Eyice'ye göre) yeniden yerleştirilmemiştir.

1204 yılında İstanbul'u teslim alan Lâtinler'den Gunther De Pairis ve Robert De Clari, Arcadius Sütunu'nun tılsımlı olduğuna ve bu inancın Bizans'daki yaygınlığına işaret eder; Bizans halkı, sütunun üzerindeki resimlerin Haçlı iş-

galini anlattığına, Lâtinler'in gelişiyle 800 yıllık kehânetin gerçekleştiğine inanıyordu. De Pairis'ye göre şehir kuşatıldığı zaman Bizanslılar kabartmaları kazımışlar, böylece yazgıyı değiştirebileceklerini düşünmüşlerdi. Kimi kaynaklar, sütundaki tahribatın Lâtinler tarafından gerçekleştirildiğini öne sürer. De Clari, sütunun içinin merdivenli olduğuna ve tepesinde bir keşişin yaşadığına dikkat çeker. İstanbul düştüğünde tahttan indirilen Alexius 5 Ducas'ın (1204) Haçlılar tarafından ölüme mahkûm edildiği ve Arcadius Sütunu'ndan aşağı atıldığı söylentisi yaygındır.

Giovanni Scognamillo, 16 yüzyılda İstanbul'a gelen Hans Dernschwam'a anlattılanları aktarır: "Yıllar önce Avrat Pazarı'ndaki büyük bir kuleden binlerce yılan dışarı fırlayıp denize doğru yola koyulmuş. Aralarında çok iri bir yılan varmış. Bu olayı binlerce kişi gözleriyle görmüş..." Söylenceye mekân olan "kule"nin Arcadius Sütunu olduğu varsayılabilir.

Evliya Çelebi, sütun üzerine örülen efsanelere yeni boyutlar katar: "Bin parça beyaz ham mermerden, minare gibi içi boş, merdivenli bir direk..." olan Arcadius Sütunu'nun üzerinde. "peri çehreli bir heykel" vardır; efsaneye göre, "yılda bir kere bu heykel bir feryad koparır" ve "yeryüzünde ne kadar kuş varsa o heykelin etrafında döner" *Seyahatname*'nin yazarı, Hazret-i Muhammed'in doğumunda (570) gerçekleştiği söylenen büyük depremde sütunun "pâre pâre" olduğunu ama "tılsım" nedeniyle yıkılmadığını sözlerine ekler.

Fetihten sonra satıcılarıyla alıcıları kadın olan Kadınlar Pazarı'nın ortasında kalan Arcadius Sütunu'na, Osmanlı tarafından Avrattaşı adı verilmiştir; Semavi Eyice, kimi tarihçiler tarafından öne sürülen "kadın tutsakların satıldığı esir pazarı" tezini reddeder.

Yabancı seyyahların yazılarında ve çizimlerinde ayrıntılı olarak yer alan, "Fatih'in Ressamı" olarak bilinen Gentile Bellini tarafından da resmi yapılan Arcadius Sütunu, 1711 yılında (3. Ahmet dönemi, 1703-1730) onarılamayacak oranda hasarlı olması ve devrilme tehlikesi nedeniyle (kaidesi dışında) yıktırılır...

16. yüzyılda İstanbul'a gelen Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihî Eserleri*'nde (çev. Erendiz Özbayoğlu), Arcadius Sütunu'nu ayrıntılarıyla inceler. "Abakus"un (başlık tablası) köşelerinde kartal figürleri yer aldığını söyleyen Gyllius, sütunun "yekpâre" olmadığını, ayrı taşların, "tüm sütun tek ve aynı taştan yapılmış gözükecek şekilde" bağlandığını öne sürer. Belkemiği omurları gibi, üst üste yerleştirilen ve birleştirilen taşlardan oluşan Arcadius Sütunu'nun cephesi "bir duvar gibi" durur.

Semavi Eyice'ye göre, Arcadius Sütunu (tabandan doruğa) 47 metreydi. (Eyice, Roma'da bulunan ve günümüzde de ayakta duran Traianus Anıtı'nın boyunu 39 metre, aynı şehirdeki Marcus Aurelius Anıtı'nın yüksekliğini 41 metre olarak verir.) Dışı sarmal kabartmalarla süslenmiş olan Arcadius Sütunu'nun içinde 233 basamaklı spiral bir merdiven olduğu ve iç mekânın 56 mazgal (pencere) tarafından aydınlatıldığı yazılır (Gyllius). Tarihçiler, içi minare mimarîsini andıran, tepesinde (şerefe şeklinde) bir balkonu bulunan ve dört büyük bloktan oluşan sütunun gövde çapı konusunda görüş ayrılığına düşerler; yaygın kanı, çapın dört metre olduğu doğrultusundadır.

Dokuz metre yüksekliğindeki kaideye giren Semavi Eyice, bir medhal (giriş holü) ve iki oda tarif eder. Eyice, medhalin tavanındaki levhada Hazret-i İsa'nın işaretiyle ("Khrisma"), iki yanında Grekçe "alfa" (ilk) ve "omega"

(son) harflerinin yer aldığını söyler: Hristiyan inancına göre, İsa "her şeyin başı" ve "her şeyin sonu"dur.

Haseki Kadın Sokağı'ndaki "mail-i inhidam" iki ahşap Osmanlı evinin arasına sıkışmış ve önüne telörgü çekilmiş olan kaidenin üzerinde anıtın adını ve tarihini açıklayan bir künye levhası yoktur. Arcadius Sütunu'nun kare kaidesi, günümüzde varlığını "anonim bir taş yığını" olarak sürdürmektedir.

Rue Divan Yolou, Stamboul, Constantinople
1907. Edition Max Frechtermann, Constantinople

Divanyolu

1914-15... La Tour du Dôme de CONSTANTINOPLE

1914-15... The Tower of the Dome at CONSTANTINOPLE

Çemberlitaş, 1914

Çemberlitaş (Yanık Sütun)

Çemberlitaş ve Divanyolu

Ağaçlar içinde Çemberlitaş

20. yüzyılın ortalarında Çemberlitaş

Kıztaşı ve meydan

Kıztaşı

AYİOS YEORYİOS KİLİSESİ
(Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi)

Patrikhane Tarihi:

Roma İmparatoru Constantinus, 313 tarihinde Hristiyanlığı resmen tanımıştır. Teşkilâtının temeli piskoposluk olan Hristiyanlık, bir süre sonra Batı'da Roma Piskoposu'nun yönetimi altına girip Papalık unvanını oluşturmuştur. Doğu piskoposlarıysa İstanbul, Antakya, Kudüs, İskenderiye patriklikleri halinde bağımsız yönetimler olarak kalmışlardır. İstanbul Patrikliği daha önce Marmara Ereğlisi Metropolitliği'ne bağlıydı. Doğu Roma İmparatorluğu kurulduğu zaman, İstanbul Başpiskoposu, Rumeli ve Anadolu piskoposlarını yönetimi altına alarak "Kostantıniyye -Yeni Roma Başpiskoposu ve Cihanşümûl Patrik" unvanını almıştır. Bu unvanın Rumcası, "Arhiepiskos Konstantinupoleos Neas Romis Ke İkumenikos Patriarhis" olarak tarihe geçer.

Willy Sperco, Patrikhane konusunda şunları söyler:

"Bizans'ın fethinin ertesi günü, 2. Mehmet Rum sorununu karşısında buldu. Bu sorunu nasıl çözecekti? Yıkılan başkentte kalan Bizanslılar, tüccar, banker, hâkim, mimar, denizci, zanaatçıydılar. Oysa Fatih'in beraberinde getirdiği Türkler, sadece askerdiler. Eline geçirdiği başkentin eski önemini kazanmasını isteyen 2. Mehmet, kendisini bunların koruyucusu ilân etti. Eski geleneklere göre ve

Bizans hükümdarları zamanındaki kurallara uyularak, yeni bir Patrik'in seçilmesini istedi. Gennadios adıyla tanınan Yeoryios Scholarios birkaç piskoposla laiklerin oyunu aldı. Padişah onu hemen büyük bir ziyafete davet etti. Gennadios'un huzurdan çekileceği anda 2. Mehmet, kendisine bir âsâ vererek, 'Patrik olmanızı istiyorum. Tanrı sizi korusun. Şartlar ne olursa olsun dostluğuma inanabilirsiniz. Haleflerinize tanınan tüm haklardan ve ayrıcalıklardan yararlanabilirsiniz,' dedi. Sonra etrafındaki yüksek rütbeli yetkililere başpapazı ruhanî meclise götürmelerini emretti. Vezirlerden ve paşalardan oluşan bir kortej eşliğinde Padişah'ın en güzel atlarından birine bindirilen Patrik, Ayia Sofya camiye dönüştürüldüğünden, Patrikhane'nin makamı olarak belirlenen Havariler Kilisesi'ne götürüldü."

1. Constantinus devrinden İstanbul'un fethine kadar (315-1453) ilk zamanlar küçük bir ahşap yapı olan Ayia Sofya (Hagia Sophia) Kilisesi'nde bulunan Rum Ortodoks Patrikhanesi, Patrik Gennadios tarafından Ayion Apostoloi (Havariyun) Kilisesi'ne taşınmış (1453), Patrikhane üç yıl sonra (büyük olasılıkla harabiyete yüz tutan kilisenin yerine Fatih Külliyesi'nin yaptırılması nedeniyle), Panayia Pammakaristos Manastırı'na geçmiştir (1456). Manastırın Fethiye Camii'ne çevrilmesiyle, Ortodoks Patrikhanesi (sırasıyla) Theotokos Paramythia (Vlach Saray, 1587-1597), Xylo Porta (Ayvansaray Kapısı) yakınlarındaki Ayios Demetrius Kanabu (1597-1600), sonunda Fener'deki Ayios Yeoryios Kilisesi'ne geçmiştir.

Ayios Yeoryios:

Kiliseye adını veren Ayios Yeoryios, büyük olasılıkla 3. ve 4. yüzyıllarda yaşamış bir azizdir. Yaşantısına ilişkin

ilk kayıtlar, 6. yüzyıl tarihlidir. Jacob de Voragine'in *Legenda Aurea* ("Altın Efsane", 13. yüzyıl) çalışması, Ayios Yeoryios'un ejderhayla savaşını anlatır. Aziz'in neredeyse tüm ikonaları, onu (göğsünde kırmızı bir haç bulunan) bir şövalye zırhı kuşanmış olarak gösterir. Nicomedia'da (İzmit) çile çekerek aziz mertebesine yükseldiği ve Diospolis olarak da bilinen Lydda'da (günümüzde İsrail'in Lod kasabası) gömülü olduğu söylenen Ayios Yeoryios'u, 4. yüzyılda yine Lydda'da doğan ve İskenderiye'de ölen Kapadokyalı Piskopos Yeoryios'la karıştırmamak gerekir. Büyük olasılıkla 20. yüzyılın başlarında çekilen "Bazar d'Orient/B. Aspar/Damas" künyeli bir fotoğraf, Ayios Yeoryios'un gömütünü Şam'da gösterir.

Ayios Yeoryios Kilisesi:

Patrik 2. Raphael'in 1603 yılında yazdığı bir mektuba göre, Ayios Yeoryios Kilisesi 1600-1603 yılları arasında onarılmış, Patrik Timotheus döneminde de genişletilmiştir (1614). Kudüs Patriği Dositheus, bu tamir ve genişletilmenin 1. Ahmet'in buyruğuyla gerçekleştiğini yazar; Sultan Ahmet Camii'nin inşası sürerken, Padişah o aralar yanan Ayios Yeoryios Kilisesi'ne ustalar ve kalfalar göndermiş, kilise böylece tümden onarılmış ve büyütülmüştür. Aynı yüzyılda, Patrikhane'nin; Hazine-i Hassa'ya 100.000 akçe, Dış Hazine'ye 140.000 akçe, Sadrazam'a 500 akçe, Sadaret Kethüdası'na 250 akçe, Çavuşbaşı'na 200 akçe ödemesi kararlaştırılır.

18. yüzyılın başlarında Fener semtini kül eden büyük yangın (Ypsilanti'ye göre) kiliseyi ve Patrik evlerini harab etmiştir. Patrik 3. Jeremias, 26 Ağustos 1720 tarihli mektubunda, Ayios Yeoryios Kilisesi'nin "temelden" yeniden

yapılacağını yazar. İnşaat, İznik Metropolitanı Gerasimus, Kadıköy Metropolitanı Parthenius, Bursa Metropolitanı Cyrillus ve Varna Metropolitanı Callinius'un desteğiyle gerçekleşir. Ana kapı, Eflâk ve Boğdan Prensi Constantinus tarafından yaptırılmıştır. Taban mermerleri, dinadamı Athanasakis Kiourtsibasis bağışıdır. Kilise tamamlandığı anda çöken kubbe ve 1738 yangını, onarım sürecini Patrik 2. Paisius dönemine kadar uzatır (1746).

Patrik 6. Gregorios zamanında, yapı tümden onarıldı ve Ayios Yeoryios Kilisesi'nin damı günümüzdeki düzeyine yükseltildi (1835-1840). Ortodoks Patrikliği'nin simgesi olan çift başlı kartalla taçlandırılmış işlemeli mermer dış kapı, onarımdan sorumlu Mimar Hacı Nicolis'in eseridir. Kilisenin ve tüm Patrikhane'nin son büyük restorasyonu, 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarını kapsayan zaman diliminde, Patrik 3. Joachim devrinde yapılmıştır.

Ayios Yeoryios Kilisesi, üç geçitli bir "bazilika"dır; doğusunda yarım daire şeklinde üç "apsid" (altarın bulunduğu yeri çevreleyen yükseltilmiş alan), batısında enlemesine bir "narthex" (koridor) bulunur. "Narthex" bölümünde, Hazret-i Meryem, İlyas Peygamber, Meryem ve Bebek İsa, Ayios Yeoryios ikonaları sergilenir. Kristal avizeler ve asma gümüş kandillerle aydınlatılan iç mekândaki üç geçit, sütunlarla ayrılmıştır. "Altar"ın arkasındaki bölümde (yine yarım daire olarak düzenlenmiş) başrahip koltukları vardır; mermer patrik tahtı, yarım dairenin ortasındadır. Güneydeki "diakonion" (oda), Panayia Pammakaristos (Hazret-i Meryem) için bir "parekklesion" (şapel) şekline dönüştürülmüştür; Panayia Pammakaristos Manastırı'ndan getirilen Mozayik ikona, bu bölümde muhafaza edilmektedir. Ayia Euphemia, Ayia Solomone ve Ayia Theophano'nun kutsal kalıntılarını barındıran mermer tabanlı üç lâ-

hitle Hazret-i İsa'nın bağlanıp kırbaçlandığı siyah mermer sütun yine bu "şapel"dedir. Azizelerin ikonaları, lâhitlerinin önünde sergilenmektedir. 3. yüzyılla 4. yüzyılın kesiştiği dönemde (Roma İmparatoru Diocletian iktidarında) yaşayan ve (inançları nedeniyle) acılar çekmiş olan Ayia Euphemia adına Hippodromos'da (Sultan Ahmet Meydanı), 7 yüzyılda bir çilehane, 13. yüzyılda bir kilise yaptırılmıştır.

Azize lâhitlerinin bulunduğu "şapel"in duvarında, sarı ve siyah "epitaphion" görülür. Çarmıhtan indirilen Hazret-i İsa'nın lâhite yatırılışını kumaş üzerinde tasvir eden "epitaphion"ların İstanbul'daki en görkemli örneği, yine Fener'deki Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi'ndedir. Edwin Grosvenor, aynı semtteki Theotoko Muhliotissa Kilisesi'nin Piskopos Tahtı'nın yanında (Rus Çarı 1. Nikola'nın armağanı olan) bir "epitaphion"un varlığından söz eder. Theotokos Muhliotissa (Moğolların Meryemi) Kilisesi, Bizans döneminden Osmanlı'ya (ve Cumhuriyet'e) dinsel işlevini kesintisiz sürdüren tek Ortodoks tapınağıdır.

Hazret-i İsa'nın (çarmıha gerilmeden hemen önce) bağlanıp kırbaçlandığı öne sürülen siyah granit sütun, Ayios Yeoryios Kilisesi'nin en kutsal objesidir. Bu sütun (Mamboury'ye göre) İsa çarmıha çivilendikten sonra Ayios Petrus'un dayanıp ağladığı direk de olabilir. 11. yüzyılda Ayion Apostoloi (Havariyun) Kilisesi'nde bulunan (ve Kırbaçlanma Sütunu olduğu öne sürülen) siyah ve beyaz damarlı yeşil mermer sütun, günümüzde yoktur.

Anıt-Eserler:

Patrik tahtı ("thronos"), 16. yüzyıl eseri olup 2. Geremias döneminden kalmadır. İlk kez Panayia Pammakaristos

Manastırı'na yerleştirilen taht, Patrikhane olarak kullanılan tüm kiliselerde yerini almış, son durağı Ayios Yeoryios olmuştur. Ceviz ağacından yontulan tahtın süslemeleri fildişi ve sedeftir. Lâle, karanfil, gül, yaprak ve sarmaşık motifleriyle işlenmiş ahşabın üzerinde, haç şekilleri de görülür. Üzerinde gümüş bir kandil asılı olan ikonalarla bezeli tahtın sırasında Kutsal Meclis (Saint Synod) üyelerinin abanoz ağacından tahtları, karşı sırada da (bir zamanlar Eflâk ve Boğdan prenslerinin oturduğu) abanoz koltuklar görülür; bu koltuklar, devlet büyüklerine ya da diğer semavî dinlerin ruhanîlerine ayrılmıştır. Atinalı ağaç oymacısı Laurentios'un eseri olan Patrik tahtı, 17 yüzyılda Voyvoda Demetrascus Cantacuzenus tarafından onarılmıştır. 18. yüzyılda yapılan İncil okuma ve vaaz kürsüsü ("ambo"), sedef işlemeli ceviz ağacıdır. Alt bölümündeki yazıta göre, merdivenle ulaşılan çokgen kürsü Osmanlı donanması tercümanlarından İoannes'in bağışıdır.

İkonalar:

Ahşap üzerine altın yaldız kaplı ikona duvarının ("iconostasis") ortasında yine çift başlı kartal görülür. İkonaların büyük bölümü, İstanbul ve Adalar'daki kiliselerle manastırlardan zaman içinde getirilmiştir. Mozayik Hazret-i Meryem ikonası (Manuel Malaxus'un 1581 tarihli *Historia Patriarchia*'sına göre) "muhteşem"dir. Meryem Ana'yla Bebek İsa'yı tasvir eden ve 11. yüzyıl eseri olduğu düşünülen ikona, Vasmatzidis adlı usta tarafından restore edilmiştir. Ayios Yeoryios Kilisesi'nin diğer mozayik ikonası olan Vaftizci Yahya da 11. yüzyıl yapıtıdır; kayıtlarda restoratör olarak yine Vasmatzidis'in adı geçer.

"Gerçek Sarmaşık" Hazret-i İsa ikonası, Peygamber'i sar-

maşığın bedeni, 12 havariyi de meyveleri olarak tasvir eder. İsa'yı başının üzerinde uçuşan iki melekle gösteren ikona, Constantinus Adrianopolites eseridir (1746). Patrikhane Kilisesi'ne adını veren Ayios Yeoryios, ikonada at üstündedir; ejderhayı öldürür ve prensesi kurtarır. Ayrıntılarla bezeli bu ikonada Hazret-i İsa Ayios Yeoryios'u kutsar, iki melek Aziz'in başının üzerinde bir taç tutar, kral ve kraliçe tüm olayı bir kuleden izlerler. İkonanın alt bölümündeki 12 madalyon, Ayios Yeoryios'un yaşamından kesitler ("synaxarion") sunar. Yine Constantinus Adrianopolites eseri olan Ayios Yeoryios ikonasının (1746) sonradan eklenen gümüş gömleği, Patrik 3. Joannicius bağışıdır (1763). Ayios Yeoryios ikonasının yanında bulunan Ayios Nikolaos ikonası, Aziz'i tahta oturmuş olarak gösterir; Meryem ve İsa (uçan iki melek üzerinden) Ayios Nikolaos'a İncil'i ve piskoposluk atkısını ("omophorion") sunarken resmedilmişlerdir. İkonanın altındaki 15 madalyon, 4. yüzyılda Demre'de yaşadığı söylenen Aziz'in yaşamını tasvir eder. Efsaneye göre, Bizans İmparatoru 1. Constantinus Ayios Nikolaos'u rüyasında görmüş ve Hristiyan dinine geçmiştir. Uzmanlar, sanatçının Constantinus Adamopoulos olduğu görüşünde birleşirler (1746).

İkonalar arasında Aziz Yahya (sırtında kanatlar, kesik başını taşırken) ve Artake (Erdek) Bakiresi (Meryem Ana ve Bebek İsa) öne çıkar; gümüş gömlek giydirilmiş olan Artake Bakiresi ikonasında Meryem'le İsa'nın yüzleri zamanla tümüyle silinmiştir. 17 ya da 18. yüzyıl eseri olan Ayios Menas ikonası, gümüş gömlek giydirilmiş Aziz'i at üstünde betimler; resmin çevresi, Ayios Menas'ın hayatını anlatan 12 minyatürle bezelidir. Sol elinde İncil taşıyan ve sağ eliyle izleyenleri kutsayan Ayios Charalampos'un yaşantısı, ikonasının altındaki dokuz madalyonda görülür. Yine

İncil taşıyan ve kutsama işareti yapan Ayios Spyridon'u gösteren ikona, melek tasvirleri ve madalyonlarla süslüdür. Ortodoks inanışa göre Hazret-i İsa'nın yeniden dirilişini ("anastasis") anlatan ikonada (İsa'nın yanı sıra) Hazret-i Âdem, Hazret-i Havva, Hazret-i Davud ve Hazret-i Süleyman altın yaldızlı taban üzerine çizilmiştir.

Patrikhane Binası:

Ayios Yeoryios'un yanında günümüzde yükselen Patrikhane binasının yerinde, 1720 yılında Rum cemaatinden satın alınan bir konak vardı. 1738 yangınında kül olan konağın yerine daha büyüğü inşa edildi ve 1797 yılında kâgir bina eklendi. 1941'deki yangında büyük oranda tahrib olan ahşap yapının restorasyonuna 1989 yılında (Mimar Aristidis Pasadeos gözetiminde) başlandı ve 1. Bartholomeos'un Patrik seçildiği yıl (1991) tamamlandı. Kâgir binanın içinde (yalnızca Rum Ortodoks Patriği'nin ibadetine açık) Ayios Andrea Kilisesi bulunmaktadır. Patrikhane binasında 13. yüzyıl eseri olan İsa Pantokrator, Aynaroz Manastırları'ndan getirilen Theotokos Hodegetria (Yol Gösteren Meryem, 14. yüzyıl) Panayia Pammakaristos (15. yüzyıl), Büyükada'daki Christos Manastırı'nda bulunan Ayios Petrus ve Ayios Paulus (17. yüzyıl), Zoodochos Pege (Yaşam Çeşmesi, Ayazma Olarak Meryem), Ayios Ephraim'in Sonsuz Uykusu (Ayia Triada Manastırı, Heybeli Ada, 15. yüzyıl), İsa Pantrokrator ve Ayios Yeoryios (15. yüzyıl), Cebrail ve Meryem (Ayios Yeoryios Manastırı, Burgaz, 16.-17. yüzyıl) ikonaları muhafaza edilmektedir...

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi

AYİOS YEORYİOS MANASTIRI
(Büyükada)

İstanbul Adaları:

İstanbul Adaları'na antik çağda Cin Adaları (Demonisoi), Çam Adaları (Pitiusa), Marmara Adaları (Propontidas), Kadıköy (Chalkedon) Adaları adları verilmişti. Adalar, Bizans döneminde Prens Adaları (Prinkiponissa, Prinkipioi Nisoi) ve Rahip Adaları (Papadonissia), Osmanlı'da (tepelere kırmızı renk veren demir madenlerinin bolluğu ve alaca bitki örtüsü nedeniyle) Kızıl Adalar olarak anılırdı. Arşipeli dokuz ada oluşturur: Sedef Adası (Terebintos), Yassıada (Plati), Kaşık Adası (Pita), Sivriada (Ohia), Tavşan Adası (Neandros), Kınalı (Proti, Prote, Prota), Burgaz (Erenbinthos, Panormos, Antigoneia, Antigonos), Heybeli (Demonisos, Chalki, Chalkitis) ve Büyükada (Meghali Demonissia, Prinkipos, Prinkipo).

Büyükada İskelesi ve Meydan Saati:

İstanbul'dan Büyükada'ya vapur seferlerine 19. yüzyılda başlanmıştır. Günümüzde kullanılan taş iskele ve binası, 20. yüzyıl yapısıdır; önceleri yerinde ahşap bir iskele bulunuyordu. 5. Mehmet (Reşad) dönemi eseri olan ve deniz cephesinde tarih kitabesi bulunan taş binanın sekizgen

merkez sahnı, iskeleye açılan bir "yolcu salonu"dur; iskele, Marmara'ya bir kadırga pruvası gibi uzanır. Binanın üst katında yer alan (ve Çelik Gülersoy marifetiyle Büyükada'ya kazandırılan) geniş teraslı "café", görkemli bir kaptan köşkünü andırır. Tezyinat, Kütahya çinileriyle renklendirilmiştir.

Yıldız Salman, "Büyükada İskelesi" başlıklı araştırmasında, mekânın tarihî ve mimarî özelliklerine yer verir:

"Büyükada'nın 1899'da açılmış ahşap vapur iskelesinin yerine yapılmış olan bugünkü yığma binanın planı İzmitli mimar Mihran Azaryan'a aittir ve 1914'te yapımına başlanan bina 1915'te tamamlanmıştır.

Birinci katında bilet satış gişeleriyle bekleme salonunun bulunduğu binanın üst katı, 1918-1923 arasında gazino, 1923-1950 arasında ise CHP Adalar İlçe Merkezi olarak kullanılmıştır. Daha sonra 1950-1951 arasında adanın ilk kışlık sineması olarak çalışmıştır.

(...) Yer döşemesi mozaik olan binada, bazı mekânların tavanlarında ve kemer çevresinde alçı bezemeler yer almaktadır. Dış cephede ise yer yer bantlar içinde ve pencere kemerleri çevresinde çini panolar bulunmaktadır."

Üzerinde bayrak direği yükselen kubbeli kulesiyle Büyükada İskelesi, özgün yapısını günümüze değin koruyabilen nadir İstanbul anıtlarından biridir...

Sakinlerin ve gezginlerin gözünde Büyükada'nın simgesi olan üçgen başlıklı saat kulesi, yarım yüzyıl önce İskele Meydanı'na yerleştirilmiştir. Saatin (meydan yeniden düzenlenirken) adaya getirilişine tanık olan "yerli" kuşaktan günümüze, "günübirlikçi"lere hitaben bir "lâtife" kalmıştır:

"Saatin altında iskeleye sırtını verip çektirdiğin resim, Büyükada'ya geldiğinin resmidir; iskeleye yüzünü dönüp

çektirdiğin resim, Büyükada'dan gideceğinin resmidir. Gözlerinde sevinç okunur ilkinde, ikincisindeyse hüzün."

Bir Zamanlar Büyükada:

Osmanlı'nın Ada-i Kebîr adını verdiği Büyükada üzerine şöyle not düşer Evliya Çelebi (17 yüzyıl): "Bayındır bir adadır. Yirmi mil genişliktedir. İki yüz kadar Rum evi vardır. Dağları kızıl olduğundan, buna Kızılada derler. Üsküdar toprağına yakındır. Kilisesi, bağı ve bağçeleri, dört tarafında kalabalık dalyanlar vardır."

Bir demlerin Büyükada'sı, İstanbul yazlarının keyif ve eğlence merkeziydi. Beyoğlu'ndaki Brasserie Jannie, Ada'da şube açmış, konuklarına Viyana birası sunuyordu. Restaurant Select, lokanta ve çayeviydi; akşamüstleri (küçük pastalar ve börekler eşliğinde) çay servisi vardı. Murat Belge, Select'i "direkli çayhane" olarak tanımlar. Débarcadère (İskele) Kahvehanesi, Ada'ya vapurdan adım atanların deniz havasının sarhoşluğundan (bir acı kahveyle) sıyrılabildikleri sevimli bir mekândı.

Tepelere sefer eyleyip çam, defne ve papatya rayihası içinde soluklanmak isteyenler (eski Karnaval Yolu üzerindeki) Lunapark Kahvehanesi'nde mola veriyorlardı. Çarliston, rumba ve fokstrot icra eden orkestrası ve ahşap çitle çevrili dans pistiyle ünlü Bella Vista Gazinosu sonraları Belle Vue olmuş, yerine Kırmızı Horoz Dans Kulübü açılmıştı. Club Yekta ve Club Capri, Tilla, Dellagrammaticos, Caravelle (Karavel) ve Ramona gazinoları, Beyaz Rusların Brasserie Park Tiyatrosu (Restaurant Grujok), Canbaz Rıfat Telgezer'in Çınar Meydanı'na kurduğu çadır-canbazhane, Lazaridis Oteli'nin altındaki Doré Restaurant ve Gazinosu, Büyükada efsaneleri arasındaydı. Hotel des Etrangers

(Yabancılar Oteli), Giacomo Oteli ve Calypso (sonraları Akasya) Oteli, bir yanda Marmara Denizi'ne, öte yanda çiçek bahçelerine açılan pencereleriyle hizmet sunuyordu.

1970'lerin Karagöz Lokantası'nda balık 15 lira, aynı demlerin İnci Lokanta ve Kulübü'nde "şarap ve show" 100 lira yazıyordu.

Bir zamanlar Abdülkadir Efendi, Abdullah Paşa, Arap İzzet Paşa, Manuk Azaryan, Bedirhan Paşa, Blaque Bey, Kiriako Hacopulos, Burhaneddin Efendi, Andrea Dandria, Mehmed Faik Paşa, Avlonyalı Ferid Paşa, Reşat Nuri Güntekin, Dimitri Kalvokeresis, Kâzım Paşa, Recaizâde Mahmut Ekrem, George Mizzi, Muhiddin Paşa, Leonidas Pisiliaris, Georges Ralli, Mehmet Şakir Paşa, Nikolai Seferoğlu, Sakızlı Sofronios, Şemsi Molla, Judith Taranto, Mehmet Tevfik Paşa, Banker Tubini, Ziya Paşa, Con Paşa (Trasiyolos Yannaros) köşkleri ve yalıları gibi şık konutlarıyla ünlü olan ve İstanbul'un dinler mozayiğini ayna gibi yansıtan Büyükada, günümüzde bir avuç eski İstanbul ailesinin, yazlıkçıların, İstanbul Adaları'nı kucaklayan Marmara Denizi'yle Değirmen, Yörük Ali (Yorguli) ve Dil Burnu plajlarında bütünleşmek isteyen gezginlerin gözbebeğidir...

Tapınaklar ve Büyükada Definesi:

Bizans çağlarından Osmanlı dönemine ve Cumhuriyet'e uzanan süreç içindeki yapılanmasıyla bir açık hava müzesine dönüşen Büyükada, bir anıtlar panoramasıdır.

Ada'nın başlıca tapınakları şöyle sıralanabilir: Hamidiye Camii, Hesed Le Avraam Sinagogu, Ayios Demetrios, Ayios Theodoros, Prophitis İlias, Panayia, Sant Pacifico, Surp Asdvadzadzin kiliseleri, Christos (Metamorphosis), Ayios Nikolaos ve Ayios Yeoryios manastırları...

Ayios Yeoryios Tepesi'nin eteklerindeki Ayios Nikolaos Manastırı, Batık Manastır olarak da bilinir; efsane, Bizans çağlarında kıyıda kurulan manastırın harab olup çan kulesiyle birlikte denize yıkıldığını, fırtınalı günlerde derinlerden çan sesleri geldiğini anlatır. 1930 yılında, eski manastırın çevresindeki bahçelerden birinin kazılışı sırasında altın sikkelerle dolu bir küp bulunmuştur. İ.Ö. 4. ve 5. yüzyıllara ait 207 sikkenin bir bölümü, Makedonyalı Alexandros'un (Büyük İskender) babası 2. Philippos dönemi basımıdır. "Büyükada Definesi", İstanbul Arkeoloji Müzeleri Nümismatik Bölümü'nde muhafaza edilmektedir...

Kadınlar Manastırı ve Rahibe Kayası:

Önceleri Büyük Cin Adası (Meghali Demonissia) olarak bilinen Büyükada, 2. Justinianus'un 7 yüzyılda buraya bir saray yaptırmasıyla birlikte Prens Adası (Prinkipos) adını almıştır. Büyükada'ya sürülen Bizanslı soylular ve dinadamları arasında Patrik Eutychios (2. Justinus dönemi, 6. yüzyıl), Heraclius'un oğlu Athalaric (7 yüzyıl), Patrik 2. Constantinus (5. Constantinus dönemi, 8. yüzyıl), Studios Manastırı Başrahibi Thedoros (8. yüzyıl) sayılabilir.

6. yüzyıl yapısı olan Kadınlar Manastırı, sürgünlerin gönderildiği bir çilehaneydi. Manastıra çıkan yolun denize ulaştığı yere bir "galera" (kalyon) limanı yaptırılmıştı; İstanbul'dan yüklenen erzak, manastıra bu iskeleden getiriliyordu.

Oğlu 6. Constantinus'un gözlerine mil çektiren İmparatoriçe Eirene, Bizans tahtını ele geçirdikten sonra yedi yaşındaki torunu Euphrosyne'yi manastırın mahzenine kapattırdı (797). Eirene'nin iktidarı uzun sürmedi;

tahta çıkan 1. Nicephorus, İmparatoriçe'yi Kadınlar Manastırı'na kilitletti. 2. Mikhail tarafından manastırdan çıkarılan ve onunla evlenerek imparatoriçe olan Euphrosyne (823), İmparator'un ölümünün ardından üvey oğlu Theophilus'un buyruğuyla manastıra geri gönderildi (842) ve yaşamı bir hücrede noktalandı. 11. yüzyılda, Theodora'nın kız kardeşi ve 3. Romanus Argyrus'un eşi İmparatoriçe Zoe'yle Comnenus hanedanının anası Anna Dalassene, bu duvarların arasına sürgün edildiler.

1204 yılında İstanbul'u işgal eden Lâtinler aynı yıl Büyükada'yı kuşatmış, Kadınlar Manastırı'nı (burçlardan yağdırılan "Rum ateşi"ne karşın) ele geçirmişlerdi. Vladimir Mirmiroğlu, "Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları" adlı kitabında "Rum ateşi"ni ayrıntılarıyla anlatır:

"Bizanslılar muharebelerinde mayi halinde öldürücü bir ateş kullanıyorlardı. Bu ateşle düşmanın donanmasını ve harp vasıtalarını yakarlardı. Bunu ilk icad eden Kallinikos adında bir Yunanlı âlimdir. Bu âlim yedinci milâdî asırda Suriye'nin İliupolis şehrinde doğmuştur. (...) Bu mayi ateşin formülü, şimdiki atom bombası gibi Bizans hükümeti tarafından daima gizli tutuluyordu ve gayet emin ustalar tarafından imâl olunuyordu. Her ne kadar bu ateşin formülü kat'î surette malûm olmamış ise de, tarihlerin rivayetlerine göre iptidai maddelerinin neft, küherçile, kükürt ve çam ağaçlarından çıkan siyah katrandan (zift) ibaret olduğu anlaşılıyor. Bu maddelerin ne veçhile ve ne miktarda karıştırılması lâzım geldiği hakkında sarih malûmat yoktur.

Yukarıdaki maddelerin birleşmesinden hasıl olan madde yakıldığı zaman gayet kesif bir duman ile patlamak nevinden şiddetli bir seda husule gelir. Sonra semaya doğru bir alev sütunu fırlayarak etrafına müthiş ateşler saçar ve tesadüf eylediği eşyayı yakardı. Bu ateşi hiçbir vasıta sön-

düremez. Hatta üzerine su döküldükçe şiddet ve harareti bir kat daha artar ve zararı daha ziyâde olur."

İşgal 57 yıl sürmüş, Lâtinler geri dönülmez oranda tahrib ettikleri İstanbul'dan (ve Kadınlar Manastırı'ndan) 1261'de ayrılmışlardır...

İstanbul'un fethi sırasında Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey'in kadırgalarının toplarına uzun süre direnen ve 17 Nisan 1453 tarihinde teslim olan Kadınlar Manastırı, Osmanlı tarafından Büyükada Hisarı olarak adlandırılan kaleyle çevriliydi. Manastırdan günümüze kalan yıkıntılar, genelde "mağaralar", adanın Rum yerlileri tarafından da "kamares" ya da "kamarais" (kamaralar) olarak anılır.

19. yüzyılda Büyükada'ya gelen Gustave Schlumberger, Kadınlar Manastırı'ndan geriye kalanları özetle şöyle tanımlar: "Kubbelerinin yarısı yok olmuş odalar, harab olmuş hücreler, yıkıntı altında kalmış dehlizler, toprağa gömülü duvarlar, çevreye saçılmış anıtsal süslemeler, molozla dolu kuru bir sarnıç... Sedef Adası'nın karşısındaki sahilde yatan ıssız harabe, yalnızca deniz kuşları tarafından ziyaret edilir bugün..."

Kadınlar Manastırı harabelerinin uzandığı sahildeki bir kaya, Büyükada Rumları arasında "Kalogria" ("Rahibe") olarak bilinir. Taştan bir kadını andıran bu kaya (efsaneye göre) Bizans İmparatoriçesi Euphrosyne'dir. Söylence, yaşamının büyük bölümünü rahibe urbası içinde ve manastır duvarları arasında geçiren Euphrosyne'nin (İstanbul'dan uzak kalmanın acısıyla) taşa dönüştüğünü anlatır...

Hamidiye Camii:

2. Abdülhamid'in "irade-i seniyye"siyle 1893 yılında yaptırılan Büyükada Hamidiye Camii (Servili Cami,

Büyükada Camii), İslâm mimarîsinin zarif bir örneğidir. Tuğralı tarih kitabesi kaldırılmıştır. Kesme küfeki taşından yapılan caminin (yedi musluklu bir şadırvanla asırlık bir çam ağacı barındıran) avlusuna ve üst kapısına iki yandan mermer basamaklarla çıkılır. Tek şerefeli minarenin kapısı da avluya açılır. Son cemaat yerinin tavan göbeğinde, iki yanında hilâl motifi yer alan sekiz köşeli bir yıldız görülür; duvarlar ve pencere içleri, mavi, sarı ve lâcivert kalem işleriyle bezelidir. Kadınlar Mahfili'ni örten aynalı tonozun dışı kurşun kaplı, içi bitkisel süslemelidir. Tavan, kristal avizeler ve kandil askılıklarıyla donatılmıştır.

Çift filayağıyla destekli merkez sahın, oniki dilime bölünmüş kurşun kaplı bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe göbeği, siyah zemin üzerine altın yaldızla yazılmış bir sûreyle tezyin edilmiştir. Mihrab, mavi çini nakışlıdır. Minber ve vaaz kürsüsü, ahşap oymalıdır. Seccade döşeli zeminin altındaki iki odalı mescide, merdiven boşluğundaki bir kapının açıldığı koridordan girilir. Cami inşa edilirken mektep olarak tasarımlanan mekân, Büyükada'nın Müslüman cemaatinin artmasıyla mescide çevrilmiştir. 1894 depreminde (Büyük Hareket-i Arz) hasar gören cami, aynı yıl 12210 "Mecidî kuruş"a onarılmış, 1901 ve 1906'da tamir görmüştür.

İstanbul Ansiklopedisi'nin "Büyükada Hamidiye Camii" maddesini kaleme alan Mehmed Bâkır, yapının (camiyle mescidi aynı binada barındırması nedeniyle) İstanbul'da tek olduğunu öne sürer...

Hesed Le Avraam Sinagogu:

Büyükada'nın ilk ve tek sinagogu olan Hesed Le Avraam, 2. Abdülhamid döneminde (adanın Yahudi nü-

fusunun tapınma gereksinimlerini yerine getirmek için) inşa edilir. O güne değin cemaat ileri gelenlerinin evlerinde Cuma akşamları ve Cumartesi günleri toplanarak dua eden yazlıkçılar, bir sinagog yaptırmaya karar verirler. Arsayı Avram Fresko Efendi bağışlar; bu nedenle sinagoga Hesed Le Avraam ("Avram'ın İyiliği") adı verilir. Sinagogun yapımı için maddi bağışta bulunanlar arasında, Meclis-i Cismanî Reis'i Mücevhercibaşı Jak Bey Deleon da vardır.

Büyükada Sinagogu, 30 Mart 1904 tarihinde hizmete girer; açılış töreni, 1 Nisan 1904 günü gerçekleşir. Naim Güleryüz, bu tarihleri (açılışı izleyen) "Stamboul" gazetesinin arşivinden günışığına çıkarmıştır. Güleryüz'e göre, tören günü sinagogun dış cephesi Türk bayraklarıyla donatılmış, ibadet mekânı çiçek demetleriyle süslenmiştir. Bina (Prof. Dr. Avram Galante'nin saptamasına göre) Mimar Gabriel Tedeschi'nin çizgilerini taşır. Hicrî 1324, Milâdî 1906 tarihli "emr-i âli", Büyükada Sinagogu'nun "Musevî milletine mahsus ibadethane olarak tesbit edildiğini" bildirir. Adliye ve Mezahip Nezareti'nin Hahambaşılık Yüksek Makamı'na hitaben Hicrî 1332, Milâdî 1914 yılında kaleme aldığı yazı, 1324/1906 tarihli "emr-i âli"den "iki sene mukaddem inşaatı ikmâl edilmiş" olan Büyükada Sinagogu'ndan söz eder. Sonuçta, sinagog 1904 yılında tamamlanarak (büyük olasılıkla 2. Abdülhamid'in sözlü iradesiyle) ibadete açılmış, varlığı 1906'da ("emr-i âli"yle) kâğıt üzerinde resmîyet kazanmıştır.

Kâgir ve dikdörtgen planlı yapı, ağaçlarla çevrilidir. Altın yaldız kaplı kubbenin (kuzeye, güneye, doğuya ve batıya açılan) dört yuvarlak penceresi vardır. Mermer basamaklı ve trabzanlı bir merdivenle, cümle kapısına ulaşılır; Kadınlar Galerisi'ne, yine bir dış merdivenle çıkılır. Cümle kapısının üzerindeki iki pencere, Hazret-i Davud'un altı

köşeli yıldızını resmeden dairesel bir vitrayla taçlandırılmıştır. Ön cephe, ince sütunlar üzerinde yükselen arabesk motiflerle tezyin edilmiş, süslemelerin sivri uçlarına madalyonlar yerleştirilmiştir.

Dökme demir iskeletli kristal bir avizeyle aydınlatılan ibadet sahnı, dört sütun tarafından taşınır. İbadet sahnının odak noktası olan "ehal"e (parşömen üzerine elle yazılmış Tevrat'ı barındıran ve Kudüs yönüne bakan dolap) yarım parmaklıkla çevrili yüksekçe bir platforma açılan iki basamakla çıkılır; "teva" (dua kürsüsü) bu platformdadır. "Ehal"in üzerinde Davud'un Yıldızı yer alır; kubbe eteğinin oturduğu düz tavan, yine altı köşeli yıldız motifiyle tezyin edilmiştir...

Panayia Kilisesi:

Balıkçıl Caddesi'yle Arabacılar Meydanı'na açılan kapıları bulunan Panayia (Meryem Ana) Kilisesi, Büyükada sakinleri arasında (avlu kapısının konumu nedeniyle) Arabacılar Kilisesi olarak da bilinir. Yortusu 15 Ağustos (Hazret-i Meryem'in yaşamının noktalandığı gün) olan 19. yüzyıl eseri kilisenin çan kulesi, bir soğan kubbeyle son bulur. Sütun başlıklarıyla dolu avludan geçilerek ulaşılan cümle kapısı, ibadet sahnına inen taş merdivene açılır.

Üç kristal avizeyle ve üçer dallı iki şamdanla aydınlatılan ibadet sahnı, 14 ahşap sütunla desteklenmiştir. Beyaz ahşap üzerine altın yaldız süslemeli Patrik tahtı ("thronos"), yine yaldızlı bir kubbeyle taçlandırılmıştır. Zengin tezyinatıyla "ambo" (İncil okuma ve vaaz kürsüsü), İstanbul Rum Ortodoks kiliseleri içinde eşsizdir. Kürsünün üzerinde, dört İncil yazarının ("Evangelist"ler: Ayios Marcos, Ayios Mattheos, Ayios Lukas, Ayios İoannes) tasvirleri yer

alır. Kürsü bileziğinde ahşap "Haberci Kuş" figürü görülür; altın yaldız kaplı kuşun açık kanatları, İncil için "lektern" (okuma tablası) işlevi görür.

Ahşap oyma ikona duvarı ("iconostasis") ve "altar" kapıları, tümüyle altın yaldız kaplıdır; kapı kanatlarına, dinsel motifler işlenmiştir. İbadet sahnının girişinde, kiliseye adını veren Meryem Ana ve Başmelek Gabriel (Cebrail) ikonası sergilenmektedir. Tasvirde, Gabriel Meryem Ana'ya Hazret-i İsa'yı doğuracağını müjdelemektedir. İkona duvarının ortasında Hazret-i İsa, iki yanında Hazret-i Meryem ve İsa'yı Ürdün Irmağı'nda vaftiz eden Ayios İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) yer alır. Ayios İoannes Prodromos Yortusu, 24 Haziran günüdür. Ayia Paraskevi (yortu: 26 Temmuz), Ayios Demetrios (yortu: 26 Ekim), Ayia Barbara (yortu: 4 Aralık) ve Ayios Nikolaos (yortu: 6 Aralık) ikonaları da altın yaldızlı duvardadır.

Panayia Kilisesi'nin ikona duvarının özelliği (İncil'den bölümlerin kronolojik olarak tasvir edildiği üst şerit dışında) yalnızca gümüş gömlekli büyük boy ikonalarla tezyin edilmiş olmasında saklıdır. Aynı tasvirlerin ahşap çerçeveli küçük kopyaları, duvarın önünde sergilenmektedir...

Rum Yetimhanesi:

Christos Tepesi'nde (İsa Tepesi, Tepeköy) yükselen Rum Yetimhanesi'nin Avrupa'nın en büyük, dünyanın ikinci büyük ahşap yapısı olduğu öne sürülür. Bina, 19. yüzyılda bir Fransız şirketi tarafından otel olarak inşa edilir. Prinkipo Palas adı verilen ve Monte Carlo tarzı bir kumarhane içermesi tasarlanan otel 1898'de tamamlanır ama (2. Abdülhamid'in yasaklamasıyla) açılışı gerçekleşemez. Pera Palas'ın mimarı Alexandre Vallaury'nin çizgilerini ta-

şıdığı varsayılan boş yapı, Banker (Yeoryios oğlu) Leonidas Zarifi'nin dul eşi Eleni Zarifi tarafından satın alınarak (yetimhaneye çevrilmesi şartıyla) Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağışlanır. Bina, dönemin kayıtlarına Rum Eytamhanesi olarak geçer. Patrik 3. Joachim'in girişimiyle, Patrik 4. Germanos tarafından 1853'de Balıklı Rum Hastanesi'nin bir kanadında kurulan yetimhane, 1903 yılında Büyükada'daki yeni yerine taşınır.

Pars Tuğlacı, konuya ilişkin önemli bir not düşer: "21 Mayıs 1903 günü yapılan açılış töreninde, Patrik tarafından Padişah'a, yetimlerin minnet ve şükranlarını bildiren bir telgraf çekildi. Bu telgrafa Padişah, Saray Başkâtibi aracılığıyla cevap vererek yetimlere 146 altın gönderilmesi emretti. Bundan başka, 1800 liraya çıkan bina vergisi ile kuruluşun her türlü vergiden muafiyeti, ayrıca her gün 7.5 okka et ile gerekli ekmek miktarının Saray tarafından verilmesi kararlaştırıldı."

Yetimhanenin tam donanımlı (sesli sinema makinası dahil) ve ahşap süslemeli bir tiyatro salonu, pencereleri Sedef Adası'na açılan yemekhanesi, zengin bir kütüphanesi, çocuklar için oyun salonu, müzesi, 24 saat açık reviri ve mermer merdivenli yangın kulesi vardı. Çam korusu içinde yer alan ve Prinkipo Palas'ın idarehanesi olması tasarlanan iki katlı ahşap konak, ilkokula çevrilmişti. 1927'ye kadar (zenaatkâr yetiştiren) marangozhanesi, demirci atölyesi ve kundurahanesi bulunduğu da kayıtlar arasındadır.

1. Dünya Savaşı sürerken, Çengelköy'deki Umum Mekteb-i İdadi-i Şahane (Kuleli Askerî Lisesi) bu binaya taşınır, savaştan sonraki yıllarda İstanbul'a gelen Beyaz Rus göçmenler buraya yerleştirilir. Heybeli ada Rum Kız Yetimhanesi kapanınca (1942), oradaki çocuklar Büyükada'ya getirilir ve kuruluşundan beri yalnızca erkek

çocukları barındıran Büyükada Rum Yetimhanesi karma olur.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin desteği ve cemaatin bağışlarıyla yaşayan ve Büyükada sakinleri arasında "Kırmızı Saray" olarak bilinen Rum Yetimhanesi, İstanbul Rumları'nın giderek azalmasıyla zaman içinde işlevini yitirir ve 1964 yılında kapanır...

Anadolu Kulübü:

2. Abdülhamid iktidarında, İngiltere'deki Yacht Club'ın (Yat Kulübü) İstanbul şubesi, İngiliz avukat Leon Pearce tarafından Büyükada'da açılır (1906). Yat Kulübü'nün ilk binası, Lebbe Köşkü'dür. Köşkün yanındaki Giacomo Oteli 1908 yangınında kül olunca, araziyi Yat Kulübü satın alır ve üzerine Kuleli Köşk yaptırılır. Banker Yeoryios Zarifi'nin köşkü de satın alınarak kulübe dahil edilir.

"The Prinkipo Yacht Club Company Limited" adı, 1923 yılında "Büyükada Yat Kulübü Osmanlı Anonim Şirketi", 1924'de "Büyükada Yat Kulübü Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirilir. 1929'da yayımlanan tüzükte, kulübün amacı "Büyükada'da gezinti ve sosyal ilişki araçlarını sağlamak ve arttırmak" olarak açıklanır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk (Gazi'nin yaşamını ayrıntılı olarak inceleyen belgesel kaynaklara ve Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan haberlere göre) Yat Kulübü'nü 14 Temmuz 1927, 28 Haziran 1928, 26 Temmuz 1928 (Türk Maarif Cemiyeti Balousu), 8 ve 9 Ağustos 1928, 29 Ağustos 1929 (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Balosu), 31 Ağustos 1929, 17 Temmuz 1930 (Türk Maarif Cemiyeti Balosu), 30 Haziran 1934, 28 Ağustos 1934, 6 Eylül 1934

(Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Balosu), 16 Mayıs 1935, 25 ve 26 Mayıs 1935 tarihlerinde şereflendirmiştir. Atatürk'ün, Kuleli Köşk'ün (Beyaz Ev) bahçeye bakan bir odasında kaldığı bilinir. Pars Tuğlacı, "Tarih Boyunca İstanbul Adaları" başlıklı çalışmasında, Atatürk'ün ve İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Yat Kulübü'nü ziyaretleriyle ilgili tarihsel ayrıntılara (yine Cumhuriyet gazetesinden yola çıkarak) yer verir: "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in özel davetlisi olarak 16 Haziran 1934 günü Ankara'ya gelen İran Şahı Rıza Pehlevi, 30 Haziran 1934'te Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi ile buluşarak, birlikte Saray rıhtımından Sakarya motoruyla hareketle Moda ve Suadiye plajını ziyaret ettikten sonra Büyükada'ya gelmişler ve halkın coşkun gösterileri arasında Ada'ya ayak basmışlardır. Vapur iskelesinden çıktıktan sonra arabaya binerek Yacht Kulübü'nü onurlandırmışlardır. Ada halkı iskeleden Yacht Kulüb'e kadar olan caddeyi iki taraflı olarak doldurmuş, Büyük Önder'ini ve aziz konuğunu durup dinlenmeden alkışlamışlardır. İran Şahı ve Gazi Mustafa Kemal, Yacht Kulüb'te bir süre dinlendikten sonra gene halkın alkışları ve 'Yaşa, varol!' dilekleri arasında Yacht Kulüb'ten ayrılmışlar ve Sakarya motoru ile Saray'a dönmüşlerdir."

Konuklarını Sarı Ev (Lebbe Köşkü), eski Beyaz Ev (Zarifi Köşkü) ve Kuleli Köşk'de (yeni Beyaz Ev) ağırlayan Büyükada Yat Kulübü, Emlâk ve Eytam Bankası'na borcunu ödeyemeyince, 31 Ekim 1926 tarihinde Atatürk'ün talimatıyla kurulan Anadolu Kulübü tarafından 100.000 liraya satın alınır (1937). Anadolu Kulübü Büyükada Şubesi, zaman içinde genişler ve yeniden yapılanır. 1953 yılında, Zarifi Köşkü (eski Beyaz Ev) yıkılır; Kuleli Köşk önce yeni Beyaz Ev, sonra yalnızca Beyaz Ev olarak anılmaya başlar. 1961'de, İkiz Konaklar (Cavuris Evleri) kulübe dahil

edilir. 1979 yılında (12 Ağustos'u 13 Ağustos'a bağlayan gece) Akasya (eski Calypso) Oteli'nde çıkan ve Sümer Palas'ı da saran yangın, Anadolu Kulübü'ne sıçrayarak kâğir Beyaz Ev'i büyük oranda tahrib eder; yapı (Mimar Sinan Genim tarafından) restore edilerek 1981'de yeniden hizmete açılır...

Büyükada'nın Doruk Noktası / Ayios Yeoryios Manastırı:

Büyükada'nın başlıca anıt-yapısı, Ayios Yeoryios Manastırı'dır. Adanın en yüksek tepesinde (Yüce Tepe, 220 metre) bulunan bu külliyeye (Ayios Yeoryios Yortusu olan 23 Nisan ve Ayia Thekla Yortusu olarak tarihe geçen 24 Eylül günleri dışında) 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece (Ortodoks geleneğine göre, dileklerin yerine getirildiği saatler) eski Diaskelos Gazinosu'nun bulunduğu Lunapark'dan yola koyularak yalınayak çıkılır. Sarp ve dik yolun iki yanını bezeyen ağaçlarla çalılar, adağı olanlar tarafından bağlanan renkli ipliklerle "dilek dalları"na dönüşür. 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Prof. Dr. Edwin Grosvenor, doruktaki manastırın çevresini saran dev kayaların yalnızca mitolojik "titan"lar tarafından getirilmiş olabileceğini söyler. Dua, gün ışıyana kadar sürer. (Türk İslâm folklorunda ilkyazın doğumunu simgeleyen Hıdrellez'in aynı zamanda başlaması, ilginç bir rastlantıdır.) Bir zamanlar manastırda rahipler tarafından şarap yapıldığı, bu şarabın yortu ve panayırlarda maşrapayla dağıtıldığı söylenir.

Külliyedeki ilk Ayios Yeoryios Kilisesi, büyük olasılıkla 6. yüzyılda inşa edilmiştir. Kimi tarihçiler, kilisenin 10. yüzyılda korsanlar tarafından talan ve harab edildiğini, rahiplerin Ayios Yeoryios ikonasını ve adak çıngıraklarını

toprağa gömerek sakladıklarını yazar. Akylas Millas, Ayios Yeoryios ikonasıyla çıngırakların gömülüşünün, 14. yüzyıldaki korsan saldırısıyla bağlantılı olduğunu öne sürer. Efsaneye göre, aradan yüzyıllar geçtikten sonra (4. Murat dönemi) tepede gezinen bir çoban, çalılıkların arasında çıngırak ve nal sesleri duymuş, sesin odaklandığı noktayı kazdığında Ayios Yeoryios'u küheylân üstünde ve zırhlar içinde (belinde kılıcı, sağ elinde mızrağıyla) ejderhayla savaşırken gösteren ikonayla çıngırakları yeniden günışığına çıkarmıştır. Farklı bir anlatım, sürüsünü otlatan çobanın bu tepede uyuyakaldığı ve rüyasında Ayios Yeoryios'u gördüğü, Aziz'in kazılacak yeri işaret ettiği doğrultusundadır. Tepenin anıt-yapıları arasında (Ayios Yeoryios Kilisesi'yle birlikte) Ayios Yeoryios'un eski dua yeri, Blachernae Meryemi Şapeli, Ayios Charalampos Şapeli, Ayion Apostoloi (Havariyun) Şapeli ve Ayios Yeoryios Ayazması bulunmaktadır.

Kudunas (Çıngıraklı Manastır) ya da Çıngırakların Ayios Yeoryios'u Manastırı olarak da bilinen Ayios Yeoryios Manastırı'nın merkez yapısı, aynı adı taşıyan kilisedir. "Çıngıraklı" lâkâbına kaynak olarak, "ikonayı bulan çoban" söylencesindeki çıngırak sesleri ve yeraltından çıkan adak çıngırakları ya da (somut gerçeğe dayanarak) manastırın görkemli çan kulesi gösterilir. Tarihçi Scarlatus Byzantius (19. yüzyıl), "Kudunas Manastırı Kilisesi'ne ruh ve sinir hastalarının getirildiğini" yazar. Şifahane olarak kullanılan ahşap bölmelerde yatırılan hastaların "gayrı kabil-i tedavi-ü ıslâh" olanları, taş zemine zincirlenirdi; bu zincirlerin halkaları bugün (külliyenin bir parçası olan) Ayios Charalampos Şapeli'nde görülebilir.

Kaynaklar arasında (Ayios Yeoryios Manastırı Kilisesi'nin yapıldığı yüzyıl konusunda) açık bir çelişki bulunmakta-

dır: Ernest Mamboury, ilk kilisenin 6. yüzyılda yaptırıldığını öne sürer; Orhan Erdenen ve Pars Tuğlacı, binanın Nicephorus 2 Focas dönemi eseri (10. yüzyıl) olduğunu savunurlar. Hakkı Göktürk'ün kilisedeki Ayios Yeoryios ikonasının "en az 1500 senelik bir Bizans eseri" olduğunu belirtmesi, Mamboury'nin tezini destekler; yaygın görüş, ikonanın 2. Justinus (6. yüzyıl) tarafından Kadınlar Manastırı'ndan getirildiği doğrultusundadır. Nicephorus 2 Focas'ın yaptırdığı Ayios Yeoryios Manastırı'nın, korsanların yerle bir ettiği binanın temelden onarımıyla ortaya çıktığı ya da aynı noktaya yaptırılmış yeni bir tapınak olduğu varsayılabilir.

13. yüzyılda Bizans'ı kuşatarak teslim alan Lâtinler (4. Haçlı Seferi, 1204) ve (Akylas Millas'a göre) 1302 tarihinde adayı yerle bir eden Venedikli korsanlar tarafından yıkılan kilisenin bulunduğu tepeye 18. yüzyılın ortalarında Blachernae Meryemi Şapeli yaptırılmış, 1901 yılında (Fener Rum Ortodoks Patriği 5. Constantinus'a verilen "irade-i seniyye"ye dayanarak) bugün görülebilen Ayios Yeoryios Kilisesi'nin yapılışına başlanmıştır. Tuğlacı'nın çalışmasında transliterasyonu yer alan bu "irade-i seniyye", "arzdan sakatlanmış" (depremden hasara uğramış) kilisenin yeniden yapımına izin vermektedir. Söz konusu depremin Büyük Hareket-i Arz adıyla tarihe geçen 1894 depremi olduğu düşünülür. Bu "irade"den yola çıkarak ulaşılan varsayım, 10. yüzyıl yapısı Ayios Yeoryios Kilisesi'nin Lâtinler tarafından tümüyle yok edilmediği, kalıntıların dokuz yüzyıl sonraki depremden hasar gördüğü ve yeni kilisenin (eski yapının onarımıyla birlikte) aynı alan üzerine yapıldığıdır: Millas, kilisenin nüvesinin 1751-1760 yılları arasında Rahip İsaiah tarafından onarıldığına ilişkin not düşer. Rahip Dionysios'un çabalarıyla 1906'da tamamla-

nan ve ikona duvarı 1908 yılında eklenen kiliseye (1909 tarihli "irade-i seniyye"yle) çan kulesi eklenmiştir. 1986 yangınında büyük hasar gören külliye, 1989 yılında restore edilmiştir.

Kesme taş bir yapı olan Ayios Yeoryios Rum Ortodoks Kilisesi'nin çatısı kiremit örtülü, zemini mermer döşelidir. Tavan, ahşap sütunların desteklediği mermer kemerler üzerine oturtulmuştur. Girişin iki yanında, adak mumlarının dikildiği geniş sayvanlı hazneler yer alır.

İncil okuma ve vaaz kürsüsü ("ambo") ahşaptır. Hazret-i İsa'yı havariler ve halkla resmeden tablo, yine Hazret-i İsa'yı lâhitte yatarken tasvir eden ahşap üzerine gümüş yaldız çerçeveli "epitaphion" (ağıt-anıt) ve beyaz ahşap sütunlu, kubbesi kandilli "epitaphios" (anıt-lâhit), kristal ve pirinç avizelerle aydınlatılmış ibadet sahnındaki önemli eserlerdir. Avizelerin bir bölümü, mavi, yeşil ve kırmızı renkli cam pandantiflerle süslenmiştir. Oymalı ahşap bir sandığın içine oturtulmuş gümüş gömlekli bir haznede, Ayios Pandeleimon'un ve Ayia Evgenia'nın kutsal kalıntıları muhafaza edilmektedir. Sandığın iç kapağında, "ejderhayı öldüren Ayios Yeoryios" resmi görülür; resmin iki yanında, Ayios Pandeleimon'la Ayia Evgenia'nın tasvirleri yer alır.

İkona duvarı ("iconostasis") oymalı ahşaptır. Ayios Yeoryios'un (efsaneye konu olan) gümüş gömlekli ikonası, aynı azizin kadife üzerine işlenmiş tasviri ve Ayia Thekla ikonasıyla tezyin edilmiştir. Ayios Yeoryios ikonasının önünde, gümüş bir buhurdan asılıdır. Bizans İmparatoru 1. Constantinus'la annesi Ayia Helena'nın ikonası da merkez sahındadır. Ayia Helena (inanışa göre) Hazret-i İsa'nın çivilendiği çarmıhın bir parçasını Kudüs'de bularak İstanbul'a getirmiştir. İmparator'la Azize, aralarında

duran büyük bir haçı tutarken tasvir edilmişlerdir. Ayios Phanarios, adını taşıyan ikonada elinde mumla tasvir edilmiştir; fener ("phanar") sözcüğünün, "görmeyi sağlayan" anlamını taşıyan Phanarios'dan geldiği söylenir. Ayios İoannes Prodromos, Hazret-i İsa'yı Ürdün Irmağı'nda vaftiz eden azizdir. Sağ elinde gümüş bir haç taşıyan Ayios Pandeleimon (adının anlamı nedeniyle) "azizlerin en merhametlisi" olarak anılır. Ayios Triphon, üzüm bağlarının bereketini sağlar. Şaha kalkmış at üstündeki Ayios Demetrios Selânik'in, sol elinde İncil tutan ve sağ eliyle (Hazret-i İsa'ya atfedilen) kutsama işaretini ("khrysma") yapan Ayios Xenophon'sa Yunanistan'ın Ayion Oros (Aynaroz) bölgesinde kurduğu manastırın hâmisidir.

Altın haçlı ve gümüş hâleli Ayia Sophia, ikonada İnanç, Umut ve Sevgi adlı üç kızıyla tasvir edilmiştir. Azize'nin Sultan Ahmet Meydanı'nda yükselen ve aynı adı taşıyan anıt-yapıyla ilgisi olmadığını vurgulamakta yarar var: Bizans çağlarında kilise, Osmanlı devrinde cami, Cumhuriyet döneminde müze olan Ayia Sophia'nın anlamı, "Kutsal Bilgelik"tir.

"Fresk"ler (duvar resimleri) arasında görülen Ayios Stilianos yeni doğmuş bebeklerin, Ayios Nikolaos çocukların ve denizcilerin koruyucusudur. Ayios Stilianos sağ elinde haç, sol elinde kundaklı bebekle resmedilmiştir. Piskoposluk atkısı ("omophorion") kuşanmış olan Ayios Nikolaos'un sağ elinde haç, sol elinde İncil görülür. Ayios Andreas erguvanî keşiş urbası, Ayios Antonios elinde asası, Ayios Elephterios boynunda piskoposluk atkısıyla resmedilmiştir. Ayios Alexandros (Ayios Xenophon gibi) "khrysma"yı gerçekleştirmektedir. Hazret-i Meryem'in annesi ve babası Ayios Joachim'le Ayia Anna'nın freski, Kutsal Üçleme'nin (Baba: "Pateras", Oğul: "İyos", Ruh-

ül Kudüs: "Ayios Pnevma") simgesi olan "üçgen içinde üçüncü göz"le (gönül gözü, inanç gözü) taçlandırılmıştır. Başmelek Gabriel'in (Cebrail) ve Başmelek Mikhail'in (Mikail) tasvirleri de fresklerin arasında yer alır.

İşlemeli bir sütuna dayalı İncil okuma ve vaaz kürsüsü ("ambo"), altın yaldız çerçeveli madalyon içinde dört İncil yazarının ("Evangelist"ler: Ayios Marcos, Ayios Mattheos, Ayios Lukas, Ayios İoannes) tasvirleriyle bezelidir. Tasvirlerin altındaki üçgen dilimler, melek figürleriyle süslenmiştir. Kürsünün bileziğinden, altın yaldızlı bir kuşu pençelerinden tutan (yine altın yaldızlı) bir el uzanır; İncil (kürsüdeki konumu nedeniyle, kutsal sözlerin insanlığa iletilmesinde aracı olduğu varsayılan ve "Haberci" olarak nitelendirilen) kuşun açık kanatları üzerine yerleştirilir. Tavan göbeği, yine madalyon içinde İncil yazarlarının resimleriyle tezyin edilmiştir; ortalarında, Hazret-i İsa'nın tasviri görülür.

Ortodoks geleneğine göre Kudüs'e bakan "altar"ın önünde, kucağında kuzuyla İsa yer alır; Hristiyanlık, İsa'ya "iyi çoban", ona inananları da "kuzu" imgesiyle tanımlar. İsa'nın iki omuzu üzerinde birer melek figürü yer alır; önünde, çift başlı ve taçlı Ortodoks kartalı durmaktadır. "Altar"ın iki yanı, büyük boy ikonalarla tezyin edilmiştir: Bir yanda, Meryem Ana ve Bebek İsa vardır; diğer yanda, sağ eliyle "khrysma"yı gerçekleştiren ve sol elinde İncil tutan Hazret-i İsa görülür. İki ikonaya, üçer dallı iki şamdan ışık tutar. Kapı kanatlarının arasına denk gelen yükselti, göbeğinde yine Hazret-i İsa'nın tasviri bulunan altın ışınlı güneş figürüyle taçlandırılmıştır; güneş, "Pantokrator" ("Evrenin Efendisi") İsa'nın simgelerinde biridir. Hazret-i İsa'yla havarilerin son akşam yemeği tablosu, güneş tasvirinin üstündeki bölümdedir. Güneş figürüyle tablonun ara-

sında, dikdörtgen ahşap kalıp üzerine oturtulmuş madalyon içinde İsa portresi yer alır; portrenin iki yanında, altın yaldız kaplı melek tasvirleri bulunmaktadır.

Kubbeli bir yükseltiyle taçlandırılmış olan Patrik tahtı ("thronos"), beyaz ahşap üzerine dairesel ve üçgen altın yaldız motiflerle süslüdür; kırmızı kadife minderli tahtın sırtı, "tahtta oturan, başı taçlı Hazret-i İsa" tasviriyle bezelidir.

Çan kulesi, kesme taş gövdeli ve kubbelidir; çan haznesi, dört kısa sütun üzerine atılmış kemerler arasına oturtulmuştur. Ön cepheye dayalı iki büyük sütundan birinin başlığında, çan kulesinin taşa oyulmuş kuruluş kitabesi ve 1909 tarihi vardır. Kulenin iki yanında, mermer aslan yontuları görülür. Çan kulesi yoluyla girilen üstü örtülü taşlığın açıldığı teras, Ayios Yeoryios Kilisesi'nin arka cephesine bakar. Taşlıktan inen basamaklarla ulaşılan avludaki bina, Ayios Yeoryios'un eski dua yerini, Ayion Apostoloi (Havariyun) Şapeli'ni, Ayios Charalampos Şapeli'ni ve Ayios Yeoryios Ayazması'nı barındırır. Ayion Apostoloi (Havariyun) Şapeli, 1867 yılında Başrahip Seraphein Georgiou tarafından yaptırılmıştır. Tonoz örtülü Ayios Charalampos Şapeli'nin zemini taştır. Tek odadan oluşan ve kandil askılıklarıyla bezeli olan şapelden (birkaç basamakla) Ayios Yeoryios Ayazması'na inilir. Merdiven başında, Aziz'in mermer kabartması görülür; üstünde bir melek yontusu vardır. Ayios Yeoryios'un (aynı motifli ve yine mermer) bir kabartmasının sergilendiği ayazmanın tavanı ahşap, tabanı çini döşelidir. Kuyusu ve su teknesi mermer olan ayazmanın ayna taşında, beş pirinç musluk vardır. Ayazmada, yılda iki kez (23 Nisan ve 24 Eylül) panayır düzenlenir. Avluda ayrıca Blachernae Meryemi Şapeli ve (Üsküdarlı Sefer kitabeli) 18. yüzyıl eseri iki sarnıç bu-

lunmaktadır. Tonoz örtülü, mermer döşemeli Blachernae Meryemi Şapeli, taş basamaklarla inilen bir odadır.

Ayios Yeoryios Manastırı'ndan denize açılan bir dehlizin varlığı, güngörmüş adalıların yüz vermediği bir söylentidir. Dehlizin girişinin Ayios Yeoryios Ayazması'nın altında olduğu görüşü, söylentinin boş bir inanıştan öteye gitmediğinin kanıtıdır: Ayazma derin bir su kaynağı üzerinde durmaktadır ve bu noktadan herhangi bir yere kuru bir tünel açmak olanaksızdır.

Ayios Yeoryios Manastırı'nın çevresinde "çile kuyuları"nın bulunduğu, rahiplerin bir zamanlar bu kuyulara girerek (günışığından uzakta) çile doldurduğu söylencesi de günümüze değin kanıtlanmamıştır. Bilinen, Ayios Yeoryios Manastırı'nın ("bir lokma, bir hırka" ilkesini şart koşan) bir "çilehane" olarak kurulduğudur.

İstanbul'u 1880'lerde ziyaret eden Samuel Cox, Ayios Yeoryios Manastırı Başrahibi Arsenius'un hücresinde, 600 yılında kaleme alınmış bir İncil gördüğünü söyler. Harfleri ve tezyinatı kırmızı ve mavi mürekkeple parşömen üzerine elle yazılmış olan bu Yeni Ahit'in âkibeti meçhûldur.

Scarlatus Byzantius, Ayios Yeoryios Manastırı'nın bulunduğu tepeden denizi seyreden insanın "tekneleri izleyen ve çevrelerinde dalıp çıkan yunuslara gülümsediğini" ve "yaşamı boyunca diğer insanlara karşı ne yaptığını sorguladığını", bu düşünceleri yörenin kutsallığının yarattığını söyler. Prof. Dr. Edwin Grosvenor, aynı tepeden gördüklerini renkli sözcüklerle resmeder: "İstanbul'un en geniş manzarası görülebilir... Göz, denizin üzerinden tarayarak geçer ve Marmara'nın doğu sahillerini görür... Güneye doğru, Olympus Dağı (Uludağ) görünür... Kuzeyde, Adalar'ın ötesinde, İstanbul ve Kadıköy ufukta bir saçak gibidir..."

Bir zamanlar Büyükada

Denizyolları'yla Büyükada'ya varış

Eski ahşap iskele (19. yüzyıl)

20.yüzyılın başlarında Büyükada Vapur İskelesi

Büyükada Vapur İskelesi'ne Anadolu Kulübü'nden bakış

Büyükada Vapur İskelesi'nde "istimbot" ve motorlar

İskele ve Şirket-i Hayriye

Rıhtımda "Restaurant Select"

Sahilde "kancabaş" kayık

Büyükada'nın haneleri (1950'ler)

Yörük Ali (Yorguli) Plajı

Yörük Ali'de "ada motorları"

Yörük Ali "plaj tesisi"

Yörük Ali Plajı'nda "deniz banyosu" kabinleri

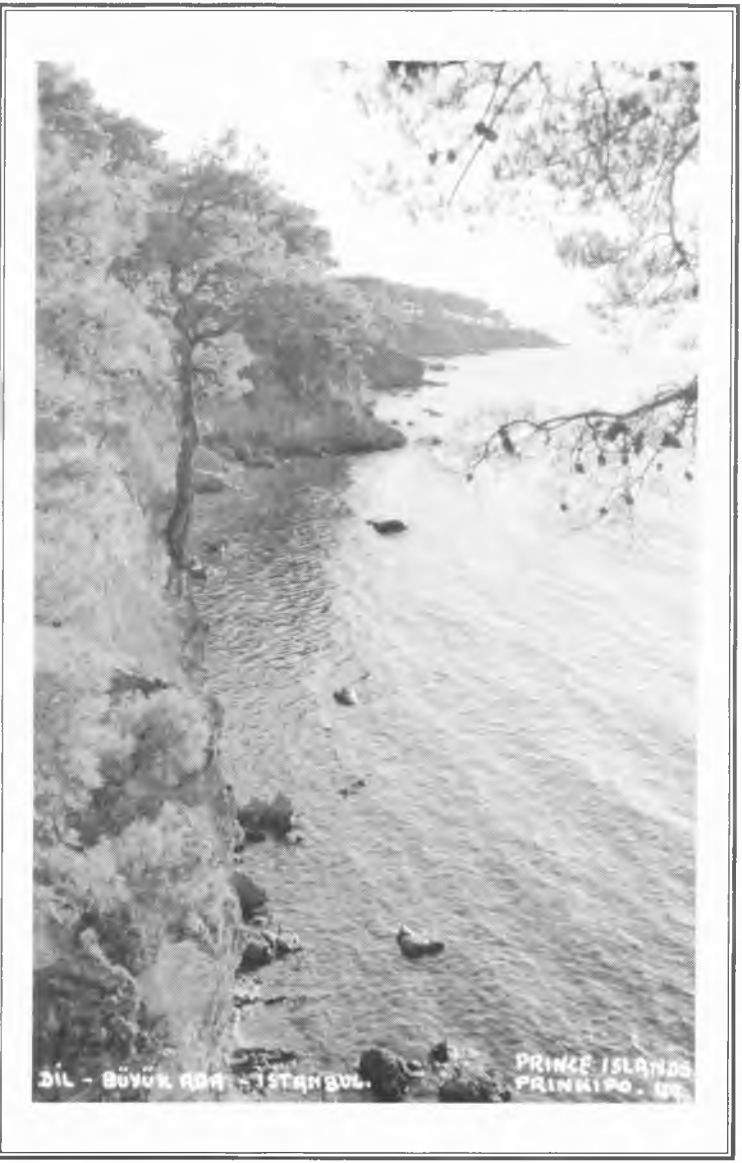
Büyükada'da "tenezzüh"

Ayios Nikolaos sahili

Ayios Nikolaos çanının sulara gömüldüğü koy

Büyükada'da (bir zamanlar) ıssız doğa

İskele Meydanı ve saat

Büyükada'da gezinti

Sahilboyunda salınanlar

Büyükada'da "cevelângâh"

Büyükada'nın büyük otelleri

"Hotel des Etrangers" (Yabancılar Oteli)

Calypso (Akasya) Oteli ve kayıkçılar

Calypso (Akasya) Oteli ve Sümer Palas

Bir zamanlar Calypso (Akasya) Oteli

Giacomo Oteli

Giacomo Oteli ve faytonlar

Yat Kulübü

"Kuleli Köşk": Yat Kulübü (1920'ler)

"Kuleli Köşk": Anadolu Kulübü (1940'lar)

Christos Tepesi'nden deniz ve adalar

Christos Kahvehanesi

Büyükada Rum Yetimhanesi

Christos Manastırı

Christos Korusu

Ayios Yeoryios Tepesi'ne karşı sahilden bakış

Aşıklar Yolu

Diaskelos Gazinosu ve Meydanı

Diaskelos Meydanı'nda "merkepli lunapark"

Ayios Yeoryios Manastırı'na uzanan yolun başı

Ayios Yeoryios'a çıkan "çile yolu"

Ayios Yeoryios yolundaki "dilek dalları"

Ayios Yeoryios Manastırı'na uzanan yolun sonu

Ayios Yeoryios Tepesi'nde atlılar

Ayios Yeoryios Manastırı ve Kilisesi

Büyükada'nın faytonları ve Beyaz Ruslar (1925)

Beyaz Ruslar Büyükada vapurunda (1925)

BİNBİRDİREK SARNICI
(Sultan Ahmet)

Bizans döneminde İstanbul'un suyu açık ve kapalı sarnıçlar aracılığıyla sağlanıyordu. Aetius (Bonos) Sarnıcı (Edirnekapı), Aspar Sarnıcı (Çukurbostan), Ayios Mocius Sarnıcı (Altımermer), Hebdomon Sarnıcı (Bakırköy) açık sarnıç örnekleridir. Neredeyse her sarayın, konağın, kilisenin ve manastırın yanında yaptırılan kapalı sarnıçların en büyükleri (ve kuşkusuz en önemlileri) Sultan Ahmet semtindeki Binbirdirek (Philoxenus) Sarnıcı ve Yerebatan Sarayı (Basilica Sarnıcı)'dır.

Sarnıç:

Binbirdirek Sarnıcı'nın adı tartışmalıdır; *Tarih Hazinesi* dergisine yazan A. Nalbandoğlu, Topkapı Sarayı arşivinde bulduğu belgeye dayanarak sarnıcın gerçek adının Bindirdirek olduğunu, bu adın zamanla (sarnıcın içindeki sütun sayısının çokluğu nedeniyle) Binbirdirek'e dönüştüğünü öne sürer. Sütunların yekdiğeri üzerine bindirilmiş ve bileziklerle tutturulmuş iki parçadan oluşması, sarnıca Osmanlı'da Bindirdirek adının verilmesine neden olmuştur. Bileziklerin içine ve parçaların arasına (pekiştirme amacıyla) erimiş kurşun dökülmüştür. Öne sürülen diğer olasılık, özgün sütunların üç parça olduğu ama tabandaki parçanın günümüzde toprak altında kaldığıdır. Yüksel

Yoldaş Demircanlı'ya göreyse, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde sarnıç Binbirdirek adıyla kayıtlıdır. Evliya Çelebi, Binbirdirek Sarnıcı'ndan, Peykhane Su Sarnıcı olarak söz eder. Yapı, İstanbul sakinleri arasında Bilezikli Sarnıç, Bilezikli Saray, Sütunlu Saray adlarıyla da bilinir.

1.Constantinus Roma İmparatorluğu'nun başkentini İstanbul'a taşıdığı zaman şehre yerleşen senatör Philoxenus, Hippodromos (Sultan Ahmet Meydanı) yanında kendi adını taşıyan sarayı ve sarnıcı yaptırmıştır (4. yüzyıl). Bugün Binbirdirek olarak anılan sarnıç (Philoxenus Sarayı dışında) Çemberlitaş semtindeki Lausus Sarayı'na ve Çatladıkapı'daki Bizans saraylarına (büyük olasılıkla Bukoleon Sarayı'na) su sağlıyordu. Yaygın kabul görmeyen bir görüş, çevredeki bir hastanede tedavi gören yabancılara sarnıçtan su sağlandığı, zamanla kaynaklarda Philoxenus'a dönüşen "philo-xenos" (yabancı seven) adının buradan kaynaklandığıdır. Philoxenus Sarayı'nın gerçekte 1. Justinianus devri binası olduğunu öne süren kimi tarihçiler, Binbirdirek Sarnıcı'nın 6. yüzyılda yapıldığını yazarlar. Sütunların üzerinde görülen N.K. harfleri (İnciciyan'a göre) 1. Constantinus'a atfedilen "zafer" simgesi olduğundan, bu iddia geçerli sayılmaz. Sütun bedenlerinde ayrıca taşçıların monogramları (harfler ve şekiller) görülebilir. Petrus Gyllius, sarnıcın İmparator Heraclius döneminde (7 yüzyıl) yapıldığını söylerse de, diğer kaynaklar bu iddiayı desteklemez.

Saraylar:

2. Beyazıt'ın saltanatına kadar yaşayan Philoxenus Sarayı, 1509 depreminde ("Kıyamet-i Sugrâ", Küçük Kıyamet) yerle bir olmuş, Osmanlı döneminde yerine ah-

şap konaklar inşa edilmiştir. 1. Süleyman (Kanunî) dönemi sadrazamlarından Frenk İbrahim Paşa Sarayı'nın Divanhane'si (Çadır Mehterhanesi'nin üzerinden) At Meydanı'na (Sultan Ahmet Meydanı) bakıyor, duvarları Binbirdirek Sarnıcı'nın üzerinde yükseliyordu. Sarayın sonraki mâlikleri (sırasıyla) Bosnalı İbrahim Paşa, Damat Bosnalı Topal Haydar Paşa, Silâhdâr Mustafa Paşa, Yusuf Paşa ve 1. Ahmet iktidarı vezirlerinden Kara Fazlı Paşa olarak sayılabilir. Sultan İbrahim'in, sarayı bir gözdesine bağışlayarak samurla döşettiği söylentisi de yaygındır. 17 yüzyılda Ayazmakapı ve Hocapaşa yangınlarında büyük hasar gören saray, 18. yüzyılda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından onarıldıktan kısa süre sonra bir yangın daha geçirmiş, ardından yazgısına terk edilmiştir. 1. Mahmut dönemi binası olan Nur-u Osmaniye Camii'nin temel toprakları (yine Nalbandoğlu'ndan alıntıyla) İbrahim Paşa Sarayı'nın kalıntıları üzerine dökülmüştür.

Aslanhane ve İplikhane:

Büyük olasılıkla 1509 depreminde gördüğü hasar nedeniyle içinde su bulunmayan Binbirdirek Sarnıcı, 19. yüzyılda bir süre Aslanhane olarak kullanılmış, Sermimaran-ı Hassa İbrahim Kâmi, "Fazlı Paşa Sarayı tahtında vaki kâgir kemerler derununa" aslanların bağlanması için ahşap döşeme, parmaklık, nöbetçi odaları, kapı ve ambar yaptırmış, tamir edilemeyecek oranda yanan Topkapı Sarayı Aslanhanesi'ndeki aslanlarla kaplanları buraya getirtmişti. Bu süreç içinde bir bölümünün zindan olarak kullanıldığı görüşü doğru değildir. Aynı yüzyılın sonlarında ipekçilerle iplikçilere tahsis edilen sarnıcın içine ahşap merdiven yapılmış, tezgâhlar ve çıkrıklar kurulmuş, tonozlarda (ışık ve

hava girmesi için) delikler açılmıştı. Bu nemli ortamda kolaylıkla bükülen iplikler, bez ve kumaş yapımında kullanılıyordu. Reşat Ekrem Koçu, *Türk İstanbul* adlı çalışmasında "Bizans'ın Binbirdirek Sarnıcı'nda asırlarca İstanbul sırmakeşleri çalıştı," diye not düşer. Sırmakeşler (kumaş ipliğiyle değil) altın yaldızlı ince gümüş telle çalışırlardı.

Binbirdirek Sarnıcı'nı oluşturan yaklaşık 3500 metrekarelik alanda, tonozları taşıyan 224 sütun bulunur. 14 sütunlu 16 sıra halinde ve dörder metre aralıklarla dizili olan bu mermer direkler, kemerlerle birbirine bağlıdır. Sütun başlıkları kesik piramid şeklinde ve işlemesizdir; başlıkların üstünde kemerler (karşılıklı olarak) ağaç gergilerle bağlanmıştır. Sarnıcın tabandan tavana yüksekliği 12.50 metredir. Duvar tuğlaları su geçirmez Horasan harcıyla kaplıdır.

"Tayyârzâde":

18. yüzyılda anlatılan bir meddah öyküsü olan "Tayyârzâde", 1873 yılında yazıya geçirildi. 4. Murat devrinde yer alan öyküye göre, Fazlı Paşa'nın kızı Gevherli (Mücevherli) Hanımsultan, babasından kalan saraya türlü oyunlarla düşürdüğü İstanbul zenginlerini önce soymakta, sonra sarayın altında bulunan ve "Cezahane" adını verdiği Binbirdirek Sarnıcı'na kapatmakta ve uşaklarına öldürtmektedir. Öyküyü inceleyen Reşat Ekrem Koçu, *Binbirdirek Batakhanesi* adlı bir roman yazmıştır:

Yenibahçe'deki Defterdar Hüseyin Efendi Konağı'nda yaşayan Şehreminili Tayyârzâde, Ramazan Bayramı arifesinde validesini ziyaret etmek üzere Hüseyin Efendi'den izin ister. Konağa dönmeyen Tayyârzâde'yi merak eden Hüseyin Efendi onu aramaya çıkar ve kaybolur. Haber annesinin evindeki Tayyârzâde'ye ulaştırılır. Defterdar'ın izi-

ni süren delikanlı, kendisini Binbirdirek Sarnıcı'nın üstündeki Fazlı Paşa Sarayı'nda bulur. Gevherli Hanımsultan'ın tuzağına düşen genç adam, "yalancı elmas" ustası hünerli bir dervişi saraya getireceğine söz verir. Hanımsultan'ın "mahrem-i esrar"ı Gürcü Sahbâ Kalfa'nın da yardımıyla Fazlı Paşa Sarayı'ndan çıkar ve 4. Murat'ın huzuruna varır. Tayyârzâde, elmasçı derviş kıyafetindeki Padişah'la saraya döner; bina bu arada yeniçeriler tarafından sarılmıştır. Gerçek kimliğini açıklayan 4. Murat, hançerini Gevherli Hanımsultan'ın kalbine saplar. Defterdar Hüseyin Efendi'yle diğer tutsaklar kurtarılır ve Tayyârzâde'yle Sahbâ Kalfa muhteşem bir düğünle evlendirilir.

Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri'nin yazarı Prof. Dr. Özdemir Nutku, "Tayyârzâde"yi anlatan meddahların 4. Murat'ın nedîmi Tıflî'den de söz ettiklerine, Meddah Hakkı'nın anlattığı *İstanbul Batakhaneleri*'nin "Tayyârzâde"yle benzerlikler taşıdığına değinir.

Restorasyon:

Binbirdirek Sarnıcı bir süre semt pazarının deposu olarak kullanılmıştır; üstündeki arazide (bir zamanlar kurulan saraylarla konakların yerinde) park ve otopark açılmış, ayrıca binalar yapılmıştır. Sarnıcın 1995 yılında Bulvar İnşaat Şirketi tarafından başlanan restorasyonu 2002'de tamamlanmıştır. Mimar Hakan Kıran tarafından tasarlanan ve İnşaat Mühendisi Ali Ceylân yönetiminde uygulanan proje uyarınca, Binbirdirek Sarnıcı'nın içinde bugün bir şarapevi, nargile kahvesi, Bizans ve Osmanlı yemekleri sunan bir lokanta bulunmaktadır.

Restorasyon sırasında (Anıtlar Yüksek Kurulu'nun izniyle) yüzyıllar sürecinde toprak dolan yüksek zeminin bir

bölümü kazılmış ve Bizans dönemindeki özgün tabana ulaşılmıştır. Bir havuz şeklinde sergilenen bu bölüm, doğal kaynaklardan gelen yaklaşık birbuçuk metre yüksekliğinde suyla kaplıdır...

Citerne des Mille et une Colonnes.
Salut de Constantinople.

Binbirdirek Sarnıcı

BOZDOĞAN SU KEMERİ

(Saraçhanebaşı)

Bizans Dönemi:

Osmanlı'dan başlayarak Bozdoğan Su Kemeri olarak anılan suyolunun, Bizans'daki adı Valens Su Kemeri'dir. Tarihçi Cyril Mango, kemeri Roma İmparatoru Hadrianus'un (117-138) yaptırdığını öne sürerek Hadrianus Su Kemeri adını verirse de, yaygın görüş, bu suyolunun Valens (364-378) tarafından inşa ettirildiği, Byzantion'da yaşanan su sıkıntısının böylece giderildiği doğrultusundadır.

Zonaras ve Kedrenos'a göre, Valens Su Kemeri (darbeyle tahtı ele geçiren ve İmparatorluğu 365-366 yılları arasında yöneten) Prokopios'a destek olan Chalkedon'luların (Kadıköy) şehrini çeviren sur taşlarından yapılmıştır. Chalkhedon surları, Prokopios'u devirerek imparatorluk tahtına yeniden çıkan Valens'in buyruğuyla yıktırılmış, efsaneye göre bir taşın üzerinde "Chalkhedon, Byzantion'a su verecek" yazısı görülmüş, Valens Su Kemeri'nin bu taşlardan yapılmasına böylece karar verilmiştir. Petrus Gyllius' un Socrates'den yaptığı alıntıysa, Kadıköy sur taşlarının Valens tarafından bir kamu hamamının yapımında kullanıldığı doğrultusundadır. Taşa kazılı kehânete göre, Byzantion bol suya kavuşacak ama kent düşman işgaline uğrayacaktır. Gerçekten de (Valens Su Kemeri yapıldıktan

kısa süre sonra) barbar kavimleri Trakya'ya saldırmış ama Bizanslılar karşısında fazla dayanamamışlardır. Theophanes, 5. Constantinus'un (741-775) Avarlar'ın tahrib ettiği su kemerini tamir ettirdiğini öne sürerse de (623 ve 626 tarihli Avar akınlarının surları geçemediği göz önüne alındığında) yazarın Valens Su Kemeri'nden söz etmediği ortaya çıkar. (İngiliz seyyah Charles White, Avarlar'ın 1617'de suriçine girip kemerin bir bölümünü yıktıklarını öne sürer; bu görüşü doğrulayan tarihsel belgeye rastlanılmamıştır.) 5. Constantinus, Bozdoğan Su Kemeri'ni şehrin yaşadığı büyük kuraklık nedeniyle (suyolları ve sarnıçlarla birlikte) onartmıştır; onarım sürecinde yaklaşık 7000 işçi ve ustanın çalıştığı, tuğlacıların Trakya'dan getirtildiği kaydedilir.

Kemerin suyu, Byzantion Praefectus'u (İstanbul Valisi) Clearcus'un yaptırdığı Nimphaeum Majus (Nimphaeum Maximus) adlı dev havuza ve çeşme binasına geliyordu. 1. Theodosius (379-395) döneminde, Valens Su Kemeri Trakya bölgesindeki kaynaklara bağlanmıştır. Cosimo Comidas de Carbognano, bir ucu Theodosius Forumu'na (günümüzde Beyazıt Meydanı) uzanan kemerin, suyu Hydralis Deresi'nden (Belgrad Deresi) aldığını öne sürer. Yerebatan Sarayı (6. yüzyıl) suyunu bu kemerden alıyordu.

Anna Comnena, *Alexiad* başlıklı çalışmasında, Akataleptos Manastırı'nın (Latin işgalinde Aziz Franciscus Kilisesi, fetihten sonra Kalenderhane Camii) Valens Su Kemeri'nin yanında olduğunu söyler; Paspatis, yapıyı doğrudan "Su Kemeri Manastırı" olarak nitelendirir.

1. Justinianus (527-565) iktidarında Constantinapolis'i vuran ve Ayia Sofya'nın büyük kubbesini çökerten 558 depremi, Valens Su Kemeri'ni neredeyse tümüyle tahrip etmiş, kemer 2. Justinus (565-578) döneminde tamir edil-

miştir. Çağlar boyunca akınlar ve afetlerce tahrib edilen Valens Su Kemeri, 5. Constantinus (741-775) ve 2. Basil (976-1025) zamanında da onarım görmüş, 1033 depreminin (3. Romanus Argyrus dönemi, 1028-1034) neden olduğu hasar, 4. Mikhail (1034-1041) tarafından giderilmiş, 11. yüzyıldan sonra da yazgısına terk edilmiştir.

Osmanlı Dönemi:

2. Mehmet'in (Fatih, 1451-1481) İstanbul'un su sistemini geliştirirken tümden tamir ettirdiği Bozdoğan Su Kemeri'nin adının kökeni bilinmemektedir. Reşat Ekrem Koçu, "bozdoğan"ın "gürz"le eşanlamlı olduğunu, "en hafifi üç okka ağırlığında" demir bir gülleyle yine demir ya da ağaç bir saptan oluştuğunu, gülleyle sap arasında kimi zaman demir bir zincir bulunduğunu yazar. Hünkâr bozdoğanlarının gülleleri altın ve gümüş kakmalı, sapları mücevherliydi. Kimi sözlükler bozdoğanın bir tür yırtıcı kuş olduğuna değinirken, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde bozdoğan için (*Lehçe-i Osmanî*'yi kaynak göstererek) "doğan başlı çomak, topuz, bostağan" açıklamasını getirir. Pakalın, "bostağan"ın karpuz biçimli kap anlamına geldiğini söyler ve "bozdoğan"ın bu sözcükten türemiş olabileceğini öne sürer.

Osmanlı'nın İstanbul'daki ilk su dağıtım şebekesi, Bozdoğan Su Kemeri'nin üstünden geçen Fatih Suyolu' dur. 2. Beyazıt (1481-1512) ve 1. Süleyman (Kanunî, 1520-1566) Halkalı ve Süleymaniye suyollarını da buradan geçirdiler. 2. Beyazıt döneminde yaşanan ve Kıyamet-i Sugrâ (Küçük Kıyamet) olarak bilinen 1509 depremi kemere hasar vermiştir. Depremden sonra çizilen bir suyolu haritasındaki Bozulgan Kemer (Harap Kemer) ya

da Bozluğan Kemeri (Boz Kemer) adlarının süreç içinde Bozdoğan'a dönüştüğü öne sürülürse de bu görüş bilimsel dayanaktan yoksundur. Surlarla Yedikule Hisarı'na büyük zarar veren 1551 depremi, Mimar Sinan eliyle onarılan kemere hasar vermemiştir.

Sultan Ahmet ve Süleymaniye külliyesinin suyunu sağlayan kemerin üzerinde, 2. Mustafa'nın (1695-1703) koydurduğu 1697 tarihli ve beş satırlı mermer kitâbe bulunmaktadır. 1908 yangınında (çevredeki camilerin hasar görmesi nedeniyle) ezanın kemerin üstünde okunduğu söylencesi yaygındır. 1917 Vefa yangınında, kemerle birlikte 3. Selim'in (1789-1807) sırkâtibi Ahmet Faiz Efendi'nin aşçıbaşısının evi de yanmıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun iletiğine göre, 3. Selim'in tahttan indirildiği yeniçeri ayaklanmasında Ahmet Faiz Efendi bu evde saklanmış, evin çevresi sarıldığında damdan dama atlayarak kaçmak isterken ayağı kaymış ve düştüğü yerde boynu vurulmuştur. Hakkı Göktürk, Bozdoğan Su Kemeri'nin yakınında Helvacı Yakub Baba Türbesi'nin varlığından söz eder; üç pencereli bir yapı olan türbenin (Göktürk'ün 1961 tarihli yazısına göndermeyle) semt yangınlarından etkilenmediği anlaşılmaktadır.

İstanbul Ansiklopedisi'nin "Bozdoğan Su Kemeri" maddesini yazan Sadi Nazım Nirven'in, Sermet Muhtar Alus' dan alıntıladığına göre, gedikli suyolcu adı verilen Osmanlı memurları, kemerin üstündeki su terazilerinin demir kapaklı bölmelerini büyük anahtarlarla açarak suyu ölçekle salarlar, su verdikleri evlerden ayda on, on beş ya da yirmi kuruş alırlardı. Kemer kapılarının anahtarları, Fatih semti kapısına yakın kahvehanelerde saklanır, kahveciler yabancı seyyahları (bir çeyrek ya da bir mecidiye karşılığında) bu kapılardan geçirerek kemerin üzerine çıkartırlardı. Charles

White, Ruhüddin Efendi Konağı'nın sofa penceresinden Bozdoğan Kemeri'ne geçtiğini, ay ışığında kemerin üzerinde gezindiğini anlatır. 1870'lerde Cadde-i Kebir'de stüdyo açan Guillaume Berggren'in çektiği bir fotoğrafta, Bozdoğan Su Kemeri'nin cephesinin otlarla kaplı olduğu ve cumbalı ahşap evlerin kemere omuz verdiği görülür; otların iyice çalılaştığı üst bölümde insanlar dizilmiş, fotoğrafçıya poz vermektedir. Büyük kışlarda kemerden "adam boyu" buzlar sarkar, altından geçmeyi göze alamayanlar Şehzâdebaşı'na gitmek için Fatih ya da Beyazıt taraflarından dolaşırlardı. Pierre Loti Bozdoğan Su Kemeri'ne çıkmak istemiş, Şeyh-ül İslâm Cemâleddin Efendizâde "Sünbül Bıyıklı" Muhtar Bey onu vazgeçirmişti.

Kapıların 1917 yangınında kül olmasının ardından, Bozdoğan Su Kemeri'nin "haneberduş yatağı"na dönüştüğünü öne süren Alus'un o günlere ilişkin renkli bir anısı vardır: "Kemer üstündeki otları yedirmek için keçi, koyun, inek çıkaranlar dahi olurdu. Bir gün bir ineğin ayağı kaymış, kemer dibindeki bir evceğizin damına düşerek damı delmiş, içindekilerin akılları başlarından gitmişti; yılını hatırlayamıyorum, gazeteler yazdı idi."

Reşat Ekrem Koçu'nun 1950'lerde *Her Gün* gazetesinde yayımladığı ve yine bir "haneberduş"un 1940'larda yazdığı şiir, kemeri "taş kesilmiş Romalılar" olarak anlatır.

Bozdoğan Su Kemeri (Roma'dan Bizans'a, Bizans'dan Osmanlı'ya) yaklaşık 1500 yıl süreyle İstanbul'un başlıca suyolu olmuştur...

Bozdoğan Su Kemeri ve boş İstanbul

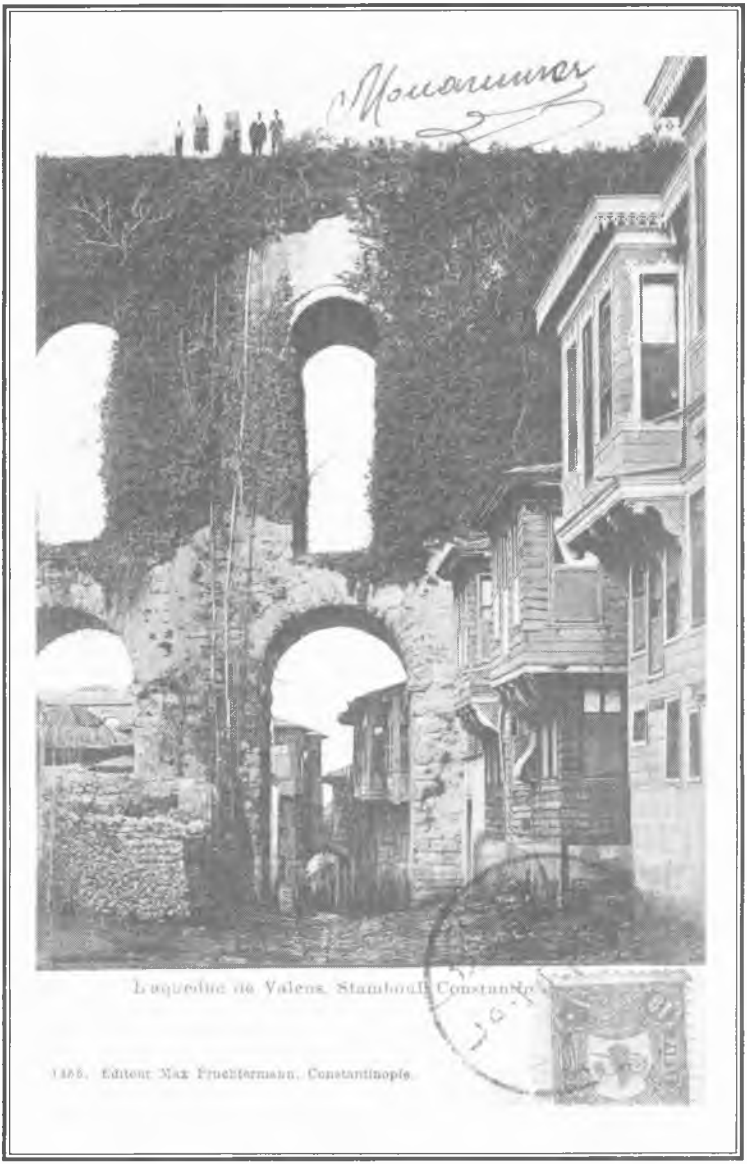
Yol inşaatından önce Bozdoğan Su Kemeri

Haliç'in anıtsal silueti: Bozdoğan Su Kemeri

Bozdoğan Su Kemeri'nin bir gözü

Bozdoğan Su Kemeri'nin üzerinde "seyyah"lar

Sarmaşıklarla örtülü Bozdoğan Su Kemeri

Bozdoğan Su Kemeri: İstanbul'un anıtsal su yolu

Bozdoğan Su Kemeri'nin alt gözünde bir ev

EYÜP SULTAN KÜLLİYESİ
(Eyüp)

2. Mehmet'in (Fatih) İstanbul'da yaptırdığı ilk selâtin cami, Eyüp Sultan Külliyesi'dir (1458). Rivayete göre yeri Akşemseddin tarafından bulunan Hâlid bin Zeyd Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin gömütü üzerine yapılan türbe, cami, medrese, imarethane-i âmire ve hamamdan oluşan özgün külliyeden günümüze (Eyüp Sultan Türbesi ve Fatih Sultan Mehmet Hamamı dışında) iz kalmamıştır.

Eyüp Sultan Camii:

Evliya Çelebi, 2. Mehmet'in yaptırdığı Eyüp Sultan Camii konusunda ayrıntılı saptamalarda bulunur: "Bu cami, Fatih Sultan Mehmet tarafından, sevâbı Hazret-i Ebû Eyyûb'a hediye edilmek üzere inşa edilmiştir. Deniz kenarına yakın düz bir zeminde tek kubbeli olarak yapılmış olup mihrâb tarafında da yarım kubbesi vardır ki o kadar yüksek değildir. Camiin içinde direkler olmayıp orta kubbe çevresinde sağlam kemerler bulunmaktadır. Mihrab ve minber süslü ve sanakârane olmayıp basittir. Hünkâr Mahfili (Mahfil-i Hümayûn) sağ taraftadır. Biri sağda ve biri de ana kapı olmak üzere iki kapısı, sağ ve solda iki minaresi vardır. Kıble Kapısı üzerinde mermer bir levhâda hatla tarih yazılmıştır. Haremin üç tarafında hücreler olup ortasında cemaat maksuresi bulunuyor. Bu maksure ile

Ebu Eyyûb'un türbesi arasında göklere baş uzatmış iki çınar ağacı vardır ki cemaat bunların gölgesinde ibâdet eder. Bu avlunun iki kapısı olup batı taraftakinin dışında büyük bir avlu daha bulunmaktadır. Bu avlu içinde dut vesair ağaçlarla yedi adet büyük çınar vardır."

Üç kubbeli bir son cemaat revakı bulunan caminin iç avlusundaki şadırvan havuzu, 2. Beyazıt dönemi devlet adamlarından Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa yapısıdır; bu havuz günümüzde yoktur. 3. Murat'ın sadrazamlarından Koca Sinan Paşa, havuzun üzerine bir köşk (Sinan Paşa Kasrı) yaptırmıştır. Avlu muslukları, Bezirgânbaşı İsmail Efendi tarafından bağışlanmıştır. Defterdar Ekmekçizâde Ahmet Paşa (16. yüzyıl) Eyüp Sultan Camii'nin kıble yönüne bir bölüm eklemiştir.

Ramazan'da ve bayramlarda tüm sultan camilerinde mahya kurulmasını buyuran 3. Ahmet'in döneminde (18. yüzyıl), Eyüp Sultan Camii'nin her iki minaresi de yıktırılarak (varolan kaideler üzerine) ikişer şerefeli iki uzun minare inşa edilmiştir (1723). Minarelerden Haliç'e yakın olanının külâhı 1726'da yıldırım düşmesi sonucu yıkılmış ve üst şerefeden yukarısı yeniden yaptırılmış, 1822 yılında yıldırıma yeniden hedef olan minare, 2. Mahmut tarafından onarılmıştır. 1732'de, Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa caminin iki yanına medrese odaları yaptırmıştır.

15. yüzyıl yapısı olan ve 1766 depreminde büyük hasar gören ilk Eyüp Sultan Camii, 1776'da Sadrazam Derviş Mehmet Paşa marifetiyle onarıldı. 1798 yılında (3. Selim iktidarı) tamire başlandıysa da caminin harab durumda olması nedeniyle yıkılıp yeniden yapılmasına karar verildi. Cami (minareleri dışında) temeline kadar yıkıldı ve eski temel derinleştirildi. Haziran 1798'de başlayan inşaat, Eylül 1800'de baştan sona tamamlandı ve (günümüzde görüle-

bilen) Eyüp Sultan Camii aynı yılın Ekim ayında ibadete açıldı.

İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi'nin "Eyüp" maddesinde verilen bilgilerde, yeni caminin yapılışını anlatan "rûzname"nin binanın duvarında asılı olduğu, Vakıflar İdaresi'nin 1956'da gerçekleştirdiği restorasyon sırasında bu notların ortadan kaldırıldığı ve bir daha izlerine rastlanmadığı bildirilmektedir. Ansiklopedide eksiksiz yayımlanan bu "rûzname", son Eyüp Sultan Camii'nin tüm yapılış aşamalarına ışık tutar niteliktedir:

"1212 senesi Şevvâl'inin onikinci Perşembe günü (Miladî Mart 1798), Eyûb Camii'nin tamiri kararlaştırıldığından, önce ulu çınar ağacı dibinde kireç kuyusu açılıp kireç söndürüldü. İki gün sonra, Şevvâl'in ondördüncü Cumartesi günü de cami tamamen boşaltıldı. Şevvâl'in onaltısında da tamir çalışmalarına başlandı. Ancak, aradan üç gün geçtikten sonra, bu cami tamir kabul etmez diye iş durduruldu. Tam 43 gün hiçbir iş yapılmadı. Nihayet Mimârbaşı ve yardımcıları caminin temelden yıkılıp yeniden yapılmasından başka çare olmadığına karar verdiler. Bunun üzerine 1212 yılı Zilhicce'sinin üçüncü Cuma günü, evvela camiin kubbe alemi alınmak suretiyle, yıkıma başlandı (Mayıs 1798). 1213 Muharremi'nin (Haziran 1798) yirmialtıncı günü, cami zemine kadar yıkıldı. Bu arada şadırvan avlusunda Sinan Paşa'nın yaptırdığı köşk ile Hacı Beşir Ağa'nın hayır eseri olan yan taraftaki medrese odaları da yerle bir edildi. Aynı gün dört kurban kesilip temel kazılmaya başlandı. Aynı yılın Rebiülevvel ayının sekizinci günü (Ağustos 1798), temel kazıklarının çakılmasına girişildi. 19 Rebiülevvel Cuma günü de temel atıldı. Camiin hududu ne kadarsa bütün sahası kazık kakılıp tahkim edildi. Camiin asıl temeli altı arşın derinliğe iniyordu. Üç arşın kısmı taş, kalan üç arşının

ise kenarları taş ve ortası moloz dolduruldu. Receb ayının üçüncü Salı günü (Aralık 1798) zemin hizasına gelinerek camiin ana kapı eşiği kondu.

1215 Muharremi'nin ikinci Pazartesi günü (Mayıs 1800), Eyûb'deki okullara çeşitli hediyeler gönderilerek büyük kubbe inşâsına başlandı. Yirmiyedi gün sonra da, 29 Muharrem'de kubbenin kilid taşı (kubbenin en üstünde ve kubbe aleminin altına tesadüf eden taş), Safer ayının ondördünde de (Haziran 1800) kubbe alemi konuldu. 27 Cemazüyelevvel Perşembe günü (Eylül 1800) cami tamamlandı. Aynı gün Sultan 3. Selim kıyafet değiştirmiş olarak camiye geldi, öğle namazını kıldı ve bütün işçilere bahşişler dağıttı. Cemaziyülâhır'da (Ekim 1800), Cuma günü Selâmlık merâsimi de yapılmak suretiyle, cami tekrar ibâdete açıldı."

Ayvansaraylı Hafiz Hüseyin Efendi, "Hadikâtü'l-Cevâmî"de Eyüp Sultan Camii'nin geçirdiği tarihsel aşamaları kaydeder:

"3. Sultan Ahmed devrinde, Eyüp Camii minarelerinin boyları kısa olduğu için Ramazan gecelerinde mahya kurulamadı ve Hicrî 1136 yılı başında (Miladî 1723) camiin iki minaresi yıktırılarak yerlerine yüksek iki yeni minare yapıldı. 3. Sultan Selim zamanında, Hicrî 1213 (Miladî 1798) yılında da, Sultan Ahmed'in yaptırdığı minareler muhafaza edilerek camiin kendisi yıktırıldı ve yeni bir cami yapıldı. Camiin iç harem avlusunun ortasında bir şadırvan ve şadırvanın üstünde de bir hünkâr köşkü vardı ve yine iç harem avlusunun iki yanında beşerden on adet medrese odaları bulunuyordu. Cami yeniden yapılırken onlar da yıktırılarak kaldırıldı." Tahsin Öz, medrese odalarının 16 adet olduğunu öne sürer.

Mimar Uzun Hüseyin Ağa binası olan cami, dikdörtgen

planlıdır. Duvarları kesme küfeki taşıyla örülen caminin tarih kitabesinin üzerinde (madalyon içinde) 3. Selim'in tuğrası görülür. Kalem işleriyle süslü merkez kubbe, iki filayağıyla altı sütun üzerine atılmış kemerlerin üzerine oturmaktadır. Kubbeyi sekiz yarım kubbe çevreler; yarım kubbelerden biri, eyvan şeklindeki mihrabın üzerindedir. Köşelerde dört küçük kubbe vardır. Minber yekpare mermerdir. Hünkâr Mahfili'ne çıkan rampanın altında imam ve müezzin odaları bulunur. Minare şerefeleri stalaktitli olan caminin doğu kapısının üzerinde bir kuşevi görülür. İç avlunun üç yanı 13 kubbeli ve sütunlu bir revakla çevrilidir; sivri kemerler üzerindeki yedi kubbe, caminin son cemaat yerini örter. Şadırvan ve muvakkithane dış avludadır.

Reşat Ekrem Koçu, *Hayat Tarih Mecmuası*'ndaki makalesinde (Haziran 1966) iç avlunun ortasındaki ulu çınardan söz eder; en az 500 yaşında olan bu ağacı çevreleyen ve Mevlevî sikkeleriyle tezyin edilmiş olan parmaklıklı setin köşelerinde dört çeşme vardır. Koçu, evlenme çağındaki genç kızların (Cuma salâsının ardından camide namaz kılıp Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra) 3. Selim'in tuğrasıyla bezeli bu Kısmet Çeşmeleri'nin her birinden üçer avuç su içtiklerini ve "Kısmetim gürül gürül açılsın!" dileğiyle çeşmeleri açık bırakarak avludan ayrıldıklarını anlatır. *Seyahatname*'de Eyüp semtinin söylencelerine de yer veren Evliya Çelebi, Can Kuyusu Mesiresi'nde bulunan bir "Niyet Kuyusu"ndan söz eder. İzlerini kaybettikleri yakınlarından haber almak isteyenlerin sorularını (Hazret-i Yusuf'un "ruh-u şerif"ine edilen duanın ardından) cevaplandırdığı söylenen bu kuyunun varlığına, Evliya Çelebi'den yaklaşık iki yüzyıl sonra Ahmet Rasim'de rastlanıyor; Ahmet Rasim, yerini Fulya Deresi olarak belir-

lediği "Niyet Kuyusu"nda "kayıpların arandığına" dair not düşmektedir.

Ayia Sofya Müzesi'nin tuğla minaresinin dibinde bulunan ve bilezik taşına Hazret-i İsa'nın elinin değdiğine inanılan Kutsal Kuyu da bir zamanlar (İstanbul Hristiyanları tarafından) "Niyet Kuyusu" olarak kullanılmıştır.

Eyüp Sultan Türbesi:

Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Hazret-i Muhammed'i evinde ağırladığı için "Mihmandar-ı Resûlullah" olarak anılan Hâlid bin Zeyd Ebu Eyyûb el-Ensarî, Emevîler tarafından 668 yılında gerçekleştirilen İstanbul kuşatmasında bugün adıyla anılan semtte şehit düşmüştür. Bizans Fatih Sultan Mehmet'e teslim olduktan kısa süre sonra, Ebu Eyyûb'ün kabri (seccadesini sahâbenin gömüldüğü yere seren) Akşemseddin tarafından bulunmuş, Padişah'ın buyruğuyla aynı alan üzerine bir türbe yaptırılmıştır.

"Alemdar-ı Nebî", "Alemdar-ı Resûlullah" ve "Sancakdâr-ı Resûlullah" sıfatlarına da sahip olan Hâlid bin Zeyd Ebu Eyyûb el-Ensarî, günümüzde kısaca Eyüp Sultan adıyla bilinir. Kesme küfeki taşı bir yapı olan Eyüp Sultan Türbesi, sekiz köşeli ve tek kubbelidir. Cephe köşeleri kabartma sütunludur. 1. Abdülhamid, 2. Mehmet'in yaptırdığı ahşap kapının yerine çift kanatlı tunç bir kapı inşa ettirmiş, 2. Abdülhamid kapının önüne sedef kakmalı ve yine çift kanatlı bir parmaklık koydurmuştur. İç mekânın duvarları, mavi-beyaz çinilerle kaplıdır; lâcivert zemin üzerine beyaz yazıyla Besmele-i Şerif ve Tevbe Sûresi'nin yer aldığı çini kuşak, çini levhaları üstten dolaşır. Çinilerin büyük bölümü İznik ve Kütahya ocaklarındandır. Kubbe (kilittaşına kadar) kalem işleriyle bezelidir.

Orta yerdeki sandukayı gümüş şebekeli bir parmaklık çevreler; Nermi Haskan, gümüş telden yapılan ilk şebekenin 1. Ahmet devri eseri olduğunu ve 3. Ahmet döneminde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından onarıldığını, günümüzde var olan şebekenin 3. Selim'in buyruğuyla dökme gümüşten yapıldığını söyler. Besmele-i Şerif, hadisler, âyetler ve Ebu Eyyûb'un adıyla bezeli olan şebekenin ön yüzünde (Sancakdâr-ı Resûlullah sıfatına göndermeyle) Sancak-ı Şerif muhafazası tasviri görülür. Osmanlı'ya 16. yüzyılda getirilen ve Eyüp Sultan Türbesi'nde muhafaza edilen Sancak-ı Şerif, 1730 yılında (Patrona Halil Ayaklanması sırasında) Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saadet Dairesi'nde korunmaya alınmıştır. Sandukanın üzerine denk düşen çember kandillik, 3. Ahmet bağışıdır; buhurdanlarla zemzemiyeler altın ve gümüştür. Eyüp Sultan Türbesi'nde muhafaza edilen "Nakş-ı Kadem-i Saadet" (Peygamber'in Ayakizi), 1. Mahmut tarafından Topkapı Sarayı'ndan gönderilmiştir. Sultan İbrahim'in sandukanın iki ucuna koydurduğu gümüş şamdanlar, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

Türbenin içindeki mermer bilezik taşlı kuyu (Kısmet Kuyusu, Zemzem Kuyusu), Bizans çağlarına kadar uzanan bir efsaneye kaynak olmuştur. Kuyunun bulunduğu noktanın Ebu Eyyûb'un askerleri tarafından kazıldığı, oradan fışkıran suyun şifalı olduğu, sinir hastası olan Bizans prensesinin bu suda yıkanarak iyileştiği ve İmparator'un (pınarın üzerine yaptırdığı kuyuyla) burayı ayazmaya (kutsal su kaynağı) çevirttiği anlatılır. Kuyu bir dehlizle türbenin dışındaki 1. Ahmet Sebili'ne, oradan da Bostan İskelesi'ne açılır; bu düzenleme, Eyüp Sultan Türbesi'ni su taşmasının neden olabileceği tahribattan korumak için 2. Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir. Türbenin Uzun Yol adıy-

la anılan kubbeli koridorunun sonunda, Sadrazam Semiz Ali Paşa (Kanunî Sultan Süleyman dönemi, 16. yüzyıl) ve Mahfirûz Hatice Sultan (Genç Osman'ın validesi, 17 yüzyıl) tarafından yaptırılan cüzhaneler bulunur.

"Büyük Hareket-i Arz" adıyla anılan 1894 depreminde gördüğü hasar nedeniyle tümden onarılan Eyüp Sultan Türbesi'nin duvarlarında, hat sanatının nadir örnekleri görülür. 1. Ahmet, 3. Mustafa, 3. Selim, 2. Mahmut, Abdülaziz, Osman Efendi, Ahmet Razi Efendi, Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi, Mahmut Celâleddin Efendi, Hasan Rıza Efendi eseri yazılar, tezyinatın en önemli unsurunu oluştururlar.

1. Ahmet tarafından açtırılan Hâcet (İhtiyaç) Penceresi, türbeyi caminin iç avlusundan ayıran çini kaplı duvardadır; Muvacehe (Yüzleşme) Penceresi ya da Ziyaret Penceresi olarak da bilinir. Hâcet Penceresi şebekesinin ortasında pirinç dökümle Kelime-i Tevhid yazılıdır. Çevresindeki bakır bölüm, oyma daireler içine yerleştirilmiş bitkisel şekillerle (palamut yemişi, dalları ve yaprakları) bezelidir. Dairelerin ortasındaki Mühr-ü Süleyman motifleri günümüzde yoktur. Dış cepheden bakıldığında, pencerenin sağındaki İznik çinisinde çiçek şekilleri (gül, gül goncası, sümbül, karanfil) görülür; levhanın sağ üst köşesine "Muhammed" yazılı küçük bir Kütahya çinisi yerleştirilmiştir. Pencerenin solunda bulunan ve yine çiçek tasvirleriyle (gül goncası, sümbül, karanfil, lâle, zambak) süslü olan İznik çinisinin sol üst köşesinde (bu kez üzerinde "Allah" yazan) bir Kütahya çinisi vardır. Pencerenin üzerindeki sütunlu ahşap saçak, ziyaretçileri yağmurdan korumak amacıyla 3. Selim tarafından eklenmiştir. Hâcet Penceresi'nin önünde dua edenlerin, huzurdan ayrıldıktan sonra cami avlusundaki güvercinlere darı serpmeleri ve

çevreye yuva yapmış leylekleri sevmeleri âdettendi. Bu gelenek, günümüzde de sürmektedir.

Evliya Çelebi'nin "cümle duvarları çini ile müzeyyen bir türbe-i pür nûr" olarak tanımladığı Eyüp Sultan Türbesi, İslâm âleminin en kutsal mekânlarından biridir. *Seyahatname*'nin yazarı, sözlerini bir söylenceyle renklendirir: "Eyyûb avlusundaki çınar ağaçlarını yuva tutan balıkçıl kuşlar, her sene başında, ikişer tüyü baştan başa nurlu Eyyûb kubbesi üzerine hediye ederler."

Kılıç Alayı:

Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûn'undaki Ocaklı Sofa'nın Valide Taşlığı'na açılan kapısı Taht Kapısı adını taşır. Tahta yeni çıkan Padişah, Kılıç Alayı için Eyüp Sultan Türbesi'ne giderdi. "Cülûs" (Tahta Çıkma) ve "Biat"la (Bağlılık Yemini) birlikte hükümranlık üçlemesinin ayrılmaz bir bölümü olan Kılıç Alayı'na, "Taklid-i Seyf" (Kılıç Kuşanma) ve "Ta'lik-i Seyf" (Kılıç Asma) adları da verilirdi. Padişah'ın atı Taht Kapısı'nın yanındaki binek taşına çekilir, Taht Kapısı'yla Zülüflü Baltacılar Koğuşu duvarı boyunca uzanan yolun sonundaki Şal Kapısı'na kadar yerlere değerli şallar serilir, Padişah o yoldan geçerek saraydan çıkardı. Top Kapısı'nın önünden bindiği üç fenerli saltanat kayığıyla Haliç üzerinden Eyüp sahiline ulaşan Padişah, karaya ayak bastığında yeniden ata biner ve (kendisini izleyen din ve devlet adamları, ulemâ, askerler ve saraylılarla) Eyüp Sultan Türbesi'ne giderdi. Padişah attan iner, Eyüp Sultan'ı ziyaret ve dua eder, duanın ardından Şeyh-ül İslâm, Çelebi Efendi (Konya'daki Mevlevî Şeyhi), Nakib-ül Eşraf ya da büyük bir tarikat şeyhi Padişah'a Hazret-i Muhammed'in, Hazret-i Osman'ın, Hazret-i Ömer'in,

Osman Gazi'nin ya da Yavuz Sultan Selim'in kılıcını (Seyf-i Mübarek) kuşatır, din ve devlet düşmanlarına karşı muzaffer olması için dua ederdi. Bu arada Eyüp Sultan Camii'nin duvarı dibinde (Hassa Kasapbaşısı eliyle) kurbanlar kesilirdi. Törenin ardından Padişah (Edirnekapı ve Divanyolu'yla) saraya dönerdi. Padişah, dönüş yolu üzerindeki 2. Mehmet (Fatih) Türbesi'nde ecdadının ruhuna Fatiha okurdu. 5. Mehmet (Reşad), Kılıç Alayı'na Söğütlü Yatı'yla gitmiş ve saraya saltanat arabasıyla dönmüştür. Aralarında 1. Mahmut'la 1. Abdülhamid'in de bulunduğu kimi padişahların Eyüp'e kara yoluyla geldiği kaydedilir. Karadan yol alan Padişah, Eyüp'e gitmeden önce 2. Mehmet (Fatih) Türbesi'nde durur ve dua ederdi. "Taklid-i Seyf"in ardından saraya dönüş bu kez deniz yoluyla olurdu. Kara ve deniz yollarının birlikte kullanılması, metinlerde Padişah'ın tuğrasının yanına "Sultan-ül Berreyn ve Hakan-ül Bahreyn" (Karaların Sultanı ve Denizlerin Hakanı) ünvanının somutlaştırılması olarak değerlendirilir.

Kılıç Alayı, hanedan Topkapı Sarayı'ndan taşındıktan sonra da sürmüştür. Halûk Şehsuvaroğlu, 2. Abdülhamid'in Kılıç Alayı'nı ayrıntılarıyla anlatır: Padişah Dolmabahçe Sarayı'ndan saltanat kayığıyla ayrılır; şehzâdeleri ve saray erkânını taşıyan diğer kayıklar onu izler. Yollar ve evlerin pencereleri renkli bir insan ve bayrak denizidir; alkışlara Tophane, Saray Burnu ve Tersane'den atılan topların sesleri karışır. Kırmızı halılarla döşeli Eyüp iskelesine çıkan Padişah, altın ve mücevherle bezeli kır atına binerek camiye gider, yere ayak basar ve Eyüp Sultan Türbesi'ne girer. Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Efendi'nin duasının ardından, Şeyh-ül İslâm Hayrullah Efendi Padişah'a (Sadrazam'ın, Serasker'in ve Şûra-yı Devlet Reisi'nin önünde) Hazret-i Ömer'in kılıcını kuşatır. 2. Abdülhamid, kara

yoluyla önce Topkapı Sarayı'na gider, sonra Dolmabahçe Sarayı'na döner.

Kılıç Alayı geleneği, Akşemseddin'in (Ebu Eyyûb'un gömülü olduğu yerde) Fatih Sultan Mehmet'in beline kılıç bağlaması ve yeni fetihlerde bulunması için dua etmesiyle başlamıştır. Osmanlı sultanlarının Kılıç Alayı, batılı hükümdarların taç giyme merasimleriyle eşanlamlıdır...

Fatih Sultan Mehmet Hamamı:

Fatih Sultan Mehmet Hamamı (Eyüp Sultan Cami-i Kebîri Hamamı, Eyüp Türbe Hamamı), Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'un fethinden sonra yapılan ilk hamamdır. Suyunun şifalı olduğunu öne süren Evliya Çelebi, Fatih eseri bu hamamda hastaların iyileştiğini söyler. Büyük olasılıkla 1509 depreminde ("Kıyamet-i Sugrâ", Küçük Kıyamet) yıkılan çifte hamam (kadınlar ve erkekler için ayrı bölümleri bulunan hamam), Mimar Sinan tarafından yeniden yapılmıştır. Ilıklık kubbeyle örtülüdür; dört hücrenin üçü tonoz, biri kubbe çatılıdır. Hararenin iki yanındaki kurnalı sofalar da tonoz kaplıdır. Göbektaşının üzerindeki kubbe, kemerlere oturtulmuştur. Harare kapısının yanında küçük bir çeşme görülür. Nermi Haskan'a göre, 18. yüzyıla ait bir hamamcı esnafı sicil defterindeki bilgiler (dellâk, natır, külhancı ve hamal sayısı) Fatih Sultan Mehmet Hamamı'nın ne denli işlek olduğunu kanıtlar..

Kuşbakışı Eyüp / Pierre Loti Kahvehanesi:

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Julia Pardoe, *Beauties of the Bosphorus (Boğaziçi'nin Güzellikleri)* ve *The City of the Sultan (Sultan'ın Şehri)* başlıklı iki kitap yazmıştır.

İstanbul'a şair gözüyle bakan Pardoe'nun Eyüp'e ilişkin saptaması özetlenmeye değer: "Surların dışında ve limanın bittiği yerde kurulmuş olan bu kasabaya, Türkler'in gözünde bir ruhâniyet sinmiştir. Ağaçlarla bezeli tepelere yaslanan, kıyılarında zarif yalılar bulunan ve Boğaz'a kadar tüm Haliç'i gören Eyüp'ün konumu eşsizdir: Cami kubbelerinin güneşte parıldayan altın alemleri ve gökyüzüne ulaşan beyaz minareleriyle İstanbul, Saray Burnu'na doğru uzanır..."

Yine 19. yüzyılın sonlarında Eyüp tepelerinde açılan ve günümüzde Pierre Loti Kahvehanesi olarak bilinen mekânın ilk adının Rabia Kadın Kahvehanesi olduğu öne sürülür; 18. yüzyılda yaşayan Vahidizâde Rabia Kadın'ın kahvehaneyle ilintisi günümüze değin meçhûl kalmıştır. İplikhane Kışlası'nın arkasındaki Karyağdı Hatun Bayırı'nın üzerindeki kahvehane, 1876 yılında Bulgaristan'dan İstanbul'a gelen ve Eyüp'e yerleşerek semt bekçiliği yapmaya başlayan Râgıb Ağa tarafından 1880'de satın alınmıştır.

Râgıb Ağa'yı şöyle anlatır Reşat Ekrem Koçu: "Râgıb Ağa o tarihlerde kırkını aşkın, başında ağabani sarıklı fes, beyaz ve kollu bir yelek giyer, beyaz şalvar üstünde beyaz Sakız kuşağı sarar, ayaklarında beyaz çorap, katır kundura. (...) Hoşsohbet, ehli dil, kalender, geçen asrın büyük Fransız edibi ve ünlü Türk dostu Pierre Loti'nin gönlünü almasını bilmiş bir adamdı." Kahvehane daha sonra Râgıb Ağa'nın (fesleğen saksısı tabir edilen fesiyle ünlü) çırağı Seyfullah tarafından devralınmış, ardından (sırasıyla) Kambur Halit, Yakup ve Haşim efendiler mekânı işletmiştir. 1940'larda mülkiyet Feshane Fabrikası emekli müdürü Binbaşı Sıtkı Bey'e geçmiş, sonra Sabiha Tansuğ Hanımefendi kiralamıştır kahvehaneyi.

Reşat Ekrem Koçu, Haşim Dağdeviren'in kahvehaneyi

1926-1955 yılları arasında (oğlu Kadri'yle birlikte) işlettiğini yazar. Sabiha Tansuğ (Haşim Bey'den sonra dokuz yıl boyunca harabiyete terk edilen mekânı) 1964'de kiralayarak yıkılmaktan kurtarmıştır; halk şairi Kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa, Pierre Loti Kahvehanesi'nin yeniden doğuşunu dizeleriyle ölümsüzleştirmiştir. Sabiha Tansuğ, kiraladıktan kısa süre sonra satın aldığı kahvehaneyi restore ettirerek bir divanhane mangalı ve fıskiyeli havuzla tezyin etmiş, Pierre Loti'nin büstünü yaptırarak sundurmaya yerleştirmiştir. Loti'nin kullandığı söylenen mavi sırçadan kulpsuz kahve fincanının, şark kahvehanesi tarzında döşenen mekânda bir süre sergilendiği de anlatılır. Pierre Loti Kahvehanesi, 1979 yılında Nedim Altıntoprak tarafından satın alınmış ve sahibi bugüne değin değişmemiştir.

19. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız deniz subayı Julien Viaud (1850-1923), "Suprêmes Visions d'Orient" başlıklı eserinde yazdığına göre, önce Hasköy'de bir ev kiralamış, yazları Kandilli'deki Kont Leon Ostrorog Yalısı'na konuk olmuş, Fransız Konsolosu'nun Ortaköy'deki evinde kısa süre kalmıştır. Galatasaray'daki Hotel d'Angleterre ve Tepebaşı'ndaki Pera Palas Oteli'nde konakladığı da söylenir. Julien Viaud tüm yazılarını Pierre Loti takma adıyla kaleme alıyordu; Loti'nin Pasifik Adaları'nda yetişen bir çiçek (büyük olasılıkla lotüs) olduğu söylenir. Pierre Loti'nin Aziyade adında (ve Eyüp semtinde yaşayan) Selânikli bir Çerkes (kimi kaynaklara göre Kafkas) kızına âşık olduğu, İstanbul'da bu nedenle uzun süre kaldığı da anlatılır. Loti'nin, İstanbul'a sonraki ziyaretlerinden birinde, Divanyolu üzerindeki bir evde oturduğu kanıtlanmıştır: Ev ve sokak günümüzde onun adını taşır.

Abdülhak Şinasi Hisar, Pierre Loti'nin İstanbul'u son ziyaretinde (1913), Çarşamba Semti'nin (Fatih) Kâtip

Muslihiddin Mahallesi'nde bulunan Fethiye Camii'nin (Panayia Pammakaristos Manastırı) yakınlarında bahçeli ve kafesli bir Osmanlı evinde kaldığını kaydeder. Hisar, 5. Mehmet (Reşad)'ın Loti'yi Topkapı Sarayı'nın Mecidiye Köşkü'nde ağırlamak istediğini, çevresindekilerin bunu uygun bulmamaları üzerine de Fatih'deki kira evinin saraydan gönderilen eşyayla (nadir halılar, ipek çarşaflar, atlas yorganlar, Şam kumaşı gecelikler, altın ve gümüş kenar işlemeli havlular, altın sahanlar ve usta işi levhalar) donatıldığını sözlerine ekler. (Enis Tahsin Til, Loti'nin evinin Şehremini ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından döşendiğini öne sürer.) Yine Hisar'a göre, Pierre Loti'nin Topkapı Sarayı'nda kalamadığına üzülen Padişah, saatini (altın kordonuyla birlikte) yazara armağan etmiştir.

Pierre Loti'nin Eyüp sırtlarındaki sundurmalı kahvehaneyi oluşturan ortası taş avlulu iki evin birinde yaşadığına ilişkin dönem kaydı yoktur. Yine de Mesud Koman, "Eyüp Sultan: Loti Kahvesi Çevresi" başlıklı eserinde, Pierre Loti'nin "mukaddes Eyüp mahallesinde" oturduğunu ve "Arif Efendi ismiyle" tanındığını yazar. Koman'a göre, Pierre Loti'nin "Eyüp'ün mukaddes dağı" olarak adlandırdığı yer, "bugün kendi adıyla anılan kahvenin bulunduğu tepe"dir. Koman, Loti'nin "Aziyade" adlı romanını "nefis manzarasıyla kendisini büyüleyen" bu kahvehanede, "Haliç'e nazır bir masada" kaleme aldığını öne sürer. Ayrıca, Pierre Loti'nin Râgıb Ağa Kahvehanesi'ne düzenli olarak geldiği, gravür ustaları Melling ve Bartlett'e ilham veren İstanbul panoramasının ve üzerinde yaldızlı kayıkların salındığı Haliç'in karşısında kahvesini yudumlayarak nargilesini tüttürdüğü kaydedilir. Fransa'nın Türkiye Askerî Ataşesi General Sarrou'nun 1933 yılında Pierre Loti Kahvehanesi'ne geldiği de fotoğrafla belgelenmiştir.

Abdülhak Şinasi Hisar, mekâna "Pierre Loti'nin Eyüp Kahvehanesi" adını verir.

Yakın dostu Plumkett'e Şubat 1877'de yazdığı mektup, Pierre Loti'nin İstanbul'a ve Aziyade'ye duyduğu derin sevgiyi yansıtan önemli bir belgedir:

"Mükemmel bir geceydi. Olağanüstü güzeldi İstanbul. Eyüp'e deniz yoluyla ulaşabilmek için Galata Köprüsü'nden bir kayığa bindik. Hava ve su bir kar örtüsü altındaydı, hiçbir şey kıpırdamıyordu. Güneş ve mavi gök ülkesi kutuplara tahvil olmuştu sanki, gümüş renkli camilerin muazzam siluetleri ve minarelerin sivri uçları evlerin üzerinde yükseliyordu. Ay buğulu parıltısını şehrin üzerinde gezdiriyordu. Eve vardığımızda, pencerenin kafesi ve perdesi arkasında titreyen ışığı gördüm; o oradaydı, bizden önce gelmişti..."

Abdülhak Şinasi Hisar, Matbuat Cemiyeti'nin (aralarında Abdülhak Hamid ve Yahya Kemal'in de bulunduğu) kırk kadar üyesinin, 10 Aralık 1920 tarihinde 23 Ocak'ın Pierre Loti Günü ilan edilmesi doğrultusunda karar aldığını belirtir...

Arzuhâl Taşı:

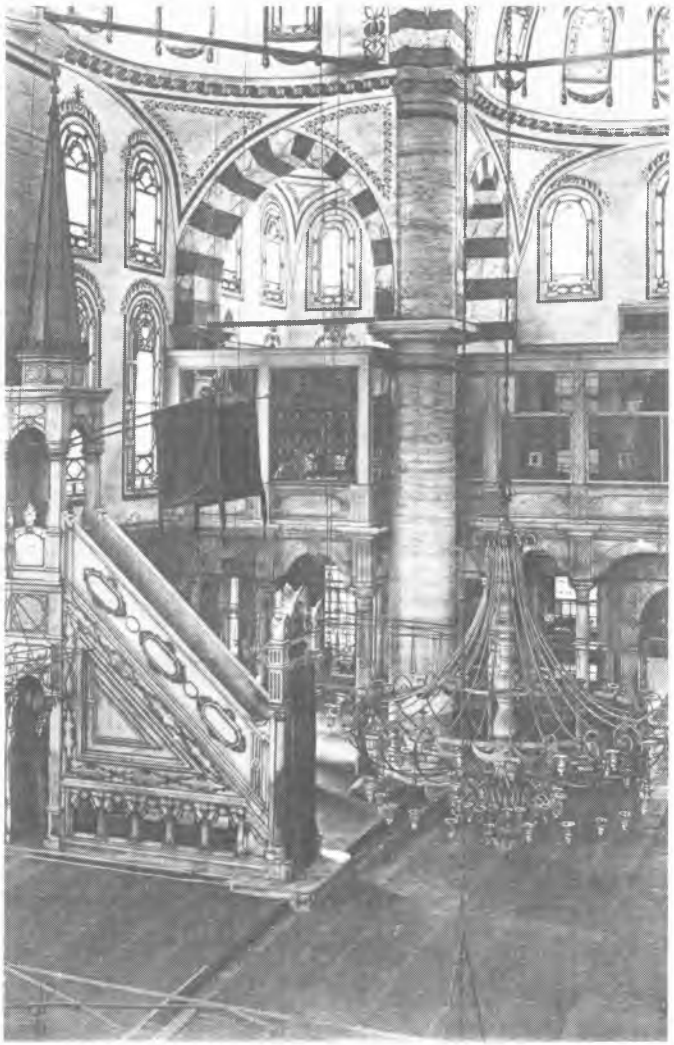
"Folklore de Constantinople" (1894), Haliç'in sonundaki adacıklardan birinin Şahmeran'ın sarayından getirilmiş bir kaya olduğunu yazar; efsaneye göre, kayanın altı cin yuvasıdır. Pierre Loti Kahvehanesi'nin bulunduğu Eyüp sırtlarından görülen ve Kâğıthane Deresi çıkışına yakın olan kaya, Arzuhâl Taşı adıyla bilinirdi. Kayaya akşam vakti kayıkla yanaşılır, "arz-ı hâl" ve bir avuç lokum taşın üzerine bırakılır, kâğıt ve lokum o gece yok olursa dileğin gerçekleşeceğine inanılırdı...

Haliç'den Eyüp semti

Eyüp Sultan Camii

Eyüp Sultan Camii'nin merkez sahnı

Eyüp Sultan Camii avlusu ve şadırvanı

Eyüp Sultan Türbesi

Eyüp Sultan'da güvercinler

Eyüp Sultan'da çeşme ve türbeler

Eyüp Sultan'da türbeler

Ayvansaray'dan Eyüp'e uzanan yol

Pierre Loti Kahvehanesi'nden Eyüp

Fransa'nın Türkiye Askeri Ataşesi General Sarrou, Pierre Loti Kahvehanesi'nde (1933)

Vue du fond de la Corne d'Or

Constantinople

FENER RUM ERKEK LİSESİ
(Fener)

"Kırmızı Mektep":

İskele Meydanı'nda görülen en büyük bina Fener Rum Erkek Lisesi'dir. 1881 yılında Mimar Dimadis tarafından tasarımlanan ve inşaatı 1883'de tamamlanan bu görkemli okulu (genişliği ve yüksekliği, kırmızı tuğla renkli duvarları ve kalın kulesi nedeniyle) Patrikhane sananlar çok olmuştur. Hakkı Göktürk, Fener Rum Erkek Lisesi için "Haliç boyunun her iki yakasındaki binaların en büyüğü" tanımını kullanır. Osmanlı'da Rum Mekteb-i Kebîri adıyla bilinen okul (duvarlarının rengine göndermeyle) halk arasında "Kırmızı Mektep" olarak anılır. Üç katlı yapı, kırmızı tuğla kaplıdır. Kule beş katlı ve kubbelidir; tepesindeki mazgallarla bir burcu andırır.

"Kırmızı Mektep"le yanındaki Theotokos Muhliotissa (Moğolların Meryemi) Kilisesi arasında bulunduğu söylenen dehlizin varlığı kanıtlanmamıştır. Dehlize kilisenin ibadet sahnında bulunan ve ayazmaya açılan yer kapağı yoluyla ulaşıldığı rivayeti asılsızdır.

Müdür Niko Mavrakis'in sağladığı yazılı bilgilere göre, Bizans döneminde Patrikhane Akademisi olan Fener Rum Erkek Lisesi, Rumların İstanbul'da açtığı en eski okuldur. İstanbul'un Osmanlı tarafından fethinin ardın-

dan 2. Mehmet'le (Fatih, 1451-1481) görüşen Patrik Gennadios 2 Scholarios, okulun 1454 yılında Fener Rum Mekteb-i Kebîri adı altında eğitim verebilmesi için gerekli izni alır. Bu izin, Fatih'in Patrik Gennadios'a fermanla tanıdığı özel haklar çerçevesinde verilir. Gennadios 2 Scholarios, mektebin müdürlüğüne kendi öğretmeni olan Mateos Komariyotis'i getirir.

18. yüzyılın sonuna kadar Patrikhane yapılarının yakınındaki binalarda bulunan Fener Rum Erkek Lisesi, 1803 yılında Kuruçeşme'deki Aleksandros Mavrokordatos Konağı'na taşınır, 1850'de Fener'de bulunan Hacı Hannanon Evi'ne gelir. 1852 yılında bugünkü Patrikhane Kilisesi'nin (Ayia Yeoryios Kilisesi) karşısındaki binaya geçen ve 1877'ye kadar burada eğitim veren mektep, 1877-1882 yılları arasında varlığını İzmit Metropoliti Dionysios'un evinde sürdürür. 1883 yılında bugünkü binasına yerleşir.

Tarihçi Recep Ülke, Fener Rum Erkek Lisesi'nin inşası için 17.210 lira harcandığını bildirir. Bu rakamın 1.500 lirası banker Yorgi Zarifis tarafından verilmiş, 3.700 lirasını da Zafiropoulos ve Koronios adlı Rum zenginler bağışlamıştır. 1904 yılında yapılan jimnastikhane ve genel tadilat için banker Evgenidis 2.500 lira, banker Zarifis 1.500 lira vermiştir. Okula büyük yardımlarda bulunanlar arasında (fertleri Divan-ı Hümayûn'da tercümanlık ve Boğdan Voyvodalığı görevlerinde bulunmuş olan) Mavrokordatos ailesi de sayılabilir.

19. yüzyılın ilk yarısına kadar eğitim teolojik (dinsel) ağırlıklıdır; programda antik ve çağdaş felsefe, klasik filoloji ve edebiyat dersleri de bulunur. 1861 yılında klasik eğitim veren liseye dönüştürülen mektebin müfredat programını oluşturan dersler arasında Türkçe (Osmanlıca), Umumî Tarih, İlâhiyat ve Kilise Tarihi, Yunan Edebiyatı, Felsefe,

Hitabet, Riyazî İlimler (Matematik), Lâtince, Fransızca görülür; zamanla çizelgeye Kimya, Fizik, İktisat, Ticaret ve Muhasebe eklenir. 1888'de ilkokul öğretmenliği şubesi açılırsa da bu bölüm 1919 yılında kapanır.

Osmanlı döneminde müdürlerin din görevlileri arasından seçildiğine değinen Sula Bozis, Rum cemaatinin ünlü öğretmenleri arasında baba ve oğul Ziogma'ları (1556-1580), Teofilos Koridaleus'u (1621-1639), Aleksandros Mavrokordatos'u (1663-1671), Evgenios Vulgaris'i (1760-1761), Konstantin Kumas'ı (1814-1815) sayıyor.

Fener Rum Erkek Lisesi, 1856 yılına kadar Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından seçilen beş metropolitin oluşturduğu bir kurul tarafından yönetiliyordu. Zamanla kurulun yapısı bir metropolit ve dört sivil olarak değişir. Lausanne Antlaşması'nın ardından metropolit kuruldan çekilir. Günümüzde yönetim kurulu beş sivilden meydana gelir. İlkokulu (öğrenci yokluğu nedeniyle) 1969 yılında kapanan mektep, Rum cemaatinin bağışladığı taşınmazlardan alınan kirayla ve yine cemaatin maddi desteğiyle yaşamaktadır.

Fenerliler:

19. yüzyılın sonlarına kadar Fener'deki yalıların çoğu duruyordu. Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ne "Fenerli, Fenerliler" maddesini yazan Vladimir Mirmiroğlu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Cibali'yle Balat arasındaki kıyı şeridinde yüzden fazla kâgir Rum evinin varlığını anımsadığını bildiriyor. Sakinlerin neredeyse tümü Fener Rum Erkek Lisesi'nde öğrenim görüyordu. 1960'larda bu evlerden yalnızca Divan-ı Hümayûn tercümanı Panayotaki Nikosios'un evi sağlam kalmıştı. 17 yüzyılda yapılan

bu bina, 18. yüzyılın ortalarında onarılmıştı. Panayotaki Nikosios, Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa'nın tercümanı ve (Girit kuşatması sırasında) siyasi danışmanıydı. Fener'in ünlüleri arasında yine Divan-ı Hümayûn tercümanı Aleksandros Mavrokordatos ve Boğdan Voyvodası Nikola Mavrokordatos sayılabilir. Mirmioğlu'na göre, Eflâk ve Boğdan Beyleri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda "prenslik" payesini alan Fenerliler arasında ayrıca Gika, Kalimahi, Garagea, Sutzu, Ypsilanti, Moruzi, Ralli, Hangerli ve Rosetti aileleri vardı.

Çok daha önce, Bizans devrinde (tarihçi Pachymeres'e göre) şu soylu aileler yaşardı Fener'de: Lascaris, Palaeologus, Angelos, Vatatzes, Stratigopulo, Livadanios, Cantacuzenus, Kamateros, Philes. Prof. Dr. İlber Ortaylı, 1204 Haçlı istilâsından sonra Fener'e Rarul, Petraliphas, Morisini, Vogiridi, Assenes, Aristarchi, Baltazi, Kalimaki ailelerinin de yerleştiğini bildirir.

"Kırmızı Mektep"in Etekleri / Agora Meyhanesi:

"Burası Agora Meyhanesi
Burada yaşar aşkların
En divânesi, en şahanesi."

Turhan Oğuzbaş'ın güftesinde, İsmet Nedim'in bestesinde, Behiye Aksoy'un sesinde ölümsüzleşen ve Fenerli Rumlar'ın asırlık uğrağı olan Agora Meyhanesi, Balat'ın orta yerindedir. Fenerli ve Balatlılar'ın deyişiyle, "Haliç'in bütün yolları Agora Meyhanesi'ne çıkar!" Asteri Dulidis tarafından 1890 yılında açılan Agora, İstanbul'un yaşayan en eski meyhanesidir. Elmalı sıcak şarabı İstanbullular'a

ilk kez tattıran Agora Meyhanesi, Asteri'den sonra oğlu Stelyo tarafından yaşatılmış, ardından torun Hristo'ya kalmıştır. Hristo Dulidis, 1940'larda rakının şarapla atbaşı gittiğini, tekmil ikramın (dublesi, balığı, Arnavut ciğeri, turşusu, turpuyla) 10 kuruşun içinde olduğunu söyler; bira (yine mezeyle birlikte) 16 kuruştu. 1950'lerde rakı kaldırıldı sofralardan ve Agora "şaraphane" oldu: Teknelerle, bir tonluk ahşap fıçılarda Bozcaada'dan Kan şarabı getiriliyor, balıklar meyhanenin yanıbaşındaki Balat Balıkçısı'ndan alınıyor, keman, ud, cümbüş ve klarnetten oluşan saz takımı her gece icra-yı sanat eyliyordu. İşletmeyi 1988 yılında Sabahattin Üstün devraldı, Agora Meyhanesi tümden yenilendi ama 1990'ların sonunda (müdavimin Haliç semtlerinden el çekmesiyle) kapısına kilit vuruldu.

Osmanlı'nın son demlerini, Cumhuriyet'in kuruluşunu ve iki dünya savaşını gören, Yeşilçam filmlerinin vazgeçilmez "plato"su olan Agora Meyhanesi, 21. yüzyılın eşiğinde eğitimci Oya Aşlak ve gazeteci Ersin Kalkan tarafından (artık asırlık bir çınar olan) Hristo'dan satın alınmış, restorasyonunu Mimar Gürel Yontan üstlenmiştir...

Fener Rum Erkek Lisesi

KIZ KULESİ

(İstanbul Boğazı / Marmara Denizi)

"Kumsaldan topladığım üç beş çakıl
Durur yazı masamda
Bir deniz durur yazı masamda
Kayıkların sudaki gölgesi
O güneşler o çalkantı
Masamda gök masamda Kız Kulesi"

OKTAY RİFAT

Tarih ve Efsane:

Kaynağı belirsiz bir efsane, antik çağda Kız Kulesi'nin yerinde dev bir kaya olduğunu, üzerine dikili sütunun tepesinde sürekli ateş yandığını söyler. Hiç sönmeyen bu ateşi denizden doğan ak kanatlı, altın nallı, gümüş yeleli küheylânlar korumaktadır; alınlarının ortasında uzun ve sivri bir boynuz bulunan bu atlar, mitolojik "likorn"ları andırır. Atinalı Alkibiades, Isparta Savaşları'nın ardından bu kayanın üzerine bir kale yaptırmıştır (İ.Ö. 411). Buradaki askerler, geçen gemilerden (yüklerinin onda biri oranında) vergi alıyorlardı...

Efsaneler kentidir İstanbul; bu görüşe bir de "fenerler, kuleler, sütunlar, anıtlar kentidir" şeklinde bir dipnot düşmek yanlış olmaz. Kız Kulesi'nin hemen 40 kulaç açığındaki sahilde (Salacak Burnu), Atinalı kumandan Kharis'in sevgili

eşi Damalis'in gömütü varmış (İ.Ö. 4. yüzyıl) ve bu yüzden Damalis Burnu diye anılırmış buraları. Aynı noktada bronz bir dana yontusunun bulunduğu, yarımadanın bu nedenle Damialis Burnu (Dana Burnu) olarak anıldığı varsayımı tartışmaya açıktır. Damalis Burnu'nun açıklarındaki Arcla Kayası'na ilk Bizans kulesini Manuel 1 Comnenus (12. yüzyıl) yaptırmış ve İstanbul Boğazı'nın ağzını kapatan zincirin bir ucunu bu kuleye bağlatmıştır. Zincirin diğer ucunun (Saray Burnu'yla Değirmen Kapısı arasında bulunan Mangana Sarayı'nın yanında yaptırılan ve bugün var olmayan) bir kuleye bağlandığı söylenir; kulenin Manganalı Ayios Yeoryios Manastırı'nın burcu olduğu yalnızca bir varsayımdır.

Yine rivayet olunur ki Kız Kulesi denizin ve yerin altından geçen gizli bir dehlizle Yerebatan Sarayı'na bağlıymış ve kuleye tatlı su bu dehlizden gidermiş. Şehsuvaroğlu, kuledeki sarnıcın "yüz adım uzunluğunda, sahile bağlı bir yeraltı yolu"yla doldurulduğunu öne süren yazarlardan söz eder. Kız Kulesi'nin içinde bulunan ve Cosimo Comidas De Carbognano'nun "çok saf ve sağlığa yararlı bir su kuyusu" olarak tanımladığı sarnıcın yeraltı kaynaklarından değil, yağmur suyundan beslendiği gerçeği 17 yüzyıl tarihçileri tarafından kanıtlanmıştır. Salacaklı balıkçılar, Cumhuriyet'in erken dönemlerine kadar bu sarnıçtan su almışlardır. Bir de duvar var kuleyle kara arasında, bir tür dalgakıran ama varlığı rivayete dayanmıyor; tarihçi İnciciyan, 19. yüzyıl başlarında bile bu duvarın kalıntılarının durgun suların hemen altında görülebildiğini söylemektedir. İnciciyan (Nicetas'dan yola çıkarak) 1. Manuel devrinde duvarın bulunduğu kara bağlantısının üzerinde bir "hisar"ın (Damalis Kulesi) yükseldiğini öne sürer.

Ümit Elgin, Kız Kulesi'ne ilişkin söylencelere *Hürriyet/*

İstanbul gazetesinde rastladığı (13 Şubat 1993 tarihli ve Asım Ertan imzalı) bir haberi ekler: Yaşlı bir hazine avcısının anlattığına göre, 1. Dünya Savaşı sırasında batan bir tekneyi çıkarmak için kulenin açıklarında 70 kulaç dibe inen dalgıç, birbirine bağlı 14 demir kasa görmüştür; hazine avcısı, bu kasaların Bizans altınıyla dolu olduğunu öne sürmektedir...

Kulenin Kız Kulesi adını alması, üzerine örülen efsanelerin en güzeliyle anlatılır: Seyyid Battal Gazi olarak bilinen Emevî komutan Abdullah, İstanbul Araplar tarafından kuşatıldığında (8. yüzyıl), kuleye bakan kıyıda karargâh kurarak tam yedi yıl boyunca yöreyi yeşertmiş, sekiz yüzyıl sonra Evliya Çelebi tarafından Battal Bağları ve Gazi Köyü Bağları adlarıyla anılacak olan bağları ve bahçeleri büyütmüş, sonra da Şam'a doğru sefer etmiş. O arada Üsküdar Tekfuru denizden yükselen kayalıklar üstüne bir kule yaptırmış ve kızını oraya kapattırmıştır. Şam'ı fetheden Battal Gazi 700 askeriyle birlikte Üsküdar'ı ve kuleyi yeniden ele geçirmiş, kızı kuleden çıkarmıştır.

Antik bir söylence, Kız Kulesi efsanelerine yeni bir boyut getirir: Abydos Kralı'nın oğlu Leandros, Aphrodite tapınağının rahibesi olan sevgilisi Hero'yla buluşmak için her gece denize atlar, Hero'nun yaşadığı kuleye yunuslarla yüzer, gün doğarken de yine yunuslarla Abydos'a geri döner. İ.Ö. 400 yıllarında yaşayan Mousaios, "Hero ile Leandros" adlı epik şiirinde Abydos'un ve kulenin Çanakkale Boğazı'nda olduğunu söyler. Bu nedenle, Leandros Kulesi adıyla anılan yapının (kimi seyahatnamelerde yazılanların aksine) İstanbul Boğazı'ndaki Kız Kulesi'yle ilgisi olmadığını vurgulamak gerek.

Son bir söylence de (belki de en yaygın olanı) Bizans devrindendir: Saray falcısına göre, prenses zehirli bir yılan

tarafından öldürülecektir. İmparator denizin ortasındaki kayanın üzerine bir kule yaptırır ve kızını oraya yerleştirir. Kuleyi iki aslan korumaktadır; bu nedenle Aslanlı Kule olarak ün salar. Ama yazgının değişmesi (tüm klasik tragedyalarda olduğu gibi) mümkün değildir: Kuleye gönderilen bir üzüm ya da incir sepetinin içine nasılsa girmiş zehirli bir yılan kızı sokar ve kehanet gerçekleşir. Kısa süre için Yılanlı Kule olarak ünlenirse de, o zamandan bu demlere Kız Kulesi olarak bilinir bu fener...

Osmanlı ve Kule:

İstanbul'un fethinden sonra yıktırılan bu kulenin yerine yeni bir taş kule yaptırılır. Fatih Sultan Mehmet (Boğaz'ı korumak amacıyla) bu yeni kuleye toplar ve askerler yerleştirir (15. yüzyıl). Vak'anüvis Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l -Feth* çalışmasında 2. Mehmet için "İstanbul Limanı ağzına mukabil Anadolu yakasında, deniz içinde dökünti taş arasına sağlam bir kale yaptırdı ve toplar yerleştirdi ki, atıldıkça liman içinde gemi duramaz," diye not düşer.

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde Osmanlı'nın baştan bina ettiği Kız Kulesi'ne ilişkin gözlemlerine yer verir: "Derya içinde, karadan bir ok menzili kadar mesafede, dört köşe, yüksek ve musanna bir kule olup hacmi 200 adımdır. Kulenin iki tarafa nazır bir demir kapısı, mükemmel cephaneliği, ejderha ağızlı topları, yedi kat hücreleri, yağmurdan toplanmış ab-ı hayat gibi sarnıç suyu ve 100 neferi vardır."

1509 depreminde ("Kıyamet-i Sugrâ", Küçük Kıyamet) hasar gören Kız Kulesi, 1. Selim devrinde (16. yüzyıl) onarılmış, 1719 yangınından altı yıl sonra (1725) Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yeniden (kâgir

olarak) inşa ettirilmiştir. (İstanbul'un imarıyla yoğun olarak ilgilenen İbrahim Paşa geniş mesire ve bahçe düzenlemeleri gerçekleştirmiş, Osmanlı'nın mimarî görkemini vurgulayan kasır, sahilsaray, köşk, konak, cami, mescid, medrese, hamam, çeşme, sebil, havuz, mektep, muallimhane ve kütüphaneler yaptırmış, kenti anıt-yapılarla donatmıştır. 3. Ahmet'in kızı Fatma Sultan'la evli olan "Damad-ı Şehriyarî" İbrahim Paşa, 1718-1730 yılları arasındaki sadrazamlığı sırasında İstanbul surlarını da tamir ettirmiştir.) İbrahim Paşa marifetiyle kulenin doruk noktasına camlı bir köşk oturtulmuş, kubbesi kurşunla kaplatılmış ve (gemilere yol göstermek üzere) üzerinde kandil yakılmaya başlanmıştır.

Söz Kız Kulesi kandilinden açıldığında, Sermet Muhtar Alus, hoşsohbet bir zat-ı muhterem olan Kazasker Hattat Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi'ye ilişkin bir nükteyi nakleder: Lodos fırtınasının İstanbul'u teslim aldığı bir Ramazan günüdür; Üsküdar'a kayıkla geçilmekte, bir ahbabın hanesine iftara gidilmektedir. Mustafa İzzet Efendi, oruçlu ama tütün tiryakisi, elinde çubuğu, iftar topunu bekler. Top atılır, o anda bir dalga kayığı Kız Kulesi'nin feneri hizasına yükseltir, Mustafa İzzet Efendi kapağı el çabukluğuyla açar ve çubuğunu fenerin ateşiyle yakar!

Siyasal olaylara da sahne olmuştur Kız Kulesi: 2. Selim tahta çıktığında (16. yüzyıl), kuleden atılan toplarla selâmlanmıştır. 1. Mahmut döneminde (18. yüzyıl) Kızlar Ağası Beşir Ağa'nın boynu burada vurulmuştur. 3. Osman zamanında (18. yüzyıl) Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa buraya kapatılmış, sonra da Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir. 1825 yılında (Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa'nın donanması İstanbul'dan Akdeniz'e açılırken) Çakmak Ahmet Bey'in komutasındaki Güh-u Revan gemisi Kız Kulesi'ni çevrele-

yen kayalığa oturmuş, Çakmak Ahmet Bey sürgünle cezalandırılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u sarsan kolera salgınında, kule karantina merkezi olarak kullanılmıştır.

Bugün Kız Kulesi'nin sütunlu kapısının üstünde madalyon şeklinde bir mermer levha görülür: 2. Mahmut'un Hattat Mustafa Râkım Efendi tarafından 1832 yılında yapılan tuğrası. Aynı dönemdeki kapsamlı restorasyon sırasında kulenin üzerine dilimli bir "soğan kubbe" ve bayrak direği eklenmiştir.

Cumhuriyet ve Kule:

Allom, Flandin, Arnout ve Bartlett'in gravürlerinde ölümsüzleşen Kız Kulesi, Cumhuriyet kurulduktan sonra İstanbul Liman İdaresi Fenerler ve Tahlisiye Şefliği'ne bağlanmıştır. 1928 yılında İstanbul Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü tarafından yayımlanan *İstanbul Limanı* başlıklı çalışmada, "Kız Kulesi Feneri" maddesi de yer alır: "Kulenin şimal tarafında, beyaz bir çerçeve ve sütunun üzerinde, 36 kadem irtifaında, dört milden görünür ve üç saniyede bir kırmızı bir şûle neşreder bir fener vardır." İbrahim Hakkı Konyalı, Kız Kulesi'ndeki sis düdüğünün (Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda hasta yatması nedeniyle) Yeşilköy'e götürüldüğünü yazar. 1940'larda tümden restore edilen kule, 1960'larda Ulaştırma Bakanlığı'ndan Savunma Bakanlığı'na ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na devredildi. Kız Kulesi 1980'lerde yeniden Ulaştırma Bakanlığı'na verildi ve Türkiye Denizcilik İşletmesi tarafından radarla donatılarak gözetleme istasyonuna çevrildi. Kısa süre depo olarak da kullanılan kule, 1992 yılında boşaltıldı.

Bir zamanlar İstanbul sularının en görkemli feneri olan

Kız Kulesi, 1998-2000 yılları arasında Hamoğlu Holding tarafından (Anıtlar Yüksek Kurulu'nun denetiminde) restore edilmiştir. Turizm amaçlı olarak değerlendirilen kulede günümüzde kafeterya, lokanta ve seyir katı bulunmaktadır.

Efsaneleri ve gizemiyle Kız Kulesi, Muhsin Ertuğrul'un, Autier ve Cloquemin'in *Fener Bekçileri* adlı oyunundan uyarladığı *Kız Kulesi'nde Bir Facia* (1923) filmiyle Türk sinema tarihindeki yerini aldı. Muhsin Ertuğrul'un yönettiği filmde yine Muhsin Ertuğrul ve Neyyire Ertuğrul başrolleri paylaştılar. İrfan Tözüm'ün 1994 tarihli *Kız Kulesi Âşıkları* filminde (senaryo: Macit Koper), İstanbul'un efsanevî âşıklarını Nurseli İdiz ve Beklan Algan güncel yorumla canlandırdılar...

Kız Kulesi ve yelkenliler

Kız Kulesi ve vapur

Kız Kulesi ve Galata Kulesi

SULTAN AHMET ANIT-MEYDANI

Hippodromos (At Meydanı):

Bizans çağlarında araba yarışlarının, gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin gerçekleştirildiği, çalgıcı, dansçı ve canbazların hüner sergilediği Hippodromos'un (At Meydanı, Sultan Ahmet Meydanı) yapımına Septimius Severus (2. yüzyıl) döneminde başlanmış, inşaat 1. Constantinus (4. yüzyıl) zamanında bitirilmiştir. Roma'daki Circus Maximus'u örnek alan ve Alexius 1. Comnenus (12. yüzyıl) iktidarında önemini yitiren Hippodromos, 4. Haçlı Seferi (1204) sırasında büyük hasar görmüş, o tarihten sonra hiçbir yarışmaya sahne olmamıştır. Haçlı ordusu askeri Robert De Clari, İmparator Oyunları Meydanı olarak adlandırdığı Hippodromos'un uzunluğunun "bir buçuk ok atımı", eninin "bir ok atımı" olduğunu öne sürer.

Amfitiyatral planda üç kat kemer üzerine oturtulmuş 40 sıradan oluşan Hippodromos tribünleri, 90.000 seyirci alıyordu. Yarış alanı (arena), 66.120 (369x180) metrekarelik bir alanı kapsayan ağzı kapalı U harfi şeklindeydi. Yarışçılar, Yeşiller (Factio Prasina) ve Maviler (Factio Venets) olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlık öncesi döneminde, Yeşiller (toprak simgesi) Ana Tanrıça Cybele'ye, Maviler (su simgesi) Denizler Tanrısı Poseidon'a adanmışlardı. Kazananlara gümüş ve altın yapraklardan olu-

şan taçlar giydirildiği yazılır; en büyük ödül, defne tacı ya da palmiye yaprağıydı. Yüz yarış kazanan at "Centenarius", bin kez şampiyon olan yarışçı "Miliarii" ünvanına lâyık görülürdü. 1. Anastasius (491-518) çağının efsanevî yarışçısı Porphyrius'un heykelleri yapılmıştı; iki heykelin kaidesi, günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir. Doğu Roma Hippodromos'u (Batı Roma'nın Circus Maximus'u gibi) yarış günlerinde "Panem et circenses!" ("Ekmek ve gösteri!") seslenişiyle yankılanırdı.

Yarış alanını ikiye ayıran sete Spina (omurga, belkemiği) adı verilmişti. Spina'nın kuzey ucunda yarış arabalarının (Currus) giriş bloku (Carceres), güney noktasında yırtıcı hayvanların kafesleriyle gladyatör koğuşlarının bulunduğu sütunlu galeri (Sphendone) yer alıyordu. Spina'nın üzerinde (değişik dönemlerde) aslanla güreşen adam, fildişi boynuzlu tunç boğa, yunus, küheylân, pençeleriyle yılanı kavrayan kartal yontuları sıralanıyordu. Bunların yanı sıra, mitolojik kahramanların, Roma İmparatorları'nın, şampiyon arabacıların ve muzaffer gladyatörlerin heykelleri de Spina'da ve meydanda yer alıyordu. Mamboury, 1. Constantinus döneminde Hippodromos'a Romulus'la Remus'u emziren dişi kurtun ve Âdem'le Havva'nın heykellerinin dikildiğini söyler. Arena, Euripus adı verilen "yürüyüş yolu"yla (kaldırım) çevrelenmişti.

Spina'nın kuzey ucundaki yedi direğin üzerinde yedi bronz balık, güney ucundaki direklerin tepesinde yedi bronz yumurta bulunuyordu. Circus Maximus'daki (Roma) yarışlarda olduğu gibi, her turun bitişinde bir balıkla bir yumurta direkten indiriliyordu; böylece, izleyici kaç turun kaldığını anlıyordu. Balık, Denizler ve Akarsular Tanrısı Neptün'ün (Poseidon) simgesiydi; Neptün aynı zamanda (klasik mitologyaya göre) atın yaratıcısıydı. Yumurta (yine

mitolojik inanışa göre) yarış arabasının mucidi ve ilk yarışçılar olan yarı-tanrı ikizler Castor ve Pollux'un işaretiydi. Bu objeler, Bizans İmparatorluğu'nun resmî dini Hristiyanlık olduktan sonra da Hippodromos'daki varlıklarını ve işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Yüksek duvarlarla çevrili Hippodromos'un başlıca giriş çıkışları arasında Maviler Kapısı, Yeşiller Kapısı, Antiochus Kapısı, Decimus Kapısı, Skyles Kapısı ve Nekra Kapısı bulunuyordu.

Araştırmacı Derman Bayladı, Hippodromos'un yansıttığı imgelere işaret eder: Arena yeryüzünü, arenayı çevreleyen (ve tribünlerden ayıran) su dolu hendek denizi, Carceres'in 12 kapısı yılın 12 ayını ya da 12 burcu, yarış sırasında Spina'nın çevresinde yedi kez dönülmesi haftanın yedi gününü simgeler.

Sultan Ahmet Meydanı'ndaki anıt-yapılar (kuzeyden güneye sıralanan Alman Çeşmesi, Dikilitaş, Burmalı Sütun, Örme Sütun) bir zamanlar Spina'nın bulunduğu çizgide yer almaktadır.

Nika İsyanı (532):

1. Justinianus (527-565) döneminde, Hippodromos büyük bir isyana sahne oldu. Dinsel tartışmalarla malî güçlükler, Bizans'da önemli oranda huzursuzluk ve gerginlik yaratıyordu. İmparatorluk makamının bu nedenlerle sarsılan otoritesinden yararlanmak isteyen Maviler ve Yeşiller, araba yarışı grupları gibi değil, başlarına buyruk siyasî partiler gibi çalışmaya başlamışlardı. 1. Justinianus'un sert önlemlerine karşı çıkan Yeşiller, 11 ya da 13 Ocak 532 tarihinde tahta karşı isyan başlattılar. Mavilerin de katılıp kitleleri kışkırtmasıyla genel bir ayaklanmaya dönüşen isyan,

halkın (Roma'da Victoria olarak bilinen antik çağ Zafer Tanrıçası Nike'ye gönderme yapan) "Nika!" çağırışlarıyla giderek yayıldı. İsyancılar Ayia Sofya ve Ayia İrini kiliselerini neredeyse tümüyle yıktılar, Hippodromos ve çevresindeki anıtlarla yapıları (Büyük Saray'ın bir bölümü dahil olmak üzere) tahrib ettiler.

1. Anastasius'un (491-518) yeğeni Hypatius'a Bizans imparatorlarının ve imparatoriçelerinin hükümdarlık simgesi erguvanî kaftanın ("purpurea") giydirildiğini duyan 1. Justinianus, tahtı bırakarak İstanbul'u terk etmeye karar verdi. Bu aşamada İmparatoriçe Theodora devreye girdi ve İmparator'la devletin ileri gelenlerini direnmeye ikna etti. Sonuçta, Bizans ordusunun başkomutanı Belisarius (General Narses'in ve General Mundus'un desteğiyle) tüm isyancıları Hippodromos'da sıkıştırdı ve meydanı askerleriyle çevirdi. Belisarius'un komutuyla, sayıları yaklaşık 35.000 olan isyancılar burada kılıçtan geçirildi ve Nika İsyanı 19 Ocak 532 günü noktalandı. Tarih, Hippodromos'da 1. Constantinus (324-337) iktidarından beri aralıksız olarak yer alan yarışlarla eğlencelerin (Ayia Sofya'nın onarımının tamamlandığı yıl olan) 537'ye kadar yapılmadığını kaydeder...

Lysippos'un Atları:

Sakız Adası'ndan İstanbul'a 2. Theodosius (408-450) devrinde getirtilen ve 4. yüzyıl eseri olan Lysippos'un Quadriga'sı, Carceres'in ortasındaki yüksek bir kaidenin (Nicetas Choniates'e göre Hippodromos Kulesi'nin) üstünde duruyordu. Dört atın çektiği iki tekerlekli yarış arabasını tanımlayan "quadriga" sözcüğü, yalnızca dört araba atı için de kullanılır. 15. yüzyılda İstanbul'a gelen Floransalı

Christophore Buondelmonti ve Bourgogne Dükü Philippe le Bon'un elçisi Bertrandon de la Broquière, bugün San Marco Kilisesi'nde bulunan atların oturtulduğu dört sütunu Hippodromos'da gördüklerini yazarlar. Ağırlıkları yaklaşık 850 kilogram, yükseklikleri ve uzunlukları (yine yaklaşık) 2.5 metre olan atlar, bronz (tunç) dökümdür. Zeynep İnankur, alaşımın yüzde doksansekizinin bakır, yüzde ikisinin kurşun olduğunu söyler; yine İnankur'a göre, "quadriga" önce "altın ve cıva karışımından oluşan altın amalgamı"yla, sonra "altın varak"la kaplanmıştır. Choniates, kulenin tepesinde "altın yaldız dört bronz at"tan söz eder; İnankur, kulenin üstünde "atların yerleştirildiği dört porfir sütun" olduğunu öne sürer. Atların başlarıyla gövdeleri ayrı kalıplarda dökülmüş, başın gövdeyle birleştiği yerdeki iz, gerdanlık şeklindeki halkayla gizlenmişti.

Büyük İskender'in saray heykeltraşı Lysippos'un eseri olan atlar, 1204 Lâtin işgali sırasında (Doge Enrico Dandalo'nun buyruğuyla) Haçlılar tarafından arabadan sökülerek Venedik'e götürüldü. (Genelde desteklenmeyen bir görüş, yekpâre olan atların başlarının nakilden önce gövdelerinden ayrıldığı ve Venedik'de birleştirildiği yönündedir.) Cephanelik ve tersane olarak kullanılan şatonun avlusuna kaldırılan Lysippos'un Atları, 13. yüzyılın ortalarında San Marco Kilisesi'nin batı cephesi galerisine yerleştirildi. 11. yüzyıl eseri olan San Marco Kilisesi, 1. Constantinus (324-337) döneminde İstanbul'da yaptırılan Ayion Apostoloi (Havariyun) Kilisesi örnek alınarak inşa edilmişti. Yontular 1797 yılında Napoleon Bonaparte tarafından Paris'e getirtildi; 18 yıl boyunca Champs Elysées Meydanı'nda duran atlar, 1815'de Fransız hükümetinin kararıyla Venedik'e geri gönderildi.

Tarihçi Michael Jacoff'a göre, Lâtinler'in atları (tümüyle

Katolik olan) Venedik'e götürmeleri, Hristiyan mitologyasından doğan bir çağrışıma bağlıdır: Yarış arabası Hazret-i İsa'nın öğretisini, dört at "evangelist"leri (İncil yazarları) simgeler: Aziz Marcos, Aziz Mattheos, Aziz Lukas ve Aziz İoannes (Vaftizci Yahya). "Quadriga Domini" (Tanrı'nın Arabası) kavramı bağlamında, Hazret-i İsa sürücü olarak da yorumlanır.

Günümüzde (yanlış olarak) San Marco'nun Atları adıyla bilinen Lysippos'un Atları, 1980'lerde koruma amacıyla kilisenin müzesindeki (Museo Marciano) bir odaya alındı; bugün binanın cephesinde görülen, özgün yontuların modern kopyalarıdır.

Lysippos'un Atları (Zeynep İnankur'a göre) antik çağdan günümüze kalan tek "quadriga" örneğidir...

Dipnot: Emirgân'daki Sabancı Köşkü'nün (Atlı Köşk) ön bahçesinde bulunan at yontusu, Lysippos Atları'nın birebir benzeri sayılabilir. İlk örnekleri Batı ve Doğu Roma İmparatorlukları'nda görülen ve meydanları ya da zafer taklarını süsleyen bu atların klasik görünümleri (yeni kalıpların "prototip"lere sadık kalmasıyla) çağlar boyunca değişmemiştir. Kalıbı 19. yüzyılda dökülen Sabancı Köşkü Atı, türünün Türkiye'deki tek örneğidir.

Alman Çeşmesi:

Almanya İmparatoru 2. Wilhelm'le İmparatoriçe Augusta Victoria'nın 1898 yılındaki İstanbul ziyaretinin anısına yapılan Alman Çeşmesi'nin yerinde Bizans Büyük Sarayı İmparatorluk Locası'nın (Kathisma) bulunduğu düşüncesiyle Hippodromos'un Carceres kapılarının yer aldığı görüşü çakışır. Carceres iddiası, Lysippos'un Quadriga'sının çeşmenin yapıldığı alanın üzerinde yükseldiği varsayımını güç-

lendirir. Dört somaki sütun üzerinde yükselen Tetrakion'sa (İmparatoriçe Odası), Örme Sütun'un karşısındaydı; yanında, akarsuyla beslenen bir havuz (Phiale) bulunuyordu.

Alman Çeşmesi, Osmanlı tarihinde Vakvak Ağacı ya da Kanlı Çınar olarak bilinen ağacın yerinde yükselmektedir. 1656 tarihli (4. Mehmet dönemi) yeniçeri ayaklanması, Padişah'ın, isyancılar tarafından istenilen kelleleri vermesi ve öldürülenlerin At Meydanı'ndaki (Sultan Ahmet Meydanı) çınara asılmasıyla devam etmiş, yaklaşık iki ay süren ve İstanbul sakinlerinin yüreğine korku salan olaylar, Boynuyaralı Mehmet Paşa'nın Vezir-i Âzam olmasıyla bastırılmıştı. Ayaklanmanın odak noktası sayılan Kanlı Çınar, cehennemde bulunan ve meyveleri insan başı olan Şecere-i Vakvak'a (Vakvak Ağacı) benzetildiğinden, olay dönemin kayıtlarına Vak'a-i Vakvakiye olarak geçmiştir.

2. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu teşrifi nedeniyle, "Sultan Abdülhamid-i Han-ı Sanî"yle "İmparator-ı Almanya Wilhelm-i Sanî"nin buluşmasına tarih düşen madalyalar Alman heyetine dağıtılmış, Mücevhercibaşı Jak Bey Deleon eseri işlemeli altın vazo 2. Abdülhamid tarafından 2. Wilhelm'e sunulmuş, Nur-u Osmaniye Camii'nden Kapalı Çarşı'ya uzanan yol (ve çarşının tüm sokakları) nadir halılarla döşenmişti. 2. Wilhelm 1889'da İstanbul'a ilk kez geldiğinde, Beyazıt Meydanı'ndaki baraka-dükkânlar iki günlüğüne ortadan kaldırılmıştı. 28 Ekim 1889 tarihli *Sabah* gazetesinde şu haber yer alıyordu: "Almanya İmparatoru Hazretleri'nin Padişah'ımızı ziyaretleri münasebeti ile Beyazıt Meydanı'nda bulunan kitapçı ve berberler ve sair barakalar dün Belediye memurları tarafından kâmilen kaldırılmıştır." Aynı gazetenin 24 Aralık 1889 tarihli sayısında da şöyle bir haber vardı: "Almanya İmparatoru'nun İstanbul'u ziyareti münasebeti ile Beyazıt Meydanı'ndan

kaldırılan kitapçı, kebapçı, berber barakaları birer tekerlekli kızağa bindirilerek Beyazıt Meydanı'na götürülmüş ve evvelki yerlerine konulmuşlardır."

Yıldız Sarayı Merasim Köşkü'nde ağırlanan Almanya İmparatoru, İstanbul ziyaretinin anısını ölümsüzleştirmek amacıyla 2. Abdülhamid'e bir anıt-çeşme armağan etmiştir. Prof. Dr. Afife Batur'a göre Spitta, Schoele, Carlitzik ve Joseph Antony adlı mimarların eseri olan çeşmenin yapımına 1899 yılında başlanmıştır. Mermer, taş ve madenî bölümleri Almanya'da hazırlanarak İstanbul'a gemiyle getirilen ve Sultan Ahmet Meydanı'na monte edilen çeşme 2. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümüne (1 Eylül 1900) yetiştirilememiş, açılış töreni 2. Wilhelm'in doğum günü olan 27 Ocak 1901 günü gerçekleşmiştir.

Sekizgen bir şadırvan olan Alman Çeşmesi, yüksek taş taban, yedi pirinç musluk, sekiz basamak, platform, su haznesi ve sekiz somaki yeşil sütunun desteklediği yedi kemer üzerinde yükselen merkez kubbeden oluşur. Mozayik döşeli platforma oturan ve tunç kapakla taçlandırılmış bir kubbecikle örtülü olan su haznesinin çevresinde oyma mermer koltuklar vardır.

Dışı bakır kaplı merkez kubbenin iç yüzeyi altın mozayikle tezyin edilmiştir; ortasına çember motifli renkli bir mozayik göbek oturtulmuştur. Kemer içlerinde Hattat İzzet Efendi yazısıyla Seraskerlik Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey'in sekiz beyitlik tarih kıtası okunur; dizelerde, çeşmenin "Hazret-i Abdülhamid Han'ın muhibb-i hâlisi Alman İmparatoru Hazret-i Wilhelm-i Sanî" tarafından ("Padişah-i Âli Osman"ı ziyaret amacıyla geldiği İstanbul'a) "mülâkat yâdigârı" olarak armağan edildiği anlatılır. Yine kemer içine resmedilmiş sekiz madalyonun dördüne (açık yeşil zemin üzerine altınla) 2. Abdülhamid'in tuğrası, di-

ğer dördüne (mavi zemin üzerine altınla) 2. Wilhelm'i simgeleyen W harfi, üzerine taç, altına II rakamı işlenmiştir. Kemerlerin dışı ve kilittaşlarının üzerindeki madalyonlar da minekâri süslemeyle bezelidir. Su haznesinin yüzündeki tunç levhada Almanca bir anı-yazıt görülür: "Alman Kayzeri 2. Wilhelm, 1898 yılı sonbaharında Osmanlı'ların Hükümdarı Haşmetlû 2. Abdülhamid nezdine ziyaretinin şükran hatırası olarak bu çeşmeyi yaptırdı."

Dikilitaş:

Sultan Ahmet Meydanı'ndaki Theodosius Obeliski, yaygın platformda Dikilitaş olarak bilinir; Evliya Çelebi, anıtı Kırmızı Taş adıyla tarihe geçirir. Taş, Firavun 3. Thutmosis tarafından (İ.Ö. 15. yüzyıl) Karnak'daki Amon-Ra Tapınağı'nın girişine yerleştirilmiştir. Karnak, antik çağda Heliopolis (Güneş Kenti) olarak da bilinirdi. Constantius bu obeliski yerinden alarak İskenderiye kıyılarına getirtmiş, Julianus taşın İstanbul'a getirilmesi için uğraş vermiş, obelisk 1. Theodosius'un iktidarı sırasında (İstanbul Valisi Proclus eliyle) Sultan Ahmet Meydanı'ndaki yerini bulmuştur (4. yüzyıl). Ada Goodrich-Freer, Dikilitaş'ı, yine Heliopolis'de inşa edilen ve "Kleopatra'nın İğnesi" adıyla bilinen obeliske benzetir.

Yaklaşık 20 m. yükseklikteki Dikilitaş, mermer kaide üzerinde yükselir. Prof. Dr. Semavi Eyice, Dikilitaş'ın doruk noktasında 3. Thutmosis'le Amon-Ra'nın tasvir edildiğini söyler. Bu tasvirin altında Mısır mitologyasının kutsal doğan kuşu olan Tanrı Horus görülür. Çam kozalağı şeklindeki tunç doruk yontusu, 9. yüzyılda İstanbul'u sarsan depremde düşmüştür. Edwin Grosvenor, bu yontunun "mitolojik yarı-tanrı ikizler Castor ve Pollux'un ışıltı-

lı küresi" olduğunu söyler. Mermer kaide ve süslemeleri Doğu Roma yapısıdır; yekpare pembe granit ana beden, Mısır'da yontulmuş ve işlenmiştir. Obelisk, kaidenin dört köşesine yerleştirilmiş kübik tunç ayaklar üzerine oturtulmuştur. Celal Esad Arseven, Mısır'dan deniz yoluyla getirilen Dikilitaş'ın Sultan Ahmet Meydanı'na taşınabilmesi için özel bir demiryolu yaptırıldığını, çevresine iskeleler kurulan obeliskin 32 günde dikilebildiğini yazar.

Kaide, Bizans İmparatoru 1.Theodosius'a ve Hippodromos'a ilişkin kabartmalarla bezelidir:

Kuzey yüzündeki figürler: Üst bölümün ilk sırasında, 1. Theodosius tahtında oturmaktadır. Yanında dört kişi vardır. Grubun iki tarafında üçer hizmetkâr beklemekte, arkalarında mızraklı dört asker durmaktadır. İkinci sırada, onaltı kişi görülür. Alt bölüm, obeliskin dikilişini tasvir eder: İlk karede insanların taşı oturtma çabaları resmedilir, ikincide obelisk dik olarak gösterilir...

Batı yüzündeki figürler: Üst bölümün ilk sırasında, 1. Theodosius İmparatorluk Locası'ndaki (Kathisma) tahtında oturmaktadır. İmparator'un solunda İmparatoriçe Flaccilla, sağında oğulları Arcadius ve Honorius görülür. Prenslerin sağında iki hizmetkâr, onların arkasında üç asker vardır. Flaccilla'nın solunda üç hizmetkâr, arkalarındaysa dört asker bulunmaktadır. İkinci sıra, İmparator'a bağlılıklarını sunan on tutsağa ayrılmıştır; beşi sağa doğru, beşi de sola doğru diz çökmektedir. Alt bölüm, eski Grek harfleriyle yazılmış dört satırlık bir kitabeye ayrılmıştır...

Güney yüzündeki figürler: Üst bölümde, 1. Theodosius, Flaccilla, Arcadius ve Honorius tahta oturmakta, imparatorluk ailesini (İmparator'un sağında üç, İmparatoriçe'nin solunda dört olmak üzere) yedi muhafız korumaktadır. İki uçta, kalkanlı birer asker durmaktadır. Tahta çıkan basa-

makların altında ve iki tarafında, "toga" (harmaniye) kuşanmış iki figür vardır; bu figürlerin iki yanına hizmetkârlar sıralanmıştır. Alt bölümde, üst üste iki resim görülür. Üst resimde, altı piyade, iki süvari ve dikilitaşlar bulunmaktadır. Alt resim (iki atlı arabalarla dört atlı arabaların yer aldığı) iki ayrı yarışı anlatır...

Doğu yüzündeki figürler: 1. Theodosius, İmpartorluk Locası'nın terasında ayakta durmaktadır; elinde (yarışın şampiyonuna sunulmak üzere) defne dalından bir taç vardır. İmparator'un sağında ve solunda üçer hizmetkâr görülür. Grubu, mızraklı bir asker korumaktadır. Terasın dışında ve sağda, beş hizmetkâr ve dört muhafiz bulunmaktadır; solda, altı hizmetkâr ve üç muhafiz durmaktadır. Arka planda, mızraklı askerler sıralanmıştır. Ödül törenini simgeleyen bu figür dizgesinin altına, seyircilerin başları iki sıra halinde resmedilmiştir. Seyircilerin altındaki kabartmalar, dansçılarla arp ve Pan flüt çalan müzisyenleri anlatır. Dansçıların tümü kadın, müzisyenlerse erkektir.

Grosvenor, kaidenin doğu yüzünün alt bölümünde yer alan beş satırlık Lâtince kitabenin yedi harfinin zaman içinde kırıldığına dikkat çeker:

DIFFICILIS QUONDAM DOMINIS PARERE SERENIS,
JUSSUS, ET EXTINCTIS PALMAM PORTARE TYRANNIS:
OMNIA THEODISIO CEDUNT SOBOLIQUE PEREUNI,
TERDENIS SIC VICTUS EGO D ** BUSQUE DIEBUS
JUDICE SUB PROCLO S ***** S ELATUS AD AURAS.

Boğaziçi Üniversitesi Lâtince Okutmanı Dr. Chryssi Sidiropoulou, kitabeyi (meâlen) çevirerek önemli ayrıntılara ışık tutar:

"Acımasız ve soylu efendiler taşın doğumunu ve artık varolmayan tiranlara defne dalları sunulmasını buyurdu-

lar. Theodosius'a ve soyuna boyun eğmeyenler yokolmaya mahkûmdur. Günler sonra, Proclus tarafından yenildim ben."

Obeliskin "acımasız ve soylu efendiler"in buyruğuyla "doğum"u ve Proclus eliyle "yenilmesi", Mısır'dan alınıp Bizans'a dikilmesi olarak yorumlanabilir. "Tiranlar", obeliski yaptıran Firavun 3. Thutmosis ve atalarına göndermedir. Lâtince yazıt, tüm insanları 1. Thedosius'a ve soyuna mutlâk itaate çağırır.

Dikilitaş'ın ana bedenin dört cephesini kaplayan dikey hiyeroglif şeritler, Tanrı Amon-Ra'ya ve 3. Thutmosis'e şiirsel övgüyle doludur:

Doğu yüzündeki yazıt: "Aşağı Mısır'la Yukarı Mısır'ın sahibi, güneş sülâlesinden 3. Thutmosis, kudretli Horus' un desteğiyle tüm denizleri ve akarsuları egemenliği altına aldı ve bu anıtı hükümdarlığının 30. yılı anısına diktirdi."

Batı yüzündeki yazıt: "Hükümdar 3. Thutmosis, Tanrı Amon-Ra'ya bağlılığını sunar. Horus'un verdiği güç ve servetle Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır taçlarını başında taşıyan Güneşin Oğlu 3. Thutmosis, bu eseri babası Tanrı Amon-Ra adına yaptırdı."

Kuzey yüzündeki yazıt: "Horus'un verdiği güçle ülkesinin sınırlarını Mezopotamya'ya kadar genişletmeye kararlı olan 3. Thutmosis, Tanrı Amon-Ra'ya bağlılığını sunar."

Güney yüzündeki yazıt: "Tanrı Horus'un ihsanına mazhar olan Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır Hükümdarı, Güneşin Oğlu 3. Thutmosis, ordusuyla Mezopotamya'ya kadar gitti ve Akdeniz'de savaştı."

Dikilitaş'ın benzeri, 19. yüzyılda Mısır'dan Paris'e taşınarak Concorde Meydanı'na yerleştirilmiştir. Taşın 1830 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Fransa Kralı

Louis Philippe'e armağan edildiği ve Lüksor Tapınağı'ndaki yerinden sökülerek 1833'de (ya da 1836'da) Fransa'ya getirildiği kaydedilir.

Burmalı Sütun:

Sultan Ahmet Meydanı'ndaki anıt-yapılardan biri olan Burmalı Sütun (Yılanlı Sütün), Dikilitaş'la (1. Theodosius Sütunu) Örme Sütun arasında yer alır. Burmalı Sütun, 1. Constantinus (4. yüzyıl) döneminde Delphoi'deki Apollon Tapınağı'ndan Constantinopolis'e getirtilmiştir. İstanbul'daki en eski Helenik anıt olan ve Edwin Grosvenor tarafından Delphoi Yılanı adı verilen Burmalı Sütun, Themistocles'le Pausanias'ın İ.Ö. 497 yılında Persler'e karşı kazandıkları Salamis ve Plataea zaferlerinden elde edilen tunçla (savaşa katılan 31 sitenin ortak şükran ifadesi olarak) dikilmiştir. Edwin Grosvenor , bu zaferlerin burmaların üzerine kazınan (ve kısmen silinmiş olan) yazılarla ölümsüzleştirildiğini söyler.

Aynı zamanda usta bir okçu olan müzik ve şiir tanrısı Apollon, kötülük simgesi yılanı ("pytho"/piton) öldürdüğü için, bu tunç sütun yekdiğerine sarılmış üç yılandan oluşur; yılanların başları üzerinde (üçlü bir sacayağına oturan) altın bir kazan olduğu söylenir. Kaynakların ortak kanısına göre, bu kazan Burmalı Sütun Constantinopolis'e getirilirken kaybolmuştur; tarih, kazanın nasıl götürüldüğü ya da nerede olduğu konusunda ipucu vermez. Günümüzde yerinde olmayan üç yılan başının 1204 yılındaki Haçlı Seferi sırasında kırıldığı iddiası doğru değildir; 16. yüzyıl minyatürleri, yılanları eksiksiz tasvir eder. Orhan Bayrak, 18. yüzyılda koparak düşen yılan başlarından birinin bugün Londra'daki British Museum'da, bir diğerinin üst çene

parçasının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunduğunu öne sürer; ikinci başın geriye kalan bölümüyle üçüncüsünün nerede olduğu bilinmez. Efsane, bu yılan yontularının şehri gerçek yılanlardan koruduğunu, başlar yok edildikten sonra İstanbul'da yılanların çoğaldığını anlatır. Evliya Çelebi, "üç başlı bir ejderha timsali bina, burma bir ejder sureti" olarak nitelendirdiği Burmalı Sütun için şöyle not düşer: "2. Selim mücevherli bozdoğanıyla (topuzuyla) ejderin batıya bakan başına vurup kırınca, İstanbul'un batısında yılanlar belirdi. Diğer başlara da bir zarar gelip koruyucu tılsım yok olursa, tüm İstanbul'u yılanlar sarar." Kimi Evliya Çelebi çeviri ve yorumlarında, 2. Selim yerine "bir yeniçeri yiğit" geçer. Evliya Çelebi, Sultan Ahmet Camii yapılırken sütunun yarısının toprak altında kaldığını da sözlerine ekler. Jerome Maurand (16. yüzyıl) At Meydanı'ndaki anıt-sütunlara sayısız kuşun konduğuna ve bu kuşlara dokunulmadığına işaret eder; yaygın inanış, kuşların yılanlarla akrepleri yok ettiği yönündedir.

1927 yılında İstanbul'da arkeolojik araştırmalar yapan Dr. Casson, Burmalı Sütun'un Bizans tarzı temeller yerine Osmanlı suyolları üzerinde durduğunu saptamıştır; Mikhailoff, 1865'de gerçekleştirilen kazıda sütunu Bozdoğan Su Kemeri'ne bağlayan bir borunun ortaya çıkarıldığını yazar. Bu nedenle Burmalı Sütun'un yerinin Osmanlı çağında değiştirildiği ve (Mamboury'yle Bayrak'a göre) bir süre çeşme olarak kullanıldığı düşünülür. Derman Bayladı, Hippodromos'daki yarışmalar sırasında yılanların ağzından şarap ve su fışkırdığını öne süren bir İstanbul efsanesinden söz eder; Osmanlı döneminde (Burmalı Sütun'un çeşme olarak kullanıldığı varsayılan) yılan başlarının fiskiye işlevi gördüğü söylenebilir.

Örme Sütun:

Prof. Dr. Semavi Eyice'ye göre, Örme Sütun (Mıknatıslı Sütun) büyük olasılıkla 4. ya da 5. yüzyılda Hippodromos'a dikilmiştir; basamaklı tabanın üzerindeki mermer kaideye kazılı kitabe, sütunun 10. yüzyılda Constantinus 7 Porphyrogenitus ve oğlu 2. Romanus tarafından onarıldığını bildirir. Sütunu oluşturan kesme taşların yüzeyine çakılan altın kaplamalı tunç levhalar, bu onarım sırasında yerleştirilmiştir. Levhalardaki kabartmaların 7 Constantinus'un büyükbabası 1. Basil'in yaşantısından kesitler içerdiği görüşü yalnızca bir varsayımdır. Varsayımdan öteye gitmeyen diğer bir görüş, levhaların 1204 tarihli Lâtin işgali sırasında sökülerek (para dökümünde kullanılmak üzere) eritildiğidir. Taşların üzerindeki delikler, yine Eyice'ye göre, levhaların sabitlenebilmesi için kurşun yataklar içine çakılan tunç kenetlerin yuvalarıdır. Petrus Gyllius, deliklere demir çubuklar sokulduğunu ve kurşun dökülerek sağlamlaştırıldığını söyler. Haçlılar'la İstanbul'a gelen Robert De Clari, Örme Sütun'un "üç adamın ancak kucaklayabileceği kalınlıkta" olduğunu öne sürer. Halûk Şehsuvaroğlu, anıtın doruk noktasında tunç bir küre bulunduğunu yazar. Dr. Casson'un 1927 tarihli arkeolojik araştırmaları (Burmalı Sütun'da olduğu gibi) Örme Sütun'un çeşme işlevi de görmüş olabileceğine işaret eder.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de Örme Sütun'a ilişkin ilginç saptamalarda bulunur: "Atmeydanı'ndadır. Milyonbar denilen yüksek bir sütundur. Konstantin, hükümdarlığı zamanında, şehirlerin her birinden çok kıymetli birer taş getirmiştir. Sütunun tepesine mıknatıslı bir taş koydurmuştur. Getirttiği taşları bir demir direğin etrafına hesaplıca koydurup inşa ettirmiştir. Sütun içindeki demir mile

tutturulan mıknatıslı taşın sebebi, bunun demiri çekme özelliği olduğundan, kıyâmete kadar bu sütunun yıkılmasına engel olmaktır." Evliya Çelebi'nin bahsettiği "mıknatıslı taş"ın bir zamanlar sütunun tepesinde bulunan tunç küre olduğu düşünülür. "Milyonbar" adıysa (tarihsel kaynaklarda rastlanılmaması ve Örme Sütun'la ilgisi olmayan Milion'u çağrıştırması nedeniyle) yanlış ve yanıltıcıdır...

Tılsımlı Tasvirler:

Evliya Çelebi, *Seyahatname'sin*de Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan (ve varlıklarına başka kaynaklarda rastlanmayan) "tılsımlı tasvirler"den söz eder:

"Aya Sofya'nın güney tarafındadır. Dört adet beyaz mermer üzerine Azrâil, İsrâfil, Mikâil ve Cebrâil'in resimleri yapılmıştır. Bunlar dört yöne doğru bakarlardı. Yılda bir kere Cebrâil suretindeki resim kanat çırpıp bağırınca, doğu bölgelerde bolluk olur derlerdi. İsrâfil resmi kanat çırpsa, batıda kıtlık olacağını gösterirdi. Mikâil resmi kanat çırpınca, kuzey tarafta bir kahraman çıkardı. Azrâil resmi kanat çırpınca, dünyanın her yerinde veba hastalığı çıkar diye inanılırdı. Hazret-i Peygamber zamanında meydana gelen zelzeleden bunlar yerle bir olmuştur. Bugün bunların direkleri, Çukurçeşmeler bitişiğinde seyr olunur. Dört adet mermer direktir."

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Kırk Çeşme su tesisinin içindeki Çukur Çeşme, Sultan Ahmet Meydanı'nda, İbrahim Paşa Sarayı'nın (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) yakınındadır. Evliya Çelebi'nin 17 yüzyılda gördüğü mermer direkler, günümüzde yoktur...

Evliya Çelebi, Ayia Sofya'nın merkez kubbesinin (yarım

kubbeler ve kemerler aracılığıyla) dayandığı filayaklarına bağlı pandantiflerdeki kanatlı şekilleri de melek olarak nitelendirirken, kehânet gücüne sahip olduklarını öne sürer. Evliya Çelebi'nin "hâlen durmaktadır" dediği bu tasvirleri, bir zamanlar Sultan Ahmet Meydanı'nı süsleyen suretlerle karşılaştırmakta yarar var:

"Büyük kubbenin dört büyük sütununun en üst tabakasındaki dört köşede bir melek resmi vardır. Benzetmek gibi olmasın, biri Cebrâil, biri Mikâil, biri İsrâfil, biri de Azrâil şekilleridir ki, hâlen kanatlarını açmış dururlar. Boyları ve kanatları ile ellişer zirâ büyüklüktedirler. Hazret-i Peygamber dünyaya geldiği zamana kadar, bu resimlerden Cebrâil olanı, olmuş ve olacak olayları anlatırmış. Mikâil resmi batı tarafta olup düşmanın geleceğini, kıtlık ve kuraklığın çıkacağını bildirirmiş. Kuzey taraftaki İsrâfil resmi, olacak olayları haber verirmiş. Azrâil şekli de hükümdarın ölümünü bildirirmiş. Bu dört şekil hâlen durmaktadır."

Bir uzunluk ölçüsü olan "zirâ" (arşın), Mehmet Zeki Pakalın'a göre "dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar"dır (yaklaşık 45 santimetre); "Kamus-u Türkî"yse, "parmaklar ucundan omuza kadar olan kol boyu"nu doğru kabul eder (yaklaşık 75 santimetre). Evliya Çelebi'nin hesabına göre, her melek resmi "boyu ve kanadı ile" 22.5 metre ya da 37.5 metre büyüklüktedir. Ayia Sofya'daki pandantiflerin boyutları göz önüne alındığında, "Seyahatname"nin yazarının verdiği ölçülerin abartılı olduğu görülür.

İslâm öğretisine göre, Cebrâil Allah'ın buyruğunu Peygamber'e ulaştırır; Mikâil dünyevi olayları yönetir ve düzenler; Azrâil can alır; İsrâfil kıyamet gününde yeniden dirilişi sağlayacak olan boruyu üfler. Bu nedenle, Evliya Çelebi'nin dört büyük meleğe benzettiği ama dinsel inancın dışında işlevler yüklediği, Sultan Ahmet Meydanı'nda

ve Ayia Sofya'da bulunduğunu öne sürdüğü tasvirlerin, adı konulmamış ya da bilinmeyen varlıklara ait oldukları düşünülebilir...

San Marco Kilisesi'nde Lysippos'un Atları (Venedik)

Šťastný a dobrý nový Rok.
Vám přejem. Jan Lucák

Alman Çeşmesi

Alman Çeşmesi ve Sultan Ahmet Meydanı

Alman Çeşmesi ve Ayia Sofya

Alman Çeşmesi ve anıtsal sütunlar

Alman Çeşmesi ve Sultan Ahmet Camii

20. yüzyılın ortalarında Alman Çeşmesi

Dikilitaş

Edition Max Pinchtermann, Constantinople. No 1157.

L'Obelisque de Théodose Stamboul. Constantinople.

Photogr. Abdullah.

Dikilitaş ve İstanbullular

Dikilitaş ve Sultan Ahmet Meydanı

Dikilitaş'ın kaidesi (doğu ve kuzey yüzleri)

Dikilitaş'ın kaidesi (batı ve güney yüzleri)

Dikilitaş'ın kaidesi (batı yüzü) ve Grekçe yazıt

Burmalı (Yılanlı) Sütun

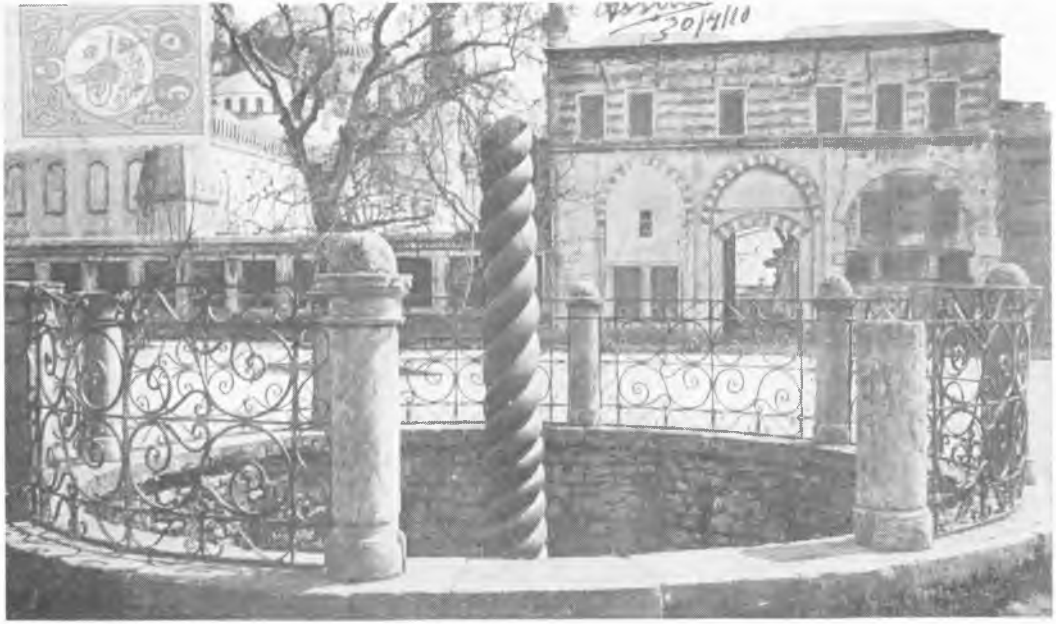
La colonne serpentine, Stamboul, Constantinople. Photogr. Galuzes frères.

1562. Editeur Max Frechtermann, Constantinople.

Burmalı Sütun ve çevresi

Burmalı Sütun'un önünde iki ziyaretçi

62. La Colonne Serpentine sur la place de l'Hippodrome.

Burmalı Sütun ve tarihi yapılar

Örme Sütun

Örme Sütun ve Sultan Ahmet Meydanı

SULTAN AHMET KÜLLİYESİ

(Sultan Ahmet Meydanı)

İnşaat Süreci:

1. Ahmet (1603-1617) yaptırmak istediği ve kendi adını taşıyacak olan cami için yer ararken, önce Cağaloğlu'ndaki Rüstem Paşa Sarayı arazisini düşünmüş ama çevresindeki tekkelerle vakıf binaları Padişah'ı istimlâktan vazgeçirmişti. Sonunda Ayşe Sultan Sarayı'nda karar kılınmıştı. Halûk Şehsuvaroğlu'nun yazdığına göre, 1. Ahmet'in Ayşe Sultan'dan yaklaşık üç milyon akçe değerinde "halis ayarlı" altın karşılığı satın aldığı saray, Mimar Sinan tarafından Sokollu Mehmet Paşa için yaptırılmıştı. Ayşe Sultan Sarayı ve diğer yapılar yıkılarak geniş bir alan elde edildikten sonra dört duvarın, mihrabın, sütunların, mahfillerin ve minarelerin yerleri saptanmış, sıra Sermimaran-ı Hassa Sedefkâr Mehmet Ağa'nın çizgileriyle yükselecek olan Sultan Ahmet Camii'nin temelini kazmaya gelmişti. Mimar Sinan'dan el alan Mehmet Ağa, Mekke'de Kâbe'nin, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin bakımında çalışmıştır. Sedefkâr olarak bilinmesinin nedenleri arasında, saraya sunduğu geometrik sedef süslemeli rahle ve yine sedef bezemeli, mücevherli ve altın işlemeli kemândan (yaylık) bulunuyordu.

Sultan Ahmet Camii'nin temel kazısı, 8 Ekim 1609 tarihinde başlamıştır. Temele ilk kazma, 1. Ahmet tarafın-

dan vurulmuştur; Padişah'ın kullandığı gümüş kakmalı, sapı kadife kaplı kazma, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. Evliya Çelebi der ki: "Temel kazısına başlanıp ibtidâ Sultan Ahmet eteğine toprak doldurarak 'Ya Râb... Ahmet kulunun hizmetidir... Kabul eyle!...' diye ırgatlarla birlikte temelden toprak taşımıştır." Sadrazam Davud Paşa, Vezir-i Âzâm Murat Paşa, Şeyh-ül İslâm Mevlânâ Mehmed Efendi ve (cami açıldığında ilk hutbeyi okuyacak olan) Şeyh Aziz Mahmut Hüdaî temelin kazılışına dualarla katılmışlar, bu arada kurban kesilmiştir. Temel kazma töreninde (Aslanapa'ya göre), "şehrin mimarları ve zamanın üstadları bel, külüng, zenbil ve ölçeklerle" hazır bulundular.

Tarih-i Naima, olayı şöyle anlatır: "1018 Receb'inin dokuzuncu günü (8 Ekim 1609), At Meydanı'nda Cami-i Şerif binası için temel kazısına başlandı. Şevval'in sekizinci günü (4 Ocak 1610) ulemâ, vüzerâ, meşâyih toplanıp bir mübarek saatte temel atıldı." Temel Şeyhi (duayla ilk taşı koyan) Sivaslı Abdülmecid Efendi'dir. 1. Ahmet (gümüş halkalardan ve ibrişim iplerden yapılmış bir kemer içinde bulunan) taşları mihrab temeline indirmiştir. Bina Nazırı Vezir Kalender Paşa, Bina Emirleri Kızlar Ağası Mustafa Ağa, Kapıcılar Kethüdâsı İdris Ağa ve Bostancıbaşı Hüseyin Ağa olarak belirlenmiştir.

Cafer Çelebi, yedi yıllık inşaat sürecine ilişkin gözlemlerine *Risâle-i Mimâriye*'sinde yer verir: "Mehmet Ağa camiin şadırvanı önüne seccade serdirmişti ama kendisi oturmazdı. Bir kuruca yer bulup orada oturmuştu. Sol elinde bir arşın, sağ elinde de tesbih vardı, durmadan tesbih çeker, zikreder ve etrafındaki ustaları gözden geçirirdi. İşini ihmal edeni görürse elindeki arşını sallayarak, 'Bre işleyin!...' diye bağırırdı ve arada kalkıp Cami-i Şerif'i dolaşır-

dı..." Cafer Çelebi, "Cami-i Şerif binasında 12 cins mermer" gördüğünü de yazar. Sedefkâr Mehmet Ağa, işçilerin namaz kılmaları için Dar-üş Şifa Mescidi'ni de yaptırmıştı.

1616 yılında tamamlanan Sultan Ahmet Camii'nin kubbesi törenle kilitlenmiştir. Bu konuda Naima'ya başvurmakta yarar var: "At Meydanı'nda yedi seneden beri inşa edilmekte olan Cami-i Şerif'in kubbesi tamam oldu, kilitlenecek (kilittaşı konulacak) vakit gelmekle 1026 Cemâziyelâhır'ının dördüncü günü (9 Haziran 1617, Cuma) camiin dış avlusunda otağlar kuruldu, Padişah'ın tahtı kondu ve cümle vüzerâ, ulemâya ve erkân-ı devlete âlî bir ziyafet tertib olundu. Sonra hepsi saraya gittiler, hil'âtler giydiler ve Padişah'ı alarak cami önündeki otağına getirdiler ve kendisini tebrik ettiler..."

Evliya Çelebi, mihrab yerleştirilirken "yıldız ilminden haberdar müneccimler"in "vakit bildiren aletler ve kıblenümâlar"la hazır bulunduğunu, dualar okunduğunu ve "bin adet" kurban kesildiğini bildirir. Sultan Ahmet Camii'nde kılınan ilk namazda, cemaate mercan ve sandal ağacı tesbihler dağıtılmıştır.

Reşat Ekram Koçu, "İstanbul'un ve Türkiye'nin Altı Minareli Tek Camii: Sultan Ahmet" başlıklı makalesinde, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan masraf defterine göre caminin 181.102.944 akçeye mal olduğunu yazar. Sultan Ahmet Külliyesi (1. Ahmet'in sağlığında tamamlanan altı minareli selâtin camii dışında) Hünkâr Kasrı (Kasr-ı Hümayûn), tabhane, imarethane-i âmire, sıbyan mektebi, dar-ül hadis (medrese), dar-ül kurra, dar-üş şifa, hamam, çeşme, sebil, sipahi odaları ve arasta (çarşı) bölümlerinden meydana gelir. Muvakkithane, 19. yüzyıl eseridir. Külliyede tek medreseyle yetinilmesi, Mimar Sinan'ın Selimiye Ca-

mii'nde (Edirne) uyguladığı "tek medreseli külliye" yaklaşımının devamı olarak yorumlanabilir.

1. Ahmet Türbesi:

1. Ahmet Türbesi'nin yapımına, Padişah'ın ölümünden sonra 1. Mustafa'nın ilk saltanat döneminde (1617-1618) başlanmış, yapı 2. Osman (1618-1622) devrinde tamamlanmıştır. Altı direkli bir revakla iç sahına açılan türbenin kubbesi kemerlere oturtulmuştur. Revak, ortada bir çapraz tonoz ve yanlarda ikişer kubbecikle örtülüdür. Âyetlerle bezeli abanoz giriş kapısının üstünde altı beyitli bir kitabe görülür; son iki beyitte tarih düşülmüştür. Tavanın girişe yakın bölümü tek parça mermer olup lâle ve karanfil tasvirleriyle işlenmiştir. Pencere araları, bitkisel motifli mavi, yeşil, kırmızı ve beyaz çinilerle bezelidir. Duvarlardaki çini panolarda (lâcivert zemin üzerine beyaz hatla yazılmış) âyetler vardır. Kubbe göbeği ve kemerler arasındaki daireler de âyetlerle donatılmıştır. "Hadikâtü'l-Cevâmî", hattatın Diyarbakırlı Seyyid Kâsım Gubarî olduğunu kaydeder. Arka tarafta bir kütüphanesi de bulunan türbede 1. Ahmet, hasekisi Kösem Sultan, oğlu 4. Murat, kızları Ayşe Sultan ve Gevherhan Sultan, 2. Osman, şehzâdeler ve hanımsultanlar yatmaktadır.

Arasta:

Arasta, temelinin Bizans'ın Büyük Saray'ının taban (sütunlu avlu) mozayikleri üstüne oturması nedeniyle, günümüzde Mozayik Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Çelik Gülersoy, 1. Constantinus (324-337) devri yapısı olan ve birçok binadan oluşan Büyük Saray'ın Daphne Sarayı ola-

rak bilinen bölümünün söz konusu olduğunu öne sürer. İmparatorluk locası, Hippodromos'a (At Meydanı, Sultan Ahmet Meydanı) bakan Kathisma Sarayı da Büyük Saray Külliyesi'nin içindeydi.

Sultan Ahmet Camii:

Sultan Ahmet Camii'ni çevreleyen revaklı dış avludan ana binaya mermer basamaklarla çıkılır. Avluya meyve ağaçları arasından ulaşıldığına ilişkin 17 yüzyıl kayıtları vardır. Sultan Ahmet Meydanı yönündeki mukarnaslı kapı, bir kubbe ve kitabeyle taçlandırılmıştır. Bu kapı, üst açıklığa gerili zincir nedeniyle halk arasında Zincirli Kapı olarak da bilinir. Söylentiye göre, zincir at sırtındaki Padişah'ın bu kutsal mekânın dış avlusuna başını eğerek girmesini sağlıyordu. Mermer döşeli bir meydan olan avlunun ortasında kubbeyle örtülü bir fiskiyeli havuz vardır. Avlunun yan duvarlarına yerleştirilen abdest muslukları bir sundurmayla korunmuştur. Caminin dört köşesindeki minareler üçer şerefeli, avludaki iki minare ikişer şerefelidir; altı minarede toplam 16 şerefe vardır. (1. Ahmet'in Sedefkâr Mehmet Ağa'dan "altın minare" istediği, mimarın bunu "altı minare" anladığı doğrultusundaki yaklaşık dört yüzyıllık söylenti gerçek dışıdır.) Minareler yivli, şerefeler stalaktit dirseklidir. Evliya Çelebi'nin yazdığı gibi, üçer şerefeli minarelerin külâhlarının ve alemlerinin "altın kaplı" olduğu belgelerle kanıtlanmamıştır.

İç avlu (harîm, şadırvan avlusu) granit ve porfir sütunlar arasına atılmış kemerli bir revakla çevrilidir. Yarımküre şeklinde küçük kubbelerle örtülü olan bu revak, dış avluya pencerelerle açılır. Avlu kapılarının kanatları tunçtan dökülmüştür. Avlunun kıble kapısı için şunları söyler Evliya

Çelebi: "Bir diyarda misli yok bir tunç kapıdır. Gümüş halka, gümüş kilit ve gümüş menteşeler ile müzeyyendir. Pirinç levhalar üzerinde kalemkârlık işi altın nakışları vardır. Altın yaldız ustaları, ustalıklarını meydana koymak için öyle sanatlı bir kapı yapmışlardır ki, gören gözler kamaşır. Bu harîm kapısında merhum babam Başkuyumcu Derviş Mehmed Zıllî çalışmıştır. Adı ve künyesi kapının üstündeki kitabede yazılıdır." Avlunun ortasındaki şadırvan, altı mermer sütun üzerinde duran bir saçağın altındadır.

Caminin ana girişi, son cemaat yerinin ortasındadır; ana giriş mukarnaslı, yan girişler revaklıdır. Pencereli bir kasnak üstündeki merkez kubbe, mermer tabanlı ve çinilerle süslü dört filayağı (filpaye) üzerindeki dört kemere oturtulmuştur. İki filayağına birer çeşme yerleştirilmiştir. Her biri beş metre çapındaki filayakları, tepeden tabana yivlerle ve (üst yarıda) mavi yaprak ve karanfil motifleriyle hafifletilmiştir. Filayakları dış cephede yivli kubbeli sekizgen kulelerle devam eder. Dört yarım kubbe tarafından desteklenen merkez kubbenin çapı (33.60 metre), Ayia Sofya'nın merkez kubbesinden 2.60 metre daha büyüktür.

İbadet mekânı (caminin masraf defterlerine göre) 21.043 adet İznik ve Kütahya çinisiyle bezenmiştir. Her çini, 16 akçeye mal olmuştur. Reşat Ekrem Koçu, bu çinilerle ilgili ayrıntılı bilgi verir: "Kare şeklinde binlerce çini plak ile yapılmış panolar, camiin içini pek muhteşem bir zenginlikle süslemiştir. Her pano bir cennet bahçesi güzelliğindedir. En geniş bir muhayyilenin bile sınırı dışında ve çeşitleri sayılamayacak kadar çok tezyinî bitki motifleri, serviler, lâleler, sünbüller, güller, karanfiller, nar çiçekleri, erik çiçekleri, üzüm salkımları, dallar, yapraklar, filizler, goncalar beyaz bir zemin üzerine mavi, kırmızı, yeşil, fîrûze ve siyah renklerle seyredenleri mest eden bir âhenkle

serpilmişlerdir. Bilhassa cümle kapısının üstündeki mahfillerin panoları, Hünkâr Mahfili'nin (Mahfil-i Hümayûn) altın yaldızlı çinileri birer sanat harikasıdır." Çinilerde mavi tonların egemenliği nedeniyle Sultan Ahmet Camii'ne yabancı seyyahlar Mavi Cami adını verir.

Mihrab ve minber mermer oymacılığının, vaiz kürsüsü ağaç işlemeciliğinin, kapılarla pencere kanatları sedef kakmacılığının, pencere içleri mozayik sanatının, kemer içleri (firûze, mercan, erguvan renkli) kalem işinin eşsiz örneklerini sergiler. *Seyahatname,* mihrabın iki yanında (kandillikler ve buhurdanlıklarla donatılmış) "adam boyu" şamdanların yükseldiğini, mihrab tarafındaki yaldızlı ve sedef işlemeli rahlelerde nadir Kur'an-ı Kerim'ler bulunduğunu yazar. Mihrab sütunları, servi motifleriyle bezelidir.

Çiçek motifleriyle bezeli özgün vitraylar günümüzde yoktur; yerlerini son dönem renkli cam işçiliği almıştır. 260 pencereden süzülen aydınlık, mekânı (ibadet edenlerin gözünde) saydam kılar.

Caminin yazıları, çağın büyük hattatı Seyyid Kâsım Gubarî eseridir. Caminin inşaat defterini inceleyen Zeynep Ahunbay, Hünkâr Mahfili'nin "yedi kandilli gümüş fener, fistikî gümüş top, nakışlı devekuşu yumurtası, kırmızı billûr bardak, fağfuri sürahi, fildişi ayna, altın yaldızlı kozalak, sedefkârî ibrik gibi doksanı aşkın değerli eşya ile" donatıldığını yazar.

Sultan Ahmet Camii Hünkâr Kasrı, türünün ilk örneğidir. Dış avludan bir rampayla çıkılan ve bir bodrum üzerinde yükselen kasrın giriş katı iki odalıdır. Üst kata yine bir rampayla ulaşılır. Kasır, camiye sütunlu bir galeriyle bağlıdır.

Sultan Ahmet Külliyesi'nin yapımında Marmara mermeri, küfeki taşı, ateş taşı, somaki, tuğla, kiremit, ağaç (Ba-

tı Karadeniz, Marmara ve Rumeli ormanları), Rumeli ve Anadolu kireci, Horasan harcı kullanılmıştır...

Bayramlarda Padişah Sultan Ahmet Camii'ne alayla gelir, bayram namazını Hünkâr Mahfili'nde kılar, saraya yine bayram alayıyla dönerdi. Tahta yeni çıkan Padişah, ilk Cuma namazını Ayia Sofya'da ya da Sultan Ahmet Camii'nde kılardı. Padişah'ın ölümü, yine Ayia Sofya ve Sultan Ahmet camilerinin minarelerinden halka duyurulurdu.

Mevlid Kandili (1760):

Sultan Ahmet Camii'ndeki 22 Ekim 1760 tarihli Mevlid Kandili (3. Mustafa dönemi), teşrifatı ve görkemiyle tarihe geçmiştir. Dua ve merasim, Teşrifatçı Âkif Bey'in Hicrî 12 Rebiülevvel 1174 tarihli kaydını sadeleştiren Şevket Rado'nun kalemiyle günümüze kazandırılmıştır:

Mîr-i Alem-i Şehriyarî (Padişah'ın sancağını taşımakla görevli saray mensubu), Saray-ı Hümayûn'da hazır beklemektedir. Devlet erkânıyla ulemâ, resmî kıyafetleriyle camiye gelerek yerlerini alırlar. Sadrazam mihrabın önüne konmuş seccadesine, Reis-ül Küttab ve Çavuşbaşı da karşısına otururlar. Sadrazamla Şeyh-ül İslâm'ın önüne buhurdanlar (içinde rayihalı ağaç parçaları bulunan tütsüler) yerleştirilir, Padişah gelmek üzereyken Müezzin Mahfili'nden Sure-i Fetih okunur. Hünkâr Mahfili'nin altın yaldızlı kafesinin açılması, Padişah'ın camiye geldiğini işaret eder. Cemaat ayağa kalkar, Sadrazam herkesin adına yeri öper, kafes kapanır ve cemaat oturur.

Sure-i Fetih noktalanınca, önce Cami-i Ayasofya-i Kebir Şeyhi, ardından Sultan Ahmet Camii Şeyhi kürsüden vaaz verir, bu arada vezirlerle ulemâya şerbet sunulur. Mevlid

okunurken Padişah Sadrazam'a (Peşkir Ağası eliyle) bir gümüş tepsi içinde Medine hurması gönderir, Sadrazam'la Şeyh-ül İslâm birer tane alıp gerisini cemaate dağıtırlar. Boş tepsi Sadrazam tarafından altınla doldurulur, altınlar bir keseye konularak Peşkir Ağası'na armağan edilir.

Mevlid'in sonuna doğru, hocalara ve ağalara şeker tabları götürülür. Dua bittiğinde Sadrazam, Şeyh-ül İslâm, vezirler, Rumeli Kazaskeri ve Anadolu Kazaskeri, Defterdar ve Reis-ül Küttab caminin dışında toplanarak Padişah'ın çıkışını beklerler, önünde eğilirler ve alkışlarlar...

Son Yeniçeri İsyanı (1826):

Topkapı Sarayı'ndaki Ağalar Camii'ne gelen 2. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın tümden kaldırılmasına ilişkin karar almıştır. Padişah'ın Hırka-i Saadet Dairesi'nden çıkardığı Sancak-ı Şerif (ulemâdan Abdullah Efendi'nin "din ve devlet adına" yaptığı çağrının ardından) Sadrazam Mehmet Selim Paşa'yla Şeyh-ül İslâm Kadızâde Mehmet Tahir Efendi'ye teslim edilmiş, sancak Bab-ı Hümayûn yoluyla Sultan Ahmet Camii'ne getirilerek minberin üstüne asılmış, yine ulemâdan Ahıskalı Ahmet Efendi camide hazır bulunanlara vaaz vermiştir.

Sadrazam ve ulemâ camide beklerken, Karadeniz Boğazı Rumeli Sevahili Muhafızı Ağa Hüseyin Paşa'yla Anadolu Sevahili Muhafızı Mehmet İzzet Paşa komutasındaki askerler, Padişah saflarına katılan Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa emrindeki kuvvetler ve Karacehennem İbrahim Ağa'nın topçuları isyanı bastırmıştır. İsyancılar Hünkâr Mahfili'nin altındaki kâgir odaya götürülerek (sorgulamanın ardından) kementle boğdurulmuş, Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan ve 1656 yılındaki kanlı yeniçeri isyanı nedeniyle Vakvak

Ağacı olarak bilinen çınarın altına atılmıştır. İsyanın ardından yine Sultan Ahmet Camii'nin Hünkâr Mahfili'nde yapılan, Sadrazam, devlet ricali ve ulemânın hazır bulunduğu toplantıda, yeniçerilerin yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen ordunun kurulması kesinleşmiştir. Reis-ül Küttab Seyda Efendi bu konudaki tüm kuşkuları dağıtan bir konuşma yapmış, fermanı Beylikçi Pertev Efendi kaleme almış, Yeniçeri Ocağı böylece Sultan Ahmet Camii'nde söndürülmüştür. Olay tarihe Vak'a-i Hayriye olarak geçmiştir...

"Nurdan Servi":

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Sultan Ahmet Camii için, "selâtin camilerin en güzelidir; ayyuka ser çekmiş minareleri vardır," der. Çelebi'ye göre, 1. Ahmet bu caminin yerinde "beş adet vezir sarayını alıp cümlesini yıktırıp sahralar kadar geniş bir yer açtırdı" Bu camideki avizelerin "yüz Mısır hazinesi" değerinde olduğunu öne süren Evliya Çelebi, 1. Ahmet'in "cevahirden avize eylediğini", Habeş Veziri Cafer Paşa'nın (Hünkâr Mahfili'ne asılmak üzere) altı adet altın zincirli zümrüt kandil bağışladığını ve bu kandillerin altışar okka çektiğini, mübarek gecelerde on iki bin kandille aydınlatılan minarelerin "nurdan birer servi"ye dönüştüğünü, camiyi süsleyen kıymetli avizelerin anlatılmasında "dilin ve kalemin susup kaldığını" yazar. 19. yüzyılda İstanbul'a gelen Julia Pardoe, mahyayla donatılmış minareleri "ışık halkalarıyla sarılmış pırlanta taçlar" olarak tanımlar. Julia Pardoe, *Beauties of the Bosphorus (Boğaziçi'nin Güzellikleri)* başlıklı kitabında, İstanbul'a ilişkin önemli ayrıntılara yer verir.

Mahya ve Bayram Şenliği:

Araştırmacı Mehmet Halit Bayrı'nın ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in belirttiği gibi, ilk mahya, Sultan Ahmet Camii'nin minareleri arasına kurulmuştur. Cami ya da mescidlerin minarelerinde kandil yakma geleneği, 1. Ahmet döneminde doğmuştur. Hafiz Hüseyin Ayvansarayî (*Hadikât'ül-Cevâmî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1865), kandil masrafının Sultan Ahmet Camii Vakfiyesi tarafından karşılandığını yazar. Koca Mustafa Paşa'daki Sünbüllü Tekkesi Şeyhi Hasan Necmeddin Efendi, mevlit gecelerinde Koca Mustafa Paşa Camii'nin minaresinde kandil yaktırmaya başlamıştı. Bu girişimin ardından (padişah fermanıyla) dinsel önem taşıyan gecelerde İstanbul'da tüm cami ve mescid minareleri kandillerle donatılmıştı. Kandil geleneği (yine 1. Ahmet devrinde) birden fazla minaresi bulunan camilerde mahya kurmaya dönüştürülmüştür: Fatih Camii müezzini Hattat Kefeli Hafiz Ahmet (Ahmet Kefevî), 1614 yılında işlediği çevreyi 1. Ahmet'e sunmuş, Padişah çevredeki hattın Ramazan gecelerinde minareler arasına kandillerle yazılmasını ferman buyurmuştur. Tarih, ilk mahyanın böylece (mahya üzerine bir risale kaleme aldığı da söylenen) Hattat Kefeli Hafiz Ahmet eliyle yazıldığını kaydeder.

Kimi kaynaklar mahyacılığın temelinin 1719 ya da 1723 tarihlerinde (3. Ahmet devri) atıldığını öne sürer ama bu savlar destekten yoksundur; bilinen, 1721 yılında Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iki ya da daha fazla minareli tüm camilerde mahya kurulmasına ilişkin verdiği emirdir. Mehmed Tevfik de (19. yüzyıl), ilk mahyanın 1. Ahmet dönemi eseri olduğunu vurgular: "Ramazan-ı Şerif'in ilk gecesinden bayram gecesine kadar,

bir de leyâli-i mübareke-i malûmede, minare şerefelerinin kandil ile tenvîri Sultan Ahmed-i Evvel'in bedayi-i hasenesinden olduğu mervîdir... Ramazan-ı Şerif'de geceler İstanbul'a şehrin haricinden ve şehrin en mamûr semtlerine nezâreti olan bir mahalden bakılsa, kandil ile tenvîr edilen minarelerin memleketi gerçekten tezyîn ettiği görülür." 2. Abdülhamid (1876-1909) döneminde noktalanan geleneğe göre, mahyacı yazıyı saraydan gönderilen incilerle kırmızı atlas üzerine yazar, işlenmiş atlas saraydan onay alırsa bir akşam sonra (aynı yazıyla) mahya kurulurdu. Kandil geleneği tek minareli camilerde devam ederken, kimi camide şerefeyle kubbe alemi arasında mahya kurulmuş ama bu uygulama yaygın kabul görmemiştir.

"Ya Allah", "Ya Muhammed", "Ya Ramazan", "Bismillâh", "Maşallah", "Elhamdülillâh", "Merhaba", "Safa Geldin" gibi yazılı mahyaların yanı sıra, resimli olanları da vardı. Günümüzde pek rastlanmayan bu türün örnekleri arasında lâle, gül, köprü, top arabası, kuş, minber, ay-yıldız, iki minareli cami, Kız Kulesi ve tekne şekilleri (yandan çarklı vapur, kürekli, yelkenli ya da köşklü kayık) bulunuyordu. Süheyl Ünver, yıldız ve çifte ay mahyasının 154 kandilden oluştuğunu kaydeder. Bu mahyalar, Ramazan gecelerinde dönüşümlü olarak kurulurdu. Millî Mücadele'nin ardından minarelerin arasına "Yaşasın İstiklâl" yazılmış, Atatürk İstanbul'a geldiğinde "Yaşasın Gazi" mahyasıyla karşılanmıştır.

Kadir Gecesi, mahyayla "Ya Kur'an, Ya Leyletü'l Kadir" yazılırdı. Yine Kadir Gecesi'nde, Şeker Bayramı'nda ve Kurban Bayramı'nda, minarelere "kaftan giydirmek" Osmanlı'nın son demlerine kadar yaşamıştır; "kaftan giydirmek", minareyi külâhından şerefesine kandillerle donatmak anlamına geliyordu.

İbadet mekânında "iç mahya" kurma geleneği, Sultan Ahmet, Süleymaniye ve Nur-u Osmaniye camilerinde uzun süre devam etmiştir; "iç mahya", merkez kubbe tabakasının karşılıklı iki noktası arasında kurulurdu.

Şeker Bayramı'nda, Sultan Ahmet Camii'nin avlusunda kurulan "bayram yeri"nde atlıkarınca, beşik ve kayık salıncak, tülûat kumpanyaları, canbazlar, baloncular, oyuncakçılar, düdükçüler, şerbetçiler bulunur, bayramlıklarını giymiş çocuklar arabayla ya da atla gezdirilir, ceplerine harçlık konulurdu. Mehmed Tevfik, Ramazan Bayramı'nda minareden "kandil uçurtma"yı anlatır: "Cevamî-i Şerife minarelerine kurulan uçurtma, hanelerde çocukların kurdukları uçurtmalar gibi kısa olmayıp pek uzun olduğundan, bu uçurtma iplerinin bir ucu minare şerefelerine, diğer ucu cami avlusunun münasib ve şerefeye mukabil bir mahalline bir âdem yüksekliğinde bağlanır. Uçurtmacı teravihden sonra uçurtmaya başladığı gibi seyirciler avluya toplanır. Uçurtmacı bazen kandili ipin avluya merbût olduğu yere kadar salıverir. Seyirciler eğlenceyi uzatmak için kandil kutusunun bir kenarına şeker ve Ramazan çöreği gibi şeyler koyarlar, hediye makamında gönderirler." Uçurtma (kandil kutusu), ağır kurşunlu bir fenerdir.

Sultan Ahmet Camii Kıble Duvarı'yla Mozayik Müzesi arasında Bizans döneminde açılan (ve büyük olasılıkla Sultan Ahmet Meydanı'nın altından Ayia Sofya'ya uzanan) bir dehlizin girişinin bulunduğu rivayeti, külliyenin renkli tarihine gizem katar...

Sultan Ahmet Camii ve Türbesi

Sultan Ahmet Camii ve kemerler

Sultan Ahmet Camii'nin muhteşem minareleri

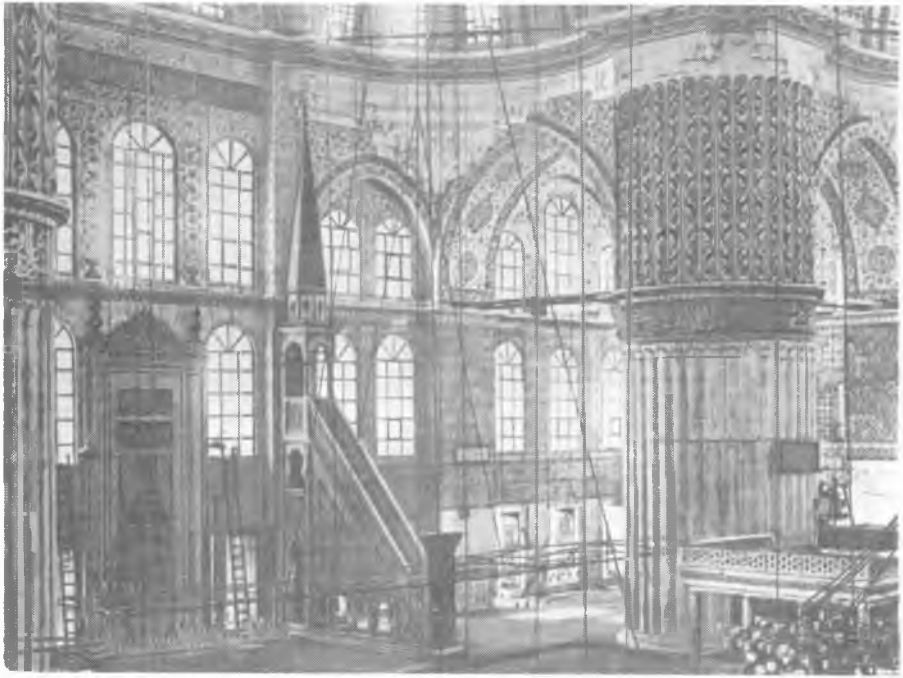
Sultan Ahmet Külliyesi

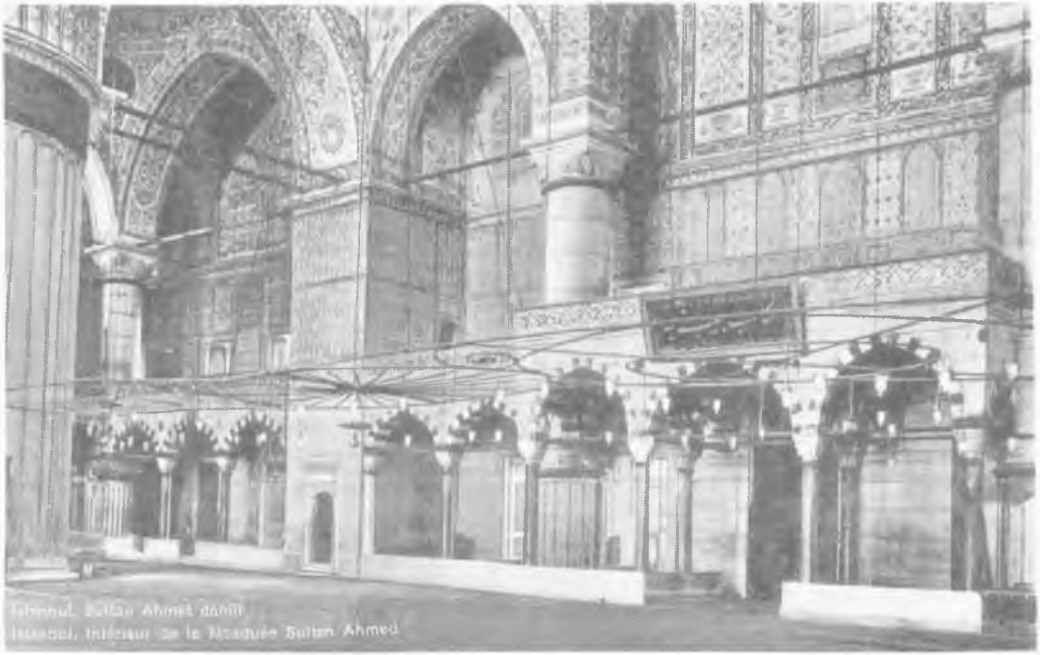
Sultan Ahmet Camii ve Meydanı

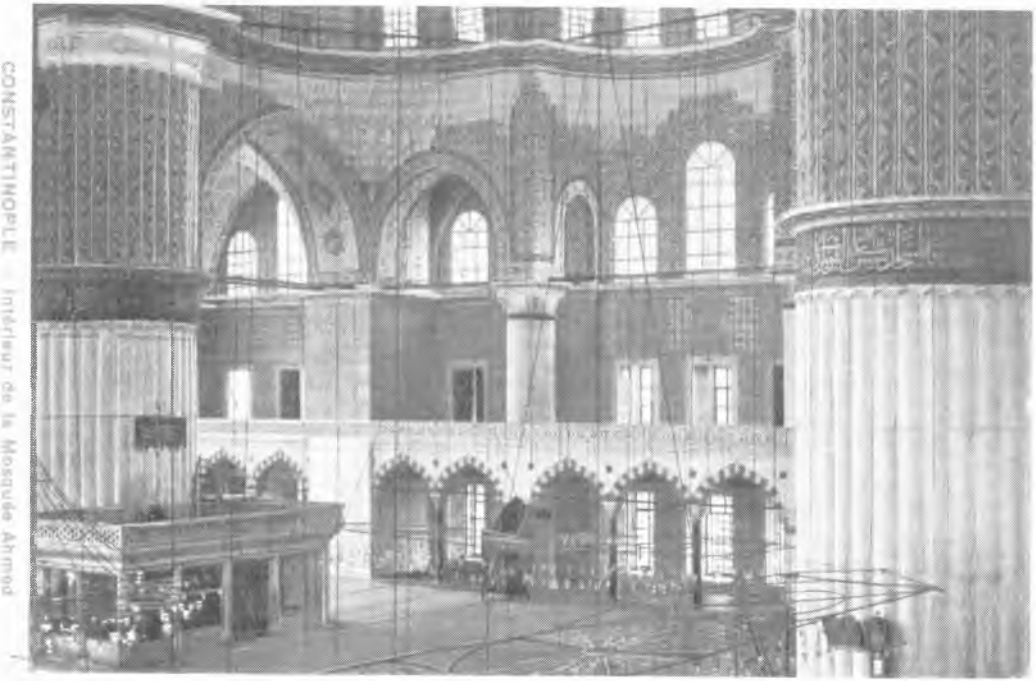
Sultan Ahmet Külliyesi ve çevresindeki yapılar

Sultan Ahmet Camii: Mihrab, minber ve tezyinat

Sultan Ahmet Camii: Kalem işi süslemeli kemerler ve çiniler

Sultan Ahmet Camii: İbadet sahnı ve Müezzin Mahfili

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ
(Süleymaniye)

16. yüzyılda 1. Süleyman (Kanunî Sultan Süleyman, 1520-1566) tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi, cami, mekteb-i sıbyan, dârü'l-hadîs, dârü'z-ziyâfe (imarethane-i âmire), dârü'ş-şifa, dârü't-tıb, bimârhane, tabhane, hamam (Sultan Süleyman Hamamı), kervansaray, arasta, çarşı (Tiryaki Çarşısı) ve medreselerden (Evvel, Sânî, Sâlis, Râbi) oluşur. Tüm yapılar (ahenk kaygısı gözeten Mimar Sinan'ın marifetiyle) dengeli bir dağılım gösterir. Haliç yönündeki medreseler (caminin görünümünü engellememek için) eğim üzerinde kademeli olarak yapılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman Türbesi ve Hürrem Sultan Türbesi de külliyenin içindedir. Caminin yanındaki meydan çeşmesi, 18. yüzyıl eseridir; külliyenin (günümüzde var olmayan) çeşmesinin yerine yapılmış olduğu düşünülür.

İnşaat Süreci:

Evliya Çelebi, Süleymaniye Külliyesi'nin Belgrad, Malta ve Rodos'un fethinden hazineye eklenen gelirle inşa edildiğini, temel kazısında 3000 kişinin çalıştığını söyler. 1550 yılında başlayan ve 1557'de tamamlanan külliyenin bina nazırı Mehmet Paşa, bina kâtibi Halil, ilk bina emini Hüseyin Çelebi, mimarı Koca Sinan'dır. Hüseyin Çelebi 1550-1553 tarihlerinde bina eminiydi. Mimar Sinan'la

1554-1559 yılları arasında Bina Emini olan Sinan Bey'i özdeşleştirmek doğru değildir.

İnşaat başladığında mihrab temelinin ilk taşı (12 ya da 13 Haziran 1550 günü) Şeyh-ül İslâm Ebussuûd Efendi tarafından yerleştirilmiş, Süleymaniye Külliyesi'nin açılışını (Kanunî Sultan Süleyman'ın iradesiyle) Mimar Sinan yapmıştır. (Padişah'ın Sermimaran-ı Hassa'ya sunduğu anahtarın altın ve mücevherle bezeli olduğu söylentisi, tarihsel dayanaktan yoksundur.) Ömer Lütfi Barkan ve Stefanos Yerasimos, açılışın 15 Ekim 1557'de gerçekleştiğini yazarlar; Tarih-i Peçevî, Ekim ayının sonuna işaret eder. Mimar Sinan, külliyenin 996.300 sikkeye mal olduğunu bildirir; Stefanos Yerasimos, toplam masrafı 53.782.980 akçe (3200 kilogram altın) olarak verir. Evliya Çelebi'nin "caminin on miskal (50 gram) taşının bir altına mal olduğu" görüşü abartılıdır.

Yedi yıllık inşaat süresince acemioğlanlar, forsalar, bennalar (duvarcılar), sengtıraşlar (taş yontucuları), neccarlar (marangozlar), haddadlar (demirciler), nakkaşlar (ressamlar), camgerler (camcılar), sürbgerler (kurşun döşeyiciler), karhengciler (ocaklardan taş kesenler), lağımgerler (patlayıcılarla dehliz açanlar), hamallar, arabacılar, peremeciler, ambarcılar, aşçılar çalışmış, görevlerini Mimar Sinan'ın gözetiminde ve denetiminde yapmışlardır. Mimar Sinan, hattatların eserlerinin sengtıraşlar ve nakkaşlar tarafından "sahife-i rüzgâr"a (zamanın sayfasına) kazındığını söyler. Beyaz mermer Marmara Adası'ndan, yeşil mermer Arabistan'dan, taşlar İstanbul, İzmit ve Yalova'dan, küfeki İstanbul'dan, alçı ve kireç İznik ve Bursa'dan, tuğla İstanbul (Hasköy) ve Gelibolu'dan, urgan ve ip Samsun'dan, kereste Istranca Dağları'ndan, demir Bulgaristan'dan, kurşun Sırbistan'dan getirilmiştir. Külliyenin suyu (kemer, kubbe ve maslaklar-

la) Süleymaniye Suyolları'nı besleyen Halkalı sularından sağlanıyor, Sıbyan Mektebi'nin yanındaki maksemde toplanarak yapılara dağıtılıyordu.

Yalnızca külliyeyi değil, şehri bol suya kavuşturmadaki başarısı nedeniyle, 1. Süleyman, Mimar Sinan'a (yine Süleymaniye semtindeki evine bağlanmak üzere) bir "lüle" su bağışlamıştı. Midhat Sertoğlu, "lüle"yi şöyle açıklar: "Bir su ölçeğidir. 30 dirhem (96.21 gram) ağırlığında kurşundan yapılmış bir yuvarlağın girebileceği delikten akan, 5 'zira' (3.50 metre) yükseklik basıncına sahip su miktarına verilen isimdir. Bunun dörtte birine 'masura' veya 'kamış', onun da dörtte birine 'çuvaldız' denirdi."

Süleymaniye Camii:

Külliyenin merkezindeki anıt-yapı, Bizans'ın Büyük Kilise'si Ayia Sofya'nın eklektik ve kunt yapısına karşılık, akışkan ve zarif bir bütünsellik sergileyen Süleymaniye Camii'dir. Ayia Sofya'da görülen küresel formlar sürenliğinin doğurduğu tekdüzelik duygusu, Süleymaniye'de yarım kubbeler ve revaklar aracılığıyla hafifletilmiştir. Camiyi çevreleyen dış avlunun on bir kapısı vardır: Mera Kapısı, Eski Saray (Saray-ı Atik-i Âmire) Kapısı, Mektep Kapısı, Çarşı Kapısı, Hekimbaşı Kapısı, İmarethane-i Âmire (Dârü'z-Ziyâfe) Kapısı, Kubbe Kapısı, Tabhane Kapısı, Ağa Kapısı, Harem Kapısı, Cümle Kapısı. İç avluya (Harîm, Şadırvan Avlusu) açılan ve köşelerinde yaldızlı mukarnaslar bulunan Cümle Kapısı üzerinde Kıbletü'l-Küttab Karahisarî Ahmed Şemseddin Efendi hattıyla yazılı tarih kitabesi okunur. Karahisarî'nin ölümünden sonra (1556) çırağı Hasan Çelebi marifetiyle tamamlanan kitabeye göre, Süleymaniye Camii'nin yapımına Hicrî 957 yılında başlanmış, inşaat

964'de (*Tezkiretü'l-Bünyân*'daki anlatımla) "kapısı kapanacak şekilde tamam" olmuştur (Milâdî 1550-1557).

Kuşaktan kuşağa geçen bir efsane, temel atıldığı gün 1. Süleyman'ın Mimar Sinan'a bir gümüş akçe verdiğini, Sinan'ın akçeyi öpüp başına koyduktan sonra yedi yıl sakladığını, caminin açılışında Kanunî'ye sunduğunu anlatır. Padişah, elinde akçe, tüm camiyi gezmiş, taşların arasında "bir akçenin girebileceği" bir açıklık bile bulamayınca mihenk vazifesi gören bu parayı Sermimaran'a geri vermiştir. Yine bir söylenti, inşaat sırasında bir çocuğun Sinan'a yaklaşarak minarelerden birinin eğri olduğunu öne sürdüğünü, Sinan'ın (gerçekte düz olan) minarenin şerefesine halat bağlatarak işçilere çektirdiğini ve çocuğu "minarenin dikleştirildiğine" inandırdığını anlatır. (Bu anlatı, kimi kaynaklarda Edirne'deki Selimiye Camii'yle bütünleşir.)

Kelime-i Şahadet yazısı ve mukarnas (stalaktit) süslerle bezeli Taçkapı'nın iki yanında yarım sütunlar, pencereler ve odalar görülür. Beyaz Hârim olarak da bilinen mermer döşeli iç avlu, kalem işiyle bezeli 28 kubbeden oluşan bir revakla çevrilidir; revakların (Mimar Sinan'ın sözleriyle "dilber kaşı gibi güzel", Evliya Çelebi'ye göreyse "gökkuşağı" benzeri) kemerlerini 24 sütun taşır. Bu sütunların ikisi kırmızı somaki, on adedi beyaz mermer, on ikisi pembe granit olup başlıkları mukarnaslıdır. Yazılı kaynağı bulunmayan ve kuşaktan kuşağa geçen bir söylentiye göre, bu sütunların birinin tabanındaki Sipahi Taşı'nda bulunan iki oyuk, sipahi adaylarını belirlemede rol oynardı: Sırtını sütuna vererek oyuklardan birine basan aday, diğer ayağını ikinci oyuğa koymak zorundaydı; başaramayanlar (at üstünde dengelerini koruyamayacakları için) elenirdi.

Seyahatname'de, "her mermeri bir halı büyüklüğünde bir ak yayla" olarak tarif edilen iç avlunun orta yerinde bu-

lunan ve kurşun kaplı bir çatıyla örtülü olan şadırvan, mermer ve tunçtur. İki fiskiyeli bir havuzu çevreleyen şadırvanın dört cephesi pirinç parmaklıkla çevrilidir; pencereleri bitkisel motiflerle süslüdür. Maksem (suyun taksim edildiği yer) işlevi gören şadırvana alttan gelen su, sütunların içinden yukarı çıkar ve tavandan havuza dökülür; havuza açılan kanallar aracılığıyla caminin altına yayılır.

Camide (iki harîm ve iki cami olmak üzere) yivli (oluklu) bedenli dört minare yükselir; harîm minareleri (50 metre) ikişer şerefeli, cami minareleri (70 metre) üçer şerefelidir. On şerefe, 1. Süleyman'ın onuncu Osmanlı Sultanı olduğuna işaret eder; dört minare, İstanbul'un fethinden sonra tahta çıkan dördüncü Padişah'ın (yine 1. Süleyman'ın) simgesidir. Şerefelerin altları stalaktitli, petek bölümlerinin tepesi bir sıra firûze çiniyle çevrilidir.

Üstü dokuz kubbeli bir revakla kapatılmış ve pencere alınlıkları Hasan Çelebi hattıyla süslenmiş olan son cemaat yerinden geçerek ulaşılan ibadet mekânı (orta sahın), dört sivri kemer (askı kemeri) tarafından taşınan ve küfeki taşından yontulmuş dört filayağına (filpayeye) oturan merkezî bir kubbeyle örtülüdür. 26.50 metre çapındaki kubbenin yüksekliği (zeminden kilittaşına) 49.50 metredir. Giriş kapısının yanındaki Kadınlar Mahfili (harem), parmaklıkla çevrilidir. Kıble ekseni üzerinde karşılıklı iki yarım kubbe, yan sahınların üzerinde (ayrı boylarda) beşer tam kubbe vardır. Yan sahın kemerlerinin dört destek sütunu Eski Saray'dan (Saray-ı Atik-i Âmire), İskenderiye'den, Baalbek'den, Kıztaşı'ndan getirtilmiştir. Petrus Gyllius, Kıztaşı'ndan gelen sütunun "pyropoecilos marmor" (granit) olduğunu yazar; Mimar Sinan'a göre, bu taş "minare kadar uzun"dur. Kıztaşı ("Binâ-yı Şerif"e taşınmak üzere) yerinden sökülürken, halatların takılı olduğu çelik maka-

ralardan (Mimar Sinan'ın "Tezkiretü'l-Bünyân"ına göre) "yıldırımlar gibi ateşler" saçılmıştır. Sütunların taşınması ve yerleştirilmesi sırasında (*Seyahatname*'den alıntıyla) "adam gövdesi kalınlığında halatlar ve kadırga direkleri" kullanılmış, işlem tamamlandığında kurbanlar kesilmiş ve fukaraya ihsanlar dağıtılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre "onar Mısır hazinesi" değerinde olan bu dört sütun, Peygamber'in dört halifesini simgeler. Diğer sütunların bir bölümü Hippodromos'dan (At Meydanı, Sultan Ahmet Meydanı) ve Ayia İrini Kilisesi'nden alınmıştır. Dış cephede (payandaları gizleyen) revaklı galeriler görülür. Birinci kat galerileri onar, ikinci kat galerileri on yedişer sütuna dayanan saçaklarla örtülmüş, çatısı kurşun kaplı galeri bölümünün altına ve iki yanına şadırvan tarafından beslenen abdest muslukları yerleştirilmiştir.

Hünkâr Mahfili (Mahfil-i Hümayûn), sekiz somaki sütun üzerine yerleştirilmiştir; mukarnaslarla bezeli sütun başlıkları, oyma mermerdir. Mahfilin dışarıya açılan kapısı kakmalı cevizden olup gül motifleriyle süslüdür. Mihrab, minber ve Müezzin Mahfili mermer işçiliğinin, yedi sütunlu vaiz kürsüsü ahşap oymacılığının yetkin örnekleridir. Yaldızlı mukarnaslarla süslü mihrabın iki yanı mavi üzerine (Hasan Çelebi hattıyla) beyaz yazılı Kütahya çinileriyle bezenmiştir; mihrab ayeti de Hasan Çelebi eliyledir. Evliya Çelebi, mihrabın iki yanındaki dev bakır şamdanların mumlarının her gece yandığını, mumlara on beş basamaklı merdivenlerle ulaşıldığını yazar; Süleymaniye Vakfiyesi, mumları "ak bal" ve "sarı bal" olarak ayırır. Mihrab duvarındaki pencere kanatları bitkisel motiflerle süslenmiştir. Diğer pencere kanatlarında, on kollu yıldız düzenlemelerinden kesitler görülebilir. Rüstem Bozer'in (Ömer Lütfi Barkan'dan yola çıkarak) verdiği bilgiye göre, pencere kanatları ve kapıla-

rın bir bölümü Serneccarân Usta Ahmed, Usta Hasan bin Ahmed, Mimar Sefer bin Ahmed, Muhiddin Meremmetî ve Hayrüddin Hammamî eseridir. Mimar Sinan, kapıların abanoz ağacından olduğuna dair not düşer.

Sayvanı külâhlı minberin alemi altın sikkelerle yaldızlanmıştır. Müezzin Mahfili'nin altındaki bölüm, 1. Mahmut (1730-1754) döneminde tunç parmaklıkla ana mekândan soyutlanarak kütüphaneye çevrilmiştir. Özgün vitraylar, Sarhoş İbrahim Efendi dökümüdür. Mimar Sinan, renkli camlardan süzülen günışığını "Şehper-i Cibril"e (Cebrail'in kanadındaki en uzun tüy) benzetir; güneş vurdukça "her dem bahar bir müzeyyen gülşen olur ki gözler onun letâfetine hayran kalır." Evliya Çelebi, vitrayları "her parça camdan nice kere yüz bin parça çeşitli küçük camlar ile çiçekler ve Esmâ-i Hüsnâ yazıları ile süslü camlar" olarak tanımlar. Üst pencerelerin alınlıkları çiniyle süslü sivri kemer şeklinde olup âyetlerle bezelidir. Tüm pencere kanatları abanozdandır. 16 Ağustos 1556 günü kapanan büyük kubbenin âyet-i kerime'si, Karahisarî Ahmed Şemseddin Efendi tarafından resmedilmiştir. Tunç alem, Mehmed Bey eseridir. 16. yüzyıl kayıtlarına göre, merkez kubbe kandiller, çini ve billûr toplar, nakışlı devekuşu yumurtalarıyla süslenmiş, yan kubbelerdeki kalem işlerinde lâcivert ve kırmızı renkler kullanılmıştır.

Caminin içindeki kusursuz akustik, Mimar Sinan tarafından ana kubbe örgüsüyle köşelere yerleştirilen ve ağızları iç mekâna açık olan (Mollaibrahimoğlu'na göre) 64 küp ya da (Yerasimos'a göre) 255 testi aracılığıyla sağlanır; kubbenin ortasına asılan bir saatin tıkırtılarının caminin en uzak köşesinden bile duyulabileceği söylenir. Kandillerle şamdanlardan yükselen is, giriş kapısı üzerinde bulunan "is odası"na (ishane) çekilir; ısınan ve kirlenen hava dışarı ve-

rilirken, merkez sahından odaya açılan üç delikten geçen ve tavanda biriken isten mürekkep yapılırdı. İs mürekkebi yapımında, Afrika'da bulunan bir akasya ağacının bedeninden akan ve saydam bir yapıştırıcı olan Arap zamkı kullanılırdı. Muvakkithane'de, güneş saati aracılığıyla belirli saatler (örneğin namaz vakti) tayin edilir, müneccimin kullandığı rubu tahtası (yıldızların yüksekliğini gösteren alet) ve usturlâb (yıldızların seyrini gösteren alet) onarılırdı.

Süleymaniye Külliyesi, 1660 yangınıyla 1769 depreminde hasar görmüş ve uzun bir tamir sürecinden geçmiştir. Abdülmecid döneminde (1839-1861) kubbe ayetini onaran Hattat Abdülfettah Efendi, Karahisarî'nin özgün üslûbunu korumaya özen göstermiştir. Aynı yıllarda İstanbul'a çağrılan mimar kardeşler Giuseppe ve Gaspare Fossati, onarım adına vahim yanlışlar yaparak Süleymaniye Camii'nin filayaklarını, kemerlerini ve somaki sütunlarını yağlıboyayla kaplamışlar, boya sonraki dönemlerde zorlukla temizlenmiştir. Minareler, merkez kubbe ve kemerler, 1956 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

9. Constantinus'un Lâhiti:

İç avludaki kırmızı somaki taşın son Bizans İmparatoru Constantinus 9 Drageses'in (1449-1453) lâhitinden getirildiği söylentisi (Maxime du Camp, *Souvenirs et Paysages d'Orient* ve Jean Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*) gerçek dışıdır. (Evliya Çelebi: "Avlunun sağ tarafındaki kapının iç yüzünde dört köşeden düzgün bir somaki mermer üzerinde bir haç görünmektedir".) 9. Constantinus'un nerede gömülü olduğuna ilişkin görüşler (Vefa, Galata, Topkapı Surları, Hippodromos'daki Büyük

Saray'ın ya da Büyük Kilise adıyla anılan Ayia Sofya'nın "altar"ının altı, Balıklı Ayazması) varsayımlardan öteye gitmez. Mamboury, İmparator'un Gül Camii'nde (Bizans'ın Ayia Theodosia Kilisesi) gömülü olduğuna inanan (ama bu inancı bilimsel destekle doğrulayamayan) yazarlardan söz eder. Silavunos, 9. Constantinus'un (2. Mehmet'in buyruğuyla) törenle Vefa Camii yakınlarına gömüldüğünü, kandil yağının Hazine-i Hassa'dan sağlandığını ve gömütün 1840 yılına kadar mermer bir taşla işaretli olduğunu öne sürerse de, bu iddia kanıtlanmamıştır.

Cevahir Minaresi:

Süleymaniye Külliyesi'ne ilişkin ilginç bir efsane, İran Şahı Tahmasb Han'ın (Osmanlı hazinesinin dara düştüğü düşüncesiyle) Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği mücevher dolu sandıktan söz eder. Öfkelenen Padişah, mücevherleri (inşaatta kullanılmak üzere) Mimar Sinan'a verir. Sinan yeşil zümrütleri, kırmızı yakutları, billûr-misal elmasları havanda dövdürerek toz haline getirir ve bir minarenin harcına katar. Evliya Çelebi, mücevherlerin dövülmediğini, doğudaki üç şerefeli minareye işlenen mermer güllerin içine yerleştirildiğini söyler. Güneş vurdukça ışıldayan bu minareye Cevahir Minaresi, Mücevherli Minare ya da Güneş Minaresi adı verilir. Yine Evliya Çelebi, Tahmasb Han'dan gelen ve Kıble Kapısı'nın kat kemerinin ortasına yerleştirilen kâse büyüklüğünde bir firûzeden söz eder. Külliye tamamlandığında Kanunî Sultan Süleyman'a "Tehniyetname" (kutlama yazısı) gönderen Tahmasb Han, Padişah'ı "Rumeli'nin ve Anadolu'nun Sultanı, Karadeniz'in ve Akdeniz'in Hakanı, İslâm Ülkelerinin Umrancısı ve Derviş Dostu" olarak nitelendirmiştir.

"Gezdirme Mahya":

Mahyayı "semadan yıldızları indirip bunlardan gökyüzünde yeniden yazı yazmak" olarak tanımlayan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Abdülaziz (1861-1876) devrinde yaşayan Abdüllâtif Efendi'nin (Ramazan ayının ikinci yarısında) Süleymaniye Camii minareleri arasında üç halatlı "gezdirme mahya" kurduğunu söyler. Orta halata Unkapanı Köprüsü ve Azaplar Camii kandillerle resmedilir; alt halatta (yine kandillerden şekillendirilmiş) kayıklar ve balıklar vardır; üst halataysa yalnızca bir arabanın ışıklı resmi yapılır. Bilek kalınlığındaki halatlar makarayla oynatılarak araba, kayıklar ve balıklar minareden minareye "gezdirilir"; Unkapanı Köprüsü ve Azaplar Camii sabit kalır. Evliya Çelebi, Süleymaniye Camii'nin mübarek gecelerde "yirmi ikibin kandil ve nice bin asılı avize"yle aydınlandığını bildirir. Süleymaniye Camii, günümüzde her gece tümüyle aydınlatılmaktadır.

Süleymaniye Vakfiyesi:

Mimar Sinan, "Şehzâde Camii çıraklığımın, Süleymaniye Camii kalfalığımın, Edirne'deki Selimiye Camii ustalığımın eseridir," diye seslenir. Kanunî Sultan Süleyman'ın tuğrasıyla Rumeli Kazaskeri Hâmid Efendi'nin mührünü taşıyan ve Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın huzurunda tescil edilen "Süleymaniye Vakfiyesi", Süleymaniye Camii'ni "Cami-i Pürnûr", "Tezkiretü'l-Bünyân" Mimar Sinan'ı (Odabaşı Ağa'dan alıntıyla) "Pîr-i Aziz" olarak tanımlar. Süleymaniye Vakfiyesi'ni Osmanlıca'dan bugünün Türkçe'sine çeviren Kemal Edip Kürkçüoğlu, metni oluşturan hattın "üstad bir elden, üstün bir kalemden" çıktığını belirtir. Süleymaniye

Cami-i Şerifi'nde bir vâiz, bir hatip, bir yasinhan, bir muvakkit, iki hafiz, iki imam, 10 salâvathan, 24 müezzin ve 120 cüzhanın görev alacağını yazan Süleymaniye Vakfiyesi (Kürkçüoğlu'nun hesabına göre) caminin açılışından 164 gün önce düzenlenmiştir.

Tiryaki Çarşısı:

Medreselerin altında bir sıra kemerli dükkândan meydana gelen Tiryaki Çarşısı, adını 19. yüzyılın sonlarına kadar burada üretilen ve satılan tiryak macunundan alır. Doğal özlerin birleşiminden oluşan tiryak macununun panzehir olduğu söylenir. Duvarlardaki izler ve kornişler, özenli bir taş işçiliği sergileyen dükkânların saçaklarının zamanla değiştirildiğine işaret eder. Tiryak macunu, Osmanlı hekimliğinde sık olarak kullanılan doğal ilaçların önemli örneklerinden biridir; bitki karışımlarından elde edilen ilaçlar, özellikle saray doktorları tarafından tercih edilirdi.

Kanunî Sultan Süleyman Türbesi:

Kanunî Sultan Süleyman Türbesi, sekizgen olarak yapılmıştır. Pencereler, aralarında oyma çiçek rozetleri bulunan kitabeler içine oturtulmuştur. Kubbeyi motiflerle bezeli mermer bir bordür çevreler. 29 sütunun desteklediği kapalı bir koridorla çevrili olan türbenin cephesinde (siyah benekli yeşil mermerden yapılmış, başlıkları stalaktikli) dört sütunlu bir revak görülür. Giriş kapısı, fildişi kakmalı ve kabartma motiflerle süslü abanoz ağacıdır. Kapının iki yanındaki panolar firûze, mavi, yeşil ve kırmızı çinilerden yapılmıştır; yine çini bordürle çevrili olan panoların üstündeki duvarda altın yaldızla âyetler yazılıdır. Kapının üstü-

ne, Hacerü'l-Esved'den getirilen bir parçanın yerleştirildiği söylenir. Tezyinatlı kubbe (mermer ayaklara oturmuş, başlıkları altın yaldızlı) dört beyaz ve dört pembe sütunun üzerinde yükselir. Yine çinilerden oluşan iç tezyinat, koyu mavi zemin üzerine beyaz hatla tamamlanmıştır. Türbede (Kanunî Sultan Süleyman'ın yanı sıra) 2. Süleyman, 2. Ahmet, 2. Süleyman'ın validesi Saliha Dilâşûb Sultan, Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan, 2. Ahmet'in hasekisi Rabia Sultan ve kızı Asiye Sultan yatmaktadır.

Hürrem Sultan Türbesi:

Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'nin yanındaki Hürrem Sultan Türbesi (Kadınefendi Türbesi), yine sekizgen plan üzerinde yükselir. Önü revaklı türbenin giriş kapısının iki yanında çini panolar bulunur; panoların ve kapının üstünde âyetler yazılıdır. İç mekân, sarı rengin egemen olduğu çinilerle süslüdür; pencere üstlerinde çini panolara yazılmış âyetler görülür. Kubbe tezyinâtı, değişik onarımlar sırasında özgün dokusunu yitirmiştir. Türbede Kanunî Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan, 2. Selim'in şehzâdesi Sultan Mehmet, 2. Ahmet'in kızı Hatice Hanımsultan'ın lâhitleri bulunmaktadır.

Mimar Sinan Türbesi:

Süleymaniye Külliyesi yakınındaki Mimar Sinan Türbesi'nin önünde kubbeli bir mermer sebil görülür. Altı direkle çevrili açık türbenin duvar üstleri oyma mermer kornişlidir; pencereler yine mermer şebekelerle süslenmiştir. Kitabe taşı, Sinan'ın Yeniçeri Ağası olduğunu gösteren Haseki kavuğuyla taçlandırılmıştır. Evliya Çelebi, tür-

bede görülen hat süslemelerin (Süleymaniye Camii'ni tezyin eden) Hasan Çelebi eseri olduğunu söyler. Kitabe, "Tezkiretü'l-Bünyan"ı kaleme alan Mustafa Sâî'nindir. "Tezkiretü'l-Bünyan"la "Tezkiretü'l-Ebniye"ye göre yalnızca İstanbul'da yaklaşık 300 eseri bulunan Sermimaran-ı Hassa Sinan, sadeliğiyle öne çıkan bu türbede sonsuz uykusundadır.

Sultan Süleyman Hamamı:

"Mimar Sinan'ın yıkandığı hamam" olarak da İstanbul folkloruna geçen Sultan Süleyman Hamamı'nda bir zamanlar elden ele dolaşan çini fincan kırığının büyük ustanın kahve fincanından olduğuna ve uğur getirdiğine inanılırdı. Hamamda uzun yıllar kullanılan nakışlı dövme bakır tasın da Mimar Sinan'a ait olduğu söylenirdi. Hamam, dökmeci dükkânlarının arasına yapıldığından, aynı zamanda Dökmeciler Hamamı olarak da bilinir. Büyük bir kubbeyle örtülü mermer zeminli camekândaki ahşap soyunma odaları, 19. yüzyıl eseridir. Camekânın ortasındaki mermer fiskiye çift çanaklıdır. Kubbeli Hünkâr Halveti'nde (külliyenin son yapısı olan hamamın açıldığı gün) Kanunî Sultan Süleyman'ın yıkandığı rivayet edilir. Harare, dört halvetle dört sofa tarafından kuşatılmış bir göbek taşından oluşur. Süleyman Mollaibrahimoğlu, ısının "38 gizli baca"dan sağlandığını yazar. Üzerinde, sekiz mermer sütunun desteklediği kemerlere oturtulmuş bir kubbe yükselir.

Dârü'z-Ziyâfe:

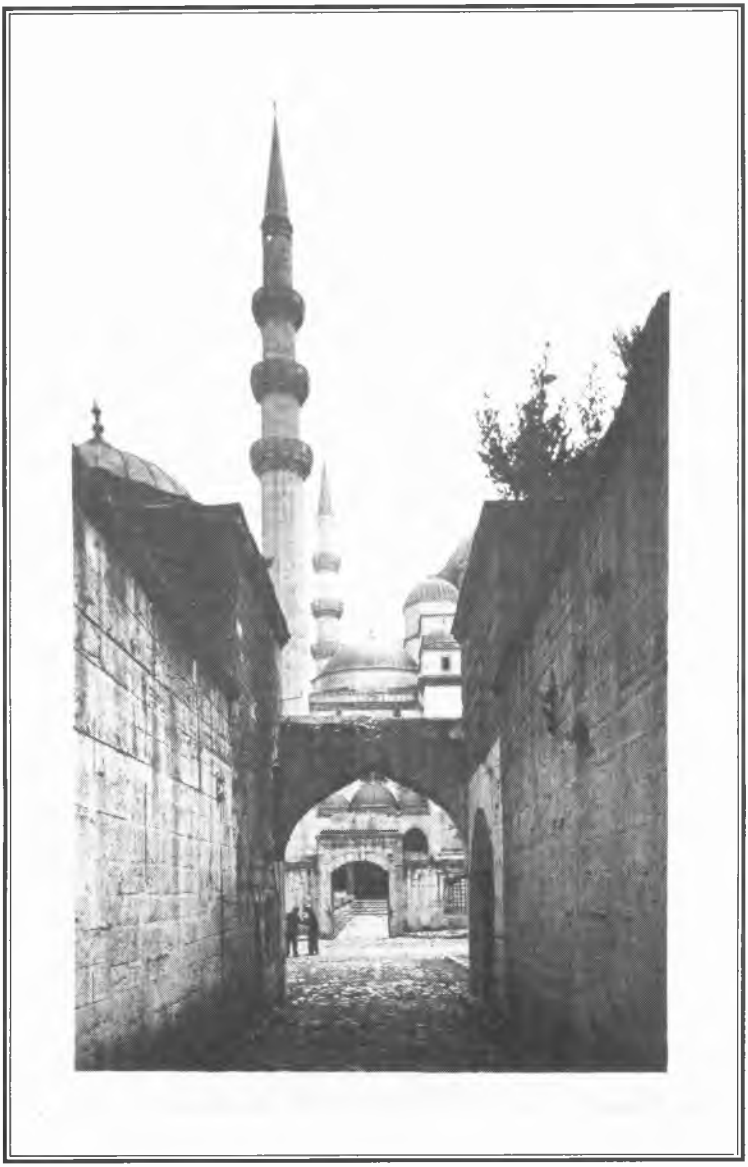
Dârü'z-Ziyâfe, revaklı bir avlu çevresinde yer alır; yemekhane bölümü beş kubbeyle örtülüdür. Kendi avlusu

ve merdivenli girişi olan matbah (mutfak), yine beş kubbeli ve bacalıdır. Fırın ve ambarlar revaklı avlunun arkasında, kiler girişin karşısındadır. 1. Süleyman'ın buyruğuyla, imarethane-i âmire öncelikle "ehl-i ilim ve sâdât (Hazret-i Muhammed'in soyundan gelenler) fukarası"na yemek verirdi. Süleymaniye Vakfiyesi, her misafire 50 dirhem bal sunulmasını da buyurur. 1913 yılında Evkaf-ı İslâmiye Müzesi'ne tahvil edilen Dârü'z-Ziyâfe, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra (1983 yılına kadar) Türk ve İslâm Eserleri Müzesi olarak işlev görmüştür. Bina, günümüzde Dârü'z-Ziyâfe Lokantası'nı barındırır.

"Bilim ve Akıl":

İlyas Efendi, "Konstantiniyye Tarihi" (1562) başlıklı çalışmasında, Süleymaniye Külliyesi için "bilim ve akıl ustalarının onuru" ve "Müslümanlar'ın kutsal yerlerinin dördüncüsü" tanımlarını kullanır. Stefanos Yerasimos, ilk üç mekânı Kâbe (Mekke), Hazret-i Muhammed'in Camii (Medine), Mescid-i Aksa (Kudüs) olarak sıralar ve (İlyas Efendi'ye göndermeyle) külliyenin "Müslümanlar'ın dördüncü kutsal yeri" olarak inşa edildiğini söyler.

Prof. Dr. Doğan Kuban, Süleymaniye Külliyesi'nin evrensel önemini özetleyen bir saptamada bulunur: "Roma'da San Pietro, Paris'de Notre Dame, Londra'da Saint Paul gibi, İstanbul'da da Süleymaniye kent imgesi ile bütünleşmiştir..."

Süleymaniye Mahallesi kapısı

Yapılar üzerinde Süleymaniye Külliyesi

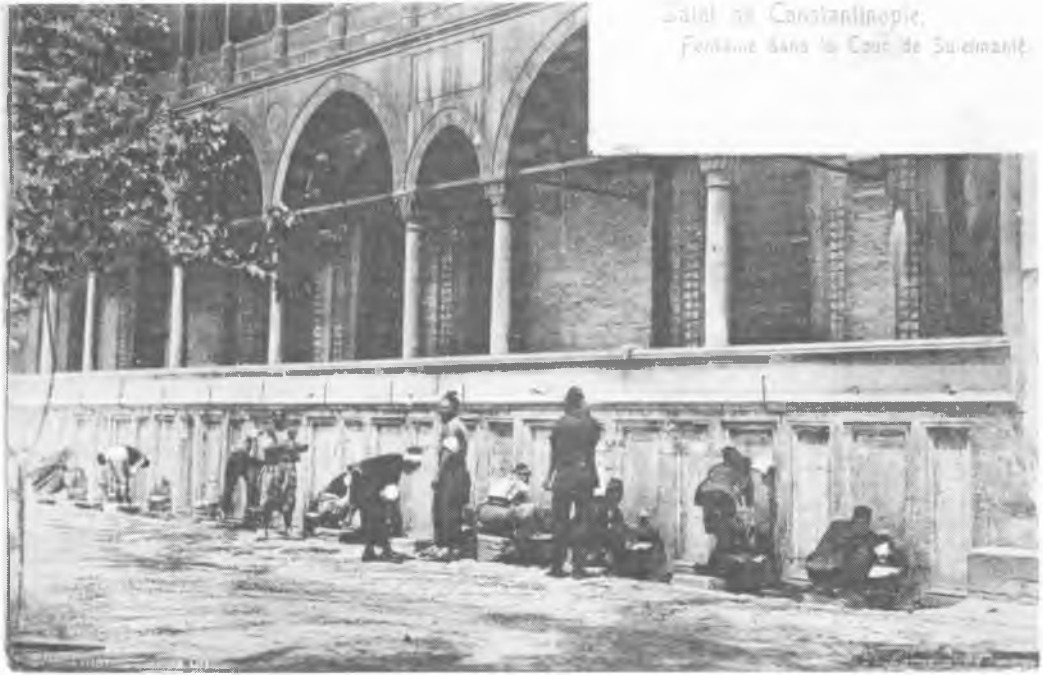

Constantinople. Mosquée Souleymanié.

Süleymaniye Camii

Süleymaniye Camii: Şadırvan ve revaklar

Süleymaniye Camii: Abdest muslukları

Süleymaniye Camii'nde rahle

Stamboul - 22 - Cour et Fontaine de la Mosquée Suleymanié

Süleymaniye Camii iç avlusu

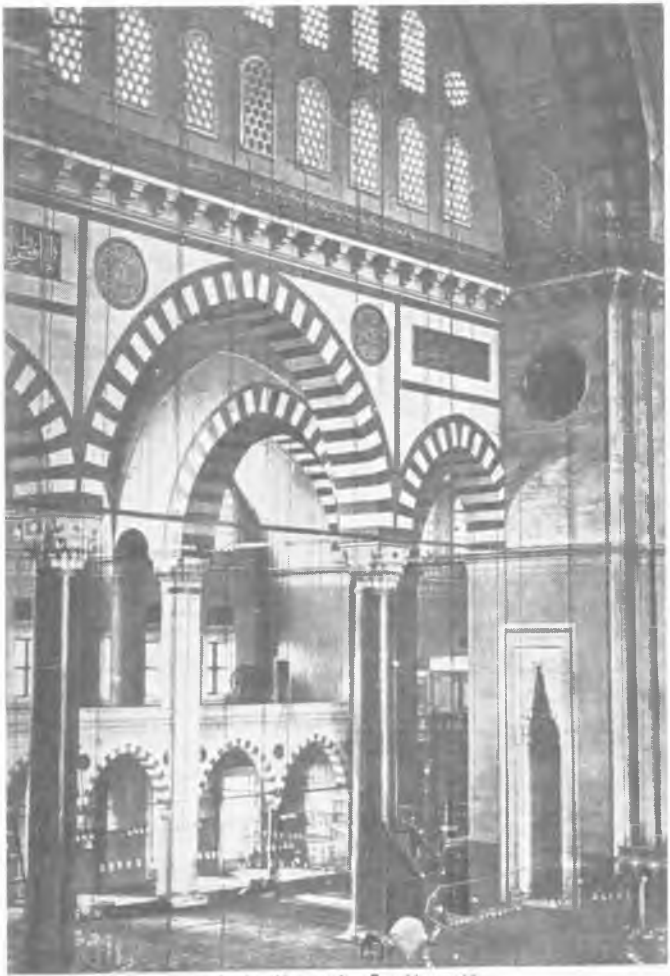

Stamboul - 48 - Porte centrale de Suleymanié

Süleymaniye Camii: Taç Kapı

Süleymaniye Camii: Mihrab ve minber

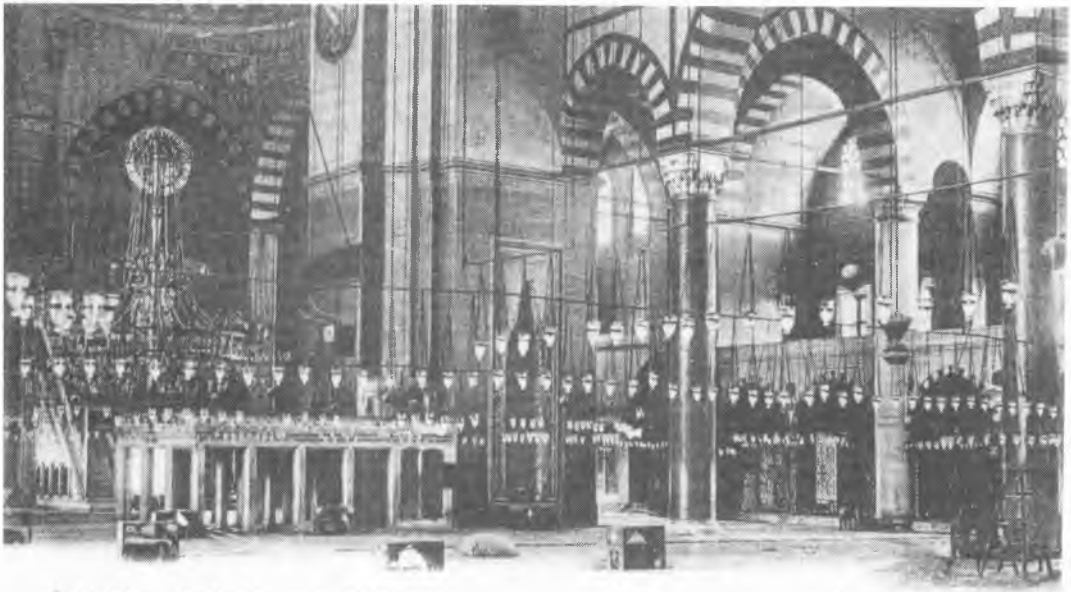

7. Vue intérieure de la Mosquée Soulémanié.

Süleymaniye Camii'nin tezyinatlı kemerleri

Süleymaniye Camii'nin ibadet sahnı

Intérieur de la Mosquée Suléimanié — Constantinople

No. 215 Éditeurs Au Bon Marché, Péra

Süleymaniye Camii: Müezzin Mahfili

Süleymaniye Camii'nde minare kandili

SVETİ STEFAN BULGAR ORTODOKS KİLİSESİ

(Fener)

Eksarhhane'nin Kuruluşu:

Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden bağımsız Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluşuna ilişkin ferman, Abdülaziz tarafından 11 Mart 1870 tarihinde verilir. Fermanın veriliş nedeni, İstanbul'daki Bulgar cemaatinin (1849 yılında başlayan) kilise kurma girişimleridir: 3 Nisan 1860 tarihinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nde gerçekleştirilen Paskalya ayininde, Bulgar Piskopos İlarion Makariopolski töreni noktalayan methiyeyi Patrik adına değil, Padişah adına okur, ayrıca İncil Rumca okunmaz. Ardından Bulgarlar Sadaret'e Rum Patriği'nin önderliğini bundan böyle kabul etmeyeceklerini bildirirler. Bulgar cemaatinin bir bölümü topluca Katolik mezhebine geçerken, diğerleri Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin oluşturulması için uğraşır. Abdülaziz'e verdikleri dilekçede, sorunun "milliyet ve kavmiyet davası" olduğunu, "kendi milletlerinden bir Reis-i Ruhanî" istediklerini, Rum Patrikhanesi'nden "ayrılmak efkârında bulunan" Bulgarlar'ın giderek çoğaldığını yazarlar.

Padişah, Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluşuna böylece izin verir. Yunanca "eksarhos" sözcüğünden türetilen "ek-

sarh", dinsel terminolojide Ortodoks Patriği'nin altında, Metropolit'in üstünde, bağımsız bir kilisenin başında olan dinadamıdır. Bağımsız Bulgar Eksarhhanesi'nin kuruluş yönetmeliğine göre, Rum Ortodoks Patriği Bulgarlar'ın içişlerine (Eksarh ve Piskopos seçimleri) karışamayacaktır. Karşılığında Eksarh, törenlerde Rum Patriği'nin adını anacaktır.

1872'de, Ortaköy sırtlarındaki Portakaloğlu Bahçesi Bulgarlar'a Eksarhhane Dairesi olarak verilir. Rum Ortodoks Patrikhanesi aynı yıl bir açıklama yaparak Bulgar Eksarhhanesi'yle ilişkisini keser. 1913 yılında bir Eksarh Vekilliği oluşturulur ve Bulgar Eksarhhanesi Sofya'ya taşınır. Eksarhhane'yle Rum Ortodoks Patrikhanesi arasında 1945'de İstanbul'da imzalanan bir protokol sonucunda, Bulgar Ortodoks Kilisesi "spiritüel olarak" Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne, Sofya'daki Eksarhhane de Bulgar Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanır ve İstanbul'daki Eksarh Vekilliği'nin kapısına kilit vurulur...

İlk Sveti Stefan Kilisesi:

Sveti Stefan Kilisesi'nin ilk binası, Sisam Adası Prensi Stefan Bogoridi (İstefanaki Bey) tarafından bağışlanan arazide yapılan Papazhane'dir. Bogoridi'nin iki katlı ahşap konağının alt katı (Papazhane adı altında) kiliseye çevrilir (1849) ve ibadethaneye (Stefan Bogoridi'ye duyulan şükran belirtisi olarak) Sveti Stefan (Aziz Stefan) adı verilir. Hristiyan dininde Stefan adlı bir azizin olması da önemli bir ayrıntıdır: Aziz Stefan (Ayios Stephanos, Sveti Stefan), Hazret-i İsa'dan sonra Hristiyanlık için can veren ilk insan olarak bilinir (İ.S. 35); bu nedenle, "protomartyr" (ilk aziz) olarak nitelendirilir. Yortusu, 26 Aralık günüdür.

Kilise olarak kullanılan Papazhane'nin yanı sıra, aynı arazi üzerinde rahiplerin barınabileceği bir Papaz Evi ("metohion") de inşa edilir (1850).

Ayia Triada Kilisesi:

1858 yılında Bulgar cemaati Rum Ortodoks Patriği'ne başvurarak yeni bir kilisenin yapımı için izin ister. Gerekçe açıktır: Papazhane küçük gelmekte, özellikle yortularda ve Pazar ayinlerinde sıkıntı çekilmektedir. Bab-ı Âli, Rum Patriği'nin konuya ilişkin dilekçesine olumlu bakar; mevcut kilisenin de üzerinde bulunduğu arsanın planı hazırlanır. İnşaat izni çıkar ve 1859'da (bu kez Ayia Triada adı verilecek olan) kâgir kilisenin temeli atılır. İlk taşı Stefan Bogoridi'nin oğlu Nikola'nın koyduğu temel atma törenine Fener, Kudüs, İskenderiye ve Antakya patrikleri katılır, tribünün duvarına Abdülaziz'in ve Stefan Bogoridi'nin portreleri asılır. Nikola Bogoridi'nin (dualar eşliğinde) yerine koyduğu ilk temel taşının oyuğuna önceden hazırlanmış bir kurşun kutu yerleştirilir. Kurşun kutunun içindeki ahşap kutuda bir altın lira, bir gümüş mecidiye, bir bakır kuruş, gümüş bir mala, bir çekiç ve bir duvar fırçası vardır. Kutuda ayrıca Kilise Kurulu üyelerinin, mimarın (büyük olasılıkla İsviçreli Giuseppe Fossati) ve ilk temel taşını koyan kişinin adlarıyla tören tarihini içeren bir bakır levha ve tüm İstanbul gazetelerinin son sayısı bulunmaktadır. Oyuk su geçirmez Horasan harcıyla sıvanır ve üstüne ikinci taş oturtulur.

Çürük zemin nedeniyle kısa süre sonra temel kayar. Zemine (sağlamlaştırmak amacıyla) çam ve meşe kazıklar çakılırsa da olumlu sonuç vermez ve yapı (zemin düzeyine kadar yükselmiş olan temel duvarlarıyla) terk edilir.

Bugünkü Sveti Stefan Kilisesi:

Eksarh 1. Yosif, 1889 yılında eski ahşap kilisenin (Papazhane) çökmek üzere olduğunu, üst katının askıya alınması gerektiğini yazar. Yeni kilisenin (bugünkü Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi) temeli, varolan kilisenin avlusunda atılır (1892). Üzerinde günü ölümsüzleştiren bir yazıt bulunan demir levha, taş bir sandık içinde, temele yerleştirilir. Haliç kıyılarının zayıf zemini gözönüne alınarak (kâgir yerine) demir bir yapı öngörülür; demir yapı daha hafif ve depreme karşı dayanıklıdır. Ayrıca yapı prefabrike olarak hazırlanacak, çökme ya da kayma tehlikesi belirirse sökülerek başka mekâna götürülebilecektir.

Mimar Hovsep Aznavur'un çizimleri, uygulanmak üzere Viyanalı Rudolf Philipp Waagner Firması'na gönderilir. Waagner'in mühendisleri çalışmalarını tamamlayınca, kilise (geçici olarak) firmanın avlusuna kurulur ve incelenerek eksikleri giderilir. Parçalar sökülerek 1896 yılında İstanbul'a gönderilir ve bugünkü yere monte edilir. "İconostasis"in (ikona duvarı) bitirilerek aziz tasvirleriyle bezenmesinin ardından, Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi (Sofya Kilise Korosu eşliğinde) görkemli bir ayinle ibadete açılır (8 Eylül 1898). Aynı gün Pera Palas Oteli'nde bir ziyafet verilir ve (Eksarh 1. Yosif'in yazdığına göre) kadehler Osmanlı Sultanı 2. Abdülhamid'in ve Ortodokslar'ın hamisi Rus Çarı 2. Nikola'nın sağlığına kaldırılır.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da egemen olan eklektik (gotik, barok, Rönesans, klasik sentezi) mimarî anlayışın tipik bir örneği sayılan kilise, altı bölümden oluşur: Bodrum katı, zemin katı, galeri katı, çan kulesindeki ara kat, çan kulesindeki balkon katı ve çatı.

İkonalar:

Zemin katındaki ahşap üzerine altın yaldızlı "iconostasis"in ortasında yer alan güvercin figürü, Kutsal Ruh'u (Ruhül Kudüs) simgeler. İkonalar arasında Gabriel (Cebrail), Aziz Stefan, Aziz Petrus, Vaftizci Yahya, Aziz Paulus tasvirleri, ayrıca Pantokrator (Evrenin Efendisi) İsa'nın yaşantısından kesitler bulunmaktadır: Doğum, Mucizeler, Tapınağa Sunuluş, Vaftiz, Transfigürasyon, Diriliş, Göğe Yükseliş, İkinci Geliş ve (Leonardo da Vinci'nin aynı adı taşıyan ünlü freskinin küçük ölçekteki kopyası olan) Son Akşam Yemeği. Çan kulesindeki altı tunç çanın üzerinde (Slavca, Bulgarca ve Rusça) yazılar görülebilir.

"Epitaphion":

Hazret-i İsa'nın çarmıhtan indirilerek lâhite yatırılmasını tasvir eden "epitaphion" (ölümsüzleştirme adına yaptırılan ağıt-yazıt), "iconostasis"in solundadır; kutsal yazıt-örtü şeklindeki "epitaphion", kubbesi dört ahşap sütun üzerine oturtulmuş camlı bir mahfaza içinde sergilenmektedir. Bordo renkli atlas örtünün üzerindeki tasvirler, altın ve gümüş ibrişimle işlenmiştir. "Epitaphion", yine altın ve gümüş Grek harfleriyle nakışlı bir duayla ("epitaphium", "epitaphius") çevrilidir: "İyi yürekli Aramî Yusuf, Pontius Pilatus'a yakardı, izin verilince İsa'nın cansız bedenini çarmıhtan aldı ve duayla kendi lâhitine yatırdı." Yazıtta adı geçen Yusuf (İncil'e göre) Yusuf Peygamber ya da Hazret-i İsa'nın babası olarak bilinen Yusuf değildir. Yahudi cemaatinin önde gelenlerinden olan Yusuf, Filistin'de hüküm süren Romalı Genel Vali Pontius Pilatus'dan izin alarak, çok sevdiği İsa'nın bedeninin (gerçekte kendisi için

kayalardan oydurduğu) lâhite yatırılmasını sağlamış, böylece yakılmasını önlemiştir. Hazret-i İsa'nın lâhitinin 1. Constantinus'un (324-337) annesi Augusta Helena (Azize Helena) tarafından 326 yılında bulunduğu öne sürülür.

İstanbul Bulgar Ortodoks Cemaati Başpapazı Konstantin Kostof, "Epitaphion" ayinine dikkat çeker: Paskalya Pazarı'ndan önceki Cuma günü örtü törenle yerinden alınır; İncil, Hazret-i İsa'nın Perşembe gecesi çarmıha gerildiğini, Cuma günü can verdiğini ve lâhite yatırıldığını, Pazar günü dirildiğini anlatır. "Altar"ın arkasında saklanan "epitaphion", yine bir Pazar günü olan kırkıncı gün (inanışa göre, İsa'nın cennete yükseldiği gün) "iconostasis"in önünde bekleyen mahfazasına törenle yerleştirilir...

Onarım ve Restorasyon:

İlk kez 1946 yılında onarılan ve çatı kaplamaları 1950'de tamir edilen Sveti Stefan Kilisesi, 1991 yılında tümüyle elden geçirilmiş, korozyon nedeniyle çürüyen bölümleri değiştirilmiştir. Yine de (Hasan Kuruyazıcı'yla Mete Tapan'ın yazdıklarına göre) temeller genel onarımın dışında tutulmuş ve takviye edilmemiştir. Kuruyazıcı ve Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi: Bir Yapı Monografisi* başlıklı çalışmalarında, temelde süreğen kaymalar olduğunu bildirirler...

Sveti Stefan Kilisesi

Sveti Stefan Kilisesi'ne kayıkla gelen cemaat

Sveti Stefan Kilisesi'nin önünde Bulgar Ortodoks rahipleri

TEKFUR SARAYI
(Edirnekapı – Eğrikapı)

Bizans Dönemi:

Bizans'ın Polyandros Kapısı (Edirne Kapısı) ve Kharsia Kapısı (Eğri Kapı) arasındaki Tekfur Sarayı, Porphyrogenitus Sarayı olarak da bilinir. Alexander van Millingen ve Eremya Çelebi Kömürciyan'a göre, tekfur "hükümdar" anlamını taşır; Farsça "tacaver" ya da "tâcver" ("taç giyen", "taçlı baş") sözcüğünden gelir. "Tekfur"un Rumca bir sözcükten türetildiği görüşü yanlıştır; Türkler bu sözcüğü Bizans İmparatorları ve derebeyleri (bölge hâkimleri, örneğin Üsküdar Tekfuru) için kullanmışlardır. Porphyrogenitus, babasının saltanatı sırasında dünyaya gelen Bizans prenslerine verilen unvandır. Türk kaynaklarında Tekfur Sarayı, Batılı kaynaklarda Porphyrogenitus Sarayı olarak adlandırılan yapının, yine kimi Batılı yazarlar (örneğin Petrus Gyllius) tarafından öne sürüldüğü gibi, Hebdomon Sarayı olduğu iddiası yanıltıcıdır; Bizans'ın Hebdomon semti, günümüzün Bakırköy'üne yakındı. Bizanslı tarihçi ve vak'anüvis Kritovoulos, Tekfur/Porphyrogenitus Sarayı'nın yerini tam ve doğru bildirir. 1. Justinianus (527-565) devri Bizans orduları komutanı Belisarius'dan yola çıkanların koyduğu Belisarius Sarayı adı da tarihsel gerçeklerle bağdaşmaz.

İlk binası İmparator 1. Leo (457-474) tarafından 5. yüzyılda yapılan ve 11. yüzyıla kadar eklerle genişleyen Blachernae Sarayı külliyesinin güney ucu olan Tekfur Sarayı'nın, hangi imparator tarafından, ne zaman yapıldığı bilinmez. Sarayın adını Constantinus 7 Porphyrogenitus'dan (913-959) aldığı öne sürülürse de, bu görüşü (7 Constantinus'un unvanı olan Porphyrogenitus dışında) doğrulayacak kanıt yoktur; yine de kimi kaynaklar, Palatium Constantini (Constantinus Sarayı) adını kullanırlar. 18. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız bilimadamı Joseph Pitton de Tournefort, bu görüşe destek verir. Constantinus 7 Porphyrogenitus'un, oğlu 2. Romanus (959-963) için görkemli bir saray yaptırdığı tarihsel bir gerçektir; bu sarayın yeri konusunda günümüze bilgi ulaşmamıştır. Saraydaki süslemelerin 13. ya da 14. yüzyıla denk düştüğünü söyleyen kimi araştırmacıların, Tekfur Sarayı'nı Mikhail 8 Palaeologus (1261-1282) dönemi yapısı olarak göstermeleri de varsayımdan öteye gidememiştir.

Prof. Dr. Semavi Eyice'ye göre, ciddiye alınması gereken görüş, Tekfur Sarayı'nın Manuel 1 Comnenus'un (1143-1180) eşi İmparatoriçe Eirene tarafından yaptırıldığıdır. Alman asıllı Eirene'nin (Bertha von Sulzbach) yaptırdığı bilinen ve Alman Prenses'in Evi olarak anılan sarayın yapısal tarifi, Tekfur Sarayı'yla örtüşmektedir. Saray, 1261 yılında (İstanbul'un 57 yıl süren Lâtin işgali noktalandığında) tümden onarılmıştır.

Andronicus 3 Palaeologus (1328-1341), 1328 yılında İstanbul'a gelerek büyükbabası Andronicus 2 Palaeologus'un (1282-1328) tahtının üzerine yürüdüğünde, karargâhını Tekfur Sarayı'nda kurmuştur.

Ioannes 6 Cantacuzenus (1347-1354), tahtı Ioannes 5 Palaeologus'la (1341-1347) paylaşmak istediğini, 1347'de

Tekfur Sarayı'nda 5. Ioannes'in annesi Savoy'lu Anna'ya bildirmiş, bu arada 6. Ioannes'in askerleri Blachernae Sarayı'nı kuşatarak 5. Ioannes'i tahttan zorla indirmiştir. Yedi yıl sonra kente dönen Ioannes 5 Palaeologus, 6. Ioannes'in tacını alma planlarını yine Tekfur Sarayı'nda yapmıştır.

Osmanlı Dönemi:

Osmanlı tarafından değişik amaçlarla kullanılan Tekfur Sarayı'nın (binanın çifte eğimli çatısını ve burç balkonunu koruyan sundurmasını gösteren Pirî Reis eseri İstanbul resminden yola çıkılırsa), 16. yüzyılda tamir gördüğü söylenebilir. Yapının yanındaki Theodosius Suru'nun bir burcuyla saray arasına Osmanlı tarafından kesme taş bir kemer yaptırılmıştı; bu kemer günümüzde yoktur. Prof. Dr. Semavi Eyice, sarayın o devirde fil ahırı olarak kullanıldığına dair bir kaydın bulunduğunu söyler. John Freely (aynı yüzyılda İstanbul'a gelen seyyah Fynes Moryson'a göndermeyle) ahırda zürafa da bulunduğunu öne sürer. 1778 yılında İstanbul'a gelen İtalyan rahip Dominique Sestini'nin Tekfur Sarayı'nda gördüğü ve Toscana mektuplarında bahsettiği koç, boğa, kartal ve aslan başı süslemeler bugüne gelememiştir.

18. yüzyılda Sermimaran-ı Hassa Kayserili Mehmet Ağa tarafından onarılan sarayın içinde (ya da arazisi üzerinde) bir çini imâlâthanesi kurulmuş, İznik'den getirilen ustaların bu fırınlarda ürettikleri çinilere Tekfur Sarayı çinileri adı verilmiştir. Özgün İznik çinileri kadar nitelikli olmayan ve Avrupa'daki yaygın tarzlardan esintiler sergileyen bu çiniler, 3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi (Sultan Ahmet, 1729), Kasım Paşa Camii (Eyüp, 1725) ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii (Fatih, 1734) tezyinatında kullanılmıştır. Gugios

İnciciyan, aynı yüzyılda saray duvarlarının arasında iplik tezgâhlarının bulunduğunu yazar. Saray, 19. yüzyılda Şişehane (şişe imâlâthanesi), Kibrithane (kibrit imâlâthanesi) ve Yahudhane (Yahudi konutu) işlevi görmüş, halk arasında bu adlarla da anılır olmuştu. Robert College'ın (bugünkü Boğaziçi Üniversitesi'nin) kurucusu Cyrus Hamlin, Tekfur Sarayı'nı satın alıp mektep olarak restore etmeyi düşünmüş, daha sonra Bebek sırtlarındaki arazi tercih edilmiştir. Tekfur Sarayı, 1864 yangınında ve 1894 depreminde (Büyük Hareket-i Arz, Zelzele-i Azime, Zelzele-i Müthîşe) gördüğü kapsamlı zarardan sonra yazgısına terk edilmiş, geriye yalnızca dört duvarla bir avludan oluşan bir harabe kalmıştır.

Mimarî ve Bezeme:

Üç katlı Tekfur Sarayı'nın alt katı, cephesindeki dört kemerle avluya açılır. 1955-1970 yılları arasında gerçekleştirilen tamirat ve temizlik sırasında, bu katın birbirinden sütunlarla ayrılan, tonozlarla örtülü 12 bölümden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Orta kat, yalnızca avluya bakan büyük kemerli pencerelerle aydınlatılmıştır; pencerelerin bina içine bakan yüzlerinin iki yanında, taş raflı, niş şeklinde dolaplar vardır. Dört yanı kemerli pencerelerle çevrili olan üst kat, panoramik bir Haliç manzarasına sahiptir. Pencere kemerlerini şerit düzeninde saran iki sıra keramoplastik süs çömleğinin bu türüne (Yıldız Ötüken'e göre) İstanbul'da yalnızca Tekfur Sarayı'nda rastlanır. Jean Ebersolt, 20. yüzyılın başlarında pencerelerin mermer pervazlarının yerinde olduğunu ve revakla gölgelendirilmiş çeşmeli bir avluya baktıklarını yazar. Bu katın güney cephesinin ortasında, tek kişilik bir şapel (ibadet hücresi) olan bir şahnişin

(çıkma) bulunmaktadır. Kalıntılar, bu şapelin küçük bir kubbesi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Yalın bir görünüm sergileyen güney cephenin yalnızca üst kat pencere kemerleri taş ve tuğla süslemelerle bezelidir; beyaz taşla kırmızı tuğlanın geometrik renk oyunlarını sergileyen avlu cephesiyse tümüyle işlemelidir. Ötüken, "polychrom" (çok renkli) bir görünüm sergileyen dış cephesi nedeniyle, Tekfur Sarayı'nın İstanbul'daki Palaeologus dönemi yapıları arasında (renk zenginliği bağlamında) tek örnek olduğunu öne sürer. Prof. Dr. Semavi Eyice'den yola çıkarak, sarayın üstünün (özgün hali gözönüne alındığında) kiremit örtülü ahşap bir çatıyla kapatılmış olduğu düşünülebilir.

Tekfur Sarayı'yla Bukoleon Sarayı, tüm Bizans saraylarından günümüze kalan son duvarlardır. Kumkapı – Cankurtaran arasındaki Çatladıkapı bölgesinde, Küçük Ayia Sofya Camii'nin (eski Sergius-Bacchus Kilisesi) yanında bulunan ve 2. Theodosius (5. yüzyıl) dönemi binası olan Bukoleon Sarayı'nın bugün görülebilen ön cephesinin Theophilus (9. yüzyıl) zamanında yaptırıldığı düşünülür.

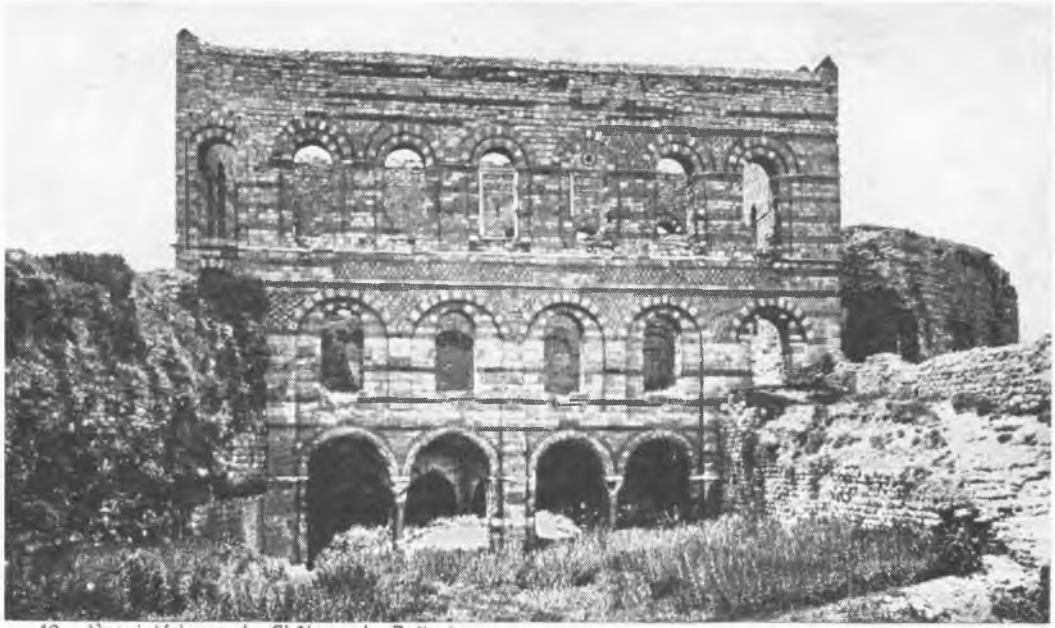
Tılsım:

Seyahatname'nin (Aktaş ve Temelkuran) "İstanbul'da olan Garib ve Acâib Tılsımlar" bölümünde, Evliya Çelebi ilginç bir saptamada bulunur: "On ikinci tılsım, Eğrikapı yakınında Tekfur Sarayı'ndaki Mihalaki adındaki bilginin yaptırdığı siyah mil üzerine tunçtan bir ifrit heykelidir. Bu heykel yılda bir kere ateş saçardı. Herkes onun ateşinden bir kıvılcım alırmış ve o kimse sıhhatli oldukça ateşliği sönmezmiş." Demircanlı, Evliya Çelebi'nin sözünü

ettiği tasvire Tekfur Sarayı'nda rastlanmadığını, sarayın cephesindeki mozayik süslerin söz konusu olabileceğini söyler.

Kaşıkçı Elması:

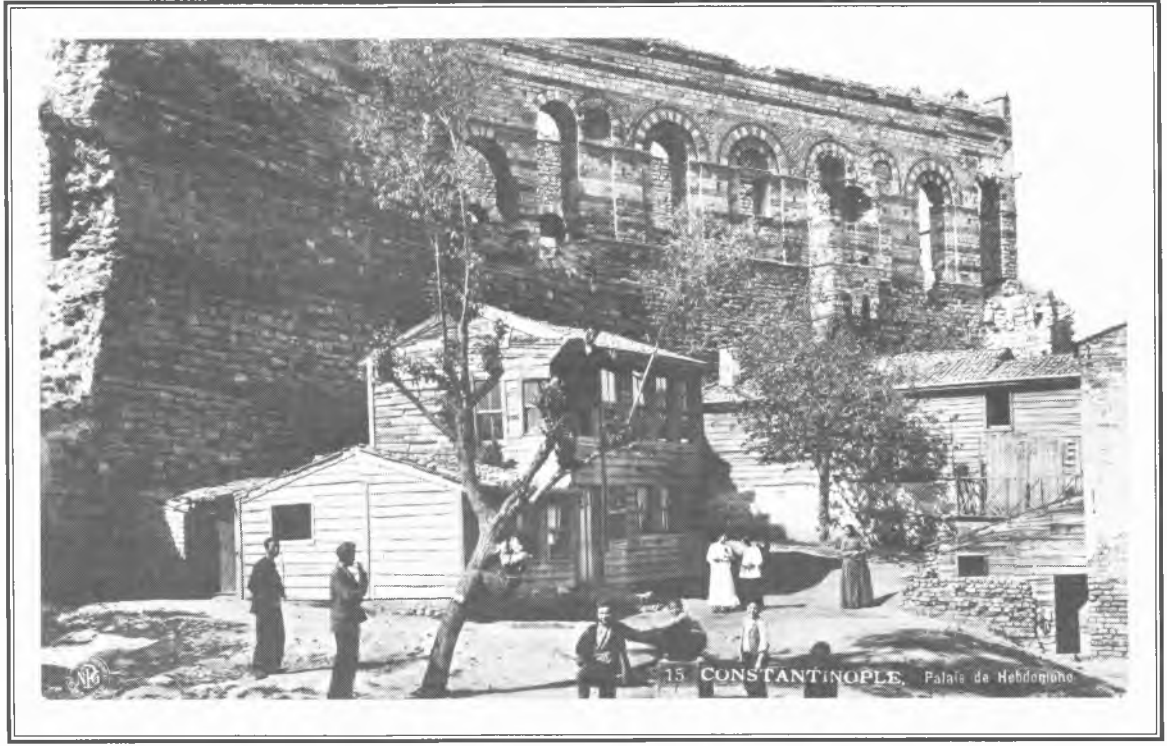
Tarih-i Raşid (*Vak'anüvis Mehmet Raşid Efendi Tarihi,* 18. yüzyıl), günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen Kaşıkçı Elması'nın "Eğrikapı mezbelesinde" ("Eğrikapı mezbelesi"nden kasıt, büyük olasılıkla Tekfur Sarayı harabeleridir) bulunduğunu, bulan şahsın bu mücevheri üç kaşık karşılığında bir kaşıkçıya verdiğini yazar; mücevherin Kaşıkçı Elması olarak anılmasının nedeni, ikinci sahibidir kuşkusuz. Taş, yalnızca kuyumcular arasında gerçekleşecek olan bir açık arttırmaya konulmak üzere kaşıkçıdan on akçeye satın alınır. Mücevheri gören Kuyumcubaşı, her kuyumcuya bir kese akçe vererek taşı ele geçirir. Kaşıkçı Elması, Vezir-i Âzam Mustafa Paşa'ya satılmak üzereyken, varlığı 4. Mehmet'e (1648-1687) duyurulur ve son sahibi (bir Hatt-ı Hümayûn'la) Hazine-i Hümayûn olur...

19. Vue intérieure du Château de Belisaire.

Editeur Georges Papantoine, Constantinople.

Tekfur Sarayı'nın iç görünümü

Tekfur Sarayı'nın arazisinde yapılanma ve insanlar

Tekfur Sarayı'nın duvarına dayalı evler

Tekfur Sarayı'nın yüksek duvarları

Tekfur Sarayı harabeleri

TOPKAPI SARAYI

(Saray Burnu - Gülhane - Sultan Ahmet)

SARAY-I CEDİD-İ ÂMİRE:

2. Mehmet (1451-1481) İstanbul'u fethettiğinde (1453), önce Beyazıt Meydanı'nda (Bizans'ın Theodosius Forumu) bir saray yaptırmıştı. Yapımı 1454 yılında tamamlanan bu saray, "Saray-ı Atik-i Amire" (Eski Saray) adıyla anılır. Bugün Topkapı Sarayı olarak bilinen "Saray-ı Cedid-i Âmire"nin (Yeni Saray) inşaatınaysa 1460 yılında başlanmış, ilk bina 1478'de tamamlanmış, yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre, "Devr-i Âdem'den beri mühendisan-ı âlem öyle bir saray-ı ferahfezâ inşa etmemiştir ve seyyahan-ı âlem nazirini görmemiştir." "Saray-ı Cedid-i Amire"ye 19. yüzyılın başında (1. Mahmut tarafından yüz yıl önce külliyeye Saray Burnu yanındaki sur kapısı üzerinde eklenen ve önünde selâm topları dizili olan Topkapısı Sahilsarayı'ndan ilhamla) Topkapısı Sarayı adı verilmiş, bu ad zamanla Topkapı Sarayı'na dönüşmüştür. Topkapı Sarayı'nın işlevi (Abdülmecid'in 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'na geçmesiyle) noktalanmıştır. Saray, 1924'de müzeye çevrilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi, günümüzde 90.000 tarihî esere ev sahipliği yapmaktadır.

Topkapı Sarayı'nın ana bölümleri: Birûn (1. Avlu/Alay

Meydanı, 2. Avlu/Divan Meydanı), Enderûn (3. Avlu/Enderûn Meydanı, 4. Avlu/Sofa-i Hümayûn), Harem, Hasbahçe.

SUR-U SULTANÎ

2. Mehmet (Fatih) tarafından yaptırılan 5 kilometre uzunluğundaki Sur-u Sultanî, 700.000 metrekareyi kapsayan Topkapı Sarayı'nı tümüyle çevreler. Deniz tarafından Bizans'ın Marmara surlarıyla birleşen Sur-u Sultanî, burçlarla desteklidir. Sur-u Sultanî, Bizans yapısı Marmara deniz surunun iki ucunun karadan bir Osmanlı duvarıyla birleştirilmesinden doğmuştur. 1509 depreminde ("Kıyamet-i Sugrâ", Küçük Kıyamet) hasar gören sur, 2. Beyazıt tarafından tamir ettirilmiş, 1. Süleyman (Kanunî) İstanbul Kadısı'na bir hüküm göndererek surun bitişik yapılardan arındırılmasını buyurmuştur. 4. Murat ve 4. Mehmet dönemlerinde onarılan Sur-u Sultanî, 1719 depreminin ardından (3. Ahmet devri) Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa marifetiyle tamir görmüştür. Rumeli Demiryolu'nun döşenmesi sırasında surun Saray Burnu'yla Bahçekapı arasındaki bölümü çökmüş, deniz surunun bir ucunda bulunan Tabhane Mescidi 1950'lerdeki imar hareketi (sahil yolu yapımı) sırasında yıkılmıştır.

3. AHMET SEBİLİ VE ÇEŞMESİ

Bab-ı Hümayûn önündeki 3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi, İstanbul'un en görkemli anıt-yapıları arasında yer alır. Yapının yerinde önceleri bir Bizans çeşmesi bulunduğu yazılır. 3. Ahmet dönemi binası olan çeşmenin hatla yazılı kasidesi, Şair Seyyid Hüseyin Vehbi bin Ahmed imzasını

taşır (Hicrî 1141, Miladî 1728-1729). Kasidenin 3. Ahmet tarafından söylenen son tarih beyti, kırmızı porfir çerçeve içindeki bakır yeşili zemin üzerine yazılıdır: "Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua."

Beyaz Marmara mermerinden yapılmış olan çeşmenin mimarının Kayserili Mehmed Ağa olduğu düşünülür. Geniş saçaklı ahşap çatı kurşun kaplı, üzerindeki kubbelerin alemleri yaldızlıdır. Kuşların su içmesi için oyulmuş nişleri (duvar hücreleri) bulunan 3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi'nin musluk tablasında (ayna taşında) madalyon içinde altın yaldızla "Maşallah" yazısı görülür. Ayna taşının musluğu tunçtur. Çeşmenin kemerleri kırmızı ve beyaz taşlardan örülü, cepheleri kalem işi süslemeler, nakışlı çiniler ve kabartma motiflerle bezelidir.

BAB-I HÜMAYÛN (SALTANAT KAPISI)

1. Avlu'nun girişi. Kapının üzerinde Ali bin Yahya Sofî tarafından kaleme alınmış hat (15. yüzyıl) görülür. Kapının iki tarafında 2. Mahmut'un (1808-1839) ve Abdülaziz'in (1861-1876) tuğraları vardır. Bab-ı Hümayûn, yalnızca Padişah'ın, Sadrazam'ın ve vezirlerin kullanımına açıktı.

1. AVLU (ALAY MEYDANI)

Topkapı Sarayı'nın işlevsel merkezi. Bir şehir meydanı. İki yanında sarayın gereksinimlerini karşılayan yapılar bulunurdu: Maliye Nezareti, Enderûn Hastanesi, Cebehane Meydanı, Has Fırın, Fodla Fırın Ocakları, Nakkaşhane, Devaî Kasrı (Kâğıt Emini Kulesi), Dolap Ocağı, Sim Sakalar, Hasırcılar Koğuşu, Oduncular Koğuşu, Cellât Çeş-

mesi (Siyaset Çeşmesi) ve İbret Taşı, Darbhane-i Âmire, Cebehane-i Amire (Ayia İrini Kilisesi).

Cellât Çeşmesi ve İbret Taşı:

Bâb-ı Hümayûn'la Bâb-üs Selâm arasında kalan Dolap Ocağı'nın duvarındaki kemerli ve dilimli mermer çeşme, Cellât Çeşmesi (Siyaset Çeşmesi) adıyla anılır. Cellât, "meydan-ı siyaset ustası" olarak da bilinirdi. Cellâtların ellerini ve kanlı âletlerini yıkadıkları ilk çeşme (tarihçi İ. Atis'e göre) Alay Meydanı'ndaki Kâğıt Emini Kulesi'nin önündeydi. Jean De Thevenot (17 yüzyıl), Cellât Çeşmesi'nin "yaban inciri ağaçları ve servilerle çevrili" olduğunu yazar. Kanunî Sultan Süleyman devri (16. yüzyıl) yapısı olan çeşmenin, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (3. Ahmet dönemi, 18. yüzyıl) tarafından eski yerinden alınarak günümüzdeki mekânına taşındığı görüşü tartışmalıdır. Atis, bugün görülen Cellât Çeşmesi'nin 1768 yılından önce yapıldığını öne sürer; Almanya İmparatoru 2. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti nedeniyle 2. Abdülhamid döneminde (19. yüzyıl) çeşmede gerçekleştirilen değişiklikler (ayna taşındaki kitabeye tarak çektirmek, zambak kabartmalarını tuğrayla örtmek ve kemerin üstüne ek bir taş oturtmak) eserin özgün tarihini kesin olarak saptamayı olanaksız kılmaktadır. Mısrîzâde hattıyla yazılı, Hicrî 1307 (Milâdî 1888) tarihli yeni kitabede, yapının adı Hamidiye Çeşmesi olarak geçer.

Cellât Çeşmesi'nin önündeki sütunumsu taş, tarihte İbret Taşı (Seng-i İbret) olarak yer alır. Kesik başların (ibret-i âlem niyetine) teşhir edildiği İbret Taşı'nın tek olmadığı, ikinci taşın büyük olasılıkla Tanzimat sırasında (Abdülmecid dönemi, 19. yüzyıl) ortadan kaldırıldığı ya da toprağa gömüldüğü söylenir.

Cellât Çeşmesi ve İbret Taşı, Osmanlı İmparatorluğu'nda çağlar sürecinde yaşanan siyasal çalkantıların simgesidir.

Darbhane-i Âmire:

Darbhane-i Âmire, 3. Ahmet devrinde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliyeyi oluşturan binaları (Darbhane Eminliği, Dökümhane, Sıra Odalar, Damga Matbaası, Kalıp Atölyesi, Çark Atölyesi, Çinko Atölyesi) Hassa Mimarı Kirkor Balyan marifetiyle tamir ettiren 2. Mahmut, Darbhane-i Âmire'nin Hünkâr Dairesi olan Darbhane Köşkü'nü inşa ettirmiştir; köşkün yerinde önceleri 3. Ahmet'in yaptırdığı bir bina olduğu bilinir. Tarih kitabesi (Pertev Paşa'nın dizeleri ve Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi'nin hattıyla) köşkün üzerine yerleştirilmiştir. Darbhane Kapısı üzerinde yine Yesarizâde hattı bir kitabe ve ay-yıldız motifli bir madalyon görülür; kapının yanındaki çeşme, 3. Selim dönemi yapısıdır.

Ayia İrini:

1. Constantinus (324-337) tarafından yaptırılan Ayia İrini (Hagia Eirene: Kutsal Huzur) Kilisesi'nin yerinde antik çağda Artemis, Afrodit ve Apollon tapınakları bulunuyordu. Ayia İrini (Ayia Sofya'dan önce inşa edilmiş olması nedeniyle) "Ecclesia Antiqua" (Eski Kilise) olarak da anılır. Nika İsyanı (532) sırasında yakılan kilise, 1. Justinianus (527-565) devrinde baştan inşa edilmiş, 3. Leo (717-741), 5. Constantinus (741-775) ve 4. Leo (775-780) iktidarlarındaki depremlerde önemli hasar görmüş ve onarılmıştır.

Sur-u Sultanî içinde kalan ve böylece Topkapı Sarayı

Külliyesi'ne katılan Ayia İrini Kilisesi, sarayın yapılışından sonra Cebehane-i Âmire olarak kullanılmış, Mecma-i Eslihâ-i Âtika (Eski Silâhlar Koleksiyonu) ve Mecma-i Âsâr-ı Atîka (Eski Eserler Koleksiyonu) burada toplanarak ilk Osmanlı Müzesi oluşturulmuştur. Bizans çağında Haliç'in girişini kapatan zincirin bir bölümü de burada saklanmaktaydı. Osmanlı yapısı olan kubbeli ve revaklı kapının üzerindeki 1726 tarihli kitabe, müzenin açılışını işaret eder. Avludaki iki somaki lâhit, İstanbul'un fethinin ardından (15. yüzyılda yerine Fatih Camii yapılan) Havariyun Kilisesi'nden getirilmiştir.

Darbhane ve Ayia İrini Kilisesi, günümüze ulaşan binalardır. Kilisenin yanından (Soğuk Çeşme Kapısı yoluyla) 2. Mehmet tarafından yaptırılan Çinili Köşk'e (Sırça Saray) varılır. 2. Mahmut dönemi binası olan Alay Köşkü de 1. Avlu'dadır.

Alay Köşkü:

2. Mahmut dönemi binası olan Alay Köşkü, kurşun kaplı bir soğan kubbeyle örtülüdür. Yerinde 2. Mehmet tarafından yaptırılan, değişik tarihlerde onarılan ve 19. yüzyılda yıkılan bir köşk vardı. Bir İstanbul sokağına açılan tek saray yapısı olan Alay Köşkü'nün önünden geleneksel Ordu ve Esnaf Alayı geçerken, Padişah köşe pencerelerinden izlerdi. Osmanlı'da ordu donanımı İstanbul esnafı tarafından sağlanırdı; esnaf ve tüccar, "gayri muharib asker" sayılırdı. Sefere (orduyla birlikte) her loncadan esnaf gider, seyyar bir çarşı oluşturulurdu. Ordu ve Esnaf Alayı, sefer öncesi Padişah'ın önünden muhteşem bir törenle geçerdi. Önce mehter takımı, sazendeler, köçekler, çengiler ve meddahlar hüner gösterirdi. Esnaf pîrleri ve kâhyaları süslü atlar üstünde "bay-

ramlık urba"larıyla, onları izleyen esnaf da arabalar üzerine kurulmuş küçük dükkânlarda, tezgâhlarda, imâlâthanelerde marifetlerini sergileyerek yol alırdı. Bahçekapı'dan Sultan Ahmet Meydanı'na doğru giden alayı, şehir halkı yolun iki yanına dizilerek izler, kimi zaman Alay Köşkü'nün çevresinde toplanarak Padişâh'ı selâmlar, taşkınlık yapan seyircinin üzerine tulumbacılar su püskürtürdü.

Ordu ve Esnaf Alayı:

Evliya Çelebi, 4. Murat devrinde gerçekleştirilen Ordu ve Esnaf Alayı için "dillerle tâbiri, kalemle tahriri mümkün değildir," diye yazar. Ve töreni renkli üslûbuyla tarihe armağan eder:

"Mahmel-i Şerif (Hazret-i Peygamber'in Hurcu): Siyah Kâbe örtüsü üzre altın işlemeli, kubbe üzre altın yaldızlı, top alemli mahmeldir. Mahmeli götüren deve kınalanır, altınlarla kaplanır, yuları gümüş zincirden yapılır. Mahmel-i Şerif içinde güzel sesli bir çocuk Feth-i Şerif okur.

Alay Çavuşları: Cümle Alay Çavuşları küheylân atlara binip kıymetli kumaşlar giyinerek cadde üzre dururlar ve askerin alayda intizamına bakarlar.

Akdeniz Reisleri Esnafı: Bunlar Saray Burnu'nda üç yaylım toplar atarak Allah Allah diye geçerler. Alay Köşkü dibinden geçerlerken top tüfek atarak bir büyük cenk ederler ki, derya yüzünü kara duman kaplar.

Alemdar ve Sancakdar Esnafı: Yüz esnafın birer sancağı vardır. Umum Ordu Mollası'nın sancağı cümlesinden mükelleftir.

Bülbülcüler Esnafı: Bülbülün bin çeşit feryadından ruhlarına gıda hasıl olur. Bunlar inciler ve Yemen akikleri ile örülmüş bülbül kafesleri ile geçerler.

Sahhaf Esnafı: Bunlar ulemâ hâdimleri olmakla Kadıasker Alayı'nda taht-ı revanlar üzre dükkânlarında nice bin kitabları bulunur.

Hanende Esnafı: Bu hanendeler hoş avaz ile sefer ilâhileri okurlar ve Alay Köşkü dibinden geçerler.

Müneccim Esnafı: Bu müneccim sınıfı taht-ı revan üzerinde usturlablarını, Kıblenümalarını, takvim ve kitaplarını dizer. Müneccimbaşı, Kadıasker'le atbaşı beraber geçer.

Hekimler Esnafı: Bunlar alay vakti taht-ı revan üstünde dükkânlarına alet ve şurup hokkalarını, şişelerini dizerler. Ve bazı adamların nabızlarını tutup deva ederek geçerler.

Macuncu Esnafı: Bu macuncu tayfası taht-ı revanlar üzre dükkânlarının macun hokkalarını dizip, kalfaları tunç havanlar içinde Hindistan cevizi kabuğu, tarçın, zencefil gibi devaları dövüp hazırlarlar. Sonra gümüş hokkalar içine koyup macun yiyenlere ihsan ederler.

Meşrubat-ı Deva Esnafı: Bu tayfa hindiba, köknar, nane gibi devaların suyunu çıkarıp şişelere koyarak dükkânlarını tezyin ederler. Bu devalar gazilere gazada gayet lüzumlu olduğundan, bu tayfa dahî marifetlerini arz ile pürsilâh geçerler.

Şıfalı Yağlar Esnafı: Bu esnaf bademden, servi kozalağından, cevizden ve fındıktan vücuda sürülecek yağlar çıkarıp, küçücük şişeler içine koyup, taht-ı revanlar üzre dükkânlarını süslerler. Halka yasemin, sümbül, gül ve reyhan yağları dağıtarak geçerler.

Ekmekçiler Esnafı: Bunlar araba üzre ekmekçi dükkânları yapıp kimi hamurkârlık eder, kimi pişirir. Seyircilere küçücük parçalayıp ekmek üleştirirler ki, hamam kubbesi kadar, üstü çörek otlu, has ve beyaz olup taht-ı revanlar, arabalar ve kızaklar üzre yükseltirler. Her biri ellişer kantar

gelir ekmeklerdir. Lâkin bu gibi ekmekleri fırında pişirmek mümkün değildir. Yeri hendek gibi yarıp, üstlerine kül döküp, dört tarafını ateş ederler. Yavaş yavaş pişer. Beyaz ekmeklerin birkaç tanesini Alay Köşkü dibinde, Padişah huzurunda yağma ettirirler.

Değirmenci Esnafı: Bu tayfa ekmekçilere yamaktır. Pürsilâh olarak nice bin değirmen beygirlerini kınalayıp arabalar üzre sunî değirmenler yaparlar. Araba tekerlekleri döndükçe, değirmen çarkları tekerleğe dokunup dönerek un öğütür. Bu tarzda geçerlerken seyircilerin üzerine un serperek şaka ederler ve 'Allah yüz aklığı versin!' diye dua ederler.

Kum Saatçileri Esnafı: Taht-ı revanlar üzre kum saatlerini bağlayarak geçerler.

Kuyumcu Kalemkârı Esnafı: Bu tayfa öyle ustalardır ki, kuyumcuların ve cevahircilerin işlerine kalem ve mine nakışlar ederler. Mineli saat zarfları, hançer ve kılıçları, Hind Padişahı'na ve Acem Şahı'na gönderilir.

Aslancılar Kethüdası Esnafı: Elli adet aslancı, hayvanları zincirlerle çekip, her biri ejder-misal, insanlar üzre hamle ederler

Elmasçılar Esnafı: Bu elmas işleyiciler, taht-ı revanlar üzre çarklı dolaplarla elmas işleyerek geçerler."

BAB-ÜS SELÂM (ORTA KAPI)

2. Avlu'nun girişi. Alay Meydanı'yla Divan Meydanı'nı birbirine bağlar. İki yanında kuleler yükselir. Kulelerin altında kapıcı odaları vardır. 16. yüzyıl eseri olan kapının üzerinde 2. Mahmut'un ve 3. Mustafa'nın (1757-1774) tuğraları görülür. Topkapı Sarayı'nın ana kapılarından biri olan Bab-üs Selâm'dan yalnızca Padişah at üstünde girebilirdi.

2. AVLU (DİVAN MEYDANI)

Adalet Meydanı olarak da bilinir. Divan-ı Hümayûn bu avludaydı. Marmara Denizi yönünde Mutfaklar (Matbah-ı Hümayûn), Aşçılar Koğuşu, Aşçılar Camii, Aşçılar Hamamı, Vekilharç Dairesi ve Yağhane bulunur. Karşı yönde Zülüflü Baltacılar Koğuşu ve Beşir Ağa Camii yer alır. Avlunun kuzeyinde Harem çıkış kapısı, Kubbealtı (Yeni Divan-ı Hümayûn), Sadrazam Dairesi, Divan-ı Hümayûn Kalemi, Adalet Kasrı, Adalet Kulesi ve İç Hazine vardır. Bab-üs Selâm'la Akağalar Kapısı'nı bağlayan yol, Padişah Yolu'dur; diğeriyse Divan Yolu (Vezir Yolu) olarak anılır. Divan Meydanı'nın odak noktası Enderûn Kapısı'dır; 15. yüzyılda padişahlar tahtlarını buraya kurarlar, sefirlerin kabul törenleri bu kapıda başlardı. 16. yüzyıl binası olan Dış Hazine, 2. Avlu'nun kuzeybatısındadır.

BAB-ÜS SAADE (AKAĞALAR KAPISI, ARZ KAPISI)

3. Avlu'nun girişi. Kapı Enderûn'a açılır. Son şeklini 3. Selim (1789-1807) döneminde alan Bab-üs Saade'nin önüne Sancak-ı Şerif dikilirdi. Kapının 2. Avlu'ya bakan yüzü tuğralarla bezelidir.

3. AVLU (ENDERÛN MEYDANI)

Arz Odası ve 3. Ahmet Kütüphanesi:

Padişah'ın sık olarak bulunduğu yerdir Enderûn. 2. Mehmet dönemi binası olan ve Osmanlı'nın değişik dönemlerinde onarım gören Arz Odası bu meydandadır; çini-

lerle kaplı odada Padişah elçilerle vezirleri kabul ederdi. 3. Ahmet Kütüphanesi (Enderûn Kütüphanesi) Arz Odası'nın arkasındadır. 18. yüzyıl yapısı olan kütüphanenin ana kapısına, mermer merdivenle ulaşılır. Merkez kubbenin iki yanında birer orta boy kubbe, önünde üç küçük kubbe vardır; alemleri lâle ve nar şeklindedir. Kapı fildişi ve bağayla bezeli olup tarih kitabelidir. Stalaktit başlıklı dört sütunun taşıdığı sivri kemerlerle bezeli iç mekân, çiniyle kaplıdır.

Enderûn Meydanı'nın diğer yapıları arasında Enderûn Mektebi, Meşkhane, Seferli Koğuşu, Silahdâr Hazinesi, Ağalar Camii, Hünkâr Hamamı, Havuzlu Köşk, Fatih Köşkü (Enderûn Hazinesi, İç Hazine ya da Hazine Dairesi), Has Oda (Hırka-i Saadet Dairesi) sayılabilir.

Fatih Köşkü:

Fatih Köşkü, avluya dokuz sütunlu bir revakla açılır. Üç salondan ikisi ahşap çatıyla, biri kubbeyle örtülüdür. Konumu nedeniyle köşk, İstanbul Limanı'na, İstanbul Boğazı'na, Marmara Denizi'ne ve Anadolu yakasına bakar. Köşkün hamamı tarih sürecinde yıktırılmıştır. Bir zamanlar ahşap çatılı iki salon arasında bulunan açık hayat, büyük olasılıkla 1. Selim (Yavuz) döneminde (sütunlar üzerindeki kemerlerin arası doldurularak) kapatılmış ve dördüncü salon elde edilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki restorasyon sırasında dolgu sökülmüş ve (şadırvanıyla birlikte) açık hayat yeniden ortaya çıkarılmıştır.

Hırka-i Saadet Dairesi:

Çini ve âyet levhalarıyla kaplı olan Hırka-i Saadet Dairesi'nde Hazret-i Muhammed'in hırkası, seccadesi, kı-

lıcı (Seyf-i Nebevî), oku ve yayı, mühürü, taş üzerinde ayak izi, Sakal-ı Şerif, Sancak-ı Şerif, Kâbe-i Muazzama'nın anahtarları (Miftah-ı Şerif) ve ağaç üzerine altın kaplama su olukları, som altın Hacer-i Esved muhafazası, Hazret-i Ebûbekir, Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali ve Hazret-i Osman'ın Kur'an-ı Kerim'leri, seccadeleri, sancakları, tesbihleri, kılıçları ve diğer "Emanat-ı Mukaddese" bulunur.

Halife olan ilk Osmanlı Padişahı 1. Selim (Yavuz, 1512 -1520) zamanında başlayan bir geleneğe göre, Hırka-i Şerif her Ramazan'ın on beşinde Padişah ve devlet erkânı tarafından ziyaret edilirdi. Padişah gece vakti Altın Yol'dan Hırka-i Saadet Dairesi'ne gelir, Tülbent Ağası tarafından gümüş taslardaki gülsuyuyla ıslatılmış süngerler (Silahdâr Ağa eliyle) Padişah'a verilir, Padişah da Hırka-i Şerif'in gümüş muhafazasını silerdi. Aynı anda (Çuhadar Ağa ve Rikâbdar Ağa başta olmak üzere) hazır bulunanlar Daire' nin her yerini gülsuyu, misk ve amberle silerlerdi.

Ziyaret Merasimi, sonraki gün öğle namazından iki saat önce başlardı. Padişah Hırka-i Saadet Dairesi'ne gelir, Hırka'nın bulunduğu altın sandık, gümüş muhafazasından çıkarılarak altın sehpa üzerine yerleştirilir, Padişah sandığı altın anahtarla açardı. Sandıkta (tümü iç içe olmak üzere) inci işlemeli şeritlerle sarılı yedi bohça, bir altın çekmece ve yine bir bohça bulunur. Son bohça açıldığında, Hırka-i Şerif ortaya çıkar. Ziyaret, Hırka'nın sağ omuz hizasındaki yakası üzerine konulan bir tülbenti öperek gerçekleştirilirdi. O gün için yüzlerce tülbent hazırlanmış olur, Padişah' ın ve Sadrazam'ın ardından devlet ve saray erkânı Hırka-i Şerif'i öper, sürekli okunan Kur'an-ı Kerîm eşliğinde devam eden ziyaret tamamlanana kadar Padişah Hırka'nın başından ayrılmazdı.

Ziyaret bittiğinde, Hırka-i Şerif yine Padişah tarafın-

dan özel bohçasına, çekmeceye, inci şeritli yedi bohçaya ve sandığa yerleştirilir, tümü gümüş muhafazaya kilitlenirdi. Reşat Ekrem Koçu'nun anlattığına göre, Hırka üzerinde öpülen tülbent, ziyaretçi tarafından "kutsiyet sinmiş bir hatıra" olarak saklanırdı. Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*'de (19. yüzyıl), Hırka-i Şerif Ziyareti'nden sonra yeniçerilere (Mutfak Emini tarafından) baklava dağıtıldığını yazar.

Hırka-i Saadet Dairesi Çeşmesi:

Hırka-i Saadet Dairesi'nin önünde, ayna taşı oymalı bir çeşme yer alır. Ayna taşının orta yeri, sürahi motifiyle taçlandırılmış oluklu bir sütunla süslenmiştir; iki yanı, çerçeve içine alınmış renkli mermer panolarla kaplıdır. Taşın üzerinde, 2. Mahmut'un kabartma motiflerle tezyin edilmiş tuğrası ve Hicrî 1238 (Milâdî 1822) tarihli kitabe görülür.

Ağalar Camii:

Topkapı Sarayı Külliyesi'ndeki en büyük cami olan Ağalar Camii, Hünkâr Camii olarak da bilinir. Enderun-u Hümayûn Zülüflü Ağaları'nın burada namaz kılması nedeniyle, Ağalar Camii adını almıştır. Büyük olasılıkla 2. Mehmet (Fatih) dönemi binası olan cami, 18. yüzyılda Seyyid Mehmed Ağa tarafından (kiremit kaplı ahşap çatı yerine tonoz inşa edilerek) onarılmış, 2. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına ilişkin kararı burada almıştır. 1881 yılına kadar kullanılan Ağalar Camii (44 yıl aradan sonra) 1925 yılında kütüphane olarak restore edilmiş ve sarayın değişik yerlerindeki el yazmaları burada toplan-

mış, yanındaki mescid okuma salonu olarak düzenlenmiştir. Mescidin kitabesi 1723 tarihlidir.

4. AVLU (SOFA-İ HÜMAYÛN)

Enderûn'dan Sofa-i Hümayûn'a üç geçitle ulaşılır; arada belirli bir kapı yoktur. Sofa-i Hümayûn'un kuzeyinde yine aynı adla (ya da Mermer Sofa olarak) anılan bir teras vardır. Ortasında fiskiyeli bir havuz bulunan teras, 4. Murat'ın (1623-1640) yaptırdığı Revan Köşkü'yle Bağdad Köşkü'nü, Sultan İbrahim (1640-1648) tarafından yaptırılan Sünnet Köşkü'nü ve İftariye'yi (Kameriye) içerir. Mermer Sofa, Topkapı Sarayı'nın görkemli tarihindeki yerini tezyinatlı köşkleriyle alır.

Revan ve Bağdad Köşkleri:

4. Murat dönemi yapıtları olan Revan ve Bağdad köşklerinin süslemeleri benzerlikler gösterir. Önemli bir fark, Revan Köşkü'nün altın kubbe tezyinatının sıva üstüne, Bağdad Köşkü kubbe nakışlarının deri üzerine yapılmış olmasıdır. İki köşkün de tavanları deri kaplıdır; ikisinin de ocakları yaşmaklıdır. Bağdad Köşkü, kalın kemerler üstüne oturmuş mermer sütunlu ve geniş saçaklı bir revakla çevrilidir. Sütunlar taban taşına pirinç çemberlerle oturtulmuştur. Dış duvar çinileri firûze ve lâciverttir. Pirinç pencere parmaklıkları sekiz köşeli yıldız şeklinde, kubbe motifleri (mavi göbek zemini çevresinde) nar çiçeği biçimindedir. Kubbeden altın yaldızlı kafesle çevrili kırmızı bir top sarkar. İç duvarları kaplayan çinilerin üzerinde Kur'an-ı Kerim'den âyetler okunur. Kapı ve dolap kanatları sedef ve (altın yaldız zemin üstüne) bağa kaplıdır. Sermimaran-ı

Hassa Hasan Ağa binası olan Bağdad Köşkü'nün dış köşelerinde balık pulu motifleriyle süslü kum saatleri görülür.

İftariye:

Sofa-i Hümayûn'un yüksek balkonunu çeviren mermer korkuluğun ortasında, dört ince sütun üzerinde yükselen İftariye, bakır bir gölgelikle örtülüdür. Gölgeliğin üzerindeki soğan kubbenin alemi altın yaldızlıdır.

Sofa Köşkü:

Sofa Köşkü avlunun Haliç yönündedir. 3. Ahmet dönemi binası olan ahşap Sofa Köşkü'nün avlu cephesi, sütunlar üzerine oturtulmuştur; avluya geniş bir taş merdivenle inilir. Merdivenin başındaki kemerin üzerinde, Şair Dürrî imzalı tarih kitabesi okunur. Kitabeden anlaşıldığına göre, Sofa Köşkü'nün yerinde önceden harab bir yapı vardı; Sofa Köşkü, bu yapının 3. Ahmet tarafından tamir ettirilmesiyle doğmuştur. Duvarların üst kısmına nakşedilmiş Hilye-i Saadet, Şair Hakanî Mehmet Bey eseri olup 16. yüzyıldan kalmadır.

Mecidiye Köşkü:

4. Avlu'nun Marmara Denizi'ne bakan tarafındaysa Abdülmecid (1839-1861) dönemi eseri olan Mecidiye Köşkü yükselir. "Empire" üslûbunda tasarımlanan Mecidiye Köşkü, Haliç'den Boğaz'a, Anadolu sahilinden Adalar'a uzanan görsel bir panoramayı kapsar. Esvap Odası, 2. Mahmut dönemi binası olan Sofa Camii ve Hekimbaşı Kulesi (Baş Lala Kulesi) aynı bölgededir. Kulede (birçok

ilacın yanı sıra) "Zat-ı Şahane'nin kudret-i recüliyesi"ni korumak üzere kuvvet macunları hazırlanırdı. 4. Murat, cirit oyunlarını izlemek üzere kulenin önüne bir taş taht yaptırmıştır.

HAREM

Yaklaşık olarak 250 odadan oluşan Harem-i Hümayûn, Birûn'dan Enderûn'a uzanır. 1. Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan, Harem'i eski Duhteran (Kızlar) Dairesi'ni kapsayacak şekilde genişletmiştir. Zülüflü Baltacılar Koğuşu'yla Hırka-i Saadet Dairesi arasında kalan Harem'e, Adalet Kulesi'nin yanındaki Araba Kapısı'ndan girilir. Araba Kapısı'ndan Cümle Kapısı'na uzanan ince avlunun çevresinde Başhazinedar Ağa Dairesi, Başmusahip Ağa Dairesi ve Kızlar Ağası (Dâr-üs Saade Ağası) Dairesi bulunur. Dolaplı Kubbe, Şadırvanlı Taşlık (Şadırvanlı Sofa), şehzâdelere Kur'an-ı Kerîm öğretilen Kara Ağalar Mescidi, Kara Ağalar Koğuşu ve Meşkhane Kapısı da buradadır. Kuşhane Kapısı, Cümle Kapısı'nın sağındaki tonozlu koridorun sonundadır.

Harem-i Hümayûn'un ana yapıları arasında 3. Murat'ın Yatak Odası, 1. Ahmet Kütüphanesi, 3. Ahmet'in Yemek Odası, Veliaht Dairesi, Şehzâdeler Dairesi, Hünkâr Mahfili, Valide Sultan Dairesi (4. Mehmet dönemi, 1648-1687), Meşk Odası (3. Selim dönemi), 3. Selim Dairesi, Mihrişah Sultan Dairesi, 1. Abdülhamid'in (1774-1789) Yatak Odası, 3. Osman Köşkü, Şehzâdeler Okulu, Hünkâr Hamamı, Valide Sultan Hamamı, Cariyeler Dairesi sayılabilir.

Kızlar Ağası Dairesi ve Cariyeler Dairesi:

İki katlı kâgir bir yapı olan Kızlar Ağası Dairesi'nde çini süslemeli ocaklar görülür; duvarlar yine çini kaplıdır. İçiçe iki odadan oluşan ilk katta Büyük Ağa'nın oturma odası (dış oda) bulunur. İç oda, dış oda tarafından çevrilmiştir. Binanın üst katı, Şehzâdeler Mektebi'dir. Mektep ve çevresindeki odalar, altın yaldızlı kubbelerle örtülüdür.

Cariyeler Dairesi, odaları, taşlıkları, geçitleri, merdivenleri, saçakları, sütunları, revakları ve hamamıyla gizemli bir atmosfer sergiler.

Dolaplı Kubbe:

Adını dört duvarındaki dolaplardan alan ve bir kubbeyle örtülü olan Dolaplı Kubbe, Araba Kapısı'nın yanındadır. Efsaneye göre, genç bir Hadım Ağa'yla bir cariye, buradaki iki dolapta "kırklara karışmış"lardır.

Şimşirlik:

Tahttan indirilen padişahlarla şehzâdelerin köşklerinin bulunduğu alana (pencere kafeslerinin şimşir ağacından yapılması nedeniyle) Şimşirlik, Şimşirlik Bahçesi ya da Kafes adı verilirdi. "Deli" lâkabıyla bilinen Sultan İbrahim, tahttan indirildikten sonra Kafes bölümündeki bir odaya kapatılmış, odanın (yemeğin verildiği küçük açıklık dışında) tüm pencereleri örülmüş ve kapı kilidine kurşun akıtılmıştı. Sultan İbrahim (Valide Kösem Sultan'ın ve Sadrazam Sofu Mehmet Paşa'nın buyruğuyla) kapıyı kıran Cellât Kara Ali ve yamağı Hamal Ali tarafından bu hücrede katledilmiştir.

Hünkâr Mahfili:

Hünkâr Mahfili'nin merkez kubbeyle örtülü ve yaldızlı bir şirvanla çevrili bölümü, cariyelerin raksettiği ve hanendelerin icrâ-yı âhenk eyledikleri yerdir. Mermer çeşmelerle süslenmiş salondaki çerçevesi kabartmalı ayna, şirvana çıkan merdivene geçit veren kapıdır. Hünkâr Mahfili'nin 3. Ahmet'in Yemek Odası'na, 3. Murat'ın Yatak Odası'na ve Hünkâr Hamamı'na açılan kapıları da bulunmaktadır. Padişah'ın rakkaseleri izlediği yer, sedef kakmalı ahşap bir parmaklıkla çevrilidir; söylentiye göre, önündeki tavana asılı olan billûr topa dans ederken dokunabilen rakkase Zat-ı Şahane tarafından ödüllendirilirdi.

Padişah Odaları:

3. Murat'ın Yatak Odası'nı dört büyük kemere oturtulmuş ve altın yaldızlı hatla tezyin edilmiş bir kubbe örter. Yaşmağı altın yaldızlı sacdan bir ocağın ve aynasında çiniyle somakiden oluşan bir motifin yer aldığı selsebilli bir çeşmenin bulunduğu odanın kapısıyla dolap kanatları bağa ve sedef bezeli, duvarları çini panolarla kaplıdır. Kapının pembe ve siyah menevişli somaki kemerinin üzerinde tarih kitabesi (Hicrî 986, Mîlâdî 1578) okunur.

3. Ahmet'in Yemek Odası'nın duvarları, altın nakışlı ruganîdir. Yine altın nakışlı tavanın göbeği aynalıdır. 1. Abdülhamid'in Yatak Odası'ndaki ocağın yaşmağı mermerdir. Çeşme siyah, beyaz ve gri mermerden yapılmıştır. 1. Abdülhamid'in cariyesi Ruhşah'a yazdığı aşk mektuplarının bu odada kaleme alındığı söylenir. Yetenekli bir bestekâr olan 3. Selim, eserlerini Harem'deki odasında besteler ve icra ederdi. 3. Selim Odası'nın ocak yaşmağı, Avrupa çini-

leriyle kaplıdır; ocağın üzerinde, iç içe geçmiş (altın yaldızlı ve kabartma çiçek süslemeli) iki kemer görülebilir. 3. Selim Odası'ndaki ocak, sarayın tezyinatlı eşyası arasında yer alır.

1. Ahmet Kütüphanesi:

1. Ahmet Kütüphanesi'nin kemerleri ve kubbesi silme çiniyle kaplıdır. Yeşil ve mavi, dikey, yatay ve dairesel çizgilerle süslenmiş olan çinilerin üzerinde Kur'an-ı Kerim'den âyetler görülür.

Mihrişah Sultan Dairesi:

Mihrişah Sultan Dairesi'nin duvarları, ahşap oyma ve alçı kabartma çiçek ve meyve motifleriyle bezelidir. Ocağın mermer yaşmağı oymalı ve somaki süslemeli, üst pencereler alçı çerçeveli ve renkli camlıdır. Odanın (siyah zemin üzerine altın yaldızla nakışlı) tarih kasidesi, Şair Münib eseridir (1789). Valide Sultan Dairesi, üç bölümden oluşur: Valide Sultan Sofası, Valide Sultan Yemek Odası ve Valide Sultan Yatak Odası. İç içe iki odadan oluşan sofa, altın yaldızlı kabartma ahşap süslemeleriyle dikkat çeker; üst pencereleri alçı çerçeveli ve renkli camlıdır. Yemek Odası'ndaki başlıca tezyinat, sedef ve bağa işlemeli dolap kanatlarıdır. Yemek Odası'nın Yatak Odası'na açılan kapısı üzerinde bir mermer kitâbe vardır. Yatak Odası'nın duvarları çinili, tavanı kısmen kemerlidir.

3. Osman Köşkü:

Cephesi Havuzlu Taşlık'a bakan ve Avrupa çinileriyle döşeli olan 3. Osman Köşkü'nün büyük kapı kemerinin

üzerinde, 2. Mahmut'un tuğrası görülür; 18. yüzyıl eseri olan köşk, 19. yüzyılda onarım görmüştür. Kapının iki yanında, ayna taşları oymalı çeşmeler vardır.

Altın Yol:

Valide Sultan Taşlığı'yla Kadınefendiler Taşlığı'na açılan ve iki yanı çinilerle bezeli bir koridor olan Altın Yol, yalnızca Padişah ve şehzâdeler tarafından kullanılırdı. Bu yoldan yürüyerek geçen Padişah, Harem sakinlerine altın serperdi; bir şehzâde doğduğunda altın beşik bu yoldan geçirilir, tahta yeni çıkan Padişah da Eyüp Sultan'daki Kılıç Kuşanma Töreni'ne buradan geçerek giderdi.

Altın Yol'un sağındaki yaklaşık 50 basamaklı taş merdiven, saray tarihinin önemli olaylarından birine sahne olmuştur. 3. Selim'in canını alan yeniçeri isyanı, Harem'de saklanan Şehzâde Mahmut'u (2. Mahmut) da yok etmeyi amaçlıyordu. Şehzâde'yi koruyan Cevrî Kalfa, yanıbaşındaki ocağın kızgın küllerini bir çömleğe doldurarak merdivenden çıkmaya çalışan isyancıların üzerine boşaltmış, Şehzâde Mahmut damdan kaçarken Alemdar Mustafa Paşa yetişerek 3. Selim'e sadık askerleriyle isyanı bastırmıştı. İçinden kül alınan ocak ve Cevrî Kalfa Dairesi olarak anılan dört oda, merdivenin üzerinde karşılıklı olarak durmaktadır.

Altın Yol'un Kafes'e bağlandığı dar geçit, Reşat Ekrem Koçu'nun ilettiği eski bir saray inanışına göre, "Cinlerin Meşveret (Görüşme, Tartışma) Yeri"ydi ve geceleri tekin sayılmazdı.

HASBAHÇE

Köşklerden, cirit meydanlarından, tarhlardan, gezinti ve eğlence alanlarından oluşurdu Hasbahçe. Harem hanımlarının Hasbahçe eğlenceleri "Halvet" (gizli, saklı) olarak adlandırılır, Padişah'ın Hatt-ı Hümayûn'uyla Hasbahçe'de renkli kumaşların çevrelediği "Halvet Yolları" yapılır, çevre çadırlarla bezenir, yastıklarla ve minderlerle döşenirdi.

Sepetçiler Köşkü:

Hasbahçe içindeki saray yapılarından günümüze yalnızca Sepetçiler Köşkü kalmıştır. Sultan İbrahim tarafından 1643 yılında Hasbahçe'nin deniz surlarına ulaştığı noktada yaptırılan köşkün adı, çevresindeki hasırcı ve sepetçi esnafından kaynaklanır; İbrahim'in de sepet örmeye meraklı olduğu yazılır. 1. Mahmut devrinde (1730-1754) onarılan köşk, Guillaume-Joseph Grelot'nun 1680 yılında çizdiği panoramada yanlışlıkla Sinan Köşkü olarak adlandırılır; çizim, Sedad Hakkı Eldem'in *Köşkler ve Kasırlar* (İstanbul, 1973) başlıklı anıtsal kitabında da yayımlanmıştır. Jean-Baptiste Hilair'in 1788 tarihli tablosunda ve John Frederick Lewis'in (19. yüzyıl) gravürlerinde yer alan Sepetçiler Köşkü, 20. yüzyılın sonlarında restore edilmiştir. Saltanat kayıklarını barındıran Saray Kayıkhanesi'yle Kayıkçı Mutfağı, Kayıkçı Koğuşu ve Kayıkçı Hamamı, 1. Dünya Savaşı yıllarında yıktırılmıştır. Hamam, Kayıkhane'yi onartan 3. Selim'in validesi Mihrişah Sultan tarafından yaptırılmıştır.

İncili Köşk:

Bir zamanlar Cirit Meydanı'nın arkasındaki surlara bakan İncili Köşk (Sinan Paşa Köşkü), Sermimaran-ı Hassa Davud Ağa binasıdır (3. Murat dönemi, 1574-1595); Vezir Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılıp Padişah'a hediye edilmiştir. Altın anahtarı 1591 yılında (Davud Ağa eliyle) Sinan Paşa'ya sunulan İncili Köşk'ün kurşunlu kubbesinin süslemeleri inci salkımı şeklinde, alemiyse som altındı. Duvarlar İznik çinileri, yer ipek halıları ve seccadelerle kaplıydı. Sırmalı ve incili kumaşlarla döşenmiş odaların yaldızlı tavanlarından altın toplar ve elmaslı avizeler sarkıyordu. Reşat Ekrem Koçu, 3. Murat'ın köşkün açılışına eğeri mücevherli, üzengisi incili bir at üzerinde geldiğini, Koca Sinan Paşa'nın atın üzengisini tutarak yanı sıra yürüdüğünü yazar. Yaklaşık üç yüzyıl yaşayan ve son demlerinde harab olmaya yüz tutan İncili Köşk, Abdülaziz döneminde (Sirkeci'de yapılan İstanbul Garı'na bağlanan Rumeli Demiryolu'nun Topkapı arazisinin Marmara Denizi'ne ulaştığı yerden geçirilmesiyle) yıktırılmıştır.

Evliya Çelebi, 4. Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın doğduğu gece kurbanlar kesildiğini ve bayram edildiğini anlatır: İstanbul hezarfenlerinden Lâgarî Hasan Çelebi, 50 okka barut macunundan yedi kollu bir fişek icad eder. 4. Murat'ın huzurunda fişeğe binerek gökyüzüne yükselir ve yanında taşıdığı küçük fişekleri ateşleyerek Marmara'nın yüzünü aydınlatır. Yedi kollu fişeğin barutu tükenince de (ellerindeki kartal kanatlarını açarak) Sinan Paşa Köşkü önünde denize iner...

Yalı Köşkü:

Yalı Köşkü sütunlu bir revakla çevriliydi; geniş saçaklı çatının ortasında, pencereli bir kasnağa oturtulmuş bir kubbe vardı. Osmanlı donanması sefere çıkarken, Kaptan-ı Derya ve Donanma Serdarı Padişah'la bu köşkte vedalaşır, dönüşte yine burada huzura kabul edilirdi. Sefer öncesi, kürekçiler Tersane Zindanı'ndan getirilerek sıralara raptedilir, kaptanlar, zâbitler ve azebler (tersane neferleri) yerlerini alır, Müneccimbaşı'nın tayin ettiği uğurlu saatte Kasım Paşa önlerinden hareket edilerek Beşiktaş açıklarına demir atılırdı. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin karşısında (Paşa'ya hürmeten) birkaç gün beklenir, yine Müneccimbaşı'nın bildirdiği gün ve saatte Saray Burnu'na doğru yola çıkılırdı. Kaptan-ı Derya kadırgası Yalı Köşkü önüne geldiğinde (dümen suyundaki tüm gemilerle birlikte) durur, köşkte bekleyen Padişah'ı top atışıyla selâmlardı. Kaptan-ı Derya ve Donanma Serdarı kayığa binerek Yalı Köşkü'nün rıhtımına çıkar ve huzura kabul edilirdi. Paşaların samur kürk ve elmaslı hançerle taltif edilmesinin ardından dualar edilirdi. Kaptan-ı Derya ve Donanma Serdarı kadırgaya geri dönünce donanma hareket eder, Yalı Köşkü'nün önünden geçen her gemi top atışlarıyla Padişah'ı selâmlar, Topkapısı'nda dizili toplarla bu selâma karşılık verilirdi.

Mermer Köşk:

Topkapısı'nın yanındaki Mermer Köşk, denize tümüyle hâkimdi; Haliç'i, Galata Limanı'nı, İstanbul Boğazı'nı ve Üsküdar kıyılarını görebiliyordu. 16. yüzyılda yaptırılan Mermer Köşk, 19. yüzyılda yanmıştır. Yine Topkapısı'nın

yanında bulunan Şevkiye Köşkü (18. yüzyıl), 3. Selim tarafından annesi Mihrişah Sultan için yaptırılmıştı; bir Bizans sarnıcı üzerine oturan yapı, Sertab Köşkü olarak da anılır. 3. Ahmet dönemi binaları olan Tomak Köşkü ve Cirit Köşkü, Hasbahçe'nin Cirit Meydanı'na açılıyordu.

Topkapısı Sahilsarayı:

Yazlık Harem olarak da adlandırılan Topkapısı Sahilsarayı, Haliç önlerindeydi. 3. Ahmet devrinde inşa edilen yazlık köşkün 1. Mahmut (1730-1754) tarafından geliştirilmesiyle doğan Topkapısı Sahilsarayı, Harem, Selâmlık, Harem Ağası Dairesi, Mutfak gibi bölümlerden oluşuyordu. İlkbahar ve yaz aylarında kullanılan Topkapısı Sahilsarayı, 19. yüzyılda tümüyle yanmıştır.

Gotlar Sütunu:

Hasbahçe'nin günümüzde Gülhane Parkı olarak adlandırılan bölümünde bulunan Gotlar Sütunu (Prof. Dr. Semavi Eyice'ye göre) 4. yüzyıl eseridir. Semavi Eyice ve Hülya Tezcan, Lâtince kaide kitabesinin metnini aktarır:

FORTUNAE
REDVCI OB
DEVICTOS GOTHOS

Kitabede Gotlar'a karşı (Talih Tanrıçası Fortuna'nın yardımıyla) kazanılan bir zaferden söz edilmesi, sütunun muzaffer bir Roma İmparatoru'nu onurlandırmak üzere dikildiğinin kanıtıdır. Boğaziçi Üniversitesi Lâtince Okutmanı Dr. Chryssi Sidiropoulou, yazıtı (meâlen) "Gotlar'ın ye-

nilgisi, iyi talihimizi geri getirdi" olarak çevirir. Tarihçiler, bu imparatorun 1. Constantinus (324-337) ya da 1. Theodosius (379-395) olabileceği varsayımları üzerinde dururlar. Gotlar Sütunu'nun Marcus Aurelius (161-180) ya da 2. Claudius (268-270) adına dikilmiş olduğu varsayımları, bu imparatorların İstanbul'a gelmedikleri göz önüne alındığında, geçerliliğini yitirir.

Ernest Mamboury, Gotlar Sütunu'nun Septimius Severus dönemi (2. yüzyıl) eseri olan Theatrum Majus'un (Büyük Tiyatro) Spina'sından (alanı ikiye ayıran set) geldiğini öne sürer; anıt-taşın 4. yüzyıl yapısı olduğunu savunan ve 2. yüzyıl teorisini redden tezlerse, tarihsel kanıtlarla desteklenmiştir.

Mavi damarlı mermer bir sütun olan anıt, üç basamaklı tabana oturmuş bir kaide üzerinde yükselir. Korint tarzındaki başlığın ortası kabartmalıdır. Tarihçi Gregoras (14. yüzyıl), sütunun üzerinde bir zamanlar Megaralı Byzas'ın yontusunun bulunduğunu öne sürer. Halûk Şehsuvaroğlu, Hasbahçe eğlencelerinin Gotlar Sütunu'nun çevresinde de sürdüğünü anlatır.

HAS AHIR

2. Mehmet (Fatih) tarafından 1478 yılında yaptırılan Has Ahır (İç Ahır), yalnızca padişah atlarının barınağıydı. Mücevherli biniş ve koşum takımları (eyer, üzengi, gem) için yanında özel bir hazine dairesi bulunan Has Ahır'ın bayram günlerinde donanması usûldendi. Padişahların saltanat arabaları da Has Ahır'da muhafaza edilirdi.

Ahır Kapısı:

Topkapı Sarayı'nın Has Ahırı'na açılan Ahır Kapısı'ndan yalnızca hayvanlarla bakıcıları geçebilirdi. Otluk Kapısı olarak da anılmasının nedeni, ahırlara götürülen otların bu kapının yanında depolanmasıydı. 3. Mikhail (842-867) döneminde yine Saray Ahırı'na açılan kapı, İstanbul Limanı'ndaki en eski Bizans geçitlerindendir. 1722 yılında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından onarılarak üzerine mermer bir kitabe yerleştirilen Ahır Kapısı'nın çevresindeki burçlarda ateş mazgalları görülür.

Ahırkapı Feneri:

Ahır Kapısı'nın yakınlarında bulunan ilk Ahırkapı Feneri, 3. Osman dönemi (1754-1757) binasıdır. Tarih, Mısır'la ticaret yapan Hacı Kaptan'ın kalyonunun fırtınalı bir gecede bu kıyıdaki kayalara çarparak parçalandığını yazar. Canını kurtaran Hacı Kaptan, olay yerine gelen 3. Osman'a ve Sadrazam Said Paşa'ya "surlar üzerine bir fener yapılır ve kandilleri her gece yakılırsa" kazaların önlenebileceğini söyler. Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa gözetiminde 1755 yılında yapılan ahşap Ahırkapı Feneri'nin bakımı ve işletmesi Bostancı Ocağı'na bağlanarak hademe ve bekçiler tayin edilir, kandillerin yağ gereksinimi Topkapı Sarayı'ndan sağlanır. Fener yönetimi, 1. Abdülhamid devrinde (1774-1789) "gedik" (ticaret yetkisi) usulüne bağlanır ve babadan oğula geçmeye başlar. Fenerin çevresi 2. Mahmut (1808-1839) döneminde temizlenerek açılır. Surun üzerinde bulunan ve semt yangınlarından payını alan ahşap fener, Abdülmecid (1839-1861) tarafından yıktırılır ve bu kez kıyıda taştan inşa edilir (1857).

Ahırkapı Feneri Çeşmesi:

Ahırkapı Feneri'yle 19. yüzyılda yıktırılan İncili Köşk (Sinan Paşa Köşkü) arasında bulunan Ahırkapı Feneri Çeşmesi, 1597 tarihlidir. Günümüzde görülen bölümleri yıkıntı halinde olan çeşmenin haznesi sur duvarı içinde, aynası ve teknesi toprak altındadır. Sivri kemerin üzerindeki kitabede, Şair Hâdi tarafından yazılan tarih beyti (Hicrî 1006) okunur; tarihçiler, ilk satırın zamanla düştüğünü, çeşmeyi yaptıranın adının düşen yazıyla birlikte yok olduğunu düşünürler.

MÜZE

Kütüphane:

2. Mehmet döneminden Osmanlı'nın son demlerine uzanan 470 yıllık süreçte kaleme alınan ve dinsel, toplumsal, sanatsal konuları kapsayan yaklaşık 20.000 el yazması yapıt, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir. 3. Ahmet Kütüphanesi'yle birlikte saraydaki yedi ayrı kütüphaneden toplanarak Ağalar Camii'nde bir araya getirilen kitaplar, özellikle minyatür ve hat sanatının eşsiz örneklerini barındırırlar. Tezyinatlı Kur'an-ı Kerîm'ler, ceylân derisi üzerine çizilmiş olan Piri Reis Haritası ve padişah mühürleri, koleksiyonun önemli bir bölümünü oluşturur.

Hazine:

Topkapı Sarayı Müzesi Hazinesi, Fatih Köşkü'nün içindeki salonlardan oluşur. Altın ve gümüşle süslenmiş saray eşyasıyla mücevherlerin (elmas, zümrüt, yakut) sergilendiği Hazine'de, 4. Murat'ın ve İran hükümdarı Şah

İsmail'in tahtları vardır. İnci ve zümrüt nakışlı Şah İsmail Tahtı, Nadir Şah tarafından 1. Mahmut'a armağan edilmiştir. Zümrütler ve elmaslarla bezeli Topkapı Hançeri, 1. Mahmut tarafından Nadir Şah'a gönderilmek üzere elçilerle yola çıkarılmış, Nadir Şah'ın bu arada çıkan isyanda öldürülmesiyle hançer Topkapı Sarayı'na geri getirilmiştir. Altın ve zebercet kaplı Bayram Tahtı, Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın 3. Murat'a hediyesidir. Tekfur Sarayı'nın yıkıntıları arasında bulunan Kaşıkçı Elması, söylentiye göre üç kaşıkla takas edildiğinden bu adı almıştır; kaşıkçıdan kuyumcu esnafına, Kuyumcubaşı'ndan Vezir-i Âzam'a uzanan serüven, 4. Mehmet'in taşı Topkapı Sarayı'na getirmesiyle noktalanmıştır. Gümüş bir yuvaya oturtulan 86 karatlık elmasın çevresi 49 adet pırlantayla sarılıdır. Abdülaziz'e Hindistan'dan gönderilen inci heykelcik de Hazine'dedir.

Çiniler:

2. Mehmet tarafından 1472 yılında Topkapı Sarayı Külliyesi'nde yaptırılan Çinili Köşk, 1880'de Müze-i Hümayûn'a çevrilmiş, 1939'da Topkapı Sarayı Müzesi'ne devredilmiş, 1953 yılında Fatih Müzesi olmuştur. 1975'de Çini Müzesi olarak açılan köşk, 1981'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne bağlanmıştır. Giriş eyvanı ve iç duvarları çinilerle kaplı olan müzede, Selçuklu, İznik ve Kütahya çini ve seramikleri cam muhafazalar içinde sergilenmektedir. Çinili Köşk'ün bir odasında, ayna taşında renkli tavus kuşu kabartması bulunan ve 4. Murat dönemi eseri olan çeşme görülebilir.

Porselenler:

Çin porseleni (fağfurî), Osmanlı hanedanı tarafından ilk kez 15. yüzyılda kullanılmıştır. 2. Mehmet'in oğulları Beyazıt ve Mustafa'nın Edirne'deki sünnet düğününde Çin porseleni kâselerle (kâse-i fağfurî) şerbet sunulduğu belgelenmiştir. Osmanlı'nın İran ve Mısır'a yaptığı seferlerle Hindistan'dan ve Çin'den padişahlara gelen hediyeler, sarayın Çin Porseleni koleksiyonunun zenginleşmesini sağlar. Japon porselenleri 17 ve 18. yüzyılda, Avrupa porselenleri 19. yüzyılda İstanbul'da görülür. Topkapı Sarayı Müzesi'nde yaklaşık bin adet Yıldız Çini Fabrika-i Hümayûnu eseri porselen obje vardır. Fabrika, 1890 yılında 2. Abdülhamid'in (1876-1909) buyruğuyla inşa edilmiştir.

Camlar:

Osmanlı'da ilk cam imalâthanesi, 3. Selim döneminde Derviş Mehmet Dede tarafından Beykoz'da kurulmuştur. Aralarında altın ya da tombakla süslenmiş, mücevherle bezenmiş örnekler de bulunan ve genelde Beykoz Camları olarak bilinen eserler, 18. ve 19. yüzyılda Beykoz'da açılan işliklerde üretilmiştir. Çeşm-i Bülbül (Bülbül Gözü), Abdülmecid dönemi eseridir; renkli şeritlerle bezeli cam eserler, ilk kez Çubuklu'daki Çeşm-i Bülbül Çeşmesi'nin yanında bulunan imalâthanede yapılmıştır. Müzede yaklaşık 700 adet İstanbul camı sergilenmektedir.

Portreler:

Topkapı Sarayı Müzesi'nin tablo bölümündeki başlıca eserler, padişah portreleridir. Portrelerin büyük bölümü

19. yüzyıl eseridir. Bu bölümde ayrıca kadınefendilere ve hanımsultanlara ait portreler, İstanbul tabloları ve gravürleri bulunmaktadır.

Saatler:

Koleksiyondaki yaklaşık 400 saatin (cep ve masa) büyük bölümü mücevherle bezelidir. 18. ve 19. yüzyıl Avrupa saatçiliğinin seçkin örnekleri arasında, İstanbul görünümleriyle süslü olanlar ve müzikli saatler de vardır. Müzedeki saatlerin bir bölümü Osmanlı tarafından ısmarlanmış ve isteğe göre yapılmıştır. Yetkin sanat eserleri olan Türk saatleri, 17 yüzyıldan günümüze gelmiştir.

Gümüşler:

Sarayda en çok kullanılan değerli maden gümüştü. Müzede görülen gümüş koleksiyonunun büyük bölümü, 2. Abdülhamid (1876-1909) dönemi eseridir.

Silâhlar:

Türk, Arap, Emevî, Abbasî, Mısır, Memlûk, İran, Kafkas, Kuzey Afrika ve Hind yapımlarının oluşturduğu koleksiyonda, padişahların (altın, gümüş ve mücevher kakmalı) silâhları görülebilir. Yaklaşık 10.000 adet silâhın arasında kılıçlar, hançerler, tabancalar, gürzler, oklar, yaylar, ciritler, mızraklar, palalar, yatağanlar ve baltalar bulunmaktadır. Miğferler, zırhlar ve kalkanlar da bu koleksiyonun kapsamındadır. Silâhların bir bölümü ayetler ve hadislerle bezeli, nakışlar ve işlemelerle, altın, fildişi ve sedef kakmalarla süslüdür. Kılıçlarda sultanların adları yazılıdır.

Kıyafetler:

Müzedeki giysi sayısı, 2500'ün üzerindedir. Prof. Dr. Metin Sözen'in yazdığına göre, ölen padişahın esvabı mühürlü bohçalarda saklanırdı. Kaftanlar, 2. Mehmet döneminden başlayarak tarihsel sırayla sergilenmektedir.

Tıp Gereçleri:

Aynı zamanda sarayın eczanesi olarak kullanılan Hekimbaşı Kulesi'nde, değişik dönemlerin ilaç şişeleri ve tıp gereçleri bulunmaktadır.

Mutfak Gereçleri:

Buhurdanlar, gülabdanlar ve kahve takımları, bakır ve tombak (bakır üzerine altın yaldız kaplama) işçiliğinin yetkin örnekleridir. Sergide ayrıca havan, kevgir, kazan, tava ve güğüm örnekleri görülebilir...

Saltanat Arabaları:

Topkapı Sarayı'nın Has Ahır'ında sergilenen saltanat arabaları (lândo, fayton, kupa, koçu, bahçe arabası) ve taht-ı revanlar arasında Abdülaziz'in zırhlı arabası, Pertevniyal Valide Sultan'ın arabası, 2. Mahmut'un renkli aynalı lândosu, 2. Abdülhamid'in şahsen sürdüğü Paris yapımı araba ve 5. Mehmet (Reşad)'ın kupa arabası görülebilir. Abdülaziz dönemi arabaları tuğralı, 2. Abdülhamid devrine ait olanlar armalı, maiyet arabaları ay-yıldızlıdır. Şehzade gezmelerine mahsus bahçe arabaları, atların yanı sıra geyikler tarafından da çekilirdi.

3. Ahmet Çeşmesi

Constantinople.

Fontaine du Sultan Ahmed, Stamboul.

Editeur: Max Fruchtermann, Constantinople. No. 1152.

Photogr. Abdullah.

3. Ahmet Çeşmesi ve Sur-u Sultanî

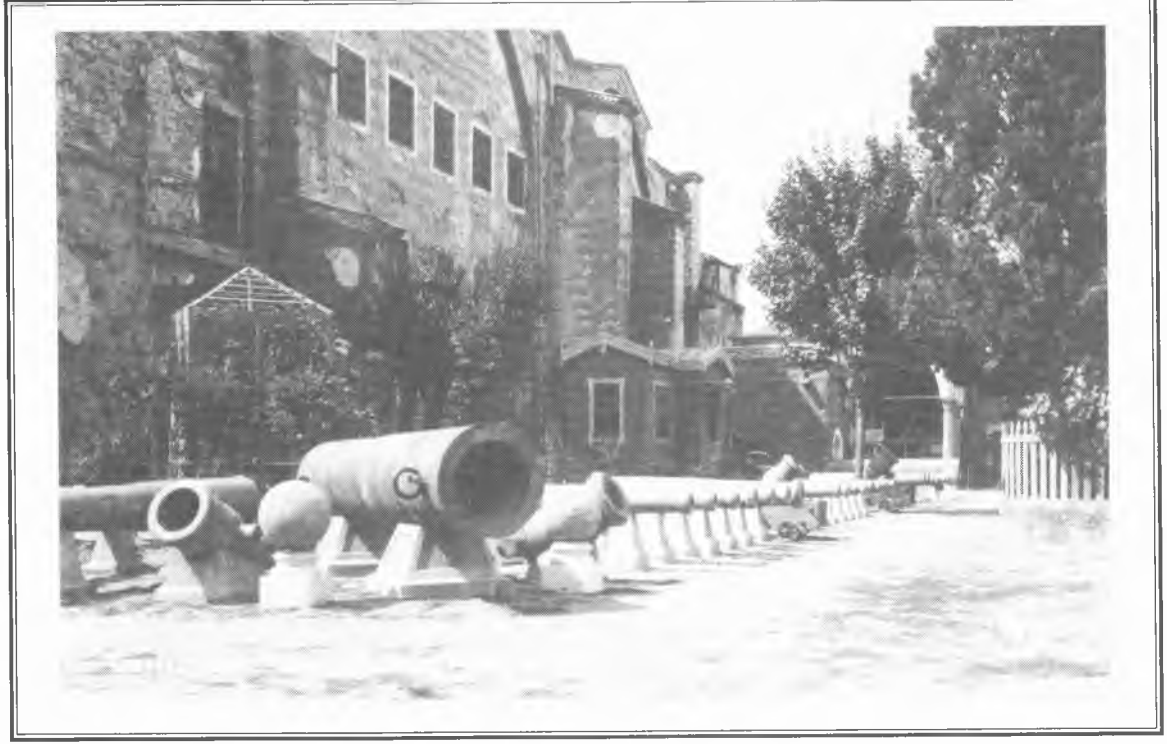

Ayia İrini Kilisesi ve Topkapı Sarayı

29. Eglise de St. Irène construite au VI Siècle.

Ayia İrini Kilisesi

Ayia İrini Kilisesi (Silâh Müzesi)

La Porte du Vieux Serail

CONSTANTINOPLE

No. 304. Editeurs Au Bon Marché, Pera

Topkapı Sarayı: Bâb-üs Selâm

Bagdad Köşkü

Çinili Köşk

Çinili Köşk'ün giriş koridoru

Gülhane Parkı (Hasbahçe)

Gotlar Sütunu

Ahırkapı Feneri

Ahırkapı Feneri, kayık ve kalyon

Ahırkapı Feneri ve deniz surları

YEDİKULE HİSARI

Hisar:

Beşgen bir plan üzerine oturan Yedikule Hisarı'nın adı, yekdiğerine surlarla bağlı dört Bizans burcuna (iki kule ve Altın Kapı'nın iki yanındaki "pilon"lar) üç Osmanlı kulesini içeren bir surun eklenmesiyle doğmuştur. Tarihçi Dukas'a göre, 2. Mehmet (Fatih) 1458 yılında Altın Kapı çevresinde yapılanmaya yönelmiş, Chalcondylis'e göre de buraya Bizans'ın Acropolis'ini andıran görkemli kuleler inşa ettirmiştir. Vak'anüvis Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*'de şehrin karaya ve denize hâkim bir köşesinde bir hisar yaptırdığını ve "burgazlarını" (kulelerini) kurşunla kaplattığını yazar. Tursun Bey'e göre, bu kuleler öyle yüksektir ki "iki günlük yoldan görünür". 2. Mehmet, 2. Theodosius'un yaptırdığı kara surlarının başkapısı olan Altın Kapı'nın (Porta Aurea, Chriseia Porta) çevresindeki dört burcu arkadan çevirecek şekilde üç kuleli bir kale yaptırmış, Altın Kapı'yla Bizans burçları onarıldığında da beş cepheden kapalı Yedikule Hisarı (Kale-i Hümayûn, Kale-i Sultanî) ortaya çıkmıştır.

Bizans döneminde Trakya'dan İstanbul'a uzanan Via Egnatia (şehirlerarası yol), Yaldızlı Kapı olarak da bilinen Altın Kapı'nın önünde Mese (anayol ya da Regia, İmparatorluk Yolu) adını alır ve Ayia Sofya Meydanı'na ulaşır-

dı. Mikhailoff, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan "Byzantina" başlıklı yayımlanmamış araştırmasında (manuscript no.1), Constantinus 7 Porphyrogenitus'un (10. yüzyıl) iki yanında kemerli revaklarla mermer sütunlar dizili olan Mese'ye *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* çalışmasında ayrıntılı olarak yer verdiğini yazar. 7 Constantinus'a göre, Mese'nin yönü Xyloroph'dan (Kuru Tepe, günümüzde Avrat Pazarı) geçiyor, Boos Agora (Boğa Meydanı, Aksaray) ve Aksaray'la Beyazıt (Theodosius Forumu) arasındaki Capitol Meydanı yoluyla Artopolis'e (Ekmek Pazarı) ulaşıyordu. Bugün Çemberlitaş olarak bilinen ve Doğu Roma Senatosu'nun da bulunduğu Constantinus Forumu'ndan geçen Mese (Ayia Sofya Kilisesi'nin yakınındaki Milion yoluyla) cephesi Hippodromos'a bakan Büyük Saray'ın altın yaldızlı kapıları önünde son buluyordu. Altın Kapı'dan Mese'ye at ya da arabayla giren İmparator, Constantinus Forumu'ndan sonra yola yürüyerek devam ediyordu. Kara Surları'nın Altın Kapısı'ndan Büyük Saray'ın Altın Kapısı'na uzanan Mese, Osmanlı'nın (Sultan Ahmet Meydanı'yla Beyazıt Meydanı'nı birleştiren ve Topkapı Sarayı'ndaki Divan-ı Hümayûn'a katılan vezirler tarafından kullanılan) Divan Yolu'yla karşılaştırılabilir.

Altın Kapı:

Kanatları altın kaplama olan üç gözlü Altın Kapı'nın iki yanında (tepeleri Roma kartalı kabartmalı) birer mermer "pilon" yükselir. Gözlerin kemer taşlarında, altın kaplamalı bronz yazıdan oluşan Lâtince kitabenin harf oyukları görülür. Metin ilk kez Charles du Cange (17 yüzyıl) tarafından okunmuştur:

HAEC LOCA THEODOSIUS DECORAT POST FATA
TYRANNI AVREA SAECLA GERIT QUI PORTAM AVRO

("Tiranı yok eden Theodosius, bu kapıyı süsledi. Altın Kapı'yı yaptıran, Altın Çağ'ı geri getirdi.")

Ernest Mamboury'nin ve Prof. Dr. Semavi Eyice'nin artaştırmaları, Charles du Cange'ın saptamasını doğrular niteliktedir.

Osmanlı'da Yedikule Kapısı olarak adlandırılan Altın Kapı'nın yapıldığı çağ konusunda, iki Bizantolog'un görüşleri çatışır: Alexander Van Millingen, kapının (Tiran Maximus'u 388 yılında Adriyatik Denizi kıyılarında alteden) 1. Theodosius tarafından Zafer Takı olarak inşa ettirildiğini savunur; Prof. Dr. Semavi Eyice, Altın Kapı'nın yapılışına imza atan hükümdarın 423 yılında İtalya'da ayaklanan Tiran Primecerius'la çarpışan ve onu yenen 2. Theodosius olduğunu öne sürer. Belgeler, Eyice'nin tezini doğrular niteliktedir: Kara Surları, 2. Theodosius tarafından 412-439 yılları arasında yaptırılmış ve 447'de (Batı Hun İmparatoru Attila'nın Doğu Roma'nın sınırlarını zorlamasının ardından) bir hendekle çevrilmiştir.

Surlardaki (413 tarihli) Praefectus (Vali) Anthemius Duvarı'nda yer alan Altın Kapı, Heraclius'un (610-641) Sasani Hükümdarı 2. Hüsrev'e karşı kazandığı zaferin ardından görkemli bir törene sahne olmuştur: Heraclius'un dört fil tarafından çekilen iki tekerlekli ve altın işlemeli savaş arabasının önünde, Hazret-i İsa'nın çivilendiği söylenen ve Persler'den geri alınan çarmıhın götürüldüğü kaydedilir. Altın Kapı'ya vardığında, İmparator Heraclius arabadan inerek Zafer Tanrıçası Nike yontusunun süslediği büyük kemerin altında diz çöker ve Patrik 1. Sergius tarafından kutsanır (628).

966 yılında, İsa Peygamber'in gökyüzüne yükselişi anısına gerçekleştirilen kutlama töreninde, Nicephorus 2 Focas (963-969) Altın Kapı'ya deniz yoluyla gelmiş, çiçekler ve haçlarla karşılandıktan sonra Zoodochos Pege Manastırı'na (Meryem Ana'yı simgeleyen Yaşam Çeşmesi ya da Kutsal Kaynak, günümüzde Silivrikapı'daki Balıklı Ayazması) giderek Patrik Polyeuktos tarafından yönetilen ayine katılmıştır.

Ernest Mamboury, Altın Kapı'nın iki orta sütununa kırmızı Grek harfleriyle işlenmiş bir yazı görüldüğünü, Lâtin işgali sona erince (1261) şehre muhteşem bir törenle geri dönen Mikhail 8 Palaeologus'u (1261-1282) onurlandıran yazının aslında altın harflerden oluştuğunu öne sürer: "Yaşasın İmparator! Tanrı seni geri getirdi!"

Yine 4. Haçlı Seferi'yle (1204) İstanbul'a gelen Robert De Clari, Yaldızlı Kapı adını verdiği Altın Kapı'nın üstüne oturtulmuş "inanılmayacak kadar büyük, iki bronz fil" gördüğünü yazar. Bizans kaynaklarından yola çıkan Ernest Mamboury, kapının üstünde 1. Theodosius'un heykeliyle dört bronz filin bulunduğunu, 3. Leo (717-741) dönemindeki depremde bu yontu grubunun yerinden koparak düştüğünü söyler. Bu anıtlar günümüze ulaşmamıştır.

Yedikule Hazinesi:

1551 yılında İstanbul'a gelen Nicolas de Nicolay, Osmanlı hazinesinin bir "içkale" olan bu hisarda saklandığını öne sürer; bu görüş, 1574 tarihinde Venedik'de basılan İstanbul haritasıyla desteklenir. İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre, 1. Selim (16. yüzyıl) Şah İsmail Hazinesi'yle (İran Hazinesi) Firavun Hazinesi'ni (Mısır Hazinesi) Yedikule'de muhafaza ettirmiştir. *Lütfi Paşa Tarihi,* 1540 yılında

Yedikule Hisarı'ndan bin Mısır altınının çalındığına dikkat çeker. Hazine-i Hümayûn, 3. Murat (16. yüzyıl) iktidarına kadar Yedikule Hisarı'nda korunmuş, 1576-1582 yılları arasında Hekimbaşı olan Kudüslü Domenico'nun yazdıklarına göre, o dönemde Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Hekimbaşı Domenico, altı kuleyi "altın külçe ve paranın bulunduğu kule", "altın, gümüş ve mücevherlerle işlenmiş koşum takımlarının ve silâhlarla zırhların bulunduğu kule", "madalyaların, armaların ve kıymetli tarihî eşyanın bulunduğu kule", "resmî evrakın ve defterlerin bulunduğu kule", "harp âletlerinin bulunduğu kule", "Yavuz Sultan Selim'in İran'dan getirdiği Şah İsmail Hazinesi'nin bulunduğu kule" olarak ayırır ama yedinci kuleden söz etmez. Domenico, hisarda yüzün üzerinde top gördüğünü de sözlerine ekler.

İzzet Kumbaracılar'ın verdiği bilgi, Domenico'nun görüşlerini doğrulamaz. Kumbaracılar, mücevherlerle altınların Fatih döneminden başlayarak önce Saray-ı Atik-i Âmire'de (Eski Saray'da), sonra Topkapı Sarayı'ndaki Enderûn Hazinesi'nde muhafaza edildiğini, "alât-ı harbiye"nin (silâhlar) Ganâim (Ganimet) Hazinesi adı verilen Yedikule zindanlarında saklandığını yazar.

Son Ayia Sofya Kilisesi'nin inşaatı sırasında Bizans hazinesinin tükendiğini, gizemli bir yaşlı kadının (Hristiyan inancına göre melek) İmparator 1. Justinianus'a (527-565) Altın Kapı çevresindeki burçlardan yedi (kimi kaynaklara göre yirmi ya da kırk) katır yükü altın getirdiğini, yarım kalan yapının böylece tamamlandığını anlatan efsane, yüzyıllar sürecinde bir halk inanışına dönüşen (ve zaman içinde define avcılığına yol açan) "Yedikule altınları" söylentisine yol açmıştır.

Yedikule Zindanı:

Hisar, Osmanlı çağlarında yalnızca "hazine" değil, "hapishane" olarak da kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihine "Vak'a-i Sultan Osman", "Hâile-i Osmaniyye", "Fetret-i Azîm", "Genç Osman Vak'ası", "Genç Osman'ın Şehadeti" olarak geçen ayaklanma, 16. Osmanlı Sultanı 2. Osman'ın (Genç Osman), Josephus Grelot'nun ve Theodore Macridy'yle Stanley Casson'ın *Doğu'nun Bastille'i* olarak nitelendirdiği Yedikule Hisarı zindanlarında katledilmesiyle noktalanır:

Genç Osman, Yeniçeri Ocağı'nı dağıtıp yeni bir ordu kurmayı düşünmektedir. Ruhsal dengesi bozuk olduğu için tahttan indirilen 1. Mustafa'nın validesiyle Damat Kara Davud Paşa, bunu fırsat bilerek yeniçerileri ve kapıkulu sipahilerini Padişah'a karşı kışkırtırlar. Sarayburnu'yla Üsküdar arasında denizin donduğu, kıtlığın ve yangınların şehri esir aldığı 1621 kışındaki felâketlerin nedeni olarak bile Genç Osman gösterilir, Padişah'ın "talihsiz" olduğu hurafesi doğar. Bu arada Genç Osman kıyafet değiştirerek meyhaneleri dolaşır, Şehsuvaroğlu'na göre "kul tayfasını deryaya attırır ve şehirliyi küreğe koydurur." Aynı demlerde Genç Osman'ın (Hac farizasını yerine getirme kisvesi altında) Mısır'a giderek asker toplayacağı ve yeniçerilerle kapıkulu sipahilerini kırdıracağı söylentisi yayılır. Genç Osman'ın kayınpederi Şeyh-ül İslâm Sadettinzâde Mehmed Esad Efendi, Padişah'ı Hacca gitmeye teşvik eden Hoca Ömer Efendi'nin katledilmesi için hüküm verir. Hoca Ömer Efendi konağında bulunamayınca, isyancılar Sadrazam Dilâver Paşa'nın sarayına giderler ve ok yağmuruyla karşılanırlar. Geri çekilerek silâhlanan yeniçerilerle sipahiler, önce Sultan Ahmet Camii'nde, sonra

Fatih Camii'nde toplanarak (ulemânın huzurunda) Genç Osman'a bir "arzuhâl" yazarlar. Feridun Efendi'yle Hayalî Çelebi tarafından kaleme alınan "arzuhâl"e eklenen deftere göre, Hoca Ömer Efendi, Kızlar Ağası (Dar-üs Saade Ağası) Süleyman Ağa, Sadrazam Dilâver Paşa, Defterdar Bâki Paşa, eski Sadaret Kaymakamı Ahmet Paşa ve Sekbanbaşı Nasuh Ağa'nın boyunları vurulmazsa, asker saraya yürüyecektir. Genç Osman, ulemâ marifetiyle kendisine sunulan arzuhâli ve defteri elinin tersiyle iter ve Topkapı Sarayı'nın kapılarının kapatılmasını buyurur. Bu arada (Ayia Sofya Camii minarelerindeki gözcüler aracılığıyla) sarayın kapılarının açık olduğunu gören ve Bab-ı Hümayûn'u zorlayan isyancılar, Bab-üs Saade'yi de geçip Enderûn'u kuşatırlar. Harem'de demir parmaklık arkasında tutulan 1. Mustafa'yı hücresinden çıkararak Bab-üs Saade önüne yerleştirilen bir tahta oturturlar ve Padişah ilan ederler.

Sonunun geldiğini anlayan Genç Osman, Sadrazam Dilâver Paşa'yla Kızlar Ağası Süleyman Ağa'yı yeniçerilere teslim eder ama ok yaydan çıkmıştır, isyancılar bundan böyle 1. Mustafa'yı Padişah bilirler. Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'nın ayağına giden Genç Osman, önce Orta Camii'ne, sonra (Sadrazam ilan edilen Damat Kara Davud Paşa'nın emriyle) Yedikule Hisarı'na götürülür. Hisarın tüm kapıları kapatılır. 1. Ahmet'le Mahfiruz Sultan'ın oğlu, 4. Murat'la Sultan İbrahim'in ağabeyi, Akile Hatun'un eşi, Şeyh-ül İslâm Sadettinzâde Mehmed Esad Efendi'nin damadı, Hotin Fatihi ve Şair (Farîsî) 2. Osman (Genç Osman, Osman-ı Sanî), zindandaki bir taş hücreye sürüklenir ve kementle boğularak katledilir.

İzzet Kumbaracılar, 2. Mahmut dönemine kadar zindanlarına "gazab-ı şahane"ye uğrayanların kilitlendiği Yedikule zindanlarının mahkûmları arasında sadrazamlarla

vezirlerin bulunduğunu bildirir: Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, kuşatma sırasında Bizans İmparatorluğu'ndan para aldığı kuşkusuyla 1454 yılında buradaki eski burçların birinde kırk gün tutuklu kalmış ve Fatih'in buyruğuyla idam edilmiştir. Sadrazam Mahmut Paşa (sadaret mührünü ele geçiren Gülferah adlı bir cariyenin iftiraları sonucunda) zindanda on yedi gün yatmış ve katledilmiştir (1476). Enderûn'dan yetişen sadrazamlar Ferhad Paşa (1596), Silâhdar Mustafa Paşa (1618), Genç Osman'ın katlini hazırlayan Damat Kara Davud Paşa (1622), Bayram Paşa (1629), Tarhuncu Kethüda Ahmet Paşa (1650-1651), Yedikule'ye kapatılmış, aralarından yalnızca Silâhdar Mustafa Paşa'yla Bayram Paşa tahliye edilmiştir. Baltacı Ocağı'ndan yetişen Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa (1637), Girit Valisi ve Sadrazam Deli Hüseyin Paşa (1658) bu duvarların arasında katledilmiştir. Vezir ve Musahip Veliddinzâde Ahmet Paşa (Kumbaracılar'a göre) "bir şiir meselesi için hapsedilmiş ve bilâhire tahliye edilmiştir" (1481). Bostancı Ocağı'ndan yetişen ve Mısır Valisi olan Vezir Nakkaş Mustafa Paşa 1642 yılında zindana kilitlenmiş, tüm mülküne el konulmuş ve beş ay sonra serbest bırakılmıştır. Sermimaran-ı Hassa Kasım Ağa da hisara hapsedilenler arasındadır (1651).

Mısır'ın fethinin (1517) ardından 1. Selim (Yavuz) tarafından İstanbul'a gönderilen ve Yedikule zindanında tutuklu kalan Abbasi Halifesi El-Mütevekkil'le ilgili ayrıntıya yine İzzet Kumbaracılar'ın *İstanbul Surları ve Yedikule* çalışmasında rastlanmaktadır: "Yavuz, Mısır'ı aldıktan sonra Halife El-Mütevekkil ile bazı ûlema ve ekâbiri İstanbul'a göndermiştir. Halifenin gerek muvâsalatında ve gerek sonradan, hakkında birçok hürmet edilmişse de, Mısır'ın istilâsında nezdinde emanet bırakılmış birçok eşyayı yed-i

kabzına geçirmiş olmasından, amcazâdelerinin Yavuz'a şikâyeti ve İstanbul'da kadınlarla geçirmekte olduğu sefih hayat üzerine, bu hâl Yavuz'un iğbirarını mucip olmuş, mûmâileyh bir sene hapsettirilmiş ve tahliyesini müteakip Mısır'a gönderilmiştir."

Yedikule zindanlarında boğularak öldürülenlerin başları gövdelerinden ayrılarak hisar içindeki çok derin bir kuyuya (Kanlı Kuyu) atılırdı; rivayet, kiminin (kementle ya da kayışla boğulduktan sonra) gırtlağının kesilerek kanının bu kuyuya akıtıldığını anlatır. Taş ağzı demir kapakla yarı örtülü olan kuyunun, dibinden açılan bir tünelle denize ulaştığı söylenir. Kanlı Kuyu'nun ve bir "işkence kereveti"nin bulunduğu kule (Kanlı Kule ya da Karanlık Kule), Altın Kapı'nın güneyinde yükselen "pilon"dur; Murat Belge, kapının iç tarafındaki "iğneli fıçı"dan söz eder. Kulenin duvarlarına tutsaklar tarafından Osmanlıca yazılar ve çapa resimleri oyulmuştur.

Avusturya Sefarethanesi memurlarından Reinhardt Lubenaeau, Yedikule Hisarı'nda tutsak Malta şövalyeleri bulunduğunu söyler (16. yüzyıl); 4. Mehmet döneminde de (Josephus Grelot'nun 1681 tarihli *İstanbul Seyahatnamesi*'ne göre) Şövalye Beaujeu buraya kapatılmıştır. Tarih-i Peçevî (17 yüzyıl), Kırım Hanı Mehmed Giray'ın hisara kilitlendiğini bildirir. Yine 17 yüzyılda Venedikli Stephanus Alberti, Macar Kontu Antony Esterhazy ve Fransız Konsolosu Jean de la Haye Yedikule'ye hapsedilmiş, ardından Eflâk Prensi Constantin Brancoveanu, Venedikli diplomat Dominico Franceschi, Fransız Sefiri Ruffin, Rus Sefirleri Kont Tolstoy ve Alexei Oberskov Zindan Kulesi'ne kapatılmıştır (18. yüzyıl). Grelot, Yedikule Hisarı'nda (Hristiyan tutsakların ibadeti için) bir "şapel" ve rahip bulunduğunu bildirir. Bu bilgi, 19. yüzyılın başlarında

Yedikule Hisarı'na hapsedilen Fransa'nın Yanya Konsolosu Poucqueville tarafından doğrulanır.

Zindan Kulesi'ne aynı zamanda (yabancı tutsakların duvarlara kazıdığı yazılar nedeniyle) Kitabeler Kulesi ya da Kitabeli Kule adları da verilir. Tarih düşülen (ve Albert Gabriel'le Ernest Mamboury tarafından kopyalanan) en eski yazı, Korint Ordugâhı Kumandanı Venedikli Julius Andrea Rasina'nın Yedikule'de tutsak kaldığına tanıklık eder:

JVLIVS ANDREA RASINA CAPI
TANEVS IN CAMPO CORYNTHY CAP
ANO 1690 DIE 29 SEP E LIBERATI ANO
PACIS 1699 D J OT

Gabriel'e göre, Rasina 20 Eylül 1600 tarihinde tutuklanmıştır; Mamboury, tarihi 29 Eylül 1690 olarak okur. Gabriel'in çizimi, Rasina'nın 1609 yılında özgürlüğüne kavuştuğunu gösterir; Mamboury'nin çizimine göreyse, Rasina 1699'da serbest bırakılmıştır... Tarih, Ernest Mamboury'yi doğrular niteliktedir: 1458-1821 yılları arasında Osmanlı egemenliğinde olan Korinthos, 1687-1718 sürecinde Venedik-Osmanlı çatışmalarına sahne olmuştur. Julius Andrea Rasina'nın 1690'da tutsak düşmüş olması, bu nedenle daha güçlü bir olasılıktır.

Evliya Çelebi, "taun" (veba) salgını olan ülkelerden gelen yabancıların Yedikule Hisarı'nda yedi gün boyunca gözaltında tutulduklarını, sonra İstanbul'a girmelerine izin verildiğini yazar.

Batılı gezginlerce Monte Cristo Kontu Edmond Dantes'in kapatıldığı (Alexandre Dumas imgesi) İf Şatosu'na da benzetilen Yedikule Hisarı, 364 yıl boyunca (1454-1818) "zindan kale" olarak kullanılmış, 2. Mahmut döneminde

bu uygulamaya son verilmiştir. İzzet Kumbaracılar (İlyas Efendi'nin *Tarih-i Letâif-i Enderûn*'undan yola çıkarak) 1818 başlarında Hasoda'dan Kemençeci Tahir Ağa'nın Yedikule Hisarı Dizdarlığı'ndan "çirag" (emekli) olduğuna, *Tarih-î Letâif-i Enderûn*'da yeni bir dizdarın tayinine rastlanmadığına, bu nedenle Yedikule "habishane teşkilâtı"nın (Kemençeci Tahir Ağa'nın dizdarlığıyla birlikte) 1818 yılında noktalandığını varsaymanın yanlış olmayacağına değinir.

Onarım ve Restorasyon:

2. Beyazıt iktidarında (16. yüzyıl) İstanbul'u yerle bir eden 1509 depremi ("Kıyamet-i Sugrâ", Küçük Kıyamet) Yedikule Hisarı'nda tahribata yol açmış, yapı aynı dönemde geniş kapsamlı tamir görmüştür. 1593 yılındaki depremin verdiği hasar, 1602'de 3. Mehmet tarafından giderilmiştir. Revan Seferi'nden (1635) dönen 4. Murat'ın iradesiyle, Yedikule Hisarı temizlenmiş ve tamir edilmiştir. 1640 onarımı Sultan İbrahim eseridir. 3. Ahmet devrinde (18. yüzyıl), Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın gerçekleştirdiği imar hareketi sırasında hisar (tüm İstanbul surlarıyla birlikte) onarılmış, aynı yüzyılda 3. Osman kuleleri bakıma aldırmıştır. 3. Mustafa, 1768 depreminin ardından Yedikule Hisarı'nın onarılmasını buyurmuştur. Bâb-ı Seraskerî Terceme Odası Kâtibi Yorgaki Aleko Bey, *Risale-i Heyet-i Sâbıka-i Konstantiyye* başlıklı kitabında, Yedikule Hisarı'nın bir bölümünün "Hamidî-i Evvel" (1. Abdülhamid) devrinde "bina ve tamir" edildiğini yazar; 1748 yangınında büyük hasar gören Yedikule'nin 1775 yılında "tamiren ihya edilmesi" söz konusudur bu aşamada. Yedikule Hisarı'na kadar yayılan 1782 Unkapanı Yangını,

kulelerin 1. Abdülhamid döneminde yeniden yapılan ahşap iç bölmelerini ve iç avludaki yapıları kül etmiştir.

Yedikule Hisarı'nın medhalindeki Porta Propylaea (Küçük Altın Kapı) 2. Mahmut'un iradesiyle açılmış, İoannes 5 Palaeologus (14. yüzyıl) yapısı olan kapının üzerine Padişah'ın tuğrası işlenmiştir (1838). Aynı yüzyılın ortalarında hisarın iç avlusu (Halil Edhem'e göre "hayvanat-ı vahşiye" için) Aslanhane olarak kullanılmış, kuleler kurşun levhalarla örtülü piramidal külâhlarla kapatılarak cebehaneye (cephanelik) çevrilmiştir. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin şaheseri "Hadikâtü'l-Cevâmî", Rumeli Hisarı'yla Yedikule Hisarı'ndan "emr-i pâdişâhî ile vakt-ı iftarda ve vakt-ı imsâkde" top atıldığını yazar. 1850'lerde barut fıçıları kent dışına çıkarılmış ve eski toplarla taş gülleler Silâh Müzesi'ne dönüştürülen Ayia İrini Kilisesi'ne götürülmüştür. Topların bir bölümünün (Abdülmecid ve Abdülaziz iktidarlarında) Tophane-i Âmire'ye nakledildiği kaydedilir. Abdülaziz iktidarında kısa süre Fişekhane olarak kullanılan ve (aslan, kaplan ve parsların barındığı) Aslanhane'nin de taşınmasıyla yazgısına terk edilen Yedikule Hisarı'nın iç avlusunda pazar yeri kurulmuş, kulelerde saman depolanmıştır. Midhat Paşa'nın 1869 yılında (askere sargı ve çamaşır dikmek üzere) Yedikule'de açtırdığı İnas Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu), 1896'da kapanarak Üsküdar'a taşınmıştır. 1894 depreminde ("Büyük Hareket-i Arz") önemli oranda hasar gören Kanlı Kule, 1950'lerde başlayan restorasyona kadar onarılmamıştır.

2. Mehmet'in avluda yaptırdığı mescid (Fatih Mescidi) 1905 yılında yıkılmış, geriye yalnızca minare gövdesinin bir bölümüyle yanındaki klasik kemerli kitabesiz çeşmenin yıkıntısı kalmıştır. Minare kalıntısı (Eski Eserleri Koruma

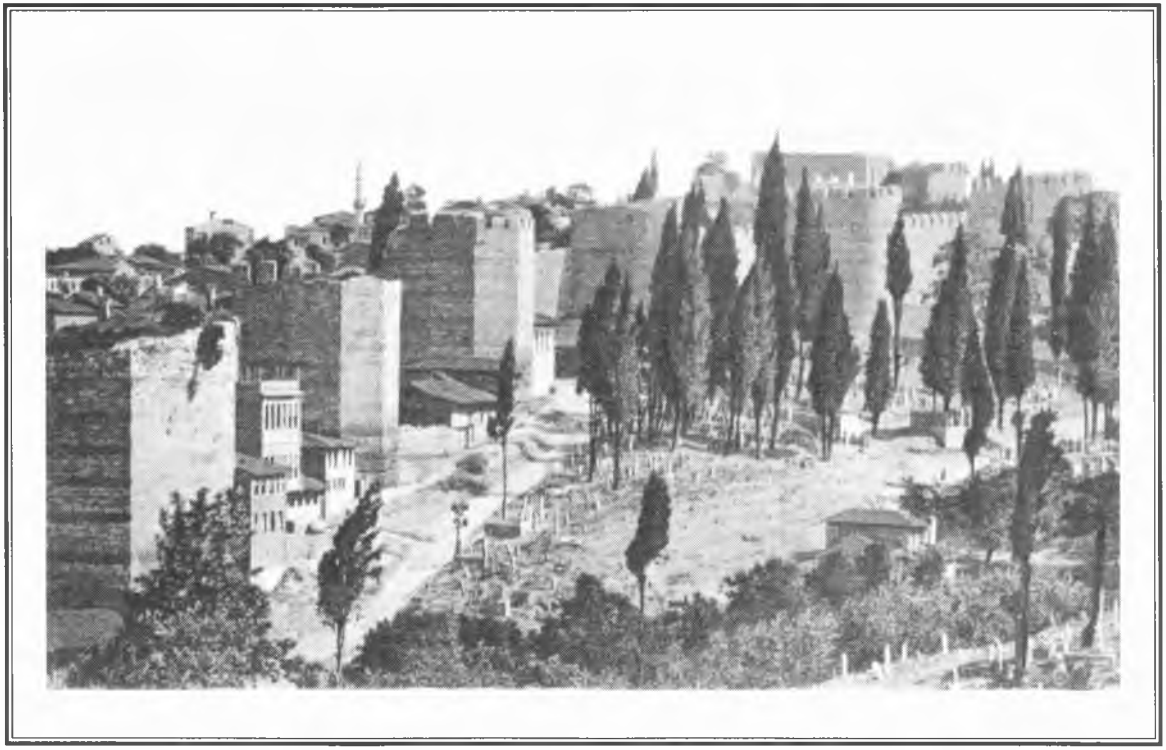
Encümeni tarafından) 1945-1946 yılları arasında sağlamlaştırılmış, çeşme (özgün halinden farklı bir tasarımla) yeniden yapılmıştır. Caminin yanında bulunan Dar-üs Saade Ağası Hacı Beşir Ağa Mektebi, günümüze ulaşmamıştır.

1904 yılında (İstanbul surlarıyla birlikte) 2. Abdülhamid tarafından tamir ettirilen ve 1910 depreminden etkilenen Altın Kapı çevresinin 5. Mehmet (Reşad) döneminde onarıldığına ilişkin kayıt yoktur. 20. yüzyılın başlarında Asar-ı Atika Müzesi'ne bağlanan Yedikule Hisarı, kapsamlı bir restorasyona alınmıştır. Macridy'yle Casson'ın 1927'de gerçekleştirdiği kazılar sırasında iç avluda demir bir miğfer bulunmuştur. Münih Askeri Müzesi Müdürü Dr. Stocklein, başlığın 15. yüzyıl İtalyan yapısı olduğuna değinir ve (büyük olasılıkla) Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u kuşattığında Altın Kapı'yı savunan Venedikli muhafızlardan birine ait olduğunu söyler. Bizans döneminde Küçük Altın Kapı'nın iki yanındaki duvarları süsleyen ve 2. yüzyıl eseri olan kabartmalı 12 mermer levha, zamanımıza değin günışığına çıkmamıştır. Klasik mitologyadan sahneler içeren ve mermer oymacılığının eşsiz örnekleri olan kabartmaların birinde (Grelot'ya göre) Ay Tanrıçası Selene'yle çoban Endymion tasvir edilir; Selene gökyüzünden elinde meşaleyle inmekte, Endymion'sa uyumaktadır. Başka bir kabartma, kanatlı at Pegasus'la dokuz "mousa"yı (esin perileri) gösterir. Eyice, kabartmalarda Heracles, Aphrodite, Apollon ve Phaeton'un serüvenlerinin sergilendiğini anlatır.

Mermer Kule:

Yüksek Mimar Cahide Tamer tarafından 1958-1970 yılları arasında (aşamalı olarak) restore edilen Yedikule Hisarı'nın güneyinde, Deniz Surları'nın batı ucunun Kara

Surları'yla birleştiği yerde bulunan son kule, Mermer Kule adıyla anılır. İstanbul'un ilginç anıt-yapılarından biri olan Mermer Kule'nin denizdeki temelleri, zamanla kıyı şeridinin doldurulmasıyla karada kalmıştır. Albrecht Berger (duvarlarda görülen Palaeologus ve Cantacuzenus monogramlarından yola çıkarak) Mermer Kule'nin 14. yüzyıl binası olduğunu, büyük olasılıkla 1. Beyazıt'ın şehri kuşatmasına karşı önlem olarak yapıldığını öne sürer...

Yedikule Hisarı

Yedikule Hisarı çevresinde yaşam

Constantinople : La Porte dorée a Yédi-Koulé
ـ استانبول : يدى قلعه الترن قابى

Altın Kapı

20. yüzyılın ortalarında Yedikule Hisarı

Mermer Kule

YENİ CAMİ KÜLLİYESİ
(Eminönü)

İnşaat Süreci:

3 Murat'ın (1574-1595) hasekisi ve 3. Mehmet'in (1595-1603) validesi Safiye Sultan'ın iradesiyle, Sermimaran-ı Hassa Davud Ağa Eminönü semtinin Bahçekapı (Bizans'ın Porta Neorion'u ya da Porta Hebraica'sı, Osmanlı'nın Cuhûd Kapısı) mahallesinde Yeni Cami Külliyesi'nin temel çukurunu kazdırır (1597). Dev çukurun kazıldığı yeri çevreleyen anıt-yapıların arasında Bursa Tekkesi, Hidayet Camii, Manastır Mescidi ve Gümrükönü Mescidi bulunuyordu.

Kızlar Ağası Osman Ağa Kethüdası Kara Mehmet Bina Emini olur ve Molla Fütûhî Efendi'nin tayin ettiği "eşref saati"nde temel atılır. İnşaatın başlangıcına tanık olan ve Davud Ağa'yı "Mühendis-i Rüzgâr, Mimar-ı Zaman" sözcükleriyle yücelten tarihçi Selânikli Mustafa Efendi, arsanın "sahil-i bahir"de (kıyıda) olması nedeniyle günler boyunca tulumbalarla su çekildiğini yazar. Zemin ıslak ve yumuşak olduğundan, temel taşları yekdiğerine kurşun kuşaklarla bağlanır ve uçları demir başlıklı ahşap kazıklar üzerine oturtulur. Davud Ağa'nın ölümünden sonra, külliyenin inşaatı Sermimaran-ı Hassa Dalgıç Ahmet Çavuş tarafından sürdürülür; yapı 1603 yılında 3. Mehmet'in ölümü

ve Safiye Sultan'ın 1. Ahmet (1603-1617) tarafından Eski Saray'a (Saray-ı Atik-i Âmire) gönderilmesiyle yine yarım kalır. Tarihe Harîk-i Meşhur (Ünlü Yangın) olarak geçen 1660 yangını, yalnızca ilk kat pencerelerine kadar yükselmiş olan camiyi tümüyle harab eder. Yazgısına ve yıkıma terk edilen yapıya, halk arasında Zûlmiye adı verilir. Evliya Çelebi'ye göre, o güne kadar cami için "on Mısır hazinesi" harcanmıştır. 4. Mehmet (1648-1687) döneminde, Sermimaran-ı Hassa Mustafa Efendi, Padişah'ın validesi Hatice Turhan Sultan'ı harab olan caminin tamirine ikna eder, inşaat böylece yeniden başlar (1661).

Önce binayı çevreleyen Yahudhaneler (Yahudi haneleri) boşaltılarak sahiplerine Hasköy'de evler verilir ve sakinleri yaşam boyu vergi dışı tutulur. Davud Ağa'nın çizim ve tasarımından yola çıkan Mustafa Efendi, camiyi 1663 yılında bitirir. Dâr'ül-hadis, dâr'ül-kurra, çarşı (Valide Çarşısı, Yeni Çarşı ya da Mısır Çarşısı), Kasr-ı Hümayûn, mektep, sebilhane, medrese ve türbe (Hatice Turhan Sultan Türbesi) külliyeyi tamamlar. Muvakkithane ve kütüphane sonra eklenmiştir. Sıvanın yumurta akı, bal ve cıvayla güçlendirildiği söylenir. Hatice Turhan Sultan, külliyeyi (Zûlmiye'ye karşılık) Adliye olarak adlandırır. Yeni Cami 5000 kese akçeye, külliyenin diğer yapıları 3080 kese akçeye mal olmuştur. Açılışın gerçekleştirildiği Cuma günü, Valide Hatice Turhan Sultan, 4. Mehmet, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Şeyh-ül İslâm, vezirler ve ulemâ hazır bulunur. Camiyi dolduran cemaat, Acem ve Mısır halıları üzerinde Cuma namazını kılar. Valide Sultan, Padişah'a zümrüt kabzalı bir altın hançer, elmaslarla süslü bir kuşak, bir gazi sorgucu ve on küheylân sunar, Bina Emini Elhac İbrahim Ağa'ya beş kese akçe ve bir samur kürk armağan eder, sonra halka çil akçeler dağıtır: Safiye

Sultan'ın başlattığı kutsal külliye, 66 yıl sonra Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır.

Yeni Cami:

Caminin iç avlusuna (Harîm, Şadırvan Avlusu) açılan üç kapıya (temel taşlarının üstündeki kemer ve tonozların oluşturduğu yüksek altyapı nedeniyle) merdivenle ulaşılır; Evliya Çelebi'nin "beyaz mermer bir sahra"ya benzettiği avlu, Bizans surlarına yaslanmıştır. Çinilerle bezeli son cemaat yeri, altı sütunun taşıdığı yedi kubbeyle örtülüdür. Avlunun merkezinde yarım sütunlu ve tunç parmaklıklı bir şadırvan bulunur. Avlu kemerleri iki renkli taşlarla bezenmiş, yan cephe kemerleri ritmik olarak sıralanmıştır. Üçer şerefeli iki minare, avlunun doğusunda yükselir. *Seyahatname*'de minarelerin "göklere baş kaldırdığı, yaldızlı bakır külâhların parıltısından gözlerin kamaştığı" yazılır. Kıble Kapısı üzerindeki tarih kitabesi, Şair Hasan imzasını taşır.

İbadet mekânını (orta sahın) örten ve dört askı kemerle dört filayağına oturan çember kasnaklı (bilezikli) merkez kubbe, yaklaşık kırk metre yüksekliktedir; dört köşesindeki kubbelerden destek alır. Eteği pencerelidir. Askı kemerlere dayanan dört yarım kubbe, caminin dış duvarına pencereli kemerlerle bağlıdır. Her yarım kubbenin altında, küçük boyutlu iki yarım kubbe bulunur. Sekizgen kulelerle belirtilen ve yivli küçük kubbelerle örtülü olan filayakları (filpayeler) ve duvarlar, merkez kubbe kemerlerini çevreleyen silmelere (kornişlere) kadar çinilerle donatılmıştır. Çinilerin üzerindeki alan, hünerli nakkaşların resmettiği kalem işleriyle bezelidir. Hat tezyinatı, Hâlid Erzurumî'nin öğrencisi Teknecizâde İbrahim Efendi eliyledir. Tahsin

Öz, *İstanbul Camileri* çalışmasında Hattat Tenekecizâde (Evliya Çelebi'ye göre Takyecizâde) Mustafa Çelebi'nin adını verirse de, hattatlarla ya da külliyeyle ilgili kaynaklar bu bilgiyi doğrulamaz.

Kadınlar Mahfili'ni orta sahandan ayıran parmaklık, tunçtan işlenmiştir. Yaldızlı stalaktitleri ve balıksırtı motifli kenar sütunlarıyla İslâm mimarîsinin yetkin bir örneği olan mihrabın yanındaki mermer yüzey, mozayikle kaplıdır. Evliya Çelebi, "mihrab ve minberini tarif etmekte dil âciz kalır," diye not düşer. Filayağına dayanan Müezzin Mahfili, sekiz (altı kalın, iki ince) kırmızı sütun üstünde durur.

Müezzin Mahfili'nin yanında, Kâbe Çinisi adıyla anılan nadir bir sanat eseri görülür. Mavi, yeşil ve beyaz bitkisel motiflerden oluşan bordür, levhayı dört yandan kuşatır. Yeşil zemin üzerine siyah Kâbe tasviri, sütun yerine yaprak salmış ağaç gövdelerinin desteklediği kemerler ve minare çizimleriyle çevrelenmiştir. Kâbe'yi tavaf edenler, üstten görülen kavuklarla simgelenmektedir. Kâbe Çinisi, demir kasnak içinde muhafaza ediliyor. (Feridun Dirimtekin, Ayia Sofya Müzesi'nin minberinin yanındaki geçidin doğu duvarında da "çiniden yapılmış bir Kâbe resmi" olduğunu yazar. Günümüzde de görülen pano, 16. ve 17 yüzyıl İznik çinilerinden meydana gelmiştir.)

Vaiz kürsüsü inci ve bağa, minber girift tezyinatlıdır. Bizans surlarının mazgal hatlı kulelerinden olan Ayios Vasileus Burcu'na dayalı Hünkâr Mahfili'ni destekleyen kemerin altındaki bölüm duvarla örülerek bir muvakkithane (namaz saatlerini ayarlama odası) yapılmıştır. 17 yüzyılda İstanbul'a gelen seyyah Antoine Galand, piramidal bir bütünsellik sergileyen Yeni Cami'nin kandilleri arasındaki boşluğu işlemeli devekuşu yumurtalarının süslediğini

ve caminin fildişinden yontulmuş maketinin bir cam kutuda sergilendiğini yazar.

Hünkâr Kasrı (Kasr-ı Hümayûn):

Haliç'le İstanbul Boğazı'nı tepeden seyreden Hünkâr Kasrı, kıble duvarının arkasındaki bir kemerin üzerindedir. Kemerin altındaki tonozlu geçit, günümüzde Eminönü Meydanı'nı Sirkeci'yle Sultan Hamamı'na bağlar. Kasrın geniş saçaklı kapısına (Padişah'ın at üstünde, Valide Sultan'ın araba ya da taht-ı revanla çıktığı) bir rampayla ulaşılırdı. Çini ocakları ve duvarlardaki çini panoları, sedef ve bağa kakmalı kapıları, vitrayları ve ince ahşap işleriyle Hünkâr Kasrı, Celâl Esad Arseven tarafından "mimarî tarihimize ve tezyinatımıza mühim bir vesika" olarak nitelendirilir. Üç katlı kasrın altında bir şerbethane (şerbet imâlâthanesi) bulunmaktadır.

Kasrı kuşatan çini kaplı sofa yoluyla, Sultan Dairesi'ne açılan iki kapıya ulaşılır; bu kapılar, altın yaldızlı Edirnekâri kalem işleriyle bezeli, sedef ve bağa kakmalıdır. Duvarları çinilerle kaplı ve tavanı kalem işleriyle süslü olan revaklı galeri (yine sedef ve bağa kakmalı bir kapıyla) caminin içindeki Hünkâr Mahfili'ne (Mahfil-i Hümayûn) açılır. Mahfilde çinili iki mihrabla sedef ve bağa kakmalı bir dolap vardır. Mahfilin yüksek kasnaklı kubbesi dört kemer üzerine oturtulmuştur; tavanı arabesk nakışlıdır.

Hünkâr Mahfili'ni taşıyan kolonlardan biri olan Sarı Sütun, Hanya Fatihi Sinan Paşa'nın evinin bahçesinde gömülü bulunmuştur. Halk arasında Altın Direk olarak bilinir.

Hatice Turhan Sultan Türbesi:

Yeni Cami Külliyesi'ni oluşturan yapıların arasında bulunan Hatice Turhan Sultan Türbesi, sekiz kemer üzerine oturtulmuştur. Giriş kapısı, fildişi ve sedef kakmalı abanoz ağacıdır. Çini panolarla kaplı duvarların üst bölümü (lâcivert zemin üzerine beyaz yazıyla işlenmiş âyetler ve sûrelerle bezeli) bir çini kuşakla çevrilidir. Nakışlı kubbenin örttüğü ana sahında (Hatice Turhan Sultan'la birlikte) 1. Mahmut'un validesi Saliha Sultan, 4. Mehmet, 2. Mustafa, 3. Ahmet, 1. Mahmut, 3. Osman, 5. Murat ve (sayıları kırkı bulan) kadınefendi, şehzâde ve hanımsultanlar yatmaktadır.

Yeni Cami Vakfiyesi:

İbrahim Hakkı Konyalı'nın Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Yeni Cami Vakfiyesi'nden aktardığı bilgiye göre, Hatice Turhan Sultan Ramazan'da teravih namazından sonra caminin üç kapısında Atina balından yapılmış şerbet dağıtılmasını, Ramazan yaz mevsimine rastlıyorsa şerbete kar katılmasını şart koşar. Her yıl şerbet için 3000 okka bal alınacak, her gece 33 okkalık baldan şerbet yapılarak her kapıda iki şerbetçi tarafından cemaate sunulacaktır. O zamanlar en iyi bal Atina'da üretildiği için, Valide Sultan, "Atina balından gayri bal alınmayıp her ne kadar paha ile olursa yine Atina balı iştira oluna (satın alınsın)," buyurur. Vakfiyeye göre, Yeni Cami'de 116 görevli bulunacak, onar akçe gündelik alan dört sebilci halka su dağıtacak, yaz aylarında suya kar eklenecektir. Kar için yıllık 20.000 akçe ayrılmıştır. Fethi Kayalı'yla Vahit Çabuk'un araştırmalarına göre, Hatice Turhan Sultan Ramazan'da

yoksullara pirinç, soğan ve odun alınması için 12.000 akçe, camilere mum, kandil ve zeytinyağı alımı için yılda 3000 akçe, kandilcilere her yıl 4000 akçe, mekteplilerin odun ve kömür ihtiyaçlarının giderilmesi için yıllık 3000 akçe, talebelerin yazlık seyahat masrafı olarak 3000 akçe bağışlamıştır.

Yeni Cami tamamlanmadan bir yıl önce (1662) düzenlenen vakfiyenin ilk sayfasında 4. Mehmet'in tezhipli tuğrası, Rumeli Kazaskeri Abdülkadir bin Yusuf'un, Şeyh-ül İslâm Minkarizâde Yahya Efendi'nin, Anadolu Kazaskeri Abdurrahman bin Şeyh Mehmet'in onay ve imzaları görülür. İkinci sayfa, Padişah'ın el yazısıyla tasdik hükmüne ve imzasına ayrılmıştır. Hüküm, besmele ve âyetle başlamaktadır. Vakfiyenin sonunda Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yla metni kaleme alan Nasuh Paşazâde Emir Ömer' in imzaları bulunmaktadır. Yeni Cami Vakfiyesi'nin meşin cildi altın kabartmalı, sayfaları altın püskürtmeli ve zerefşan (serpme altın) süslemelidir...

"Âzad Kuşları":

Yeni Cami Külliyesi'nin merkezi olan Yeni Cami (Valide-i Cedid Camii, Valide Sultan Camii, Hatice Turhan Sultan Camii ya da Yeni Valide Camii), avlusundaki ve dış merdivenlerindeki kuşların çokluğu nedeniyle günümüzde Güvercinli Cami olarak da bilinir. Ramazan süresince ve Şeker Bayramı'nda kuşçulardan satın alınan sakalar, kanaryalar, ispinozlar ve bülbüller, cami avlusuna kafesler içinde getirilerek dua ve niyazla âzad edilirdi. Kuşların camileri sevmeleri (yaygın inanca göre) "âzad kuşları" geleneğinden kaynaklanır.

Vanî Mehmed Efendi:

Evliya Çelebi, Yeni Cami Külliyesi'nin imam, hatip ve müezzinleri arasında Şeyh Vanî Efendi'yle Esirî Efendi'nin bulunduğunu yazar. *Seyahatname*'de adı geçen Şeyh Vanî'yle 4. Mehmet'in şehzâdelerine hocalık yapan Vanî (Vanlı) Mehmed Efendi'nin aynı âlim olduğu düşünülür. 4. Mehmet bugün Vaniköy olarak anılan semti Vanî Mehmed Efendi'ye bağışlamış, Mehmed Efendi de buraya bir cami, bir medrese, bir çeşme, yalılar ve sahilsaraylar yaptırmış, ayrıca Bostancılar Mescidi'ni tamir ettirmiştir. Viyana kuşatmasına (1683) Ordu Şeyhi olarak katılan Vanî Mehmed Efendi, bozgunun ardından Bursa'ya sürgün edilmiş, adını taşıyan İstanbul semtine bir daha dönememiştir...

Mısır Çarşısı:

1769 depreminde hasar gören ve onarılan Yeni Cami Külliyesi'nin geniş dış avlusunun duvarları 19. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmış, son duvar parçası ve kapı, Mısır Çarşısı'nın 1940-1943 yılları arasındaki restorasyonu (ve Eminönü-Sirkeci yolunun açıldığı imâr hareketi) sırasında yıkılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre, Yeni Cami Külliyesi'nin dış avlusu (17 yüzyılda) "nice yüz meyve ağaçlarıyla süslü"ydü. Külliye'ye vakıf olarak yaptırılan ve aktarlarla pamukçulara ayrılan 100 dükkânlı Valide Çarşısı'nın ya da Yeni Çarşı'nın adı, 18. yüzyılda (mekâna yerleşen ve mallarını Mısır'dan getirten baharatçılar nedeniyle) Mısır Çarşısı olarak değiştirilmiştir. Yabancı seyyahlar, Baharat Çarşısı adını kullanırlar. Bir "arasta" (üstü kapatılmış bir sokağın iki yanında sıralanan dükkânlardan oluşan çarşı) olan Mısır

Çarşısı'nın yerinde, Bizans çağında Makron Envalos adlı kapalıçarşının bulunduğu yazılır. Kesmetaş ve tuğla çarşının tavanı kemerli, camiye yakın dükkânları kubbelidir. L harfi şeklindeki çarşının dirsek köşesi, mescide ve Lonca Vaizi kürsüsüne ayrılmıştır. Bir arka odadan ve ahşap peykeli bir tezgâhtan oluşan bu dükkânların saçaklarına makas, püskül, devekuşu yumurtası, kayık maketi gibi nesneler asılır, arayan "makaslı aktar"ı ya da "kayıklı baharatçı"yı kolayca bulurdu. Halûk Şehsuvaroğlu, bir zamanlar Mısır Çarşısı'nda "yılan gömleği ve kaplumbağa kabuğu"nun da satıldığını yazar. 1691 yılındaki yangın tüm dükkânları küle çevirmiş, 1940 yangını Mısır Çarşısı'nın özgün yapısına büyük hasar vermiştir. Yeniden yapılanmayla esnaf da değişmiş, pamukçuların yerini kuyumcular almıştır. Eminönü Meydanı'na bakan tonozlu giriş kapısının üstündeki Pandeli Lokantası, 1956 yılında açılmıştır; Osmanlı lezzetleri sunan lokanta, mavi çinileriyle de ünlüdür.

Reşat Ekrem Koçu, *Osman Gazi'den Atatürk'e* başlıklı kitabında Mısır Çarşısı'yla ilgili hoş bir ayrıntıya yer verir: "Bir gün 2. Mahmut Mısır Çarşısı'nda Hamlacıbaşı'nın kayıklı dükkânına uğradı. Kendisine kahve getiren küçük ve sevimli bir kahveci çırağını o gün saraya aldırttı. İşte bu tesadüfle bu çocuk tarihimizin meşhur Serasker Rıza Paşa'sı olmuştur."

Kuşbakışı Mısır Çarşısı / Pandeli Lokantası:

Eski İstanbullu'lar tarafından "Mısır Çarşısı adı verilen nadide yüzüğün üzerindeki mücevher" olarak tanımlanan Pandeli Lokantası, duvarları firûze ve lâcivert çini kaplı, tavan göbeği neftî kalem işi nakışlı bir güvercin kovuğunu andırır. Mısır Çarşısı'nın Eminönü Meydanı'na bakan to-

nozlu giriş kapısının üstündeki lokanta, Osmanlı mutfağıyla ünlüdür.

1887 Niğde doğumlu Pandeli Çobanoğlu, 1900'lerin başlarında İstanbul'a gelir; önce Mısır Çarşısı'nın arkasında yükselen Mercan Yokuşu'nda seyyar piyazcılık yapar, sonra Pera'yla Galata'yı yekdiğerine bağlayan Yüksekkaldırım Yokuşu'nda Arnavut ciğeri satmaya başlar. 1915 yılında Eminönü İpçiler Çarşısı'nda küçük bir dükkân kiralayan Pandeli, ilk aşevini burada açar; anlatılana göre, Mustafa Kemal Atatürk bu aşevini varlığıyla şereflendirmiştir. 1926'da Eminönü Balıkpazarı'na taşınan Pandeli Lokantası, 1955'e kadar burada hizmet verir. 6-7 Eylül (1955) olaylarında geri dönülmez oranda hasar gören lokanta (zorunlu olarak) kapatılır, yaklaşık bir yıl sonra da (1956) Mısır Çarşısı'ndaki "son" Pandeli Lokantası açılır.

Baba Pandeli ve (1953 Tıbbiye mezunu) oğul Hristo tarafından İstanbul'un geleneksel lezzet odaklarından biri haline getirilen ve yetmiş çeşit tad sunan lokanta, dünya mutfağına ("Pandeli usulü" tabir edilen) özgün Türk yemekleri armağan etmiştir. Pandeli Çobanoğlu 1967 yılında dünya değiştirince yalnız kalan Dr. Hristo'ya (1980'lerin ortalarında) aile dostu Cemal Biberci ortak olur.

Yarım yüzyıllık Pandeli Lokantası, Mısır Çarşısı'nın (özgünlüğünü koruyarak yaşayan) en eski mekânlarından biridir...

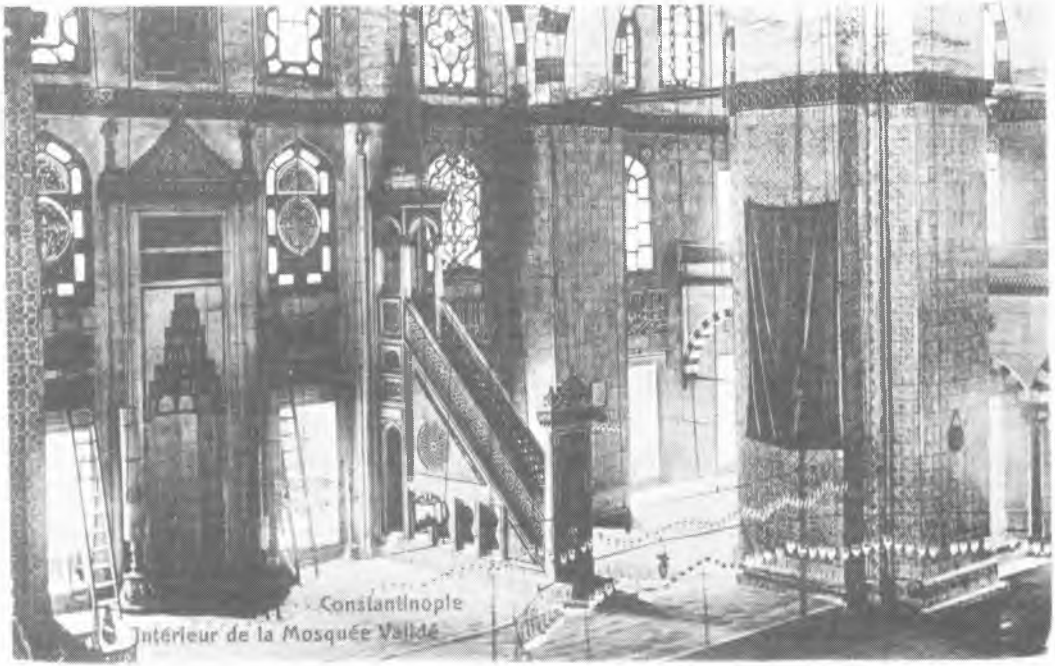
Yeni Cami Külliyesi

Haliç'in ortalarından Yeni Cami Külliyesi

Galata Köprüsü'nden Yeni Cami Külliyesi

Yeni Cami: Mihrab ve minber

Yeni Cami'nin abdest muslukları

Yeni Cami'nin dış revakları

Le Bazar Égyptien, Stamboul, Constantinople.

Edition Max Frochtermann, Constantinople. 1719. Photogr. Sébah & Joaillier.

Mısır Çarşısı

YEREBATAN SARAYI
(Sultan Ahmet)

Ayia Sofya'nın yakınlarında bulunan Yerebatan Sarayı, İstanbul'un önemli anıt-yapılarından biridir. Bizans'ın ana su deposu olan Yerebatan Sarayı'nın özgün adı Cisterna Basilica'dır (Bazilika Sarnıcı); Gugios İnciciyan, sarnıcın adını Suyabatan Sarayı ya da Basiliki Kinoterna olarak verir. İmparator 1. Justinianus tarafından 532 yılında yaptırılan sarnıç, 1478'den sonra Topkapı Sarayı'nın bahçelerine su sağlamak için kullanılmıştır. Su, Bizans çağında (Valens Su Kemeri'yle) Marmara tepelerindeki kaynaklardan ve Kydaris (Alibeyköyü) Deresi'nden, Osmanlı'da (Cebeciköy Kemeri ya da Güzelce Kemer olarak bilinen bent aracılığıyla) Belgrad Ormanı'ndan getiriliyordu.

14. yüzyılda İstanbul'a gelen İbn-i Batuta'nın Ayia Sofya avlusunda gördüğü akarsuyun Yerebatan Sarayı'yla bağlantılı olduğu öne sürülür. Hoca Sadeddin Efendi'nin "Tacü't-Tevarih" ("Tarihlerin Tacı", 16. yüzyıl) çalışmasında Ayia Sofya'nın sütunlar üzerine atılmış kemerlere oturtulduğu, binanın altının boş olduğu yazılır. Sadeddin Efendi'ye göre, bir mahzeni andıran bu boşluk su doludur ve içinde kayıkla gezilmektedir... Tarihsel süreç içinde gerçekleştirilen kazılar ve diğer incelemeler, bu savın doğru olmadığını kanıtlamıştır. Bu nedenle, "Tac'üt-Tevarih"de sözü edilen "sütunlu, kemerli, su dolu ve içinde kayıkla gezilen mahzen"in Yerebatan Sarayı olduğu düşünülebilir...

Bizans Dönemi:

1. Constantinus (324-337) dönemindeki imar hareketi sırasında şehirde liman, tersane, kiliseler, hamamlar, kütüphaneler, saraylar ve sarnıçlar yaptırılmıştır. Panciroli'nin *Notitia Dignitatum* (1623) çalışmasındaki bilgilere göre, Milion'la (Mil Taşı) Augusteion arasında 120.000 kitabı barındıran bir kütüphane, bir sahaflar çarşısı, hukuk öğrenimi veren bir bazilika ve 1. Constantinus tarafından yaptırılan bir sarnıç (Bazilika Sarnıcı) bulunuyordu. Günümüzde Gülhane Parkı'nı, Zeynep Sultan Camii'ni ve Lala Hayreddin Camii'ni barındıran bölgede 1. Leo (457-474) iktidarında çıkan yangın, imparatorların altın ve bronz heykellerini barındıran bazilikayı küle çevirmiş ve sarnıcı önemli oranda tahrib etmiştir. Konsil İllus tarafından onarılan bazilika, 1. Justinianus (527-565) iktidarında yeniden yanmıştır. Procopius'a göre, 1. Justinianus sarnıcı onarmış, çevresindeki avluyu da kapsayacak şekilde büyütmüş ve günümüzdeki Bazilika Sarnıcı'nı oluşturmuştur. Sarnıcın yeniden yapılanması, Constantinopolis Praefectus'u (İstanbul Valisi) Longinos'un denetiminde gerçekleşmiş, 1. Justinianus üzerine yine bir kütüphane yaptırmış ve Hazret-i Süleyman'ın heykelini diktirmiştir. Heykelin yüzü (Kudüs'deki Süleyman Tapınağı'ndan daha görkemli olduğu söylenen) Ayia Sofya'ya dönüktü. Heykel, 1. Basil (867-886) döneminde kaldırılmıştır. Bazilika Sarnıcı bu dönemde yine yanmış ve tamir görmüştür.

Sarnıcın mermer kaplı damı, basamaklarla ulaşılabilen bir "portiko"yla çevriliydi. Haliç yönündeki teras, sarnıcı (sonraları yerinde Hayreddin Paşa Camii yükselen) Maria Chalkoprateia Kilisesi'nden ayırıyordu. Bakırcılar Çarşısı Meryemi anlamına gelen Maria Chalkoprateia'nın ayrıca

bir manastırı ve "martyrion"u (çilehane) bulunuyordu. Mamboury, kilisede Hazret-i İsa'nın ve Hazret-i Meryem' in "konuşan" ikonalarının varlığına ilişkin rivayeti iletir. Yeoryios Kedrenos'a göre, kilise 2. Theodosius (408-450) döneminde yapılmıştı. Çoğu tarihçinin katıldığı karşı tez, 2. Theodosius'un buraya Deipara (Theotokos) Kilisesi'ni yaptırdığını, bu kilisenin depremde yerle bir olduğunu ve Maria Chalkoprateia Kilisesi'nin buraya 6. yüzyılda yapıldığını savunur. Zonaras, 1. Theodosius (379-395) iktidarında aynı alan üzerinde (Vali Honoratus'un onayıyla Bizans Yahudileri'nin inşa ettirdiği) görkemli bir sinagogun bulunduğunu yazar. Petrus Gyllius'un da ilettiğine göre, kısa süre sonra yanan sinagogun yerine yenisinin yapılması (Milano Başpiskoposu Ambrosius'un uyarısıyla) yasaklanır.

Basilica Stoa adı verilen dev meydanın altında yatan sarnıcın üzerine Bizans zamanında soylular için evler ve Bakırcılar Çarşısı yaptırılmıştır. 16. yüzyılda İstanbul'a gelen Petrus Gyllius, Bizans devrinde Yerebatan Sarayı'nın üzerindeki evlerde oturanların (tonozlarda delikler açarak) sarnıçtan su çektiklerini, olta balıkçılığı yaptıklarını ve (mahzen merdivenleri aracılığıyla) sarnıca ulaşabildiklerini yazar. Gyllius, sarnıca açılan çok sayıda kuyu bulunduğunu da sözlerine ekler.

Osmanlı Dönemi:

15. yüzyılda, Şatırbaşı Mehmet Ağa sarnıcın yanına Üskübiye Mescidi'ni inşa ettirmiştir. Kapısının üzerindeki levhada bugün görülen Üskübî İbrahim Ağa adı (kaynaklarda yer almaması nedeniyle) tartışmalıdır. 18. yüzyılda Şekercizâde Mehmet Bey tarafından yenilenen mescidin

sebili, Dilsiz Tavşan Ağa tarafından yapılmıştır. Ayia Sofya yakınlarındaki Mimar Sinan eseri Bab-üs Saade Ağası Cafer Ağa Medresesi'nin (16. yüzyıl) kuyusu, suyu bu sarnıçtan alıyordu. Suyun çok soğuk olması nedeniyle, yapı Soğuk Kuyu Medresesi olarak da anılıyordu. Suyunu aynı sarnıçtan alan Zeynep Sultan Camii' nin karşısındaki çeşmeye Soğuk Çeşme, bulunduğu yokuşa Soğuk Çeşme Sokağı adı verilmişti. İbrahim Paşa Sarayı, Firuz Ağa Camii ve Mehterhane Çadırı yangınlarında (1652 ve 1660) hasar gören Yerebatan Sarayı, Tarih-i Raşid'e göre 3. Ahmet (1703-1730) döneminde onarılmıştır; sarnıç kubbeleri altındaki sekiz paye, Sermimaran-ı Hassa Kayserili Mehmet Ağa marifetiyle tamir edilmiştir. Sarnıcın üstündeki alana, 19. yüzyılda Vak'anüvis Mehmed Esad Efendi bir konak ve kütüphane yaptırmıştır.

Edmondo de Amicis, Yerebatan Sarayı için "yer altı revakları" tanımını kullanır; Jean Ebersolt, "içinden bir sütun ormanının yükseldiği bir yeraltı gölü"nden söz eder.

Haliç sırtlarında kayalık zeminin oyulmasıyla oluşturulan Yerebatan Sarayı, 140 metre uzunluğunda, 70 metre genişliğinde ve 8 metre yüksekliğindedir. Sarnıcı destekleyen sütunların sayısı (12 sıra ve her sırada 28 adet) 336'dır. Sütun başlıkları büyük oranda Korint üslûbundadır ve her "abakus"un (başlık tablası) üstünde iri bir taş vardır. Sütunlar yekdiğerine (bu taşlara dayanan) tuğla kemerlerle bağlanmıştır. Kemerlerin arası tuğla tonozlarla örtülmüş, duvarlar suya dayanıklı Horasan harcıyla sıvanmıştır. Sıvanın ulaştığı kemer başları suyun yüksekliğinin açık göstergesidir. Tonozlar, "manastır tonozu" stilinde örülmüştür. Zaman sürecinde kuzeydeki 8 sütun örme kılıf içine alınmış, güneybatı bölümündeki 37 sütun (2. Abdülhamid döneminde) dolgu duvarı tarafından çevrelenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi:

Sarnıç İstanbul Belediyesi tarafından önce 1940'larda, ardından 1980'lerde ele alınmış ve İstanbul'a (bir anıt-yapı olarak) yeniden kazandırılmıştır. Bir iskeleyle platformun eklendiği son restorasyon sırasında tabanın düz tuğla döşeli olduğu görülmüş, ayrıca ilkçağa ait iki Medusa başı bulunmuştur. "Gorgoneion" (Gorgonlar ya da Gorgolar) adı verilen üç kız kardeşten biri olan Medusa'nın adının anlamı "Kraliçe"dir. Antik mitologyaya göre, Denizler ve Akarsular Tanrısı Poseidon'un sevgilisi Medusa'nın gözlerine bakan, taş kesilirdi. Pegasus'un (ölümsüz kanatlı at), Perseus tarafından başı kesilen Medusa'nın kanından doğduğuna inanılırdı. Yarı-tanrı Perseus, Zeus'un ayna parlaklığındaki kalkanını Medusa'nın yüzüne tutunca, gözlerinin yansımasıyla karşılaşan Gorgon taşa dönüşmüş, yine Zeus'un Perseus'a verdiği büyülü kılıç başını gövdesinden ayırmıştır. Blok beyaz mermerden oyulan ve Yerebatan Sarayı'nda sütun taban desteği olarak kullanılan bu yontuların, İstanbul'da bulunan antik bir anıtın parçaları oldukları varsayılır.

Jean Ebersolt, Bizans çağlarında Ayia İrini Kilisesi'nde dev bir Medusa başının muhafaza edildiğini yazar. Müzik ve Şiir Tanrısı Apollo'ya adanan Didymaion (Didim) Tapınağı'nda, sütun üzerinde bir Medusa başı görülür. Medusa'nın en görkemli yontusu, Atina Akropolisi'ndeki Athena Tapınağı'ndadır.

Sarnıcın ortalarındaki bir sütunun da (dalları budanmış bir ağaç bedeni gibi işlenmiş olması nedeniyle) aynı dönemden kaldığı düşünülür. Bu sütunun üzerindeki motiflerin gözyaşı olduğu ve sarnıcın yapılışı sırasında yaşamlarını yitirenleri simgelediği görüşü de yaygındır. Bu ne-

denle Gözyaşı Sütunu ya da Ağlayan Direk adlarıyla bilinir; yabancı seyyahlar tarafından Ruhlar Sütunu ("the Column of Souls") olarak da adlandırıldığı duyulmuştur. Gövdesindeki deliğe parmağını sokarak dilek tutanların arzularının gerçekleşeceği inancı, halk arasında Dilek Sütunu olarak da tanınmasına neden olmuştur.

Gizli Geçitler:

Prof. Dr. Semavi Eyice, araştırmalarında Yerebatan Sarayı'yla ilgili hurafelerden söz eder: Sarnıcın derinliklerinde cinlerin saklandığı, sularda kayıkla gezinen bir meraklının kaybolduğu ve gülme sesleri duyulduğu bu hurafelerin arasındadır. Sütunlardan süzülen suların, taşların kaybolan seyyah için döktüğü gözyaşları olduğu söylencesi de (kuşaktan kuşağa iletilerek) günümüze ulaşmıştır. Yerebatan Sarayı'nın derinliklerinde gizli geçitler bulunduğu ve (Ayia Sofya yoluyla Saray Burnu önlerine inerek Kız Kulesi'nin altından geçen) bu dehlizlerin Üsküdar'a, oradan da Kınalı Ada'ya ulaştığı söylentisi kanıtlanmamıştır. Prof. Dr. Semavi Eyice, *İstanbul'un Altında İkinci Bir İstanbul Var* başlıklı yazısında, şehrin altında var olduğu söylenen bu dehlizlerin genelde (Roma ve Osmanlı dönemlerinde açılan ve zamanla kullanım dışı kalarak kuruyan) suyolları olduğunu söyler. Gizli geçitlerin, Roma İmparatorluğu'nda yaygın olan ve yeraltında labirent şeklinde dolanan gömüt dehlizleri ("katakomb") olduğu rivayeti de tümüyle gerçek dışıdır.

Feridun Dirimtekin, "1959-1960 Yılında Müze Binalarında Çalışma ve Tamirler" başlıklı makalesinde, "Aya Sofya'nın Vezir Bahçesi denilen kuzey tarafındaki sahada bulunan bir kuyudaki hücreler ve bundan ayrılan yollar"

üzerine incelemelerin sürdüğünü bildirir. Kuyu hücrelerinden bilinmeze uzanan yeraltı yollarının İstanbul'un efsanevî dehlizleriyle bağlantısı bir soru işareti olarak kalmıştır...

"Dilek Kuyusu":

İstanbul'a gelen yabancıların kaleme aldığı seyahatnamelerde (yazı ve gravür olarak) çok sık yer verilen Yerebatan Sarayı'nın sığ sularında günümüzde (İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından getirilen) aynalı sazan balıkları yüzmekte, tabanı kaplayan madenî paralar nedeniyle sarnıç bir "dilek kuyusu"nu andırmaktadır...

Yerebatan Sarayı

Yerebatan Sarayı'nda kayıkçı

ZEYREK KİLİSE CAMİİ

(Zeyrek)

Manastır:

1136 ya da 1137 tarihli kuruluş yönetmeliğinden (typikon) ve Nicetas Choniates, Nicephorus Gregoras, Yeoryios Pachymeres'in tarihsel kayıtlarından anlaşıldığına göre, Pantokrator Manastırı'nın kurucusu İoannes 2 Comnenus'dur. Yine kayıtlara göre, Mimar Nicephorus' un çalışmaları İmparatoriçe Eirene tarafından sürekli denetlenmiştir.

Bizans İmparatorları'nın ibadethanesi olan Pantokrator Manastırı, üç ana bölümden (iki kilise ve bir şapel) ve manastır yapılarından oluşuyordu. Pantokrator (Evrenin Efendisi) İsa'ya ve Panayia Eleousa'ya (Theotokos Hodegetria, Merhametli Meryem Ana) adanan kiliseler, özgün dış yapılarını günümüzde de korurlar. Külliyenin önemli bir bölümünü oluşturan manastırdan (hücre blokları) günümüze iz kalmamıştır. İoannes 2 Comnenus'un (1118 -1143) ve eşi Eirene'nin (Macar Prensesi Pyrisca), Manuel 1 Comnenus'un (1143-1180) ve eşi Eirene'nin (Alman Prensesi Berthe von Sulzbach), Andronicus 2 Palaeologus'un eşi Eirene'nin (İspanyol Prensesi Yolande), Manuel 2 Palaeologus'un ve eşi Eirene'yle oğulları Andronicus, Theodorus ve İoannes 6 Palaeologus'un,

İoannes 7 Palaeologus'un eşi Maria'nın lâhitlerinin bulunduğu Başmelek Mikhail Şapeli, iki kilisenin arasındadır.

Pantokrator Manastırı külliyesinde bir yaşlılar yurdu (gerokomeion), kervansaray, hamam, hastane, tıp mektebi ve kütüphane bulunuyordu. Van Millingen'e göre 24 kişi barındırabilen yaşlılar yurdunun sakinlerine ekmek, şarap, yağ, peynir ve odun ücretsiz sağlanıyordu. Yoksullara hizmet veren 50 yataklı hastanede, 10 doktorla 15 sağlık memuru çalışıyordu.

Kilise:

2. İoannes'in ardından Bizans tahtına çıkan 1. Manuel, Hazret-i İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra yatırıldığı söylenen mermer tablayı antik Efes kentinden getirtmiş, Pantokrator Kilisesi'ne yerleştirilen ve Takdis Taşı adı verilen tabla Bizanslılar tarafından ziyaret edilmiştir. Van Millingen, 1. Manuel'in Takdis Taşı'nı Çatladıkapı'dan Ayia Sofya önlerine kadar sırtında taşıdığını yazar. Taşı 1204 yılında gören Robert De Clari, mermerin üzerinde Meryem Ana'nın gözyaşlarının izlerinin bulunduğunu öne sürer. Takdis Taşı, ölümünün ardından Manuel I Comnenus'un lâhitinin üzerine yatırılmıştır. (Prof. Dr. Semavi Eyice, "Zeyrek Kilise Camii" başlıklı makalesinde "İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yatırıldığı tahta sehpa"dan söz ederken, "mermer tabla"nın varlığına değinmez.) Selânik' deki Aziz Demetrius ikonası da (yine 1. Manuel'in buyruğuyla) İstanbul'a getirilerek kilisede sergilenmiştir. 1204 tarihli Haçlı Seferi sırasında, Pantokrator Kilisesi (Venedikli Pietro Ziani komutasındaki) Lâtinler tarafından talan edilmiş, altın yaldızlı "iconostasis"le kutsal eşyanın neredeyse tümü Venedik'deki San

Marco Kilisesi'ne götürülmüş, geriye kalanı tahrib edilmiştir. İsa'nın çivilendiği çarmıhın parçası ve başına geçirildiği söylenen dikenli taç da manastırın demir kasasından çıkarılarak (Latin Katolik Başrahip Martin tarafından) yine Venedik yoluyla Fransa'ya kaçırılmıştır. San Marco Kilisesi'nin "iconostasis"i ("Pala d'Oro") 1204-1261 yılları arasında Lâtinler tarafından İstanbul'dan götürülen Bizans eserleriyle tezyin edilmiştir.

57 yıl süren Lâtin işgali noktalandığında (1261), Bizans İmparatoru Mikhail 8 Palaeologus'un (bugün Yedikule Hisarı'nda olan) Altın Kapı'ya geldiği, Pantokrator Kilisesi'nde bulunan (ve mucizeler yarattığına inanılan) Meryem Ana ikonasını taşıyan rahiplerin arkasında yürüyerek şehre törenle girdiği kaydedilir. Aziz Luke eseri olduğu söylenen ikona, 2. Theodosius'un eşi İmparatoriçe Eudoxia tarafından Kudüs'den İstanbul'a getirilmiştir. 8. Mikhail İstanbul'a girerken, son Lâtin İmparatoru Baudouin 2 de Flandre (1228-1261) taht kurduğu Pantokrator Manastırı'nı gizlice terk edip deniz yoluyla Bizans'dan ayrılıyordu.

Bizans İmparatoru Mikhail 8 Palaeologus'un (1261-1282) kızı Prenses Maria Palaeologina'yı Moğol Hakanı Hülâgû Han'a eş olarak götüren resmî heyetin başında, Pantokrator Manastırı Başrahibi Prens Theodosius De Villehardouin bulunuyordu (1265). Maria (Hülâgû'nun zamansız ölümü üzerine) Han'ın oğlu Abaka'yla evlendirilmiş, onaltı yıl süren birliktelik, Abaka Han'ın, kardeşi Ahmet tarafından zehirlenmesiyle noktalanmıştır. 1281 yılında İstanbul'a dönen Maria Palaeologina, Fener semtinde (Moğolların Meryemi Kilisesi olarak da bilinen) Theotokos Muhliotissa Kilisesi'ni kurmuştur.

"Türk'ün Sarığı, Papa'nın Külâhı":

Palaeologus çağında, Pantokrator Manastırı Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine karşı çıkanların kalesiydi. Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks kalması gerektiğini Papa 5. Martin'e karşı savunanların başında Yeoryios Methochites ve Gennadios Scholarios geliyordu. Gennadios, birleşme olgusuna karşı olmasına rağmen (İoannes 7 Palaeologus ve dönemin Patrik'i 2. Joseph'le birlikte) Floransa'daki Ferrara Konseyi'ne katılmış (1438), konsey iki mezhebin (Papa'lık şemsiyesi altında) birleşmesi doğrultusunda karar almıştı. İstanbul'a döndüğünde Pantokrator Manastırı'ndaki hücresinde bir bildiri kaleme alan Gennadios halkı birleşmeye karşı ayaklandırmış, 12 Aralık 1452 günü Ayia Sofya Kilisesi ve Pantokrator Manastırı, Bizanslılar'ın, "Türk'ün sarığını Papa'nın külâhına tercih ederiz!" seslenişiyle yankılanmıştı. 2. Mehmet (1451-1481), Doğu Roma İmparatorluğu'nun "Son Sezar"ı Constantinus 9 Dragases (1449-1453) tarafından Pantokrator Manastırı'na hapsedilen Gennadios'u fetihten sonra serbest bıraktırmış ve rahibin (Gennadios 2 Scholarios adıyla) Ortodoks Patrikliği makamına atandığına ilişkin bir ferman çıkarmıştı.

Kutlama ve Bezeme:

Kuruluşundan Bizans'ın düşüşüne kadar hanedanların büyük desteğiyle (üzüm bağları gelirleri, başka manastırlardan alınan kiralar ve bağışlar) yaşayan Pantokrator Manastırı'nın bünyesinde 700 rahip bulunuyordu. Manastır, Ağustos ayında dört görkemli ayine sahne olmaktaydı: Kiliselerin kutsanması (4 Ağustos), İsa'nın suretinin değişmesi (6 Ağustos), Pantokrator Manastırı'nın kurucu-

su İmparatoriçe Eirene'nin ölüm yıldönümü (13 Ağustos), Aziz Florus ve Aziz Laurus Yortusu (18 Ağustos).

Haliç'e bakan bir tepe üzerinde yükselen Pantokrator Manastırı'nın temel çukuru yamacın düzletilmiş üst bölümünde kazılmış, yapı payandalar ve istinad duvarlarıyla güçlendirilmiştir. Pantokrator Kilisesi tek kubbeli, Meryem Ana Kilisesi'yle Başmelek Mikhail Şapeli ikişer kubbelidir. Tüm yapılar bir "exonarthex" (dış koridor) ve bir "esonarthex" (iç koridor) aracılığıyla birleştirilmiştir. Mozayik süslemeler, renkli mermer levhalar ve vitraylar, üç kilisenin temel bezeme öğeleriydi. Duvarlar, taban ve (Novgorodlu Stephan'a göre) dış cephe mozayikle kaplıydı; taban mozayikleri, klasik mitologyadan sahneler içeriyordu. Scarlatus Byzantius, duvar mozayiklerinden birinin Manuel 1 Comnenus'u Pantokrator Manastırı'nın maketini İsa Peygamber'e sunarken gösterdiğini ileri sürer; bu mozayik, 2. İoannes'in kurduğu manastırın 1. Manuel tarafından zenginleştirildiğinin kanıtı olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Dönemi:

İstanbul'un fethiyle birlikte, Pantokrator Manastırı'nın üçlü kilisesi camiye, manastır hücrelerinin bir bölümü medreseye çevrilmiş, Fatih Külliyesi'nin tamamlanmasıyla birlikte medrese hücreleri (tüm yapılarıyla) ortadan kalkmıştır. Manastırın 55 odasını kapsayan medresenin başında Başmüderris Zeyrek Molla Mehmed Efendi bulunuyordu; Hacı Bayram Veli'nin öğrencisi olan Zeyrek Molla yaklaşık 20 yıl boyunca başmüderrislik yapmış, böylece semt (ve cami) onun adıyla anılır olmuştur. *Hadikâtü'l-Cevâmi*'ye göre, Zeyrek Kilise Camii'nin "vâkıfı Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han"dır; Zeyrek Molla Mehmed Efendi "Cami-i

Şerif'in sebeb-i şöhreti" olmuştur. Farsça "zeki" anlamına gelen "zeyrek" lâkâbının Molla Mehmed Efendi'ye hocası Hacı Bayram Veli tarafından verildiği yazılır.

Pantokrator Sarnıcı:

Pantokrator Manastırı'nın ve külliyeyi oluşturan diğer yapıların suyu, geniş oylumlu sarnıçlardan sağlanıyordu. Prof. Dr. Semavi Eyice, günümüzde Atatürk Bulvarı'na cephesi olan Pantokrator Sarnıcı'nın içinde tonozlu dehlizler bulunduğuna işaret eder. Tuğla duvarlı ve mermer sütunlu sarnıcın tavanına merdivenle ulaşılır; kemerlerle bağlanmış sütunların kaideleri kabartma bezemeli, başlıklarıysa tezyinatsızdır. Yapının içi (duvarlar, tonozlar ve kemerler) su geçirmez Horasan harcıyla sıvalıdır.

İstanbul'un Osmanlı tarafından fethinden sonra, sarnıcın üzerine Piri Paşa tarafından Soğukkuyu Camii yaptırılmıştır (16. yüzyıl). Ayvansarayî, "bu caminin altı, yüce mermer somaki direkler üzerine inşa olunmuş büyük bir sarnıçtır ki, bir ağzı cami kapısı dışındadır; oradan su çekerler, bu yüzden buraya Soğukkuyu Camii denmiştir," bilgisini verir.

Evliya Çelebi, suyunu "âb-ı hayat"a benzettiği Pantokrator Sarnıcı'nı "mağara" olarak tanımlar; "Seyahatname", zemheri geceleri sarnıçtan cadıların çıkıp arabalarla dolaştığını, seher vaktinde "mağara"ya dönüp kaybolduklarını anlatır...

Onarım ve Restorasyon:

Evliya Çelebi, 16. yüzyılda Mimar Sinan marifetiyle temizlenen Zeyrek Kilise Camii'nde "kubbe ve kemerler için-

de altın sürülmüş resimler" gördüğünü, sütunların "kıymetli taşlardan" yapıldığını söyler. Cami 1756 Cibali yangınında ve 1766 depreminde hasar gördükten sonra onarılmış, mihrab ve Hünkâr Mahfili aynı yüzyılda yerleştirilmiştir. Uzun süre yazgısına terk edilen yapının 1953 yılındaki tamiratı sırasında mitolojik tasvirlerden oluşan taban mozayikleri ortaya çıkarılmıştır. Vakıflar İdaresi'nin gerçekleştirdiği 1966 restorasyonunda kiliseler tümüyle elden geçirilmiş, bir pencere kemerinin iç yüzeyinin altın zemin üzerine mozayik tezyinatı onarım sırasında ortaya çıkarılmıştır. 1996 yılında başlayan son restorasyon çalışmaları, İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Zeynep Ahunbay ve Prof. Dr. Metin Ahunbay'la Illinois Üniversitesi'nden (ABD) Prof. Dr. Robert Ousterhout'ın denetiminde sürmektedir.

"Kültür Mirası":

Zeyrek Kilise Camii ("kilise" ve "cami" sözcüklerinin tek tapınağın adında buluşması nedeniyle) Osmanlı İmparatorluğu'nun özenle gözettiği dinler mozayiğinin simgesel sentezidir. Doğan Hızlan, *Hürriyet* gazetesindeki yazısında (4 Mart 2001) bu gerçeği dile getirir: "Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana, biz hiçbir kültürel mirası yok etmedik. Tapınaklara ise el sürmedik, el sürdüğümüz zaman onardık. Yedi düvelin camisi, kilisesi, havrası hep aynı topraklarda, aynı coğrafyada, kültür mirasının eşsiz örnekleri olarak yaşadı, birbirini süsledi, güzelleştirdi..."

Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi)

Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi)

YEDİ TEPE

İstanbul'un yedi tepesinin doruklarında ve eteklerinde yer alan başlıca anıt-yapıların kronolojik sıralanışı:

Birinci Tepe:

Dikilitaş (İ.Ö. 15. yüzyıl)
Burmalı Sütun (İ.Ö. 5. yüzyıl)
Binbirdirek Sarnıcı (4. yüzyıl)
Ayia İrini Müzesi (kilise: 4. yüzyıl; müze: 18. yüzyıl)
Gotlar Sütunu (4. yüzyıl)
Milion (4. yüzyıl)
Örme Sütun (4.-5. yüzyıl)
Yerebatan Sarayı (6. yüzyıl)
Ayia Sofya Müzesi (kilise: 6. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl; müze: 20. yüzyıl)
Küçük Ayia Sofya Camii (Sergius ve Bacchus Kilisesi: 6. yüzyıl; cami: 16. yüzyıl)
Topkapı Sarayı (15. yüzyıl)
Firuz Ağa Camii (15. yüzyıl)
Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi (16. yüzyıl)
Sultan Ahmet Külliyesi (17. yüzyıl)
3. Ahmet Sebili ve Çeşmesi (18. yüzyıl)
Alman Çeşmesi (19. yüzyıl)
Ahırkapı Feneri (19. yüzyıl)

İkinci Tepe:

Çemberlitaş (4. yüzyıl)
Kapalıçarşı (15. yüzyıl)
Yeni Cami Külliyesi (16. yüzyıl)
Mısır Çarşısı (16. yüzyıl)
Rüstem Paşa Camii (16. yüzyıl)
Nur-u Osmaniye Külliyesi (18. yüzyıl)
Sultan Mahmut Türbesi ve Sebili (19. yüzyıl)

Üçüncü Tepe:

Bozdoğan Su kemeri (4. yüzyıl)
Bodrum Camii (Myrelaion Manastırı Kilisesi: 10. yüzyıl; camii: 16. yüzyıl)
Kalenderhane Camii (Akataleptos Manastırı Kilisesi: 11. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)
Kilise Camii (Ayion Theodoroi Manastırı Kilisesi: 11. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)
Süleymaniye Külliyesi (16. yüzyıl)
Şehzâde Külliyesi (16. yüzyıl)
Beyazıt Külliyesi (16. yüzyıl)
Lâleli Külliyesi (18. yüzyıl)

Dördüncü Tepe:

Fatih Külliyesi (Ayion Apostoloi/Havariyun Kilisesi arazisi: 4. yüzyıl; külliye: 15. yüzyıl)
Kıztaşı (5. yüzyıl)
Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı Kilisesi: 11. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)
Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi: 12. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)

Beşinci Tepe:

Gül Camii (Ayia Theodosia Kilisesi: 8. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)
Hıramî Ahmet Paşa Mescidi (Ayios İoannes Prodromos Manastırı: 12. yüzyıl; cami 16. yüzyıl)
Theotokos Muhliotissa (Moğolların Meryemi) Kilisesi (13. yüzyıl)
Fethiye Camii (Panayia Pammakaristos Manastırı: 13. yüzyıl; cami: 16. yüzyıl)
Ahrida Sinagogu (15. yüzyıl)
Sultan Selim Külliyesi (16. yüzyıl)
Ayios Yeoryios Kilisesi (Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, 18. yüzyıl)
Sveti Stefan Kilisesi (19. yüzyıl)
Fener Rum Erkek Lisesi (19. yüzyıl)

Altıncı Tepe:

Kariye Müzesi (manastır: 6. yüzyıl; cami: 16. yüzyıl; müze: 20. yüzyıl)
Anemas Kulesi ve Zindanı (12. yüzyıl)
Tekfur Sarayı (12. yüzyıl)
Eyüp Sultan Külliyesi (türbe: 15. yüzyıl; cami: 19. yüzyıl)
Mihrimah Sultan Külliyesi (16. yüzyıl)

Yedinci Tepe:

Arcadius Sütunu (5. yüzyıl)

Yedikule Hisarı (Bizans yapıları: 5. yüzyıl; Osmanlı yapıları: 15. yüzyıl)
İmrahor Camii (Studios Manastırı Ayios İoannes Prodromos Kilisesi: 5. yüzyıl; cami: 15. yüzyıl)
Koca Mustafa Paşa Külliyesi (Ayios Andreas Manastırı: 8. yüzyıl; külliye 15. yüzyıl)
Mermer Kule (14. yüzyıl)
Ramazan Efendi Camii (16. yüzyıl)
Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi (18. yüzyıl)
Pertevniyal Valide Sultan Camii (19. yüzyıl)

Ayia Sofya Müzesi (Ayia Sofya Kilisesi, Ayia Sofya Camii)

Ayia Sofya'nın tezyinatlı dış kapısı

Ayia Sofya'nın mihrabı

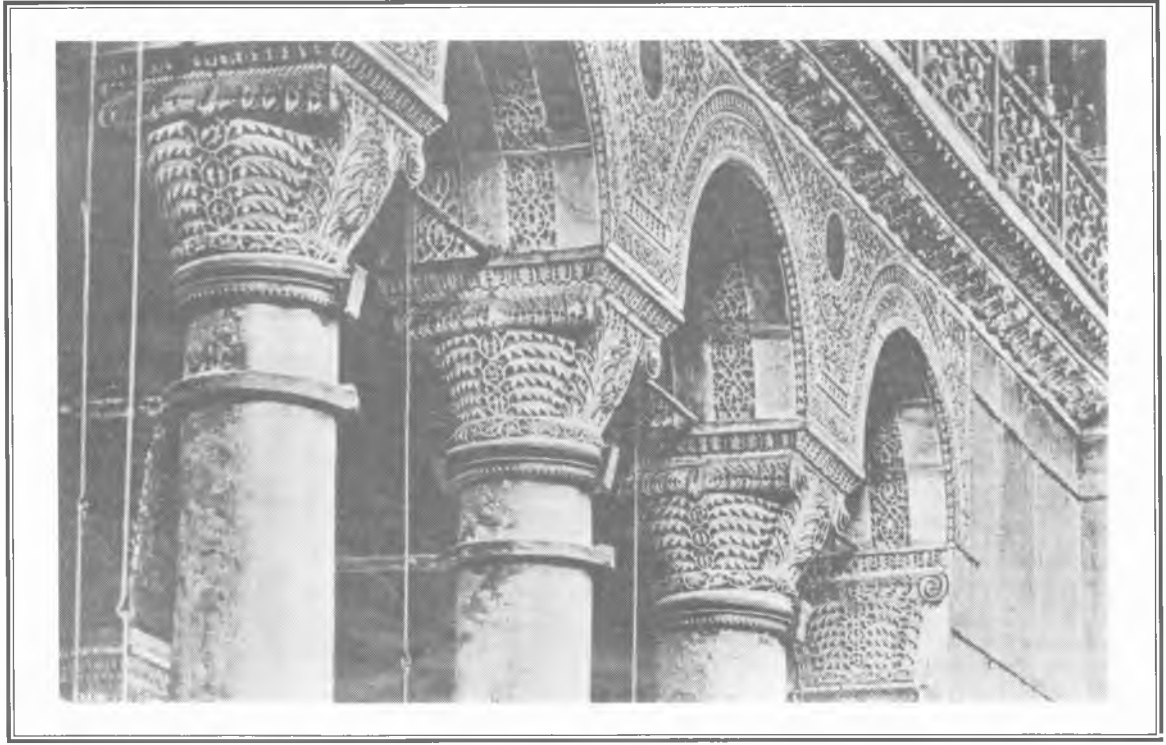
Ayasofya Cami-i Kebiri'nde Kur'an-ı Kerim

Ayia Sofya'nın giriş koridoru

Ayia Sofya'nın şadırvanı

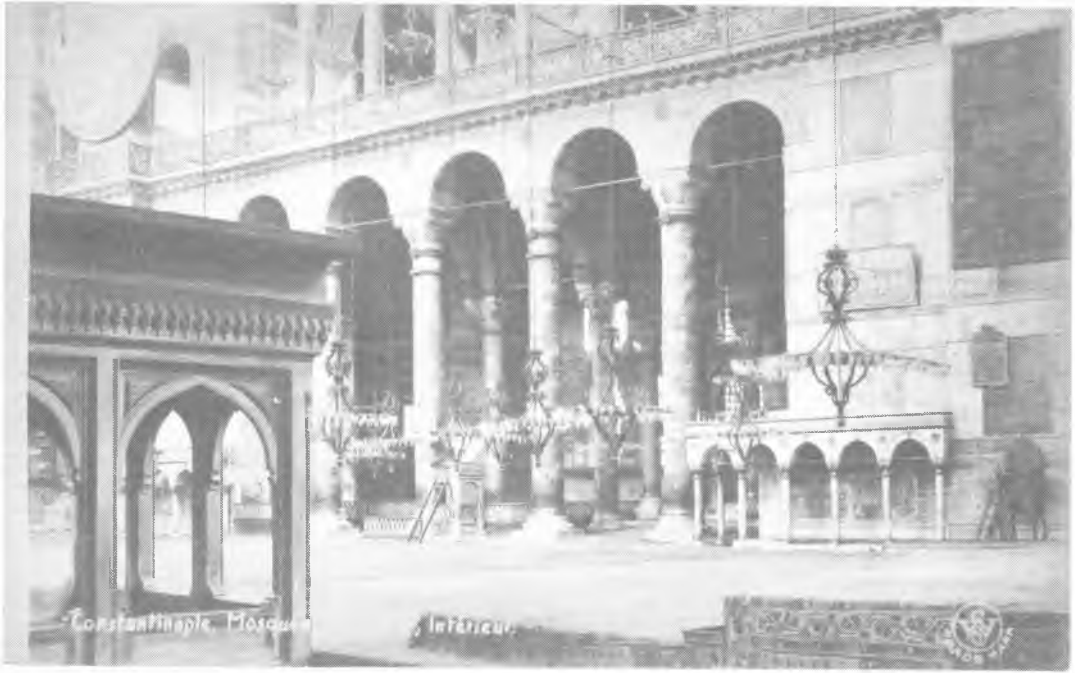
Ayia Sofya'nın oymalı sütun başlıkları

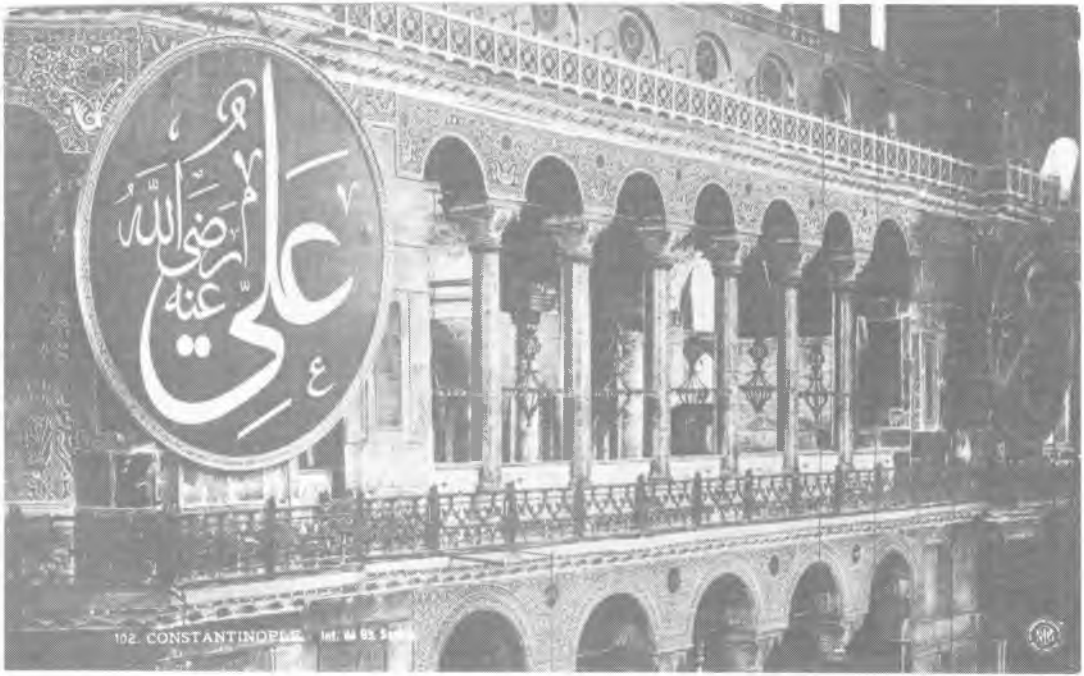
Ayia Sofya'da ibadet sahnı

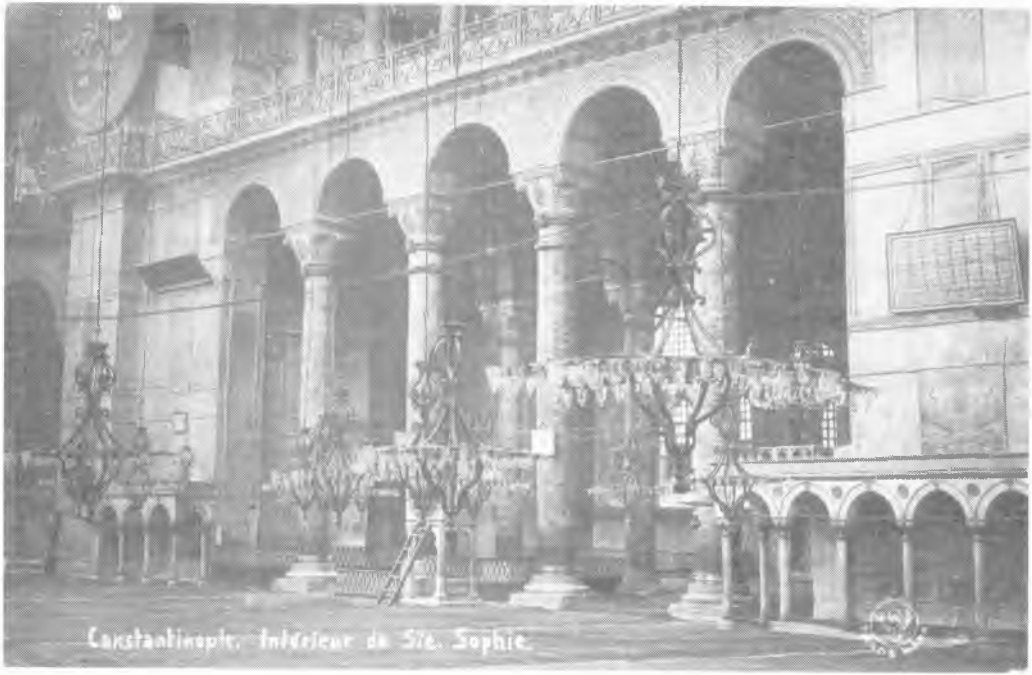
Ayia Sofya ve Haseki Hürrem Sultan Hamamı

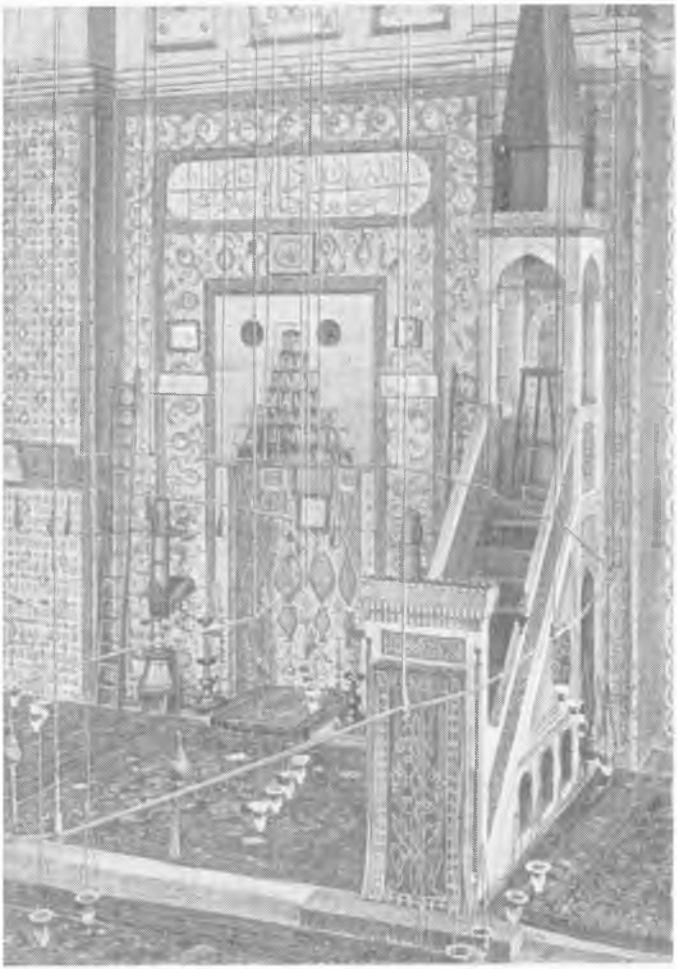
Ayia Sofya'nın müezzin mahfili

Ayia Sofya'yı tezyin eden hat levhalarından biri

Ayia Sofya'nın sütunları ve avizeleri

Intérieur de la Mosquée Rustam Pacha, Stamboul, Constantinople.

Rüstem Paşa Camii'nin çinili mihrabı

Stamboul - 9 - Cour de la Mosquée Rustem - Pacha

Rüstem Paşa Camii'nin revaklı son cemaat yeri

Sultan Mahmut Türbesi ve Sebili

Küçük Ayia Sofya Camii (Sergius ve Bacchus Kilisesi)

Constantinople: Intérieur du Grand-Bazar.

Kapalıçarşı

Nur-u Osmaniye Camii

Fontaine des ablutions de la Mosquée Sultan Osman

Salut de Constantinople

Nur-u Osmaniye Camii'nin revakları ve abdest muslukları

Nur-u Osmaniye Camii sebili

شہزادہ جامع شریفی

Şehzade Külliyesi

Şehzade Türbesi

Beyazıt Külliyesi

Beyazıt Camii'nde güvercinler

Lâleli Camii

Fatih Külliyesi

Fatih Camii'nin ibadet sahnı

Gül Camii (Ayia Theodosia Kilisesi)

Fethiye Camii (Panayia Pammakaristos Manastırı)

Fethiye Camii (Panayia Pammakaristos Manastırı)

Sultan Selim Külliyesi

Sultan Selim Türbesi

Sultan Selim Türbesi'nin revaklı girişi

Kariye Müzesi ve mahallesi

Kariye Müzesi (Chora Manastırı Kilisesi, Kariye Camii)

Kariye (19. yüzyıl sonu)

Çevresi açıldıktan sonra Kariye

Kariye ve bugün yerinde bir çayhane bulunan ev

Kariye Camii'nde minare kandili

İmrahor Camii
(Studios Manastırı Ayios İoannes Prodromos Kilisesi)

Pertevniyal Valide Sultan Camii

Edirne Kapısı çevresindeki Bizans surları

Edirne Kapısı

Silivri Kapısı

Bukoleon Sarayı (5. yüzyıl, Cankurtaran-Kumkapı arası, Çatladıkapı mevkii)

Bizans surlarının üzerinde "yapılanma"

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Abakus: Dörtgen levha şeklindeki sütun başlık tablası.

Agiai Pylai: Ortodoks Kilisesi'nde Kutsal Kapılar, altar kapıları. (Latin: Sancta Sanctorum).

Alem: Genelde hilâl şeklinde, minare ve kubbe tepeliği.

Alkış: Osmanlı geleneği uyarınca, birlikte seslendirilen senâ. Örnek: "Padişahım, çok yaşa!" (Batılı bir âdet olan el çırpmakla ilgisi yoktur.)

Alınlık: Antik yapıların ön ve arka cephelerindeki çatı üçgeni.

Altar: Kilisede rahibin ayini yönettiği mekân. Antik çağda sunak taşı.

Ambo: Rum Ortodoks Kilisesi'nde İncil okuma ve vaaz kürsüsü.

Amphitheatrum: Karşılaşmaların yapıldığı bir alan (arena) içeren ve katmanlı bir mimarî stil sergileyen seyirlik mekânı. Amfitiyatro.

Anastasis: Hazret-i İsa'nın yeniden dirilişi.

Andrikion: Rum Ortodoks Kilisesi'nde erkekler galerisi.

Apsid: Rum Ortodoks Kilisesi'nde altarın bulunduğu noktayı da çevreleyen, yarım daire şeklinde, yükseltilmiş alan.

Arasta: Üstü kapatılmış bir sokağın iki yanında sıralanan dükkânlardan oluşan çarşı.

Arena: Hippodromos'un yarış ve dövüş alanı.

Augusta: Bizans İmparatoriçesi'nin ünvanı.

Ayazma: Kilise ve manastırlardaki kutsal su kaynağı.

Âyet: Kur'an-ı Kerîm sûrelerini oluşturan cümleler.

Ayia: Hagia. Azize. (Yaygın kullanılış: Aya.)

Ayioi: Hagioi.-Azizler. (Yaygın kullanılış: Ayii.)

Ayion: Hagion. Azizler. Ayioi'yle eşanlamlı. (Yaygın kullanılış: Ayon.)

Ayios: Hagios. Aziz. (Yaygın kullanılış: Ayos.)

Bazilika: İki yan sahın ve yüksek bir orta sahından oluşan (erken Hristiyan mimarîsi örneği) kilise.

Bimârhane: Akıl hastalıkları hastanesi.

Carceres: Hippodromos'da yarış arabalarının giriş bloku.

Cihannûma: Çevreyi tümüyle gören, camlı çatı katı ya da kule odası.
Colymbos: Ayazmanın kutsal havuzu.
Cumba: Cepheden dışa taşan, önü kafesli oda.
Currus: Bizans İmparatorluğu'nda yarış arabalarına verilen ad.
Çelebi Efendi: Konya Mevlevîhanesi Postnişini.
Dârü'l-Fünûn: Medrese. Günümüzde üniversite. Mektep bitirildikten sonra tahsil görülen kurum.
Dârü'l-Hadis: Hadis okutulan medrese.
Dârü'ş-Şifa: Hastane.
Dârü't-Tıb: Tıp mektebi.
Dârü'z-Ziyâfe: (İmarethane-i Âmire) Aşevi.
Dâr-üs Saade: Padişah'ın Evi. Osmanlı Sarayı.
Dâr-üs Saade Ağası: Kızlar Ağası. Sadrazam ve Şeyh-ül İslâm'dan sonra en yüksek rütbeli saray memuru.
"Deo Coronatus": "Tanrı Tarafından Taçlandırılmış." Bizans İmparatoru'nun Tanrı tarafından kutsandığını bildiren dinsel ve resmî söylem.
Diakonion: Ortodoks Kilisesi'nde oda ya da ana mekândan soyutlanmış bölüm.
Divan Yolu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Ahmet Meydanı'yla Beyazıt Meydanı'nı birleştiren ana yol.
Dor sütunu: Altı geniş, üstü dar, ince ve düz tabaka başlıklı, altlıksız sütun.
Ehal: Sinagogda parşömen üstüne elle yazılmış Tevrat'ı barındıran ve Kudüs yönüne bakan dolap.
Epitaphion: Ölümsüzleştirme adına yaptırılan ağıt-anıt.
Epitaphium: Epitaphius. Ağıt-yazıt.
Esonarthex: Rum Ortodoks Kilisesi girişindeki iç koridor.
Euripus: Hippodromos'da, arenayı çevreleyen "yürüyüş yolu" (kaldırım).
Exonarthex: Rum Ortodoks Kilisesi girişindeki dış koridor.
Eyvan: Üç yanı kapalı, ön cephesi açık, tonozla örtülü mekân.
Filayağı: Filpaye. Çok yüksek ve kalın (dairesel, dörtgen ya da çokgen) taş ya da mermer ayak.
Galeri: Yapının iç bölümlerini birbirine bağlayan uzun sofa. Kilisede üst kat.
Gerokomeion: Rum Ortodoks Kilisesi külliyesindeki yaşlılar yurdu.
Gynaikion: Rum Ortodoks Kilisesi'nde kadınlar galerisi.
Hadis: Hazret-i Muhammed'in genel kural değerindeki sözleri.
Harim: Kutsal mekân.

Hat: Arap harflerinin estetik kullanımıyla gerçekleştirilen resimsel yazı sanatı.

Hayat: Üstü kapalı, önü bahçeye (avluya) bakan, bir ya da birkaç yanı açık sofa.

Hippodromos: Hippos (at). Dromos (koşu yeri). Bizans'ın Hippodromos'u, Osmanlı'nın At Meydanı (Sultan Ahmet Meydanı).

Horasan Harcı: Pişmiş kiremit ve tuğlanın toz haline getirilerek kireç ve suyla karıştırılmasından elde edilen harç. Sağlamlığı ve su geçirmezliği nedeniyle, Bizans ve Osmanlı çağlarında sıkça kullanılmıştır.

Hünkâr Kasrı: Kasr-ı Hümayûn. Camiyle bir duvar paylaşan ve galeriler yoluyla Hünkâr Mahfili'ne açılan, dışarıdan girişi bulunan, Padişah'ın dua ve istirahati için tasarlanmış, çok odalı köşk.

Hünkâr Mahfili: Mahfil-i Hümayûn. Padişah'ın namaz kılması için camide bulunan, dışarıdan girişi ayrı ve merkez sahından genelde kafesle ayrılan mekân.

İconostasis: İconostasion. İkona duvarı.

İkona: Hazret-i İsa, Hazret-i Meryem, havariler, azizler ve azizelerin ahşap levha üzerine yağlıboyayla ya da (nadir olarak) mozayikle yapılan resimleri.

İyon sütunu: Dor sütunundan yüksek ve ince, başlığı iki zarif kıvrımla noktalanan, yuvarlak altlıklı sütun.

Kadınlar Mahfili: Camide kadınların ibadetine ayrılan bölüm.

Kasnak: Bilezik. Çember. Kuyu ağzı (kuyu kasnağı, kuyu bileziği). Kubbeyi taşıyan kaide (kubbe kasnağı, kubbe bileziği).

Katakomb: Roma İmparatorluğu'nda yaygın olan ve yeraltında labirent şeklinde dolanan gömüt dehlizleri.

Kathisma: Bizans İmparatorluk Sarayı'nın (Büyük Saray) Hippodromos'a açılan locası.

Kemer: Kavisli olarak örülen, iki yapı elemanını (duvar, sütun) birbirine bağlayarak ağırlığı dağıtan, yay şeklindeki mimarî öğe.

Ketuba: Yahudilerin dinî nikâh belgesi.

Khrysma: Hazret-i İsa'nın (dinî eserler üzerinde görülen) işareti.

Kilittaşı: Anahtar taşı. Kubbenin tepe noktasına yerleştirilen, ağırlığı çevresine eşit olarak dağıtan taş.

Kolymbos: Rum Ortodoks Kilisesi'nde (Bizans İmparatorları'nın yıkandığı) kutsal havuz.

Korint sütunu: Başlığı iki sıra yaprak motifi üzerinde yükselen kıvrımlardan oluşan, yuvarlak altlıklı, ince ve uzun sütun.

Martyrion: Çilehane. Rum Ortodoks azizlerinin ya da rahiplerinin çile doldurduğu mekân.

Medrese: Dâr'ül-Fünûn.

Meneviş: Hare. Bir yüzeyde görülen ince ve parlak renk dalgalanması.

Mese: Bizans İmparatorluğu'nda Kara Surları'nın Altın Kapı'sından Büyük Saray'ın Altın Kapı'sına uzanan ana yol.

Metohion: Ortodoks rahiplerin barındığı ev.

Midraş: Sinagog külliyesindeki din mektebi.

Mihmandar-ı Resûlullah: Hazret-i Muhammed'i evinde ağırlayan kişi.

Mihrab: Caminin kıble yönünde bulunan, imamın namaz kıldığı mekân.

Minber: Caminin merkez sahnında yer alan, kapısı çift kanatlı, basamaklarla çıkılan üst kısmında oturma düzlüğü bulunan hutbe ve vaaz kürsüsü.

Minekâri: Mineli bezeme.

Monogram: Adla soyadın başharflerinden (ve ünvan işaretinden) oluşan kişisel marka.

Mukarnas: Stalaktit. İçerlek bölümden üstteki çıkıntılı yüzeye geçişte (destek ve süs amaçlı kullanılan) prizmatik öğe.

Nakış: Duvar ve tavan süslemesi olarak yapılan resimsel şekil, kalem işi.

Nakib-ül Eşraf: Hazret-i Muhammed'in soyundan gelenlerin işlerini görmek üzere, aralarından hükümetçe tayin edilen memur.

Naos: Antik çağ tapınağında merkez sahın.

Narthex: Koridor. Rum Ortodoks Kilisesi girişinde bulunan, üstü kapalı, dar ve uzun geçit.

Nef: Rum Ortodoks Kilisesi'nde merkez sahın.

Niş: Duvar hücresi. Oyuk.

Obelisk: Dikilitaş.

Omophorion: Piskoposluk atkısı (Rum Ortodoks Kilisesi).

Palma: Muzaffer gladyatöre sunulan palmiye yaprağı.

Panayia: "Azizler ve Azizeler Azizesi" Hazret-i Meryem'in lâkâbı.

Panayia Deousa: Yakaran Hazret-i Meryem. İkona figürü.

Panayia Eleousa: Merhametli Hazret-i Meryem. İkona figürü.

Pandantif: Taşıyıcı kemerle kubbe kaidesi arasında geçişi sağlayan mimarî öğe.

Parekklesion: Tek odadan oluşan küçük kilise. Kilisenin içinde bir azize ya da azizeye adanmış ayrı bölüm. (Katolik Kilisesi: Capella/Şapel).

Parohet: Sinagogda "ehal"in önündeki perde.

Payanda: Duvarı pekiştiren eğimli destek.

Phiale: Hippodromos'un güneyinde bulunan ve akarsuyla beslenen havuz.

Pilon: Kapı kulesi. Anıtsal kapıların iki yanında yükselen kuleler.

Praefectus: Vali (Bizans İmparatorluğu).

Purpurea: Bizans imparatorlarının ve imparatoriçelerinin hükümdarlık simgesi erguvanî kaftan.

Reis-ül Küttab: Osmanlı İmparatorluğu Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı).

Revak: Portiko. Sırtı yapıya dayalı, açık ön cephesi sütunlarla taşınan, üstü örtülü mekân.

Sahın: Alan. Merkez sahın: Camide giriş kapısından mihraba, kilisede kapıdan altara uzanan alan.

Sancakdâr-ı Resûlullah: Alemdar-ı Resûlullah. Alemdar-ı Nebî. Hazret-i Muhammed'in sancağını taşıyan kişi.

Sedefkâri: Ahşap üzerine sedef kakma.

Sermimaran-ı Hassa: Osmanlı İmparatorluğu Başmimarı.

Somaki: Porfir, kırmızı ya da yeşil renkli, sert ve damarlı mermer.

Sphendone: Hippodromos'un güney noktasında, yırtıcı hayvanların kafesleriyle gladyatör koğuşlarının bulunduğu sütunlu galeri.

Spina: Hippodromos'da yarış alanını ikiye ayıran set.

Sundurma: Sayvan. Kapı üstüne ya da duvar önüne yapılan saçak. Güneşlik. Yağmurluk.

Sûre: Kur'an-ı Kerim'in bölümleri.

Synaxarion: Azizin yaşam öyküsü (Rum Ortodoks Kilisesi).

Synthronon: Rum Ortodoks Kilisesi'nde rahiplerin ayin sırasında oturduğu sıralar.

Şadırvan: Çoğunlukla cami, saray ve köşk avlularında bulunan, çevresi musluklu duvarla çevrilmiş, üstü açık ya da kapalı su haznesi.

Şahnişin: Bahçeye ya da sokağa bakan, üç tarafı pencereli, cumba tarzında çıkma.

Şerefe: Minare balkonu. Minarede ezan okunan yer.

Şeyh-ül İslâm: Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek rütbeli Müslüman din adamı.

Şirvan: Osmanlı'da taht ve yatak üzerinde yer alan ahşap sundurma. Dükkân çatısı altındaki alçak tavanlı asma kat. Şirvanî.

Taçkapı: Bâb-ı Kebir. Portal. Binanın ön cephesinde bulunan ve yapının mimarî üslûbunu simgeleyen anıtsal kapı.

Tetrakion: Hippodromos'da, Örme Sütun'un karşısında, dört somaki sütun üzerinde yükselen İmparatoriçe Odası.

Teva: Sinagogda dua kürsüsü.

Tezyinat: Süsleme.

Theotokos Hodegetria: Yol Gösteren Hazret-i Meryem. İkona figürü.

Thronos: Rum Ortodoks Patriği tahtı.

Tonoz: Harçla örülmüş tuğladan yapılmış, içe eğimli, genelde yarım silindir şeklindeki tavan. (Tonoz türleri: Yıldız tonoz, kaburgalı tonoz, yelpaze tonoz, eğri tonoz, tekne tonoz, sivri tonoz, rampa tonoz, yelken tonozu, ağ tonoz, aynalı tonoz, beşik tonoz, çapraz tonoz, Gotik tonoz, basık tonoz, çatma tonoz, eğik tonoz, fırın tonozu, halka tonoz, kaburgalı tonoz, kubbeli tonoz, manastır tonozu...)

Typikon: Bizans İmparatorluğu'nda bir resmî yapının (saray, manastır, kilise) kuruluş yönetmeliği.

Vak'anüvis: Osmanlı İmparatorluğu'nda, yaşadığı dönemin olaylarını kayda geçirmekle görevli devlet tarihçisi.

Vitray: Renkli camlardan yapılmış resimlerden oluşan pencere.

Yiv: Yüzey üzerine oyulan, ince, oluklu yol.

Zoodochos Pege: Yaşam Çeşmesi Hazret-i Meryem. İkona figürü.

BAŞKENT İSTANBUL'UN HÜKÜMDARLARI VE SALTANAT DÖNEMLERİ

Bizans İmparatorları

1. Constantinus	324-337 (Başkent: 330)
Constantius	337-361
Julianus	361-363
Jovian	363-364
Valens	364-378
1. Theodosius	379-395
Arcadius	395-408
2. Theodosius	408-450
Marcianus	450-457
1. Leo	457-474
2. Leo	474
Zeno	474-491
1 Anastasius	491-518
1. Justinus	518-527
1. Justinianus	527-565
2. Justinus	565-578
2. Tiberius	578-582
Maurice	582-602
Phocas	602-610
Heraclius	610-641
2. Constantinus	641
Heracleonas	641
3. Constantinus	641-668
4. Constantinus	668-685
2. Justinianus	685-695
Leontius	695-698
3. Tiberius	698-705

2. Justinianus (2.kez)	705-711
Phillipicus Bardanes	711-714
2. Anastasius	714-715
3. Theodosius	715-717
3. Leo	717-741
5. Constantinus	741-775
4. Leo	775-780
6. Constantinus	780-797
Eirene	797-802
1. Nicephorus	802-811
Stauracius	811
1. Mikhail	811-813
5. Leo	813-820
2. Mikhail	820-829
Theophilus	829-842
3. Mikhail	842-867
1. Basil	867-886
6. Leo	886-912
Alexander	912-913
Constantinus 7 Porphyrogenitus	913-959
Romanus 1 Lecapenus (Constantinus 7 Porphyrogenitus ile aynı anda)	919-944
2. Romanus	959-963
Nicephorus 2 Phocas	963-969
Ioannes 1 Tzimisces	969-976
2. Basil	976-1025
8. Constantinus	1025-1028
3. Romanus Argyrus	1028-1034
4. Mikhail	1034-1041
5. Mikhail	1041-1042
Theodora ve Zoe	1042
9. Constantinus	1042-1055
Theodora (2.kez)	1055-1056
6. Mikhail	1056-1057
Isaac 1 Comnenus	1057-1059
Constantinus 10 Ducas	1059-1067
Eudoxia Macrembolitissa	1067
Romanus 4 Diogenes	1068-1071
Mikhail 7 Ducas	1071-1078
Nicephorus 3 Boaniates	1078-1081

Alexius 1 Comnenus	1081-1118
Ioannes 2 Comnenus	1118-1143
Manuel 1 Comnenus	1143-1180
Alexius 2 Comnenus	1180-1183
Andronicus 1 Comnenus	1183-1185
Isaac 2 Angelus	1185-1195
Alexius 3 Angelus	1195-1203
Isaac 2 Angelus (2.kez)	1203-1204
Alexius 4 Angelus (Isaac 2 Angelus ile aynı anda)	1203-1204
Alexis 5 Ducas	1204

Lâtin Kralları

Baudouin 1 de Flandre	1204-1205
Henri de Hainault	1206-1216
Pierre de Courtenoi	1217
Yolanda	1217-1219
Robert de Courtenoi	1221-1228
Baudouin 2 de Flandre	1228-1261
Jean de Brienne (Baudouin 2 de Flandre ile aynı anda)	1231-1237

Bizans İmparatorları

Mikhail 8 Palaeologus	1261-1282
Andronicus 2 Palaeologus	1282-1328
Mikhail 9 Palaeologus (Andronicus 2 Palaeologus ile aynı anda)	1294-1320
Andronicus 3 Palaeologus	1328-1341
Ioannes 5 Palaeologus	1341-1347
Ioannes 6 Cantacuzenus	1347-1354
Ioannes 5 Palaeologus (2.kez)	1354-1376
Andronicus 4 Palaeologus	1376-1379
Ioannes 5 Palaeologus (3.kez)	1379-1391
Ioannes 7 Palaeologus (Ioannes 5 Palaeologus ile aynı anda)	1390
Manuel 2 Palaeologus	1391-1425
Ioannes 8 Palaeologus	1425-1448
Constantinus 9 Dragases	1449-1453

Osmanlı Sultanları

Fetih'den Önce:

1. Osman	1299-1324
Orhan	1324-1362
1. Murat	1362-1389
1. Beyazıt	1389-1402
Timur (Moğol İmparatoru)	
Moğol İstilâsı:	1402-1403
1. Mehmet (Bey)	1403-1413
1. Mehmet	1413-1421
2. Murat	1421-1444
2. Mehmet	1444-1446
2. Murat (2. kez)	1446-1451

Fetih'den Sonra:

2. Mehmet (2. kez)	1451-1481
(Fetih ve Başkent: 1453)	
2. Beyazıt	1481-1512
1. Selim	1512-1520
1. Süleyman	1520-1566
2. Selim	1566-1574
3. Murat	1574-1595
3. Mehmet	1595-1603
1. Ahmet	1603-1617
1. Mustafa	1617-1618
2. Osman	1618-1622
1. Mustafa (2.kez)	1622-1623
4. Murat	1623-1640
İbrahim	1640-1648
4. Mehmet	1648-1687
2. Süleyman	1687-1691
2. Ahmet	1691-1695
2. Mustafa	1695-1703
3. Ahmet	1703-1730
1. Mahmut	1730-1754
3. Osman	1754-1757
3. Mustafa	1757-1774
1. Abdülhamid	1774-1789
3. Selim	1789-1807

4. Mustafa	1807-1808
2. Mahmut	1808-1839
Abdülmecid	1839-1861
Abdülaziz	1861-1876
5. Murat	1876
2. Abdülhamid	1876-1909
5. Mehmet (Reşad)	1909-1918
6. Mehmet (Vahideddin)	1918-1922

1. Osman

Orhan

1. Murat

1. Beyazıt

1. Mehmet

2. Murat

2. Mehmet

2. Beyazıt

1. Selim

1. Süleyman

2. Selim

3. Murat

3. Mehmet

1. Ahmet

1. Mustafa

2. Osman

4. Murat

İbrahim

4. Mehmet

2. Süleyman

2. Ahmet

2. Mustafa

3. Ahmet

I. Mahmut

3. Osman

3. Mustafa

1. Abdülhamid

3. Selim

4. Mustafa

2. Mahmut

Abdülmecid

Abdülaziz

5. Murat

2. Abdülhamid

5. Mehmet (Reşad)

6. Mehmet (Vahideddin)

KONULARA GÖRE KAYNAKÇA

İSTANBUL: MİTOLOGYADAN TARİHE

Canard, Marius. "Les Expéditions des Arabes Contre Constantinople dans l'Histoire et dans la Legende", Journal Asiatique, Ocak-Mart 1926.

"Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Freely, John. "İstanbul: The Imperial City", Viking, Londra, 1996.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

"İstanbul Ansiklopedisi", Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

"İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi", Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Kuban, Doğan. "İstanbul: Bir Kent Tarihi (Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul)", çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Soysal, Mine (yay. haz.). "Kentler Kenti İstanbul", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul (tarih yok).

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Taylor, Jane. "Imperial İstanbul", I.B.Tauris, Londra, 1998.

"Türk Ansiklopedisi", Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968-Ankara, 1984.

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

AHRİDA SİNAGOGU

Franco, Moise. "Essai Sur l'Histoire des İsraélites de l'Empire Ottoman

Depuis les Origines Jusqu'a Nos Jours", Librairie A. Durlacher, Paris, 1897

Galante, Avram. "Fatih Sultan Mehmed Zamanında İstanbul Yahudileri – Les Juifs d'İstanbul sous le Sultan Mehmed le Conquérant", Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1953.

Galante, Avram. "Histoire de Juifs de Turquie", İsis Yayınevi, İstanbul, 1985.

Galante, Avram. "Histoire des Juifs d'İstanbul Depuis la Prise de Cette Ville en 1453 par Fatih Mehmed 2, Jusqu'a nos Jours", Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1941.

Galante, Avram. "Synagogues d'İstanbul", Hamenora Dergisi, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1937

Güleryüz, Naim. "Ahrida Sinagogu", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Güleryüz, Naim. "İstanbul Sinagogları" (yayınevi adı yok), İstanbul, 1992.

Güleryüz, Naim. "Sinagoglar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Halperin, Don. "The Old Synagogues of Turkey", Wyndham Hall Press, 1986.

Juhasz, Esther (yay.haz.). "Sephardi Jews in the Ottoman Empire", İsrael Museum, Kudüs, 1990.

Karmi, İlan. "Jewish Sites of İstanbul", the Isis Press, İstanbul, 1992.

L'İllustration, Paris, 2 Haziran 1877, sayı 1788.

The Illustrated London News, 9 Haziran 1877, sayı 541.

Varol, Marie-Christine. "Balat: Faubourg Juif d'İstanbul", Editions İsis, İstanbul, 1989.

ANEMAS KULESİ VE ZİNDANI

Anna Comnena. "Alexiad" (çev. E.B.A. Sewter), Penguin Books, Londra, 1969.

Anna Komnena. "Alexiad" (çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.

Cimok, Fatih (yay.haz.). "Mosaics in İstanbul", A Turizm Yayınları, İstanbul, 1997

Ducas. "Bizans Tarihi" (çev. Vladimir Mirmiroğlu, yayınevi adı yok), İstanbul, 1956.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Anemas Zindanı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Eyice, Semavi. "Anemas Zindanı ve Kulesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Anemas Zindanı ve Kulesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Janin, Raymond. "Constantinople Byzantine: Développement Urbain et Répertoire Topographique", İnstitut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.

Lilie, Ralph-Johannes. "Byzantium and the Crusader States: 1096 -1204", Clarendon Press, Oxford, 1993.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mango, Cyril. "The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople", Kobenhavn, 1959.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Ülke, Recep. "İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar", Yeni Matbaa, İstanbul, 1957

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

Yerasimos, Stefanos. "Kostantiniye ve Aya Sofya Efsaneleri" (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ANIT-TAŞLAR

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay.haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Berger, Albrecht. "Milion Taşı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

De Carbognano, Cosimo Comidas. "18. yüzyılın sonunda İstanbul" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Dernschwam, Hans. "İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü" (çev. Yaşar Önen), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987

Ebersolt, Jean. "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları" (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Arkadyüs Sütunu", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Çemberlitaş Sütunu", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Kıztaşı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Arkadios Sütunu", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Çemberlitaş", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Arkadios Sütunu", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gurlitt, Cornelius. "İstanbul'un Mimarî Sanatı" (çev. Rezan Kızıltan),

Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Gyllius, Petrus. "The Antiquities of Constantinople" (çev. John Ball), İtalica Press, New York, 1988.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Koçu, Reşat Ekrem. "Çemberlitaş", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Kıztaşı", Tarih Hazinesi, sayı 8, İstanbul, 15 Mart 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mikhailoff, N. "Byzantina: Important Antiquities of Constantinople", Manuscript no.1 (Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi), İstanbul, Mart 1925.

Pekak, Sacit. "Arkadios Forumu", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Scognamillo, Giovanni. "İstanbul Gizemleri: Büyüler, Yatırlar, İnançlar", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Yalçın, Asnu Bilban. "Kıztaşı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Yerasimos, Stefanos. "Süleymaniye" (çev. Alp Tümertekin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

(Yazar adı yok). "Arkadios Sütunu", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

(Yazar adı yok). "Çemberlitaş", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963.

(Yazar adı yok). "Kıztaşı", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

AYİOS YEORYİOS KİLİSESİ

Akkaya, Tayfun. "Ortodoks İkonaları: Genel Bir Bakış", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Blake, Robin. "Saints", Harper Collins, Glasgow, 2001.

Deleon, Jak. "Balat ve Çevresi (İstanbul'un Fethi ve Haliç Semtleri)", 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Etingü, Bente ve Oyhon, Edith. "Churches in İstanbul", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Karaca, Zafer. "İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Karaca, Zafer. "Rum Ortodoks Patrikhanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mirmiroğlu, Vladimir. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Sperco, Willy. "Yüzyılın Başında İstanbul" (çev. Remime Köymen), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Yılmaz, Nilay. "Icons in Turkey", A Turizm Yayınları, İstanbul, 1997

(Yazar adı yok). "The Oecumenical Patriarcate" (yayınevi adı yok), Atina, 1989.

INTERNET. http://www.patriarchate.org/ecumenical patriarchate.

AYİOS YEORYİOS MANASTIRI

Akbay, Halûk ve Aslan, Özay. "Büyükada Anadolu Kulübü", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Akkaya, Tayfun. "Ortodoks İkonaları: Genel Bir Bakış", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Bâkır, Mehmed. "Büyükada Hamidiye Camii", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Behar, Rıfat. "Bir Zamanlar Prinkipo Palas", Focus Dergisi, İstanbul, Aralık 1996.

Belge, Murat. "İstanbul Gezi Rehberi", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Blake, Robin. "Saints", Harper Collins, Glasgow, 2001.

Ceylan, Oğuz. "Büyükada Rum Yetimhanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Cox, Samuel S. "The Isles of the Princes or the Pleasures of Prinkipo", G.P.Putnam's Sons, New York ve Londra, 1887.

Deleon, Jak. "Bir Tutam İstanbul", 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Deleon, Jak. "İstanbul'un Gözbebeği: Büyükada", Gate Gergisi, İstanbul, Haziran 2000.

Deleon, Jak. "Türk Devlet Balesi (50. Yıl)", "Atatürk ve 101 Dans" (s. 11-19), Siemens Leasing Yayını, İstanbul, 1998.

Ekicigil, Reeep (Yay. Kur. Bşk.). "Büyükada", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Erdenen, Orhan. "İstanbul Adaları", Belediye Matbaası, İstanbul, 1962.

Galante, Avram. "Histoire des Juifs d'İstanbul Depuis la Prise de Cette Ville en 1453 par Fatih Mehmed 2, Jusqu'a nos Jours", cilt 2, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1942.

Genim, Sinan. "Anadolu Kulübü", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Ghinis, Nikos ve Stratos, Constantinos. "Churches in Constantinople-İstanbul", Kastaniotis Yayınları, Atina, 1999.

Goloğlu, Mahmut. "Atatürk ve Anadolu Kulübü", Anadolu Kulübü Yayını, İstanbul, 1981.

Göktürk, Hakkı. "Ayii Apostoloi Rum Ortodoks Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Göktürk, Hakkı. "Ayios Haralambos Rum Ortodoks Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Göktürk, Hakkı. "Ayios Yeoryios Ayazması", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Göktürk, Hakkı. "Ayios Yeoryios Rum Ortodoks Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Göktürk, Hakkı. "Büyükada Rum Yetimhanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gülersoy, Çelik. "Büyükada Yetimhanesi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 2001.

Güleryüz, Naim. "İstanbul Sinagogları" (yayınevi adı yok), İstanbul, 1992.

Koçu, Reşat Ekrem. "Büyükada Kadınlar Manastırı, Kamares (Mağara) Harabeleri", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Büyükada", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Lilie, Ralph-Johannes. "Byzantium and the Crusader States 1096 -1204", Clarendon Press, Oxford, 1993.

Mamboury, Ernest. "Les İles des Princes", Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Millas, Akylas. "The Princes Islands: A Retrospective Journey", Genous Yayınları, Alimos (tarih yok).

Mirmiroğlu, Vladimir. "Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları", İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1946.

Okçuoğlu, Tarkan. "Hamidiye Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Salman, Yıldız. "Büyükada İskelesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Schlumberger, Gustave. "Les Iles des Princes", A. De Boccard, Paris, 1925.

Schlumberger, Gustave. "Prens Adaları" (çev. ve yay.haz. Halûk Çağlayaner), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Sertoğlu, Midhat. "Gözleri Oyulan Kralların Çilehanesi: Büyükada", Yıllarboyu Tarih Dergisi, Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık Yayını, İstanbul, Nisan, 1979.

Sertoğlu, Midhat. "Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını (tarih yok).

Stewart, Richard. "The Princes' Islands: A Visitor's Guide", Zafer Ofset, İstanbul, 1975.

Tuğlacı, Pars. "Tarih Boyunca İstanbul Adaları", Say Yayınları, İstanbul, 1995.

(Yazar adı yok). "Büyükada", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.
(Yazar adı yok). "Büyükada", Türk Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, Ankara, 1958.

BİNBİRDİREK SARNICI

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay. haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.
Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.
Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.
Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).
Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Binbirdirek Sarnıcı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.
Eyice, Semavi. "Binbirdirek Sarnıcı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.
Göktürk, Hakkı. "Binbirdirek Mahallesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.
Göktürk, Hakkı. "Binbirdirek Meydanı", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.
Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.
Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997
İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.
Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.
Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.
Koçu, Reşat Ekrem. "Binbirdirek Batakhanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.
Koçu, Reşat Ekrem. "Binbirdirek, Binbirdirek Sarnıcı", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Türk İstanbul" (yayınevi adı yok), İstanbul, 1953.
Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.
Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.
Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
Nalbandoğlu, A. "Binbirdirek Sarnıcı", Tarih Hazinesi, sayı 13, İstanbul, Kasım 1951.
Nutku, Özdemir. "Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1976.
Oğuz, Burhan. "Bizans'dan Günümüze İstanbul Suları", Simurg Kitapçılık, İstanbul, 1998.
Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.
(Yazar adı yok). "Binbirdirek Sarnıcı", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953.

BOZDOĞAN SU KEMERİ

Anna Comnena. "Alexiad" (çev. E.B.A. Sewter), Penguin Books, Londra, 1969.
Anna Komnena. "Alexiad" (çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.
De Carbognano, Cosimo Comidas. "18. Yüzyılın Sonunda İstanbul" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Bozdoğan Kemeri", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.
Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.
Göktürk, Hakkı. "Bozdoğan Kemeri Sokağı", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.
Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997
Gyllius, Petrus. "The Antiquities of Constantinople" (çev. John Ball), Italica Press, New York, 1988.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çcv. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.

Koçu, Reşat Ekrem. "Bozdoğan", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Nirven, Sadi Nazım. "Bozdoğan Su Kemeri", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Oğuz, Burhan. "Bizans'dan Günümüze İstanbul Suları", Simurg Yayınları, İstanbul, 1998.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

White, Charles. "Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844", Henry Colburn, Londra, 1846.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yerasimos, Stefanos. "Kostantiniye ve Aya Sofya Efsaneleri" (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

(Yazar adı yok). "Bozdoğan Kemeri", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

(Yazar adı yok). "Bozdoğan Kemeri", Türk Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, Ankara, 1956.

EYÜP SULTAN KÜLLİYESİ

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi; Alî Sâtı Efendi; Süleymân Besîm Efendi. "İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar" (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Akakuş, Recep. "Eyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler", Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973.

Alpak, Cenk. "Eyüp Sultan Türbesi", Refiğoğlu Yayınları, İstanbul, 1991.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. "Fatih Devri Mimarî Eserleri", İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M.Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Bayrı, Mehmet Halit. "Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul", Hayat Yayınları, İstanbul, 1964.

Bilgin, Bedri. "Eyüp Sultan ve Civarını Tanıyalım", Baha Matbaası, İstanbul, 1965.

Canard, Marius. "Les Expéditions des Arabes Contre Constantinople dans l'Histoire et dans la Legende", Journal Asiatique, Ocak-Mart 1926.

Carnoy, Henry ve Nicolaïdés, Jean. "Folklore de Constantinople", Emile Lechevalier, Paris, 1894.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Egemen, Affan. "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil", Antan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Ekicigil, Recep (Yay.Kur.Bşk.). "Eyüp", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Eralp, T. Nejat. "Eyüp Sultan ve Osmanlı Hükümdarlarının Kılıç Kuşanma Törenleri Taklid-i Seyf", 2. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay. haz. Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", 2. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

Goodwin, Godfrey. "A History of Ottoman Architecture", Thames and Hudson, Londra, 1997

Göktaş, Uğur. "Eyüb Sultan Ziyareti", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Hafız Hüseyin Al-Ayvansarayî. "The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of İstanbul" (çev. ve yay. haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 2000.

Haskan, Mehmet Nermi. "Eyüp Sultan Tarihi", Eyüp Sultan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Hisar, Abdülhak Şinasi. "İstanbul ve Pierre Loti", istanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1958.

Haskan, Mehmet Nermi. "Eyüp Tarihi", Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Haskan, Mehmet Nermi. "İstanbul Hamamları", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1995.

İnalcık, Halil. "Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam (editör: Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

İzbırak, Reşat. "Eyüp", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1968.

Kaegi, Walter. "Byzantium and the Early Islamic Conquests", Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Kafadar, Cemal. "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", Eyüp: Dün/ Bugün Sempozyumu, 11-12 Aralık, 1993 (yay.haz. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Kara, Fahrünnisa Ensari. "Eyüp", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyüb'de Pierre Loti Kahvehanesi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, İstanbul, Ocak 1969.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyüp Camii", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, Haziran 1966.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyyûb Sultan Cami-i Kebîr'i", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyyûb Sultan Türbe Hamamı", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyyûb Sultan Yangınları", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Eyyûb Sultan'da Piyer Loti Kahvehanesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Topkapı Sarayı", İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

Koman, Mesud. "Eyüp Sultan Loti Kahvesi ve Çevresi", Güler Basımevi, İstanbul, 1966.

Kuran, Aptullah. "Eyüp Külliyesi", Eyüp: Dün/Bugün (Sempozyum: 11-12 Aralık, 1993), yay.haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Ostrorog, Jeanne (Kontes). "Pierre Loti à Constantinople", E. Froquière, Paris, 1927

Öğüt, Cemal. "Eyyûb Sultan: Hz. Hâlid Ebu Eyyûb el-Ensarî", Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Rado, Şevket. "Türk Hattatları: 15. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler", Yayın Matbaacılık Ticaret Ltd.Şti., İstanbul (tarih yok).

Sakaoğlu, Necdet. "Kılıç Alayları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Soko, Ziya Şakir. "Haliç ve Eyüp Sultan", İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1959.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Osmanlı Padişahlarının Kılıç Kuşanma Merasimi", Resimli Tarih Mecmuası, İstanbul, Temmuz 1950.

Şen, Ferize. "Eyüp Sultan Camii Çinileri Üzerine", 1. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1997

Tanışık, İbrahim Hilmi. "İstanbul Çeşmeleri", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1945.

Tanman, M. Baha. "Eyüb Sultan Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Tanman, M. Baha. "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansıması", 2. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

Tilgen, Nurullah Kâzım. "Eyüp'lü Hattatlar (1650-1950)", Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1950.

Ülgen, Hikmet. "İstanbul Camileri", Kitapçılık Ticaret Ltd.Şti. Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Ünsal, Mine. "Eyüp Sultan Türbesi Hacet Penceresi Şebekesi Restorasyonu", 1. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1997

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yücel, Erdem. "Eyyûb Sultan Türbesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

(Yazar adı yok). "Ebu Eyyub-i Ensarî Türbesi", Tarih Hazinesi, sayı 10, İstanbul, Mayıs 1951.

(Yazar adı yok). "Kılıç Alayı", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

(Yazar adı yok). "Piyer Loti Kahvesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

FENER RUM ERKEK LİSESİ

Bozis, Sula. "Fener Rum Erkek Lisesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Deleon, Jak. "Balat ve Çevresi: İstanbul'un Fethi ve Haliç Semtleri", 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Göktürk, Hakkı. "Fener Rum Erkek Lisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Mirmiroğlu, Vladimir. "Fenerli, Fenerliler", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Ortaylı, İlber. "İstanbul'dan Sayfalar", Hil Yayın, İstanbul, 1986.

Ülke, Recep. "İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar", Yeni Matbaa, İstanbul, 1957

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

(Yazar adı yok). "Fener Rum Erkek Lisesi" (yayımlanmamış tarihçe).

KIZ KULESİ

Akın, Sunay ve Fersal, Safa (yay.haz.). "Şiir Cumhuriyeti", Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.

Alus, Sermet Muhtar. "Kız Kulesi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni, İstanbul, Temmuz 1951.

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay.haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. "Osmanlı Mimarîsinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)", İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

De Carbognano, Cosimo Comidas. "18. yüzyılın sonunda İstanbul" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Deleon, Jak. "Boğaziçi Gezi Rehberi", 6. Basım, Remzi Kitabevi-EMI, İstanbul, 2000.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Kız Kulesi", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Elgin, Ümit. "Geçmişten Geleceğe Kız Kulesi?", Hamoğlu Holding Yayını, İstanbul, 2000.

Erhat, Azra. "Mitoloji Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay. haz. Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Mangana Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Freely, John. "İstanbul: The Imperial City", Viking, Londra, 1996.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Freely, John. "The Companion Guide to İstanbul", Companion Guides, Woodbridge, 2000.

Grelot, Josephus. "İstanbul Seyahatnamesi" (çev. Maide Selen), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1998.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gülersoy, Çelik ve Altınoluk, Ülkü. "Kız Kulesi'nin Kitabı", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1993.

Gülersoy, Çelik. "Kız Kulesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

İnciciyan, Gugios. "Boğaziçi Sayfiyeleri" (çev. Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı, düzelti ve notlar: Orhan Duru), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Kız Kulesi", Tarih Hazinesi, sayı 7, İstanbul, Temmuz 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mousaios. "Hero ile Leandros" (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1987

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Özdemir, Cüneyt; Atasoy, Aylin ve Apaçe, Özgül. "Sessiz Tanık: Kız Kulesi Efsanesi", Su Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Özgüç, Agâh. "Türk Filmleri Sözlüğü", Türkiye Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği Yayını, İstanbul (tarih yok).

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Taylor, Jane. "Imperial İstanbul", I.B.Tauris, Londra, 1998.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

(Yazar adı yok). "Kız Kulesi", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

SULTAN AHMET ANIT MEYDANI

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay.haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Batur, Afife. "Alman Çeşmesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Bury, John Bagnell. "The Covered Hippodrome at Constantinople" (yayınevi adı, yayın yeri ve yılı yok.)

Dalton, Ormonde Maddock. "Byzantine Art and Archaeology", Clarendon Press, Oxford, 1911.

De Clari, Robert. "İstanbul'un Zaptı (1204)" (çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

De Clari, Robert. "La Conquête de Constantinople", Paris, 1939.

De Villehardouin, Geoffroi ve De Valenciennes, Henri. "Konstantinopolis'te Haçlılar" (çev. Ali Berktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Ebersolt, Jean. "Sanctuaires de Byzance Recherches sur les Anciens Trésors des Églises de Constantinople", Ernest Leroux Yayınları, Paris, 1921.

Egemen, Affan. "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil", Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Alman Çeşmesi", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Burmalı Sütun", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Dikilitaş", İstanbul Kültür ve

Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (yay.haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Eyice, Semavi. "Çukur Çeşmeler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Dikilitaş", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Örme Sütun", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Goodrich Freer, Ada. "Things Seen in Constantinople: A Description of this Picturesque Outpost of the Orient, its History, Mosques and the Life and Ways of its People", Seeley, Service and Co. Ltd., Londra, 1925.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Grosvenor, Edwin A. "The Hippodrome of Constantinople and its Still Existing Monuments", Sir Joseph Causton and Sons, Londra, 1889.

Gurlitt, Cornelius. "İstanbul'un Mimarî Sanatı" (çev. Rezan Kızıltan), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Gyllius, Petrus. "The Antiquities of Constantinople" (çev. John Ball), Italica Press, New York, 1988.

Hançerlioğlu, Orhan. "Dünya İnançları Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Hatton, William Holden. "Mediaeval Towns: Constantinople", J. M. Dent and Co., Londra, 1900.

Hür, Ayşe. "Nika Ayaklanması", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

İnankur, Zeynep. "Konstantinopolis'ten Venedik'e San Marco Atları", P Dergisi, sayı 11, İstanbul, Güz 1998.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Jacoff, Michael (yay. haz.). "Horses of San Marco and the Quadriga of the Lord", Princeton University Press, New Jersey, 1993.

Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.

Koçu, Reşat Ekrem. "Alman Çeşmesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Alman Çeşmesi", Tarih Hazinesi, sayı 8, İstanbul, 15 Mart 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Lilie, Ralph-Johannes. "Byzantium and the Crusader States 1096-1204", Clarendon Press, Oxford, 1993.

Malay, H. ve Sılay, H. "Andik Devirde Gladyatörler", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991.

Mamboury, Ernest. "Les Fouilles Byzantines a İstanbul et dans sa Banlieu İmmédiate aux 19e et 20e Siécles", Byzantion, sayı 11, Brüksel, 1936.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Maurand, Jerome. "İtinéraire de Jerome Maurand (1544)", yay. haz. Léon Dorez, Paris, 1901.

Mikhailoff, N. "Byzantina: Important Antiquities of Constantinople", Manuscript no. 2 (Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi), İstanbul, Nisan 1925.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Nisan, Hikmet. "Abdülhamid ve Kuyumcu Jak Bey", Tasvir Gazetesi, İstanbul, 1 Temmuz 1946.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Queller, Donald (yay. haz.). "The Latin Conquest of Constantinople", Wiley, New York, 1971.

Sakaoğlu, Necdet. "Çınar Olayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Saltuk, Secda. "Antik Çağda Hipodromlar Circuslar", Ege Yayınları, İstanbul, 2001.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Tanışık, İbrahim Hilmi. "İstanbul Çeşmeleri", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1945.

Umar, Bilge. "Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yücel, Erdem. "Burmalı Sütun", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Yücel, Erdem. "Dikilitaş", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

(Yazar adı yok). "Burmalı Sütun", Türk Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, Ankara, 1956.

(Yazar adı yok). "Dikilitaş", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1966.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

SULTAN AHMET KÜLLİYESİ

Ahunbay, Zeynep. "Sultan Ahmed Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Alus, Sermet Muhtar. "Eski Günlerde" (yay.haz. Faruk Ilıkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Arseven, Celâl Esad. "Türk Sanatı", Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Aslanapa, Oktay. "Osmanlı Devri Mimarîsi", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi; Alî Sâtı Efendi; Süleymân Besîm Efendi. "İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar" (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, "Hadikâtü'l-Cevâmî" ("Camilerimiz Ansiklopedisi", yay.haz. İhsan Erzi), Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1987

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey. "Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı" (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M.Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Bayrı, Mehmet Halit. "Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul", Hayat Yayınları, İstanbul, 1964.

Cafer Efendi. "Risâle-i Mi'mâriyye: An Early-Seventeenth Century Ottoman Treatise on Architecture" (çev. ve yay. haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 1987

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Eldem, Halil Edhem. "Camilerimiz", Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

Eminönü Müftülüğü Yazı Kurulu Çalışması. "Eminönü Camileri", Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi Yayını, İstanbul, 1987

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay. haz. Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Goodwin, Godfrey. "A History of Ottoman Architecture", Thames and Hudson, Londra, 1997

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gülersoy, Çelik. "Mavi Cami", Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 1990.

Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî. "The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman İstanbul" (çev. ve yay.haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 2000.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Karamanoğlu, Derviş. "Minare, Mahya ve Kandilin Tarihi", Tarih Hazinesi, sayı 8, İstanbul, 15 Mart 1951.

Koçu, Reşat Ekrem. "İstanbul'un ve Türkiye'nin Altı Minareli Tek Camii: Sultan Ahmet", Hayat Tarih Mecmuası, Mayıs 1966.

Koçu, Reşat Ekrem. "Osman Gazi'den Atatürk'e", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1954.

Koçu, Reşat Ekrem. "Yeniçeriler", Koçu Yayınları, İstanbul, 1964.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mehmed Tevfik. "İstanbul'da Bir Sene", İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Öz, Tahsin. "Sultan Ahmet Camii", Vakıflar Dergisi, sayı 1, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1958.

Öz, Tahsin. "Sultan Ahmet Camii'nin Tezyinî Hususiyetleri", Vakıflar Dergisi, sayı 2 (ayrı basım), Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1942.

Pardoe, Julia. "18. Yüzyılda İstanbul" (çev. Bedriye Şanda), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997

Sözen, Metin. "Camilerimiz ve Öyküleri", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1981.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Teşrifatçı Âkif Bey. "3. Mustafa Devrinde Rebîülevvel'in 12. Günü Sultan Ahmet Camii'nde Okunan Muhteşem Mevlid" (sadeleştiren: Şevket Rado), Hayat Tarih Mecmuası, sayı 12, İstanbul, 1 Ocak 1973.

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

Ülgen, Hikmet. "İstanbul Camileri", Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Ünver, Süheyl. "Gökte Yazı: Mahya", Tarih Dünyası Dergisi, İstanbul, 30 Haziran 1950.

Ünver, Süheyl. "Mahya Hakkında Araştırmalar", Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul, 1940.

Ünver, Süheyl. "Mahya ve Mahyacılık", İstanbul Belediyesi Mecmuası, no.89, İstanbul, 1932.

(Yazar adı yok). "1. Ahmet Camisi", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1968.

(Yazar adı yok). "İstanbul Abideleri", Yedigün Neşriyatı, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

1. Süleyman. "Süleymaniye Vakfiyesi" (çev. ve yay.haz.Kemal Edib Kürkçüoğlu), Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1962.

Altınay, Ahmed Refik. "Mimar Sinan", Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931.

Arcan, Akın. "Mimar Sinan, Aya Sofya ve Süleymaniye", Arkitekt Dergisi, sayı 320, İstanbul, Nisan 1965.

Arseven, Celâl Esad. "Türk Sanatı", Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Aslanapa, Oktay. "Osmanlı Devri Mimarîsi", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi; Alî Sâtı Efendi; Süleymân Besîm Efendi. "İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar" (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Ayvansaraylı Hafiz Hüseyin Efendi. "Hadikâtü'l-Cevâmî" ("Camilerimiz Ansiklopedisi", yay.haz. İhsan Erzi), Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1987

Ayyıldız, Uğur. "The Süleymaniye Mosque and its Environment", NET Turistik Yayınları, İstanbul, 1987

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Barkan, Ömer Lütfi. "Süleymaniye Camii ve İnşaatı", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972.

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Baytop, Turhan. "Tiryaki Çarşısı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Bingüler, İhsan. "Mimar Sinan ve Süleymaniye", İstanbul Yüksek Ofset Basımevi, İstanbul, 1975.

Bozer, Rüstem. "Sinan Eserlerinde Ahşap İşçiliği", "Mimar Sinan'ın

Eserlerinde Hat Sanatı", Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık, 1988), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989.

Cantay, Tanju. "Süleymaniye Camii", Eren Yayınları, İstanbul, 1989.

Cantay, Tanju. "Süleymaniye Camii Şadırvanı", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, sayı 20-21, İstanbul, 1984.

Cimok, Fatih. "The Süleymaniye", Anatolia Tourism Publications, İstanbul, 1985.

Çulpan, Cevdet. "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", Sümer Matbaası, İstanbul, 1966.

Delius, Peter ve Hattstein, Markus (yay. haz.). "Islamic Art and Architecture", Könemann, Köln, 2000.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Demirci, Mehmet. "Süleymaniye'yi Gezerken", Türk Edebiyatı Dergisi, sayı 156, İstanbul, Ekim 1986.

Derman, Uğur. "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık, 1988), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1989.

Du Camp, Maxime. "Souvenirs et Paysages d'Orient", Paris, 1848.

Ebersolt, Jean. "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları" (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.

Eldem, Halil Edhem. "Camilerimiz", Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

Eminönü Müftülüğü Yazı Kurulu Çalışması. "Eminönü Camileri", Türkiye Diyanet Vakfi Eminönü Şubesi Yayını, İstanbul, 1987

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay.haz.Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Goodwin, Godfrey. "A History of Ottoman Architecture", Thames and Hudson, Londra, 1997

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gurlitt, Cornelius. "İstanbul'un Mimarî Sanatı" (çev. Rezan Kızıltan), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Gülsevil, İnci. "Süleymaniye", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, sayı 314, İstanbul, 1972.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî. "The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman İstanbul" (çev. ve yay.haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 2000.

Haskan, Mehmet Nermi. "İstanbul Hamamları", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1995.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (yay. haz.). "Mimar Sinan ve Yapıtlarıyla İlgili Eserler" (haz. Abdullah Topaloğlu, Kasım Çelik, M. Zeki Ören), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Karamağaralı, Halûk. "Süleymaniye Camii", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1981.

Koçu, Reşat Ekrem. "Osman Gazi'den Atatürk'e", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1954.

Koçu, Reşat Ekrem ve Çetintaş, Sedat. "Mimar Sinan", Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul, 1936.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Mimar Koca Sinan'ın Eserleri", Ülkü Basımevi, İstanbul, 1950.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Kuban, Doğan. "Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Kuban, Doğan. "Süleymaniye Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Kuran, Aptullah. "Mimar Sinan", Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Kütükoğlu, Mübahat. "20. Asra Erişen İstanbul Medreseleri", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Muhteşem Süleymaniye", Süleymaniye Camii ve Külliyesini Koruma Derneği Yayını, İstanbul (tarih yok).

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Süleymaniye Camii: Yapılışı ve Özellikleri", Coşkun Ofset, İstanbul, 1985.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "Süleymaniye Mosque: Its Construction and Characteristics" (çev. Fatma Akdeniz), Süleymaniye Camii ve Külliyesini Koruma Derneği Yayını, İstanbul, 1995.

Mustafa Sâî Çelebi. "Tezkiretü'l-Bünyân" (transliterasyon ve yay. haz. Sadık Erdem), Binbirdirek Yayını, İstanbul, 1988.

Mustafa Sâî Çelebi. "Tezkiretü'l-Bünyân" (Mimar Sinan'ın Hatıraları, yay. haz. adı yok), Hayat Tarih Mecmuası, Temmuz 1966.

Mülayim, Selçuk. "Ters Lâle: Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Öz, Tahsin. "Süleymaniye Camii", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, sayı 206, İstanbul, Mart 1959.

Sertoğlu, Midhat. "Osmanlı Tarih Lûgatı", Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.

Sertoğlu, Midhat. "400. Yıldönümü Münasebetiyle Süleymaniye", Yeni Tarih Dergisi, sayı 9, İstanbul, Eylül 1957

Sözen, Metin. "Camilerimiz ve Öyküleri", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1981.

Şapolyo, Enver Behnan. "İshane ve Mürekkepçilik", Önasya Dergisi, sayı 64, İstanbul, Aralık 1970.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Tayla, Hüsrev. "Süleymaniye Camii", Sanat Dünyamız, sayı 16, İstanbul, Mayıs 1979.

Tutel, Eser. "Mimar Sinan'ın Ölümsüz Eseri Süleymaniye", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 3, İstanbul, Nisan 1966.

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

Uzel, Nezih. "Süleymaniye Camii", Antika Dergisi, sayı 23, İstanbul, 1987

Ülgen, Hikmet. "İstanbul Camileri", Kitapçılık Ticaret Ltd.Şti. Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Ünver, Süheyl. "Gökteki Yazı: Mahya", Tarih Dünyası Dergisi, İstanbul, 30 Haziran 1950.

Ünver, Süheyl. "Mahya Hakkında Araştırmalar", Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul, 1940.

Ünver, Süheyl. "Mahya ve Mahyacılık", İstanbul Belediyesi Mecmuası, no.89, İstanbul, 1932.

Vogt-Göknil, Ulya. "Mimar Sinan", Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1987

Vogt-Göknil, Ulya. "Ottoman Architecture", Oldbourne Book Co. Ltd., Londra, 1966.

Yerasimos, Stefanos. "Süleymaniye" (çev. Alp Tümertekin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

(Yazar adı yok). "İstanbul Abideleri", Yedigün Neşriyatı, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "Konstantin'in Kaderi", Tarih Konuşuyor, sayı 4, Mayıs 1964.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

SVETİ STEFAN BULGAR ORTODOKS KİLİSESİ

Akkaya, Tayfun. "Ortodoks İkonaları: Genel Bir Bakış", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Blake, Robin. "Saints", Harper Collins, Glasgow, 2001.

Deleon, Jak. "Balat ve Çevresi: İstanbul'un Fethi ve Haliç Semtleri", 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Koçu, Reşat Ekrem. "Fener Bulgar Ortodoks Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Kuruyazıcı, Hasan ve Tapan, Mete. "Sveti Stefan Bulgar Kilisesi", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Ülke, Recep. "İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar", Yeni Matbaa, İstanbul, 1957

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

TEKFUR SARAYI

Arseven, Celâl Esad. "Türk Sanatı", Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay. haz.

Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Ebersolt, Jean. "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları" (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.

Erdoğan, Muzaffer. "Lâle Devri Başmimarı Kayserili Mehmet Ağa", İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1962.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Tekfur Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Tekfur Sarayı", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1982.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Hamlin, Cyrus. "Among the Turks", Carter and Brothers, New York, 1878.

Hamlin, Cyrus. "My Life and Times", Pilgrim Press, Boston, 1924.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Janin, Raymond. "Constantinople Byzantine: Développement Urbain et Répertoire Topographique", İnstitut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi", İstanbul, 1953.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Norwich, John Julius. "A Short History of Byzantium", Viking Press, Londra, 1997

Ötüken, Yıldız. "İstanbul Son Devir Bizans Mimarîsinde Cephe Süslemeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı 12, Ankara, 1978.

Soyhan, Cihat. "Tekfur Sarayı, Çevresi, Çiniciliği ve Eyüp Çömlekçiliği", 1. Eyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler), Eyüp Sultan Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1997

Ülke, Recep. "İstanbul Anıtları: Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar", Yeni Matbaa, İstanbul, 1957

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

(Yazar adı yok). "Bukoleon Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

TOPKAPI SARAYI

Akozan, Feridun ve Eldem, Sedad Hakkı. "Topkapı Sarayı: Bir Mimarî Araştırma", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1981.

Akşit, İlhan. "Osmanlı'nın Gizemi Harem", Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Akşit, İlhan. "The Topkapı Palace", Akşit Kültür ve Turizm Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Anhegger-Eyüboğlu, Muallâ. "Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)", Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1986.

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay. haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Atis, İ. "Cellâd Çeşmesi", Tarih Hazinesi, sayı 11, İstanbul, Haziran, 1951.

Aynur, Hatice ve Karateke, Hakan. "Aç Besmeleyle İç Suyu Han Ahmed'e Eyle Dua: 3. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

Baykal, İsmail. "Enderun Mektebi Tarihi", İstanbul Fetih Derneği Yayını, İstanbul, 1953.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Topkapı Sarayı ve Harem", Sümer Kitabevi, İstanbul, 1996.

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Bayraktar, Nedret. "Topkapı Sarayı Müzesi: İstanbul Cam ve Porselenleri", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1982.

Bayraktar, Nedret ve Bayraktar, Vehbi. "Topkapı Sarayı ve Osmanlı Padişahları", Do/Gü Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Berker, Nurhayat. "Topkapı Sarayı Müzesi: İşlemeler", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1981.

Can, Cengiz. "Darphane-i Âmire Binası", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Çağman, Filiz (yay.haz.). "Topkapı Sarayı", Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 2000.

Çığ, Kemal. "Hazine: Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi" (yayınevi adı yok), İstanbul, 1966.

Çığ, Kemal. "Topkapı Sarayı Müzesi", Arkın Kitabevi, İstanbul, 1978.

Davis, Fanny Ellsworth. "The Palace of Topkapı in İstanbul", Scribner, New York, 1970.

De Thevenot, Jean. "Relation d'un Voyage Fait au Levant (1656)", Paris, 1664.

Egemen, Affan. "İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil", Antan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Ağalar Camii", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Ahırkapı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Ahırkapı Feneri", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Ahırkapı Feneri Çeşmesi", İstanbul

Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Altın Yol", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Cellâd Çeşmesi", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Gotlar Sütunu", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Kılıç Alayı", İstanbul Kültür ve Sanat Ahsiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Eldem, Sedad Hakkı. "Köşkler ve Kasırlar", İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, İstanbul, 1973.

Erbahar, Nurdan. "Topkapı Sarayı Müzesi: Çin Porselenleri", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1984.

Erkins, Ziya. "Topkapı Sarayı", Motif Basımevi, İstanbul, 1959.

Esad Efendi. "Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)", sadeleştiren: Yavuz Ercan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

Esemenli, Deniz. "Topkapı Sarayı Müzesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay.haz. Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Ağalar Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Gotlar Sütunu", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Gotlar Sütunu", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Eyice, Semavi. "Gotlar Sütunu", Türk Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, Ankara, 1956.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Goodwin, Godfrey. "Topkapı Palace: An Illustrated Guide to its Life and Personalities", Saqi Books, Londra, 1999.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Koçu, Reşat Ekrem. "Ağalar Camii", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Ahırkapı Feneri", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Cellâd Çeşmesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Koçu, Reşat Ekrem. "Topkapı Sarayı", İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

Kongaz, Gülcan. "Topkapı Sarayı Müzesi: Tombaklar", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1985.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Çinili köşk", Tarih Hazinesi, sayı 12, İstanbul, Temmuz 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Köseoğlu, Cengiz. "Topkapı Sarayı Müzesi: Harem", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1979.

Kuban, Doğan. "Topkapı Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Kufralı, Kasım. "Hırka-i Şerif", İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.

Liddell, Robert. "Byzantium and İstanbul", Jonathan Cape, Londra, 1956.

Mahir, Banu. "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Miller, Barnette. "Beyond the Sublime Porte: The Grand Seraglio of Stambul", Yale University Press, New Haven, 1931.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Ogan, Aziz. "Aya İrini (Ayia İrini) Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Ödekan, Ayla. "3.Ahmet Sebili ve Çeşmesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Önder, Mehmet. "Türkiye Müzeleri", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Quigley-Pınar, Maggie. "İstanbul: Gateway to Splendour (A Journey Through Turkish Architecture)", Ahmet Ertuğ Yayını, İstanbul, 1986.

Sevgin, Erdoğan. "Topkapı Sarayı Saltanat Arabaları Dairesi", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 9, İstanbul, Ekim 1965.

Sevgin, Erdoğan. "Topkapı Sarayı Silâh Müzesi", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 10, İstanbul, Kasım 1965.

Sözen, Metin. "Devletin Evi Saray", Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1990.

Sözen, Metin. "Topkapı", Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. Yayını, İstanbul, 1998.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "İstanbul Sarayları", Yapı ve Kredi Bankası 10. Yıldönümü Hatırası Yayını, İstanbul, 1954.

Tanışık, İbrahim Hilmi. "İstanbul Çeşmeleri", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1945.

Tanman, Baha. "Darphane Köşkü", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Tezcan, Hülya. "Sur-u Sultanî", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Tezcan, Hülya. "Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul (tarih yok).

Tezcan, Turgay. "Topkapı Sarayı Müzesi: Silâhlar", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1983.

Tuncay, Hülya. "Topkapı Sarayı Müzesi: Çinili Köşk", Yapı ve Kredi Bankası Yayını, İstanbul, 1980.

Türkoğlu, Sabahattin. "Topkapı Sarayı", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1982.

Uluçay, Çağatay. "Harem", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

Umar, Bilge. "Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Churches in Constantinople", MacMillan, Londra, 1912.

Yücel, Erdem. "Aya İrini Kilisesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

(Yazar adı yok). "Ahırkapı Feneri", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

(Yazar adı yok). "3. Ahmet Çeşmesi", Türk Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1968.

(Yazar adı yok). "İstanbul Abideleri", Yedigün Neşriyatı, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "Mukaddes Emanetler", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 5, İstanbul, Haziran 1965.

(Yazar adı yok). "Topkapı Sarayı: Altın Yol", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 4, Mayıs 1965.

(Yazar adı yok). "Yedi Tepe", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

YEDİKULE HİSARI

Akyay, Yıldız. "Yedikule Müzesi", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, Şubat 1967

Anıt, Ali Kadri. "Genç Osman: 2. Sultan Osman Faciası", Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1947.

Arseven, Celâl Esad. "Eski İstanbul (Abidât ve Mebânîsi)", yay.haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Belge, Murat. "İstanbul Gezi Rehberi", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Berger, Albrecht. "Mermer Kule", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Birinci, İhsan. "Eski İstanbul Zindanları",Yıllarboyu Tarih Dergisi, Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık Yayını, İstanbul, 1981.

Casson, Stanley ve Macridy, Theodore. "Excavations at the Golden Gate, Constantinople", Archaeologia, cilt 81, Londra Antikacılar Birliği Yayını, Oxford 1931.

De Clari, Robert. "İstanbul'un Zaptı (1204)" (çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Dirimtekin, Feridun. "Fetihten Önce Marmara Surları", İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1953.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Altın Kapı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Eyice, Semavi. "Altın Kapı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Fatih Mescidi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Gabriel, Albert. "Chateaux Turcs du Bosphore", İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Yayını, Paris 1943.

Granville-Baker (Capt.). "The Walls of Constantinople", John Milne Yayını, Londra, 1910.

Grelot, Josephus. "İstanbul Seyahatnamesi" (çev. Maide Selen), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1998.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Gyllius, Petrus. "The Antiquities of Constantinople" (çev. John Ball), Italica Press, New York, 1988.

Halil Edhem. "Yedikule Hisarı", Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

Hür, Ayşe. "Herakleios", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Janin, Raymond. "Constantinople Byzantine: Développement Urbain et Répertoire Topographique", Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Koçu, Reşat Ekrem. "Osman Gazi'den Atatürk'e", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1954.

Koçu, Reşat Ekrem. "Topkapı Sarayı", İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Eski İstanbul'dan: Yedikule", Tarih Hazinesi, Sayı 4, İstanbul, 1 Ocak 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Kuban, Doğan. "Mese", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Kumbaracılar, İzzet. "İstanbul Surları ve Yedikule", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul (tarih yok).

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mikhailoff, N. "Byzantina: Important Antiquities of Constantinople", Manuscript no.1 (Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi), İstanbul, Mart 1925.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Sakaoğlu, Necdet. "Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı", Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Tamer, Cahide. "Yedikule-Altınkapı Manzumesinde Gerçekleştirilen Restorasyon Çalışmaları (1958-1970)", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul (tarih yok.)

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Yılmaz, Hayri Fehmi. "Yedikule Hisarı ve Zindanı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Ziya Şakir. "Genç Osman'ın Feci Akibeti", Resimli Tarih Mecmuası, İstanbul, Eylül 1951.

Ziya Şakir. "İşkence ve Ölüm Yeri: Yedikule", Resimli Tarih Mecmuası, İstanbul, Nisan 1950.

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "Adım Adım İstanbul", Intermedia Yayını, İstanbul, 1996.

INTERNET http://www.patriarchate.org/ecumenical patriarchate.

YENİ CAMİ KÜLLİYESİ

Ahmet Refik. "Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul", Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

Arseven, Celâl Esad. "Türk Sanatı", Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Aslanapa, Oktay. "Osmanlı Devri Mimarîsi", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986.

Aysu, Çiğdem. "Vaniköy", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi; Alî Sâtı Efendi; Süleymân Besîm Efendi. "İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar" (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Ayvansaraylı Hafiz Hüseyin Efendi. "Hadikâtü'l-Cevâmî" ("Camilerimiz Ansiklopedisi", yay.haz. İhsan Erzi), Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1987

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayrak, M.Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

Baytop, Turhan. "Mısır Çarşısı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Cezar, Mustafa. "Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Kla-

sik Dönem İmar Sistemi", Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Çabuk, Vahit ve Kayalı, Fethi. "Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanımsultan Vakfiyeleri", Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.

Delcon, Jak. "Boğaziçi Gezi Rehberi", 6. Basım, Remzi Kitabevi-EMI, İstanbul, 2000.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Dirimtekin, Feridun. "Ayasofya", İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958-1971.

Dirimtekin, Feridun. "Fetihten Önce Haliç Surları", İstanbul Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1956.

Ekicigil, Recep (Yay. Kur. Bşk.). "Mısır Çarşısı", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, 1982-1985.

Eminönü Müftülüğü Yazı Kurulu Çalışması. "Eminönü Camileri", Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi Yayını, İstanbul, 1987

Erdem, Yücel. "Yeni Cami Hünkâr Kasrı", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1972.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Evliya Çelebi. "Seyahatname" (yay. haz. Reşat Ekrem Koçu), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Goodwin, Godfrey. "A History of Ottoman Architecture", Thames and Hudson, Londra, 1997

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Hafız Hüseyin Al-Ayvansarayî. "The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman İstanbul" (çev. ve yay. haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 2000.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Koçu, Reşat Ekrem. "Osman Gazi'den Atatürk'e", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1954.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Kuban, Doğan. "Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları", Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Kuban, Doğan. "Yeni Cami Külliyesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Şehsuvaroğlu, Halûk. "Asırlar Boyunca İstanbul", Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul, 1953.

Tuğcu, Kemalettin. "Yeni Cami", Hayat Tarih Mecmuası, sayı 2, 1 Mart 1966.

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

Ülgen, Hikmet. "İstanbul Camileri", Kitapçılık Ticaret Ltd.Şti. Yayınları, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "İstanbul Abideleri", Yedigün Neşriyatı, İstanbul (tarih yok).

(Yazar adı yok). "İstanbul Yeni Camii ve Hünkâr Kasrı", T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1977

(Yazar adı yok). "Tarihî İstanbul", Yeni İstanbul Gazetesi Yayını, İstanbul (tarih yok).

YEREBATAN SARAYI

Banoğlu, Niyazi Ahmet. "Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul", Ak Kitabevi, İstanbul, 1966.

Bayladı, Derman. "İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk: Anıtlar-Olgular-Efsaneler", Say Yayınları, İstanbul, 1997

Bayrak, M. Orhan. "Türkiye Tarihî Yerler Kılavuzu", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.

De Amicis, Edmondo. "İstanbul" (çev. Beynun Akyavaş), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

De Carbognano, Cosimo Comidas. "18. Yüzyılın Sonunda İstanbul" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Ev-

liya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Dirimtekin, Feridun. "Aya Sofya Müzesi Yıllığı (no. 2)", Aya Sofya Müzesi Yayınları: 4, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960.

Ebersolt, Jean. "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları" (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.

Erdoğan, Muzaffer. "Lâle Devri Başmimarı Kayserili Mehmet Ağa", İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1962.

Erhat, Azra. "Mitoloji Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Eyice, Semavi. "İstanbul'un Altında İkinci Bir İstanbul Var", Yakın Tarih Dergisi: Yıllarboyu, sayı 9, Aralık 1978.

Eyice, Semavi. "Yerebatan Sarayı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Grant, Michael ve Hazel, John. "Who's Who in Classical Mythology", Routledge, Londra, 1996.

Gyllius, Petrus. "İstanbul'un Tarihî Eserleri" (çev. Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997

Gyllius, Petrus. "The Antiquities of Constantinople" (çev. John Ball) Italica Press, New York, 1988.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Janin, Raymond. "Constantinople Byzantine: Développement Urbain et Répertoire Topographique", İnstitut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Koçgündüz, Mesut. "İstanbul'da Bizans Devrine Ait Anıt ve Yapılar", Güven ve Sucuoğlu Matbaaları, İstanbul, 1951.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17. Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mango, Cyril. "The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople", Kobenhavn, 1959.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17

Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Norwich, John Julius. "A Short History of Byzantium", Viking Press, Londra, 1997

Oğuz, Burhan. "Bizans'dan Günümüzc İstanbul Suları", Simurg Yayınları, İstanbul, 1998.

Scognamillo, Giovanni. "İstanbul Gizemleri: Büyüler, Yatırlar, İnançlar", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

Soysal, Mine (yay. haz.). "Kentler Kenti İstanbul", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul (tarih yok).

Uluçay, Çağatay. "Tarih Ansiklopedisi", Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1961.

Vakanüvis. "Yerebatan Sarayı", Tarih Hazinesi, sayı 10, İstanbul, Mayıs 1951.

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

Yavaş, Doğan. "Üskübiye Mescidi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Ziya Şakir. "Bizanslılar'ın Su Sarnıçları ve Yerebatan Sarayı", Resimli Tarih Mecmuası, Ocak 1952.

ZEYREK KİLİSE CAMİİ

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi; Alî Sâtı Efendi; Süleymân Besîm Efendi. "İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar" (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Ayvansaraylı Hafiz Hüseyin Efendi. "Hadikâtü'l-Cevâmî" ("Camilerimiz Ansiklopedisi", yay. haz. İhsan Erzi), Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1987

Dalton, Ormonde Maddock. "East Christian Art: A Survey of the Monuments", Clarendon Press, Oxford, 1925.

Demircanlı, Yüksel Yoldaş. "İstanbul Mimarîsi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul (tarih yok).

Dersin, Denise (yay. haz.). "What Life Was Like Amid Splendor and Intrigue: Byzantine Empire (330-1453)", Time Life Kitapları, Virginia, 1998.

Ebersolt, Jean. "Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları" (çev. İlhan Arda), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 1996.

Evliya Çelebi. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (sadeleştiren: Necati Aktaş ve Tevfik Temelkuran), Üçdal Neşriyat, İstanbul (tarih yok).

Eyice, Semavi. "Pantokrator Sarnıçları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Eyice, Semavi. "Zeyrek Kilise Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Fatih Müftülüğü Yazı Kurulu Çalışması. "Fatih Camileri", Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayını, İstanbul, 1991.

Freely, John ve Sumner-Boyd, Hilary. "Strolling Through İstanbul", Redhouse Press, İstanbul, 1989.

Freely, John. "İstanbul: The Imperial City", Viking, Londra, 1996.

Freely, John. "The Companion Guide to İstanbul", Companion Guides, Woodbridge, 2000.

Grosvenor, Edwin. "Constantinople", Sampson Low, Marston and Co. Ltd., Londra, 1895.

Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî. "The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin Al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of İstanbul" (çev. ve yay. haz. Howard Crane), Brill, Leiden, 2000.

İnciciyan, Gugios. "18. Asırda İstanbul" (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Janin, Raymond. "Constantinople Byzantine: Développement Urbain et Répertoire Topographique", İnstitut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Karaman, Aykut ve Önal, Şebnem. "Zeyrek", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

Kazhdan, Alexander (Yay. Kur. Bşk.). "The Oxford Dictionary of Byzantium", Oxford University Press, New York, 1991.

Kırımtayıf, Süleyman. "Byzantine Churches Converted Into Mosques", Sanat ve Mimarlık Tarihi Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990 (yayımlanmadı).

Kırımtayıf, Süleyman. "Converted Byzantine Churches in İstanbul:

Their Transformation into Mosques and Masjids", Ege Yayınları, İstanbul, 2001.

Kömürciyan, Eremya Çelebi. "17 Asırda İstanbul" (çev.Hrand Andreasyan), Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

Kuban, Doğan. "İstanbul: Bir Kent Tarihi (Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul)", çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Mamboury, Ernest. "The Tourists' İstanbul", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1953.

Mathews, Thomas F. "The Byzantine Churches of İstanbul: A Photographic Survey", Pennsylvania State University Press, Pennyslvania, 1976.

Müller-Wiener, Wolfgang. "İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17 Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion – Konstantinopolis – İstanbul" (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Öz, Tahsin. "İstanbul Camileri", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987

Taylor, Jane. "Imperial İstanbul", I.B.Tauris, Londra, 1998.

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Churches in Constantinople", Macmillan, Londra, 1912.

Van Millingen, Alexander. "Byzantine Constantinople", John Murray, Londra, 1899.

Yenal, Engin. "Bir Kent: İstanbul (101 Yapı)", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

INTERNET. http://www.arch.uiuc.edu

INTERNET. http://www.patriarchate.org/ecumenical patriarchate.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Avery, Robert; Bezmez, Serap; Edmonds, Anna G. ve Yaylalı , Mehlika (yay. haz.). "Redhouse Sözlüğü (İngilizce-Türkçe)", İstanbul, 1986.

Badıllı, Abdulkadir; Çalım, İlham; Hekimoğlu İsmail ve Yeğin, Abdullah. "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat", TÜRDAV Yayını, İstanbul, 1999.

Bayrak, M. Orhan. "Resimli Osmanlı Tarihi Sözlüğü", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1999.

Devellioğlu, Ferit. "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat" (yay. haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997

Fleming, John; Honour, Hugh ve Pevsner, Nikolaus. "The Penguin Dictionary of Architecture and Landscape Architecture", Penguin Books, Londra, 1999.

Hançerlioğlu, Orhan. "Dünya İnançları Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Hançerlioğlu, Orhan. "İslâm İnançları Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Harris, Cyril M. "Dictionary of Architecture and Construction", McGraw-Hill, New York, 1975.

Hasol, Doğan. "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Hasol, Doğan. "Mimarlık ve Yapı Terimleri Sözlüğü", Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998.

Hughes, Thomas Patrick. "A Dictionary of İslam", W.H. Allen, Londra, 1885.

Kepecioğlu, Kâmil. "Tarih Lûgati: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü", 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara (tarih yok).

Lucie – Smith, Edward. "The Thames and Hudson Dictionary of Art Terms", Thames and Hudson, New York, 1991.

Mollett, J.W. (yay. haz.) "An Illustrated Dictionary of Art and Archaeology", American Archives of World Art, New York, 1966.

Myers, Bernard S. (yay. haz.) "The McGraw-Hill Dictionary of Art", Londra, 1969.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Parlatır, İsmail; Gözaydın, Nevzat; Zülfikâr, Hamza; Aksu, Belgin Tezcan; Türkmen, Seyfullah; Yılmaz, Yaşar. "Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu Yayını, Ahkara, 1998.

Saltuk, Secda. "Arkeoloji Sözlüğü", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1990.

Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

Sturgis, Russel. "A Dictionary of Architecture and Building", Macmillan Company, New York, 1902.

Turani, Adnan. "Sanat Terimleri Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Tyszynski, L. ve Zboinski, A. (yay. haz.). "Dictionary of Architecture and Building Trades", Macmillan Company, New York, 1963.

BAŞKENT İSTANBUL'UN HÜKÜMDARLARI VE SALTANAT DÖNEMLERİ

Dedeoğlu, Abdülkadir. "Osmanlı Padişahları: Resimleri, Eşkâl ve Şahsiyetleri, Zamanlarındaki Mühim Hadiseler (Muhtasar Osmanlı Tarihi)", Osmanlı Yayınevi, İstanbul (tarih yok).

Freely, John. "İstanbul: The Imperial City", Viking, Londra, 1996.

Norwich, John Julius. "A Short History of Byzantium", Viking, Londra, 1997

Sakaoğlu, Necdet. "Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı", Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Taylor, Jane. "Imperial İstanbul", İ.B. Tauris, Londra, 1998.

"Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi", Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

JAK DELEON KİTAPLARI

Çağdaş Tiyatroda Harold Pinter Geleneği, Turyağ Kültür-Sanat Yayınları, İzmir, 1984, 52 sayfa.

Çağdaş Tiyatroda Harold Pinter Geleneği, 2.Basım, Puhu Yayınları, İstanbul, 1985, 139 sayfa.

Düşten Düşünceye: Tiyatro/Opera/Bale Yazıları, İmge Yayınları, İstanbul, 1985, 276 sayfa.

Bale Tarihi, İmge Yayınları, İstanbul, 1986, 114 sayfa ve 163 fotoğraf.

Söyleşi (Bale/Dans), Puhu Yayınları, İstanbul, 1986, 117 sayfa.

The Harold Pinter Tradition in Contemporary Drama, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, 116 sayfa.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Balesi (Arşiv/Kitap), Dönemli Yayıncılık, İstanbul, 1988, 344 sayfa.

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, Cep Kitapları, İstanbul, 1988, 78 sayfa ve 22 fotoğraf.
ISBN=975-480-009-X.

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, 2. Basım, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989, 100 sayfa ve 33 fotoğraf.
ISBN=975-7512-01-X.

A Taste of Old İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1989, 64 sayfa ve 33 fotoğraf. ISBN=975-7512-08-7

İstanbul Barları/Meyhane Üzre Rûzname/Bodrum Barları, Cep Kitapları, İstanbul, 1989, 142 sayfa.
ISBN=975-480-025-1.

Bars of İstanbul, Labris Yayınları, İstanbul, 1990, 66 sayfa.
ISBN=975-7538-17-5.

İstanbul Barları/Meyhane Üzre Rûzname/Bodrum Barları/Galata Gazinoları, 2. Basım, Cep Kitapları, İstanbul, 1990, 178 sayfa.
ISBN=975-480-025-1.

Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1990, 98 sayfa ve 78 fotoğraf.
ISBN=975-7512-14-1.

Cumhuriyet Dönemi Türk Balesi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, 247 sayfa.

Pera Palas Oteli Tarihi, İstanbul Otelcilik ve Turizm Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1991, 72 sayfa ve 37 fotoğraf.

The History of the Pera Palas Hotel, İstanbul Otelcilik ve Turizm Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1991, 72 sayfa ve 37 fotoğraf.
ISBN=975-0000-00-0.

Balat ve Çevresi, Can Yayınları, İstanbul, 1991, 199 sayfa ve 24 fotoğraf.
ISBN=975-510-348-1.

Ancient Districts on the Golden Horn, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1992, 135 sayfa ve 31 fotoğraf.
ISBN=975-95392-1-7

Dünyadan ve İstanbul Barlarından Kokteyller, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1992, 199 sayfa.
ISBN=975-358-008-8.

Cumhuriyet Dönemi Türk Balesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, 134 sayfa.
ISBN=975-470-277-2.

Ballet in Turkey, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1993, 133 sayfa.
ISBN=975-7687-10-03.

Pera Hatıratı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1993, 191 sayfa ve 71 fotoğraf.
ISBN=975-95392-6-8.

Cocktails and Recipes from İstanbul, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1993, 126 sayfa.
ISBN=975-95392-9-2.

Kısa Bale ve Modern Dans Tarihi, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993, 296 sayfa ve 22 fotoğraf.
ISBN=975-405-425-8.

Harold Pinter Tiyatrosu, Yayınevi Yayınları, İstanbul, 1993, 111 sayfa.
ISBN=975-358-015-0.

Bir Tutam İstanbul, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993, 158 sayfa ve 16 fotoğraf.
ISBN=975-405-443-6.

The Harold Pinter Tradition in Contemporary Drama, 2.Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1994, 116 sayfa.
ISBN=975-518-042-7

İstanbul ve Bodrum Barları, 3 Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, 254 sayfa.
ISBN=975-14-0465-7

100 Alkolsüz Kokteyl, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.

İstanbul ve Bodrum Barları, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 254 sayfa ve 27 fotoğraf.
ISBN=975-14-0465-7

100 Alkolsüz Kokteyl, 2.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.

The White Russians in İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 100 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0500-9.

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, 157 sayfa ve 67 fotoğraf.
ISBN=975-14-0526-2.

300 Kokteyl, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 128 sayfa ve 60 fotoğraf.
ISBN=975-14-0519-X.

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 157 sayfa ve 67 fotoğraf.
ISBN=975-14-0501-7

Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 166 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0526-2.

100 Alkolsüz Kokteyl, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.

Keyifli Konaklamalar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 171 sayfa ve 57 fotoğraf.
ISBN=975-14-0532-7

Keyifli Konaklamalar, 2.Basım, Remzi Kitabevi–Merit Otelleri, İstanbul, 1996, 183 sayfa ve 64 fotoğraf.
ISBN=975-14-0532-7

300 Kokteyl, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 128 sayfa ve 60 fotoğraf.
ISBN=975-14-0519-X.

Balat ve Çevresi, 2.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, 231 sayfa ve 46 fotoğraf.
ISBN=975-14-0591-2.

200 Bale ve Dans, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, 672 sayfa ve 78 fotoğraf.
ISBN=975-363-731-4.

Bir Tutam İstanbul, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, 163 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0607-2.

200 Türk Kokteyli, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, 112 sayfa.
ISBN=975-14-0613-7

100 Alkolsüz Kokteyl, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.

Boğaziçi Gezi Rehberi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, 82 sayfa ve 58 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.

The Pera Palas: A Historical Hotel Overlooking the Golden Horn, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1998, 117 sayfa ve 24 fotoğraf.
ISBN=975-7304-32-8.

Bir Tutam İstanbul, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, 163 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0607-2.

Boğaziçi Gezi Rehberi, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, 82 sayfa ve 58 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.

Türk Devlet Balesi (50.Yıl), Siemens Leasing Yayını, İstanbul, 1998, 85 sayfa ve 14 fotoğraf.
ISBN=975-94370-0-7

100 Turkish Ballets, Siemens Leasing Yayını, İstanbul, 1998, 212 sayfa ve 22 fotoğraf.
ISBN=975-94370-1-5.

Keyifli Konaklamalar, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 171 sayfa ve 57 fotoğraf.
ISBN=975-14-0532-7

Boğaziçi Gezi Rehberi, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 109 sayfa ve 95 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.

The Bosphorus: A Historical Guide, Intermedia Yayınları, İstanbul, 1999, 152 sayfa ve 83 fotoğraf.
ISBN=975-14-7143-27-8.

Balat ve Çevresi, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 231 sayfa ve 46 fotoğraf.
ISBN=975-14-0591-2.

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, 5.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 157 sayfa ve 67 fotoğraf.
ISBN=975-14-0501-7

300 Kokteyl, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 128 sayfa ve 60 fotoğraf.
ISBN=975-14-0519-X.
100 Alkolsüz Kokteyl, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.
Boğaziçi Gezi Rehberi, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, 148 sayfa, 53 gravür ve 87 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.
Bir Tutam İstanbul, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, 163 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0607-2.
Boğaziçi Gezi Rehberi, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, 148 sayfa, 53 gravür ve 87 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.
Boğaziçi Gezi Rehberi, 6. Basım, Remzi Kitabevi-EMI, İstanbul, 2000, 148 sayfa, 53 gravür ve 87 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1.
100 İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, 126 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0765-6.
"Kudüs: Altın Şehir", Sefername (yay. haz. Orhan Kural), Gezginler Kulübü Yayını, İstanbul, 2000.
Balat ve Çevresi, 4.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, 231 sayfa ve 46 fotoğraf.
ISBN=975-14-0591-2.
100 İstanbul, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 126 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0765-6.
Anıtsal İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 249 sayfa ve 39 gravür.
ISBN=975-14-0817-2
100 İstanbul, 3. Basım, Remzi Kitabevi- Aventis, İstanbul, 2001, 126 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0765-6.
Boğaziçi Gezi Rehberi, 7 Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 148 sayfa, 53 gravür ve 87 fotoğraf.
ISBN=975-14-0633-1
Anıtsal İstanbul, Genişletilmiş 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, 261 sayfa, 39 gravür ve 36 kartpostal.
ISBN=975-14-0817-2

Bir Beyoğlu Gezisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 142 sayfa, 22 kartpostal ve 18 fotoğraf.
ISBN=975-14-0846-6

100 Alkolsüz Kokteyl, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 120 sayfa ve 100 fotoğraf.
ISBN=975-14-0481-9.

Bir Beyoğlu Gezisi, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 142 sayfa, 22 kartpostal ve 18 fotoğraf.
ISBN=975-14-0846-6

200 Türk Kokteyli, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 112 sayfa.
ISBN=975-14-0613-7

300 Kokteyl, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 128 sayfa ve 60 fotoğraf.
ISBN=975-14-0519-X.

Anıtsal İstanbul, Genişletilmiş 3. Basım, Remzi Kitabevi-OYAK Portföy Yönetimi, İstanbul, 2002, 284 sayfa ve 164 kartpostal.
ISBN=975-14-0871-7

Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 157 sayfa ve 67 fotoğraf.
ISBN=975-14-0501-7

300 Kokteyl, 6. Basım, Remzi Kitabevi-Marie Claire Maison, İstanbul, 2002, 128 sayfa ve 60 fotoğraf.
ISBN=975-14-0519-X.

Anıtsal İstanbul, Genişletilmiş 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, 298 sayfa, 245 kartpostal ve resim.
ISBN=975-14-0902-0

Tarihî Yarımada'da, İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'yle kesiştiği noktada ve Büyükada'da bulunan anıt-yapıların bir bölümünü derinlemesine inceleyen **Anıtsal İstanbul (Gezgin Rehberi),** *"okuyarak gezenler" için geniş kaynakçalı bir başvuru kitabı...*

Ahrida Sinagogu
Anemas Kulesi ve Zindanı
Anıt-Taşlar
Ayios Yeoryios Kilisesi
Ayios Yeoryios Manastırı
Binbirdirek Sarnıcı
Bozdoğan Su Kemeri
Eyüp Sultan Külliyesi
Fener Rum Erkek Lisesi
Kız Kulesi
Sultan Ahmet Anıt-Meydanı
Sultan Ahmet Külliyesi
Süleymaniye Külliyesi
Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi
Tekfur Sarayı
Topkapı Sarayı
Yedikule Hisarı
Yeni Cami Külliyesi
Yerebatan Sarayı
Zeyrek Kilise Camii

www.remzi.com.tr

ISBN 975-14-0902-0